

Suttantapiṭake Dīghanikāye

Mahāvaggapāliyā

Samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

MAHĀVAGGATṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1957

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 08

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	လှ pla	လှ lla
ကွ kkha	ဇ cca	က န္ဓa	ဇ dhva	ဗ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓa	ဇ nta	ဗ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓa	န ntva	ဈ bya	ဂ vha
ကလ kla	ဇ jjha	က တta	ဇ ntha	ဇ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ñña	က တtha	န nda	ဗ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဗ ñha	က တva	န ndra	ဗ mpha	သွ sna
ဇ khva	ဗ ñca	က တtya	န ndha	ဗ mba	သွ sya
ဂ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဗ mbha	သ ssa
လှ ggha	ဗ ñja	န dda	ဈ nya	ဗ mma	သွ sma
ဈ gya	ဗ ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဗ ppa	ဗ mha	ကွ hma
က န္ကa	ဇ ttha	ကြ dra	ဗ ppha	လှ yya	ကွ hva
န န္ကha	ဗ dda	န dva	ဈ pya	လှ yha	ဇ lha
ဂ န္ဂa					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Mahāvaggaṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Mahāpadānasutta

Pubbenivāsapāṭisaṃyuttakathā			1
Āyuparicchedavaṇṇanā			6
Bodhiparicchedavaṇṇanā			9
Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā			10
Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā			11
Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā			12
Sambahulavāra			15
Sambahulaparicchedavaṇṇanā			15
Bodhisattadhammatāvaṇṇanā			20
Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā			34
Vipassīsamaññāvaṇṇanā			43
Jiṇṇapurisavaṇṇanā			46
Byādhipurisavaṇṇanā			47
Kālaṅkatapurisavaṇṇanā			47
Pabbajitavaṇṇanā			48
Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā			48
Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā			48
Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā			50
Brahmayācanakathāvaṇṇanā			55
Aggasāvakayugavaṇṇanā			62
Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā			65
Cārikā-anujānanavaṇṇanā			65
Devatārocanavaṇṇanā			70

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Mahānidānasutta

Nidānavañṇanā			72
Ussādanāvañṇanā			77
Pubbūpanissayasampattikathā			78
Titthavāsādivañṇanā			83
Paṭiccasamuppādagambhīratā			83
Apasādanāvañṇanā			84
Paṭiccasamuppādavañṇanā			87
Attapaññattivañṇanā			94
Na-attapaññattivañṇanā			95
Attasamanupassanāvañṇanā			96
Sattaviññāṇaṭṭhitivañṇanā			99
Aṭṭhavimokkhavañṇanā			103

3. Mahāparinibbānasutta

Rāja-aparihāniyadhammavañṇanā			107
Bhikkhu-aparihāniyadhammavañṇanā			113
Dussīla-ādīnavavañṇanā			128
Pāṭaliputtanagaramāpanavañṇanā			130
Ariyasaccakathāvañṇanā			132
Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavañṇanā			133
Dhammādāsadhammapariyāyavañṇanā			134
Ambapālīgaṇikāvatthuvañṇanā			135
Veḷuvagāmaṇassūpagamanavañṇanā			136
Nimittobhāsakathāvañṇanā			139
Mārayācanakathāvañṇanā			145
Āyusaṅkhāra-ossajjanavañṇanā			146
Mahābhūmicālavañṇanā			148

Mātikā	Piṭṭhaṅka	
Aṭṭhapaṇṇasāvaṇṇanā		150
Aṭṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā		151
Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā		153
Ānandayācanakathā		153
Nāgāpalokitavaṇṇanā		154
Catumahāpadesavaṇṇanā		155
Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā		158
Pāṇīyāharaṇavaṇṇanā		159
Pukkusamallaputtavatthuvaṇṇanā		159
Yamakasālāvaṇṇanā		163
Upavāṇattheravaṇṇanā		170
Catusaṁvejanīyaṭṭhānaṇṇanā		172
Ānandapucchākathāvaṇṇanā		174
Thūpārahapuggalavaṇṇanā		175
Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā		175
Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā		178
Mallānaṁvandanāvaṇṇanā		179
Subhaddaparibbājakaṇṇatthuvaṇṇanā		179
Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā		182
Parinibbutakathāvaṇṇanā		185
Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā		188
Mahākassapaṭṭheravatthuvaṇṇanā		189
Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā		198
Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā		202

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvatīrājadhānīvaṇṇanā		208
Cakkaratanavaṇṇanā		209

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Hatthiratanavaṇṇanā			216
Assaratanavaṇṇanā			217
Maṇiratanavaṇṇanā			218
Itthiratanavaṇṇanā			218
Gahapatiratanavaṇṇanā			220
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā			220
Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā			220
Dhammapāsādapokkharāṇivaṇṇanā			221
Jhānasampattivaṇṇanā			223
Bodhisattapubbayogavaṇṇanā			223
Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā			225
Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā			226
Brahmalokūpagamavaṇṇanā			227

5. Janavasabhasutta

Nāṭikiyādibyaṅkaraṇavaṇṇanā			230
Ānandaparikathāvaṇṇanā			230
Janavasabhayakkhavaṇṇanā			231
Devasabhāvaṇṇanā			232
Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā			233
Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā			234
Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā			236
Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā			238
Sattasamādhiparikkhāraṇavaṇṇanā			238

6. Mahāgovindasutta

Devasabhāvaṇṇanā			240
Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā			244

Mātikā	Piṭṭhaṅka	
Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā		252
Govindabrāhmaṇavaṭṭhavaṇṇanā		252
Rajjasamvibhajanavaṇṇanā		254
Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā		256
Brahmunāsākacchāvaṇṇanā		257
Reṇurāja-āmantanāvaṇṇanā		260
Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā		262
Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā		263
Bhariyānaṃ āmantanāvaṇṇanā		263
Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā		263

7. Mahāsamayasutta

Nidānavaṇṇanā		266
Devatāsannipātavaṇṇanā		274

8. Sakkapañhasutta

Nidānavaṇṇanā		290
Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā		293
Sakkūpasāṅkamavaṇṇanā		297
Gopakavattthavaṇṇanā		298
Maghamāṇavavattthū		302
Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā		310
Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā		313
Mahāsīvattheravattthū		319
Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā		325
Indriyasamvaravaṇṇanā		327
Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā		331

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Mahāsatipaṭṭhānasutta

Uddesavāraḥkathāvaṇṇanā			334
Kāyānupassanā ānāpānappabbavaṇṇanā			352
Iriyāpathappabbavaṇṇanā			357
Catusampajaññappabbavaṇṇanā			359
Paṭikūlamānasikārapabbavaṇṇanā			359
Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā			360
Navasivathikapabbavaṇṇanā			361
Vedanānupassanāvaṇṇanā			363
Cittānupassanāvaṇṇanā			366
Dhammānupassanā nīvaraṇappabbavaṇṇanā			367
Khandhappabbavaṇṇanā			373
Āyatanappabbavaṇṇanā			374
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā			375
Catusaccappabbavaṇṇanā			386
Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā			386
Samudayasaccaniddesavaṇṇanā			389
Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā			390
Maggasaccaniddesavaṇṇanā			391

10. Pāyāsirājaññasutta

Candimasūriya-upamāvaṇṇanā			397
Corādi-upamāvaṇṇanā			398
Gūthabhārikādi-upamāvaṇṇanā			401

Mahāvaggaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Mahāvaggaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mahāpadānasutta

Pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathā

1. Evaṃ me sutāṃ -pa- Karerikuṭikāyanti Mahāpadānasuttam.
Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā—karerikuṭikāyanti karerīti varuṇarukkhassa
nāmaṃ, karerimaṇḍapo tassā kuṭikāya dvāre ṭhito, tasmā “Karerikuṭikā”ti
vuccati, yathā kosambarukkhassa dvāre ṭhitattā “Kosambakuṭikā”ti.
Antojetavane kira Karerikuṭi Kosambakuṭi Gandhakuṭi Salaḷāgāranti¹ cattāri
mahāgehāni, ekekaṃ satasahassapariccāgena nipphannaṃ. Tesu Salaḷāgāraṃ
raññā Pasenadinā kāritaṃ, sesāni Anāthapiṇḍikena kārītāni. Iti Bhagavā
Anāthapiṇḍikena gahapatinā thambhānaṃ upari kārītāya
devavimānakappāya Karerikuṭikāyaṃ viharati. **Pacchābhattanti**
ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhanhikepi²
pacchābhattameva, idha pana pakatibhattassa pacchato “pacchābhattan”ti
adhippetam. **Piṇḍapātapaṭikkantānanti** piṇḍapātato paṭikkantānaṃ,
bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā uṭṭhitānanti attho.

Karerimaṇḍalamāḷeti tasseva karerimaṇḍapassa avidūre katāya
nisīdanasālāya. So kira karerimaṇḍapo Gandhakuṭikāya ca sālāya

1. Salaḷagharanti (Syā)

2. Antomajjhantikepi (Syā)

ca antare hoti, tasmā Gandhakuṭīpi Karerikuṭīkāpi sālāpi
 “Karerimaṇḍalamālo”ti vuccati. **Pubbenivāsapaṭisaṃyuttā**ti “ekampi jātiṃ
 dvepi jātiyo”ti evaṃ vibhattena pubbenivutthakkhandhasantānasaṅkhātena
 pubbenivāsena saddhiṃ yojetvā pavattitā. **Dhammī**ti dhammasaṃyuttā.

Udapādīti aho acchariyaṃ Dasabalassa pubbenivāsaññaṃ,
pubbenivāsaṃ nāma ke anussaranti, ke nānussarantīti. Titthiyā anussaranti,
 sāvakā ca Paccekabuddhā ca Buddhā ca anussaranti. Kataratitthiyā
 anussaranti. Ye aggappattakammavādino, tepi cattālīsaṃyeva kappe
 anussaranti, na tato param. Sāvakā kappasatasahassaṃ anussaranti. Dve
 aggasāvakā asaṅkhyeyyañceva kappasatasahassaṃ. Paccekabuddhā dve
 asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṃ. Buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo
 natthi, yāvatakaṃ ākaṅkanti, tāvatakaṃ anussaranti.

Titthiyā khandhapaṭipāṭiyā anussaranti, paṭipāṭiṃ muñcivā na sakkonti.
 Paṭipāṭiyā anussarantāpi asaṅñabhavaṃ patvā kandhappavattiṃ na passanti,
 jāle patitā kuṇṭhā¹ viya, kūpe patitā paṅgulā viya ca honti. Te tatha tathvā
 “ettakameva, ito param natthi”ti diṭṭhiṃ gaṇhanti. Iti titthiyānaṃ
 pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ viya hoti. Yathā hi
 andhā yaṭṭhikoṭiggāhake satiyeva gacchanti, asati tattheva nisīdanti,
 evameva titthiyā khandhapaṭipāṭiyāva anussarituṃ sakkonti, paṭipāṭiṃ
 vissajjetvā na sakkonti.

Sāvakāpi khandhapaṭipāṭiyāva anussaranti, asaṅñabhavaṃ patvā
 kandhappavattiṃ na passanti. Evaṃ santēpi te vaṭṭe saṃsaraṇakasattānaṃ
 khandhānaṃ abhāvakālo nāma natthi, asaṅñabhavaṃ pana pañcakappasatāni
 pavattantīti tattakaṃ kālaṃ atikkamivā Buddhēhi dinnanaye tathvā parato
 anussaranti, seyyathāpi āyasmā Sobhito. Dve aggasāvakā pana
 Paccekabuddhā ca cutipaṭisaṇḍhiṃ oloketvā anussaranti. Buddhānaṃ
 cutipaṭisaṇḍhikiccam natthi, yaṃ yaṃ tṭhānaṃ passitukāmā honti, taṃ tadeva
 passanti.

1. Sakuṇā (Syā) Kuṇḍā (Ka)

Titthiyā ca pubbenivāsaṃ anussaramānā attanā diṭṭhakatasutameva anussaranti. Tathā sāvakā ca Paccekabuddhā ca. Buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ sabbameva anussaranti.

Titthiyānaṃ pubbenivāsaññaṇaṃ khajjopanaka-obhāsasadisāṃ¹, sāvakānaṃ padīpobhāsasadisāṃ, aggasāvakānaṃ osadhitārakobhāsasadisāṃ, Paccekabuddhānaṃ candobhāsasadisāṃ, Buddhānaṃ sarada² sūriyamaṇḍalobhāsasadisāṃ. Tassa ettakāni jātisatāni jātisahassāni jātisatasahassānīti vā ettakāni kappasatāni kappasahassāni kappasatasahassānīti vā natthi, yaṃkiñci anussarantassa neva khalitaṃ, na paṭighātaṃ hoti, āvajjanapaṭibaddhameva ākaṅkhamanasikāraccittuppādapaṭibaddhameva hoti. Dubbalapattapuṇe vegakkhittanārāco viya Sinerukūṭe vissaṭṭha-indavajiraṃ viya ca asajjamānameva gacchati. “Aho mahantaṃ Bhagavato pubbenivāsaññaṇaṃ”ti evaṃ Bhagavantaṃyeva ārabba kathā uppannā, jātā pavattāti attho. Taṃ sabbampi saṅkhepato dassetuṃ “itipi pubbenivāso, itipi pubbenivāso”ti ettakameva Pāliyaṃ vuttaṃ. Tattha **itipīti** evampi.

2-3. **Assosi kho -pa- atha Bhagavā anuppattoti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **Brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ**³ vuttameva. Ayameva hi viseso—tattha sabbaññutaññaṇena assosi, idha dibbasotena. Tattha ca vaṇṇāvaṇṇakathā vippakatā, idha pubbenivāsakathā. Tasmā Bhagavā “ime bhikkhū mama pubbenivāsaññaṇaṃ ārabba guṇaṃ thomenti, pubbenivāsaññaṇassa pana me nipphattiṃ na jānanti, handa nesaṃ tassa nipphattiṃ kathetvā dassāmi”ti āgantvā pakatiyāpi Buddhānaṃ nisīditvā dhammadesanattathameva ṭhapite taṅkhaṇe bhikkhūhi papphoṭetvā dinne varabuddhāsane nisīditvā “kāya nuttha bhikkhave”ti pucchāya ca “idha bhante”ti-ādipaṭivacanassa ca pariyosāne tesāṃ pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathāṃ⁴ kathetukāmo **iccheyyātha** noti-ādīmāha. Tattha **iccheyyātha** noti iccheyyātha nu. Atha naṃ pahaṭṭhamānasā bhikkhū yācamānā **etassa Bhagavāti**-ādīmāhaṃsu. Tattha **etassāti** etassa dhammikathākaraṇassa.

1. Khajjopanakakimi-obhāsasadisāṃ (Ka)

3. Dī-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe.

2. Sahassa (Syā, Ka)

4. Dhammakathaṃ (Syā)

4. Atha Bhagavā tesam yācanam gahetvā kathetukāmo “tena hi bhikkhave suṇāthā”ti te sotāvadhāraṇasādhukamanasikāresu niyojetvā aññesam asādhāraṇam chinnavaṭumakānussaraṇam pakāsetukāmo **ito so bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **yaṃ Vipassīti** yasmim kappe Vipassī. Ayañhi ‘yaṃ’ti saddo “yaṃ me bhante devānam Tāvatisānam sammukhā sutam sammukhā paṭiggahitam, ārocemi tam Bhagavato”ti-ādīsu¹ paccattavacane dissati. “Yaṃ tam apucchimha akittayīno, aññam tam pucchāma tadingha brūhi”ti-ādīsu² upayogavacane. “Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā”ti-ādīsu³ karaṇavacane. Idha pana bhummattheti daṭṭhabbo. Tena vuttam “yasmim kappe”ti. **Udapādīti** dasasahassilokadhātum unnādentō uppajji.

Bhaddakappeti pañcabuddhuppādaṭṭhitaṇḍitattā sundarakappe sarakappeti Bhagavā imam kappam thomento evamāha. Yato paṭṭhāya kira amhākam Bhagavatā abhinīhāro kato, etasmim antare ekakappepi pañca Buddhā nibbattā nāma natthi. Amhākam Bhagavato abhinīhārassa purato pana Taṇhaṅkaro Medhaṅkaro Saraṇaṅkaro Dīpaṅkaroti cattāro Buddhā ekasmim kappe nibbattiṃsu. Tesam orabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahosi.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana Koṇḍañño nāma Buddho ekova ekasmim kappe uppanno. Tatopi asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne Maṅgalo Sumano Revato Sobhitoti cattāro Buddhā ekasmim kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari Anomadassī Padumo Nāradoti tayo Buddhā ekasmim kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassānam upari Padumuttaro Bhagavā ekova ekasmim kappe uppanno. Tassa orabhāge ito tiṃsakappasahassānam upari Sumedho Sujātoti dve Buddhā ekasmim kappe uppannā. Tato orabhāge ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānam upari Piyadassī Atthadassī Dhammadassī tayo

1. Dī 2. 178 piṭṭhe.

2. Khu 1. 415, 437 piṭṭhesu.

3. Am 1. 29 piṭṭhe.

Buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Atha ito catunavutikappe Siddhattho nāma Buddho ekova ekasmiṃ kappe uppanno. Ito dvenavutikappe Tisso Phussoti dve Buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Ito ekanavutikappe Vipassī Bhagavā uppanno. Ito ekatiṃse kappe Sikhī Vessabhūti dve Buddhā uppannā. Imasmiṃ bhaddakappe Kakusandho Koṇāgamano Kassapo Gotamo amhākaṃ Sammāsambuddhoti cattāro Buddhā uppannā, Metteyyo uppajjissati. Evamayari kappo pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappo sarakappoti Bhagavā imari kappari thomento evamāha.

Kim panetaṃ Buddhānaṃyeva pākaṭaṃ hoti “imasmiṃ kappe ettakā Buddhā uppannā vā uppajjissantīti vā”ti, udāhu aññesampi pākaṭaṃ hotīti. Aññesampi pākaṭaṃ hoti. Kesari? Suddhāvāsabrahmaṇaṃ. Kappasaṇṭhānakālasmiṃhi ekamasaṅkhyeyyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṇṭhānatthāya devo vassituṃ ārabhati. Āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato tilamattā kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadara-āmalaka-eḷālukakumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadve-usabha-aḍḍhagāvutagāvutadvegāvuta-aḍḍhayanayanayanadvijayana -pa-yojanasatayanajasahassayanajasatasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷabbhantare yāva avinaṭṭhabrahmalokā¹ pūretvā tiṭṭhanti. Atha taṃ udakaṃ anupubbena bhassati, bhassante udake pakatidevalokaṭṭhānesu devaḷokā saṇṭhahanti², tesari saṇṭhahanavidhānaṃ **Visuddhimagge** pubbenivāsakathāyaṃ vuttameva.

Manussalokasaṇṭhahanaṭṭhānaṃ³ pana patte udake dhamakaraṇamukhe pihite viya vātavasena taṃ udakaṃ santiṭṭhati, udakapiṭṭhe uppalinipaṇṇaṃ viya pathavī saṇṭhahati. Mahābodhipallaṅko vinassamāne loke pacchā vinassati, saṇṭhahamāne paṭhamari saṇṭhahati. Tattha pubbanimittari hutvā eko paduminigaccho uppajjati, tassa sace tasmari kappe Buddho nibbattissati, pupphaṃ uppajjati. No ce, nuppajjati. Uppajjamānaṇca sace eko Buddho nibbattissati, ekaṃ uppajjati. Sace dve, tayo, cattāro, paṇca Buddhā nibbattissantī, paṇca uppajjanti. Tāni ca kho ekasmiṃ yeva nāḷe kaṇṇikābaddhāni hutvā. Suddhāvāsabrahmaṇo

1. Akaniṭṭhabrahmalokā (Ka) 2. Patiṭṭhahanti (Syā) 3. Manussalokaṭṭhānaṃ (Syā)

“āyāma mayam mārīsā pubbanimittam passissāmā”ti

Mahābodhipallaṅkaṭṭhānam āgacchanti, Buddhānam anibbattanakappe puppham na hoti. Te pana apupphitagaccham disvā “andhakāro vata bho loko bhavissati, matā matā¹ sattā apāye pūressanti, cha deva lokā nava brahmalokā suññā bhavissanti”ti anattamanā honti. Pupphitakāle pana puppham disvā “sabbaññubodhisattesu mātukucchim okkamantesu nikkhamantesu sambujjhantesu dhammacakkaṃ pavattentesu yamakapāṭihāriyam karontesu devorohanam karontesu āyusaṅkhāram ossajjantesu parinibbāyantesu dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni dakkhissāmā”ti ca, “cattāro apāyā parihāyissanti, cha deva lokā nava brahmalokā paripūressanti”ti ca attamanā udānam udānentā attano attano brahmalokaṃ gacchanti. Imasmim bhaddakappe pañca padumāni uppajjimsu. Tesam nimittānam ānubhāvena cattāro Buddhā uppannā, pañcamo uppajjissati. Suddhāvāsabrahmānopi tāni padumāni disvā imamattham jānimsu. Tena vuttam “aññesampi pākātam hoti”ti.

Āyuparicchedavaṇṇanā

5. Iti Bhagavā “ito so bhikkhave”ti-ādinā nayena

kappaparicchedavasena pubbenivāsam dassetvā idāni tesam Buddhānam jātīparicchedādivasena dassetuṃ **Vipassī bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha āyuparicchede **parittam lahukanti** ubhayametam appakasappa vevacanam. Yañhi appakam, tam parittañceva lahukañca hoti.

Appam vā bhiyyoti vassasatato vā upari appam, aññam vassasatam apatvā vīsam vā timsam vā cattālīsam vā paṇṇāsam vā saṭṭhi vā vassāni jīvati, evam dīghāyuko pana atidullabho, asuko kira evam ciraṃ jīvātīti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha Visākhā upāsikā vīsavassasatam jīvati, tathā Pokkharasāti brāhmaṇo Brahmāyu brāhmaṇo Selo brāhmaṇo Bāvariya brāhmaṇo Ānandatthero Mahākassapatttheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni, Bākulatthero² vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni. Ayam sabbadīghāyuko. Sopi dve vassasatāni na jīvati.

1. Tamābhībhūtā (Syā)

2. Bakkulatthero (Sī)

Vipassī-ādayo pana sabbepi bodhisattā mettāpubbabhāgena somanassasahagatañāṇasampayutta-asaṅkhārikacittena mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhiṃsu, tena cittena gahitāya paṭisandhiyā asaṅkhyeyyaṃ āyu, iti sabbe Buddhā asaṅkhyeyyāyukā. Te kasmā asaṅkhyeyyaṃ na aṭṭhamṃsu? Utubhojanavipattiyā. Utubhojanavasena hi āyu hāyatipi vadḍhatipi.

Tattha yadā rājāno adhammikā honti, tadā uparājāno senāpati seṭṭhi sakalanagaraṃ sakalaraṭṭhaṃ adhammikameva hoti, atha tesāṃ ārakkhadevatā, tāsāṃ devatānaṃ mittā bhūmaṭṭhadevatā¹, tāsāṃ devatānaṃ² mittā ākāsaṭṭhakadevatā, ākāsaṭṭhakadevatānaṃ mittā uṇhavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā abbhavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā sītavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā vassavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā Cātumahārājikā devatā, tāsāṃ mittā Tāvatisā devatā, tāsāṃ mittā Yāmā devatāti evamādi. Evaṃ yāva Bhavaggā ṭhapetvā ariyasāvake sabbā deva³ brahmaparisāpi adhammikāva honti. Tāsāṃ adhammikatāya visamaṃ candimasūriyā pariharanti, vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīḷanattāya cittāni na namanti, devatānaṃ kīḷanattāya cittesu anamantesu sītūṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmīṃ asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati, vassantopi vappakāle aṅkurakāle nālakāle pupphakāle khīraggaṇḍikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca, tena sassāni visamapākāni honti vigatagandhavaṇṇarasādisampannāni⁴. Ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti ekasmiṃ atikilinnaṃ ekasmiṃ samapākaṃ, taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi tīhākārehi paccati. Tena sattā bahvābādā ceva honti appāyukā ca. Evaṃ tāva utubhojanavasena āyu hāyati⁵.

1. Bhumma devatā (Syā)

2. Bhummadevānaṃ (Syā)

3. Sabbe devā (Syā)

4. ...rasādisampavattīni (Syā)

5. Am 1. 386 piṭṭhe passitabbaṃ.

Yadā pana rājāno dhammikā honti, tadā uparājānopi dhammikā hontīti purimanayeneva yāva brahmalokā sabbepi dhammikā honti, tesam dhammikattā samam candimasūriyā pariharanti, yathāmaggena vāto vāyati, yathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni na khobheti, tesam akhobhā devatānam kilanattāya cittāni namanti. Evam kālena utu sampajjati, devo sammā vassati, vappakālato paṭṭhāya sassānam upakāram karonto kāle vassati, kāle vigacchati, tena sassāni samapākāni sugandhāni suvaṇṇāni surasāni ojavantāni honti, tehi sampāditaṃ bhojanam paribhuttampi sammā paripākam gacchati, tena sattā arogā dīghāyukā honti. Evam utubhojanavasena āyu vaḍḍhati.

Tattha Vipassī Bhagavā asītivassasahassāyukakāle nibbatto, Sikhī sattativassasahassāyukakāleti idam anupubbena parihīnasadisam katam, na pana evam parihīnam, vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbam. Katham? Imasmiṃ tāva kappe Kakusandho Bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle nibbatto, āyupamānam pañca koṭṭhāse katvā cattāri ṭhatvā pañcame vijjamāneyeva parinibbuto. Tam āyu parihāyamānam dasavassakālam patvā puna vaḍḍhamānam asaṅkhyeyyam hutvā tato parihāyamānam tiṃsavassasahassakāle ṭhitam, tadā Koṇāgamano Bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute tam āyu dasavassakālam patvā puna vaḍḍhamānam asaṅkhyeyyam hutvā parihāyitvā vīsativassasahassakāle ṭhitam, tadā Kassapo Bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute tam āyu dasavassakālam patvā puna vaḍḍhamānam asaṅkhyeyyam hutvā parihāyitvā vassasatakālam pattaṃ, atha amhākam Sammāsambuddho nibbatto. Evam anupubbena parihāyitvā parihāyitvā vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbam. Tattha yaṃyamāyuparimāṇesu¹ manussesu Buddhā nibbattanti, tesampi tam tadeva āyuparimāṇam hotīti veditabbam.

Āyuparicchedavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Yaṃyamāyuvuddhipparimāṇesu (Syā)

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. Bodhiparicchede pana **pāṭaliyā mūleti** pāṭalirukkhasa heṭṭhā. Tassā pana pāṭaliyā khandho taṁdivasaṁ paṇṇāsaratano hutvā abbhuggato, sākhā paṇṇāsaratanāti ubbedhena ratanasataṁ ahosi. Taṁdivasañca sā pāṭali kaṇṇikābaddhehi viya pupphehi mūlato paṭṭhāya ekasañchannā ahosi, dibbagandhaṁ vāyati. Na kevalaṁ tadā ayameva pupphitā, dasasahassacakkavāḷe sabbapāṭaliyo pupphitā. Na kevalaṁ pāṭaliyo, dasasahassacakkavāḷe sabbarukkhaṇaṁ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākāpadumāni, latāsu latāpadumāni, ākāse¹ ākāsapadumāni pupphitāni, pathavitalaṁ bhinditvāpi mahāpadumāni utṭhitāni. Mahāsamuddopi pañcavaṇṇehi padumehi nīluppalarattuppalehi ca sañchanno ahosi. Sakaladasasahassacakkavāḷaṁ dhajamālākulaṁ tattha tattha nibaddhapupphadāmaṁvissatṭhamālāguḷavippakiṇṇaṁ² nānāvaṇṇakusumasamujjalaṁ nandanavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanasadisāṁ ahosi. Puratthimacakkavāḷamukhavatṭiyaṁ ussitaddhajā pacchimacakkavāḷamukhavatṭim abhihananti. Pacchimadakkhiṇa-uttaracakkavāḷamukhavatṭiyaṁ ussitaddhajā dakkhiṇacakkavāḷamukhavatṭim abhihananti. Evaṁ aññaṁaññasirīsampattāni cakkavāḷāni ahesuṁ. **Abhisambuddhoti** sakalaṁ Buddhaguṇavibhavasirīṁ paṭivijjhamāno cattāri saccāni abhisambuddho.

“Sikhī bhikkhave Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho puṇḍarīkassa mūle abhisambuddho”ti-ādīsupi imināva nayena padavaṇṇanā veditabbā. Ettha pana **puṇḍarīkoti** setambarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṁ. Taṁdivasañca sopi dibbagandhehi pupphehi susañchanno ahosi. Na kevalaṁ pupphehi, phalehi sañchanno ahosi. Tassa ekato taruṇāni phalāni, ekato majjhimāni phalāni, ekato nātipakkāni phalāni, ekato supakkāni pakkhattadibbojāni viya surasāni olambanti. Yathā so, evaṁ sakaladasasahassacakkavāḷesu pupphūpagarukkā pupphehi, phalūpagarukkā phalehi paṭimaṇḍitā ahesuṁ.

Sāloti sālarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṁ, tattheva pupphasirīvibhavo veditabbo. Sirīsarukkhepi eseṁ nayo. Udumbararukkhe

1. Ākāsesu (Syā)

2. ...mālāguṇavippakiṇṇaṁ (Syā)

pupphāni nāhesum, phalavibhūti panettha ambe vuttanayāva. Tathā nigrodhe. Tathā assatthe. Iti sabbabuddhānam ekova pallaṅko, rukkhā pana aññepi honti. Tesu yassa yassa rukkhassa mūle catumaggañāṇasaṅkhātābodhiṃ Buddhā paṭivijjhanti, so so **bodhī**ti vuccati. Ayaṃ bodhiparicchedo nāma.

Sāvakayugapariṇāṇa

9. Sāvakayugapariṇāṇe pana **Khaṇḍatissanti** Khaṇḍo ca Tisso ca. Tesu Khaṇḍo ekapitiko kaniṭṭhabhātā, Tisso purohitaputto. Khaṇḍo paññāpāramiyā matthakaṃ patto, Tisso samādhīpāramiyā matthakaṃ patto. **Agganti** ṭhapetvā Vipassīṃ Bhagavantaṃ avasesehi saddhiṃ asadisagunātāya uttamaṃ. **Bhaddayuganti** aggatāyeva bhaddayugaṃ. **Abhibhūsambhavanti** Abhibhū ca Sambhavo ca. Tesu Abhibhū paññāpāramiyā matthakaṃ patto Sikhinā Bhagavatā saddhiṃ Aruṇavatito brahmalokaṃ gantvā brahmaparisāya vividhāni pāṭihāriyāni dassento dhammaṃ desetvā dasasahassilokadhātum andhakārena pharitvā “kiṃ idan”ti sañjātasamvegānaṃ obhāsaṃ pharitvā “sabbe me rūpaṇca passantu saddaṇca suṇantū”ti adhiṭṭhahitvā “ārambhathā”ti gāthādvayaṃ¹ bhaṇanto saddaṃ bhāvesi. Sambhavo samādhīpāramiyā matthakaṃ patto ahosi.

Soṇuttaranti Soṇo ca Uttaro ca. Tesu Soṇo paññāpāramiyā patto, Uttaro samādhīpāramiyā patto ahosi. **Vidhurasañjīvanti** Vidhuro ca Sañjīvo ca. Tesu Vidhuro paññāpāramiyā patto ahosi, Sañjīvo samādhīpāramiyā patto samāpajjanabahulo rattiṭṭhānadivāṭṭhānakūṭileṇamaṇḍapādīsū samāpattibalena jhāyanto² ekadivasaṃ araṇṇe nirodhaṃ samāpajji, atha naṃ vanakammikādayo “mato”ti sallakkhetvā jhāpesum. So yathāparicchedena samāpattito vuṭṭhāya cīvarāni papphoṭetvā gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Tadupādāyeva ca naṃ “Sañjīvo”ti sañjānimsu. **Bhiyyosuttaranti** Bhiyyoso ca Uttaro ca. Tesu Bhiyyoso paññāya uttaro, Uttaro samādhīnā aggo ahosi. **Tissabhāradvājanti** Tisso ca Bhāradvājo ca. Tesu Tisso paññāpāramiyā patto, Bhāradvājo samādhīpāramiyā patto

1. Sam 1. 158 piṭṭhe.

2. Vāyamanto (Syā)

ahosi. **Sāriputtamoggallānanti** Sāriputto ca Moggallāno¹ ca. Tesu Sāriputto paññāvisaye, Moggallāno samādhivisaye aggo ahosi. Ayaṃ sāvakayugaparichedo nāma.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Sāvakasannipātaparicchede Vipassissa Bhagavato paṭhamasannipāto caturaṅgiko ahosi, sabbe ehibhikkhū, sabbe iddhiyā nibbattapattacīvarā, sabbe anāmantitāva āgatā, iti te ca kho pannarase uposathadivase. Atha Satthā bījanim² gahetvā nisinno uposathaṃ osāresi. Dutiyatatiyesupi eseva nayo. Tathā sesabuddhānaṃ sabbasannipātesu. Yasmā pana amhākaṃ Bhagavato paṭhamabodhiyāva sannipāto ahosi, idaṃca suttaṃ aparabhāge vuttaṃ, tasmā “mayhaṃ bhikkhave etarahi eko sāvakānaṃ sannipāto”ti aniṭṭhapetvā “ahosī”ti vuttaṃ.

Tattha **aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī** purāṇajātīlānaṃ sahaṣsaṃ, dvinnāṃ aggasāvakānaṃ parivārāni aḍḍhateyyasatānīti aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Tattha dvinnāṃ aggasāvakānaṃ abhinīhārato paṭṭhāya vatthuṃ kathetvā pabbajjā dīpetabbā. Pabbajitānaṃ pana tesāṃ Mahāmoggallāno sattame divase arahattaṃ patto. Dhammasenāpati pannarasame divase Gijjhakūṭapabbatamajjhe Sūkarakhataleṇapabbhāre bhāgineyyassa Dīghanakhaparibbājakassa sajjite dhammayāge vedanāpariggahasuttante³ desiyamāne desanaṃ anubujjhamānaṃ ñāṇaṃ⁴ pesetvā sāvakapāramiññaṃ patto. Bhagavā therassa arahattappattiṃ ñatvā vehāsaṃ abbhuggantvā Veluvaneyeva paccuṭṭhāsi. Thero “kuhiṃ nu kho Bhagavā gato”ti āvajjanto Veluvane patiṭṭhitabhāvaṃ ñatvā sayampi vehāsaṃ abbhuggantvā Veluvaneyeva paccuṭṭhāsi. Atha Bhagavā pātimokkhaṃ osāresi. Taṃ sannipātaṃ sandhāya Bhagavā “aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī”ti āha. Ayaṃ sāvakasannipātaparicchedo nāma.

1. Moggallāno (Ka)

2. Vījanim (Sī, Syā)

3. Ma 2. 165 piṭṭhe.

4. Desanānusārena anu bujjhamānāññaṃ (Syā)

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Upaṭṭhākaparicchede pana **Ānandoti** nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhā upaṭṭhākā ahesuṃ. Ekadā Nāgasamālo pattacīvaraṃ gahetvā vicari ekadā Nāgito, ekadā Upavāno, ekadā Sunakkhatto, ekadā Cundo samaṇuddeso, ekadā Sāgato, ekadā Meghiyo. Tattha ekadā Bhagavā Nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggapaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā okkamma “Bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti āha. Atha naṃ Bhagavā “chi bhikkhu iminā maggena gacchāma”ti āha. So “handa Bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ¹ ṭhapetuṃ āraddho. Atha naṃ Bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvaraṇceva harimsu, sīsaṇca bhindimsu. So “Bhagavā idāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohiteṇa gaḷiteṇa Bhagavato santikaṃ agamāsi. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesi. Atha naṃ Bhagavā “mā cintayi bhikkhu, etaṃyeva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā”ti vatvā naṃ samassāsesi.

Ekadā pana Bhagavā Meghiyattherena saddhiṃ Pācīnavaṃsamigadāye Jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi Meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā naditīre pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā “Bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ tasmīṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomi”ti vatvā Bhagavatā tikkhattuṃ nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi upadduto² anvāsatto³ paccāgantvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tampi Bhagavā “idameva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena Sāvattiṃ agamāsi. Tattha Gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṃghaparivuto bhikkhū āmantesi “bhikkhave idānimhi mahallako, ‘ekacce bhikkhū iminā maggena gacchāma’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ ekaṃ bhikkhuṃ jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā Sāriputto uṭṭhāyāsanaṃ Bhagavantāṃ vanditvā

1. Bhūmiyaṃ (Syā)

2. Ajjhāpanno (Syā)

3. Anvāyanto (Ka) Am 3. 167; Khu 1. 117 piṭṭhesu passitabbaṃ.

“aḥaṃ bhante tumheyeva paṭṭhayamāno sataṣaḥsakappādhikaṃ asaṅkheyyaṃ¹ pāramiyo pūrayim, nanu mādiso mahāpaṇṇo upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmi”ti āha. Taṃ Bhagavā “alaṃ Sāriputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva me sā disā, tava ovādo Buddhānaṃ ovādasadiso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthi”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena Mahāmoggaḷlānaṃ ādim katvā asītimahāsāvaka uṭṭhahimsu. Te sabbepi Bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṇhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū evamāhaṃsu “āvuso Ānanda bhikkhusaṃgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhi”ti. So āha “yācitvā laddhupaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ Satthā na passati, sace rocissati, Ānando maṃ upaṭṭhātūti vakkhati”ti. Atha Bhagavā “na bhikkhave Ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissati”ti āha. Tato bhikkhū “uṭṭhehi āvuso Ānanda, uṭṭhehi āvuso Ānanda, Dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhi”ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe, catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma—“sace me bhante Bhagavā attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyaṃ vasitum na dassati, nimantanāṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ Bhagavantāṃ upaṭṭhahissāmi”ti vatvā “kaṃ panettha Ānanda ādīnavaṃ passasi”ti vutte “sacāhaṃ bhante imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘Ānando Dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyaṃ vasati, ekato nimantanāṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto Tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’ti” ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanā nāma—“sace bhante Bhagavā mayā gahitanimantanāṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā Bhagavantāṃ daṭṭhum āgataṃ parisāṃ² āgatakkhaṇe eva Bhagavantāṃ dassetum lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmimīyeva khaṇe Bhagavantāṃ upasaṅkamitum lacchāmi, yaṃ Bhagavā mayhaṃ parammukhā dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ

1. Asaṅkheyyaṃ (Sī, Syā)

2. Āgataparisāya (Syā)

Bhagavantam upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṃ panettha Ānanda ānisaṃsaṃ passasi”ti vutte “idha bhante saddhā kulaputtā Bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti ‘sve bhante Ānanda Bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ti, sace bhante Bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeṇeva parisāṃ dassetuṃ, kaṅkhaṇa vinodetuṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ Ānando Dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ Bhagavā na karotī’ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ āvuso Ānanda gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātakam kattha desitan’ti. Sacāhaṃ taṃ na sampādayissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi āvuso na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya Bhagavantam avijahanto dīgharattam vicarasi’ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanam icchāmi”ti imā catasso āyācanā yāci. Bhagavāpissa adāsi.

Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi. Tasseva thānantarassatthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇīti imassa nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya “mayhaṃ bhikkhave etarahi Ānando bhikkhu upaṭṭhāko aggupaṭṭhāko”ti āha. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

12. Pitiparicchedo uttānatthoyeva.

Vihāraṃ pāvisīti kasmā vihāraṃ pāvisi. Bhagavā kira ettakaṃ kathetvā cintesi “na tāva mayā sattannaṃ Buddhānaṃ vaṃso nirantaram matthakaṃ pāpetvā kathito, ajja mayi pana vihāraṃ pavitṭhe ime bhikkhū bhiyyoso mattāya pubbenivāsaññaṃ ārabba vaṇṇaṃ kathayissanti. Athāhaṃ āgantvā¹ nirantaram Buddhavaṃsaṃ kathetvā matthakaṃ pāpetvā dassāmī”ti bhikkhūnaṃ kathāvārassa okāsaṃ datvā utṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisi.

Yañcetaṃ Bhagavā tantim kathesi, tattha kappaparicchedo jātiparicchedo gottaparicchedo āyuparicchedo bodhiparicchedo sāvakayugaparicchedo sāvakasannipātaparicchedo upaṭṭhākaparicchedo pitiparicchedoti navime vārā āgatā, sambahulavāro anāgato, ānetvā pana dīpetabbo.

Sambahulavāra

Sabbabodhisattānañhi ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabbanti ayameva vaṃso ayaṃ paveṇī. Kasmā?

Sabbaññubodhisattānañhi mātukucchim okkamanato paṭṭhāya pubbe vuttappakārāni anekāni pāṭihāriyāni honti, tatra nesam yadi neva jātanagaraṃ na pitā na mātā na bhariyā na putto paññāyeyya, “imassa neva jātanagaraṃ na pitā na bhariyā na putto paññāyati, devo vā sakko vā māro vā brahmā vā esa maññe, devānañca īdisaṃ pāṭihāriyaṃ anacchariyaṃ”ti maññamāno jano neva sotabbaṃ na saddhātappaṃ maññeyya, tato abhisamayo na bhaveyya, abhisamaye asati niratthakova Buddhupādo, aniyyanikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā sabbabodhisattānaṃ “ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabban”ti ayameva vaṃso ayaṃ paveṇī. Tasmā puttādīnaṃ vasena sambahulavāro ānetvā dīpetabbo.

Sambahulapariṇedavaṇṇanā

Tattha—

Samavattakkhandho Atulo, Suppabuddho ca Uttaro.

Satthavāho Vijitaseno, Rāhulo bhavati sattamoti—

Ete tāva sattannampi bodhisattānaṃ anukkameneva satta puttā veditabbā.

Tattha Rāhulabhadde tāva jāte paṇṇaṃ āharitvā mahāpurisassa hatthe ṭhapayimsu. Athassa tāvadeva sakalasarīraṃ khobhetvā puttasiṇho aṭṭhāsi. So cintesi “ekasmiṃ tāva jāte evarūpo puttasiṇho, parosahassaṃ kira me puttā bhavissanti, tesu ekekasmiṃ jāte idaṃ sinehabandhanaṃ evaṃ vaḍḍhantaṃ dubbhejjaṃ bhavissati, Rāhu jāto, bandhanaṃ jātan”ti āha. Taṃdivasameva ca rajjaṃ pahāya nikkhanto. Esa nayo sabbesaṃ puttuppattiyanti. Ayaṃ puttapariṇedho.

Sutanā Sabbakāmā ca, Sucittā atha rocinī¹.

Rucaggatī² Sunandā ca, Bimbā bhavati sattamāti—

Etā tesaṃ sattannampi puttānaṃ mātaro ahesuṃ. Bimbādevī pana Rāhulakumāre jāte Rāhulamātāti paññāyittha. Ayaṃ bhariyaparinchedo.

Vipassī Kakusandhoti ime pana dve bodhisattā payutta-
ājañña³rathamāruyha mahābhinikkhamanaṃ nikkhamiṃsu. Sikhī
Koṇāgamanoti ime dve hatthikkhandhavaragatā hutvā nikkhamiṃsu.
Vessabhū suvaṇṇasivikāya nisīditvā nikkhami. Kassapo uparipāsāde
mahātale nisinnova ānāpānecatutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya taṃ
jhānaṃ pādakaṃ katvā “pāsādo uggantvā Bodhimaṇḍe otaratū”ti adhiṭṭhāsi.
Pāsādo ākāseṇa gantvā Bodhimaṇḍe otari. Mahāpurisopi tato otaritvā
bhūmiyaṃ itatvā “pāsādo yathāṭṭhāneyeva paṭiṭṭhātū”ti cintesi. So
yathāṭṭhāne paṭiṭṭhāsi. Mahāpurisopi satta divasāni padhāmananuyūñjitvā
Bodhipallaṅke nisīditvā sabbaññutaṃ⁴ paṭivijjhi. Amhākaṃ pana bodhisatto
Kaṇṭhakaṃ⁵ assavaramāruyha nikkhantoti. Ayaṃ yānaparinchedo.

Vipassissa pana Bhagavato yojanappamaṇe padese vihāro paṭiṭṭhāsi,
Sikhissa tigāvute, Vessabhussa aḍḍhayojane, Kakusandhassa gāvute,
Koṇāgamanassa aḍḍhagāvute, Kassapassa vīsati-usabhe. Amhākaṃ
Bhagavato pakatimānena soḷasakarīse rājamānena aṭṭhakarīse padese vihāro
paṭiṭṭhitoti. Ayaṃ vihāraparinchedo.

Vipassissa pana Bhagavato ekaratanāyāmā vidatthivithārā
aṭṭhaṅgulubbedhā suvaṇṇiṭṭhakā kāretvā cūḷaṃsena chādetvā vihāraṭṭhānaṃ
kiṇiṃsu. Sikhissa suvaṇṇayattṭhiphālehi chādetvā kiṇiṃsu. Vessabhussa
suvaṇṇahatthipādāni kāretvā tesaṃ cūḷaṃsena chādetvā kiṇiṃsu.
Kakusandhassa vuttanayeneva suvaṇṇiṭṭhakāhi chādetvā kiṇiṃsu.
Koṇāgamanassa vuttanayeneva suvaṇṇakacchapehi chādetvā kiṇiṃsu.

1. Rocanī (Syā)

2. Ruccatinī (Syā)

3. Chayutta-ājañña (Ka)

4. Sabbaññutaññānaṃ (Syā)

5. Kaṇṭhakaṃ (Sī, Syā), Kaṇḍakaṃ (Khu 2 Vimānavatthusmim 110 piṭṭhe)

Kassapassa suvaṇṇakaṭṭhihiyeva¹ chādetvā kiṇimsu. Amhākaṃ Bhagavato salakkhaṇānaṃ kahāpaṇānaṃ cūlaṃsena chādetvā kiṇimsu. Ayaṃ vihārabhūmiggahaṇadhanaparicchedo.

Tattha Vipassissa Bhagavato tathā bhūmiṃ kiṇitvā vihāraṃ katvā dinnupaṭṭhāko **Punabbasumitto** nāma ahosi, Sikhissa **Sirivaḍḍhano** nāma, Vessabhussa **Sotthiyo** nāma, Kakusandhassa **Accuto** nāma, Koṇāgamanassa **Uggo** nāma, Kassapassa **Sumano** nāma, amhākaṃ Bhagavato **Sudatto** nāma. Sabbe cete gahapatimahāsālā seṭṭhino ahesunti. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

Aparāni cattāri avijahitaṭṭhānāni nāma honti. Sabbabuddhānañhi Bodhipallaṅko avijahito, ekasmiṃyeva ṭhāne hoti. Dhammacakkappavattanaṃ Isipatane Migadāye avijahitameva hoti. Devorohanakāle Saṅkassanagaradvāre paṭhamapadagaṇṭhikā² avijahitāva hoti. Jetavane Gandhakuṭiyā cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva honti, vihāro pana khuddakopi mahantopi hoti, vihāropi na vijahitoyeva. Nagaraṃ pana vijahati. Yadā nagaraṃ pācīnato hoti, tadā vihāro pacchimato. Yadā nagaraṃ dakkhiṇato, tadā vihāro uttarato. Yadā nagaraṃ pacchimato tadā vihāro pācīnato, yadā nagaraṃ uttarato tadā vihāro dakkhiṇato. Idāni pana nagaraṃ uttarato, vihāro dakkhiṇato.

Sabbabuddhānañca āyuvemattaṃ pamāṇavemattaṃ kulavemattaṃ padhānavemattaṃ rasmivemattanti pañca vemattāni honti. **Āyuvemattaṃ** nāma keci dīghāyukā honti, keci appāyukā. Tathā hi Dīpaṅkarassa vassasatasahassaṃ āyupamāṇaṃ ahosi, amhākaṃ Bhagavato vassasataṃ āyupamāṇaṃ.

Pamāṇavemattaṃ nāma keci dīghā honti, keci rassā. Tathā hi Dīpaṅkaro asītihattho ahosi, Sumano navutihattho, amhākaṃ Bhagavā aṭṭhārasahattho.

1. Suvaṇṇakaṭṭhihiyeva (Syā)

2. Paṭhamapādagaṇṭhikā (Syā)

Kulavemattam nāma keci khattiyakule nibbattanti, keci brāhmaṇakule.

Padhānavemattam nāma kesañci padhānam ittarakārameva hoti, yathā Kassapassa Bhagavato. Kesañci addhaniyam, yathā amhākaṃ Bhagavato.

Rasmivemattam nāma Maṅgalassa Bhagavato sarīrarasmi dasasahassilokadhātupamāṇā ahosi. Amhākaṃ Bhagavato samantā byāmamattā. Tatra rasmivemattam ajjhāsayaappaṭibaddham, yo yattakam icchati, tassa tattakam sarīrappabhā pharati. Maṅgalassa pana niccampi dasasahassilokadhātum pharatūti ajjhāsayo ahosi. Paṭividdhaguṇesu pana kassaci vemattam nāma natthi.

Aparam amhākaṃyeva Bhagavato sahaajātaparicchedaṇca nakkhattaparicchedaṇca dīpesum. Sabbaññubodhisattena kira saddhim Rāhulamātā Ānandatthero Channo Kaṇṭako nidhikumbho mahābodhi Kāludāyīti imāni satta sahaajātāni. Mahāpuriso ca uttarāsālhanakkhatteneva mātukucchim¹ okkami, mahābhinikkhamanam nikkhami, dhammacakkaṃ pavattesi, yamakapaṭihāriyam akāsi. Visākhānakkhattena jāto ca abhisambuddho ca parinibbuto ca, māghanakkhattenassa sāvakasannipāto ca ahosi āyusaṅkhārossajjanaṇca, assayujanakkhattena devorohananti ettakam āharitvā dīpetabbaṃ. Ayaṃ sambahulaparicchedo nāma.

13. Idāni **atha kho tesam bhikkhūnanti**-ādīsu te bhikkhū “āvuso pubbenivāsassa nāma ayaṃ gati, yadidaṃ cutito paṭṭhāya paṭisandhi-ārohanam. Yaṃ pana idaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pacchāmukhaṃ ñāṇam pesetvā cuti gantabbaṃ, idaṃ atigarukaṃ. Ākāse padaṃ dassento viya Bhagavā kathesi”ti ativimhayajātā hutvā “acchariyam āvuso”ti-ādīni vatvā puna aparampi kāraṇam dassento “yatra hi nāma Tathāgato”ti-ādīmāḥsu. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto, yo nāma Tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusalakammavaṭṭam vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanam, pariyādinnaṣabbakammavaṭṭeti attho. **Sabbadukkhavītivatteti** sabbam vipākavaṭṭasaṅkhātam dukkham

1. Mātukucchiyam (Syā)

vītivatte. **Anussarissatīti** idam **yatrāti** nipātavasena anāgatavacanam, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te Buddhē anussari, na idāni anussarissati. **Evam̐sīlāti** maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evam̐sīlā. **Evam̐dhammāti** ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalokuttarasamādhinā evam̐samādhayoti attho. **Evam̐paññāti** maggapaññādivaseneva evam̐paññā. **Evam̐vihārīti** ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānam dhammānam gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce. Na idam gahitameva, idaṇhi nirodhasamāpattidīpanattham vuttam. Tasmā evam̐ nirodhasamāpattivihārī te Bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evam̐vimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchadavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayam vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttīti** saṅkhyam¹ gacchanti. Aniccānupassanādikā sattānupassanā sayam tassa tassa paccaṇīkaṅgavasena pariccattāhi² niccasaññādīhi vimuttattā tadaṅgavimuttīti saṅkhyam gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayam samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchadavimuttīti** saṅkhyam gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggānubhāvena kilesānam paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttīti** saṅkhyam gacchanti. Nibbānam sabbakilesehi nissatattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttīti** saṅkhyam gacchati. Iti imāsam pañcannam vimuttīnam vasena “evam̐vimuttā”ti ettha attho daṭṭhabbo.

14. Paṭisallānā vuṭṭhitoti ekībhāvā vuṭṭhito.

16. “**Ito so bhikkhave**”ti ko³ anusandhi? Idaṇhi suttam “Tathāgatassevesā bhikkhave dhammadhātu suppaṭividdhā”ti ca “devatāpi Tathāgatassa etamattham ārocesun”ti ca imehi dvīhi padehi ābaddham⁴. Tattha devatārocanapadam suttantapariyosāne devacārikakolāhalaṇ⁵ dassento vicāressati. dhammadhātupadānusandhivasena pana ayaṃ

1. Saṅkham (Sī)

2. Paricchinnattā tehi (Syā, Ka) Ma-Ṭṭha 3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

3. Kā (Syā, Ka)

4. Ābandham (Ka)

5. Devacārikāya kolāhalaṇ (Syā)

desanā āradhdhā. Tattha **khattiyo jātiyā**ti-ādīni ekādasapadāni nidānakaṇḍe vuttanayeneva veditabbāni.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. **Atha kho bhikkhave Vipassī bodhisattoti**-ādīsu pana **Vipassī**ti tassa nāmaṃ, tañca kho vividhe atthe passanakusalatāya laddhaṃ. **Bodhisattoti** paṇḍitasatto bujjanakasatto. Bodhisāṅkhātesu vā catūsu maggesu satto āsatto laggamānasoti bodhisatto. **Sato sampajānoti** ettha **satoti** satiyeva. **Sampajānoti** ñāṇaṃ. Satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā mātukucchim okkamīti attho. **Okkamīti** iminā cassa okkantabhāvo Pāliyaṃ dassito, na okkamanakkamo. So pana yasmā Aṭṭhakathaṃ āruḷho, tasmā evaṃ veditabbo—

Sabbabodhisattā hi samatimsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajivā ñātattacariya lokattacariya Buddhacariyānaṃ koṭim patvā Vessantarasadise tatiye attabhāve ṭhatvā satta mahādānāni datvā sattakkhattuṃ pathaviṃ kampetvā kālaṃ katvā dutiyacittavāre Tusitabhavane nibbattanti. Vipassī bodhisattopi tatheva katvā Tusitapure nibbattitvā satṭhisatasahassādhikā sattapaññāsa vassakoṭiyo tattha aṭṭhāsi. Aññadā pana dīghāyukadevaloke nibbattā bodhisattā na yāvatāyukaṃ tiṭṭhanti. Kasmā? Tattha pāramīnaṃ duppūraṇiyattā. Te adhimuttikālakiriyaṃ¹ katvā manussapattheyeva nibbattanti. Pāramīnaṃ pūrento pana² yathā idāni ekena attabhāvena sabbaññutaṃ upanetum sakkonti, evaṃ sabbaso pūritattā tadā Vipassī bodhisatto tattha yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi.

Devatānaṃ pana “manussānaṃ gaṇanāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissatī”ti **pañca pubbanimittāni** uppajjanti—mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṇṭhātī³. Tattha **mālāti** paṭisandhiggahaṇadivase

1. Adhimuttakālakiriyaṃ (Syā)

2. Pāramiyo panassa (Syā), pāramīnaṃ pana (?)

3. Nābhiraṃati (Khu 1. 247 piṭṭhe)

piḷandhanamālā, tā kira saṭṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti. Vatthesupi eseva nayo. Ettakaṃ pana kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmim̐ kāle sarirā bindubinduvaseṇa sedā muccanti. Ettakañca kālaṃ tesam̐ sarire khaṇḍiccapāliccādivaseṇa vivaṇṇatā na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya khāyanti, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti, maraṇakāle pana tesam̐ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca tesam̐ kālaṃ devaloke ukkaṇṭhitā nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti¹ vijambhanti, sake āsane nābhīramanti.

Imāni pana pubbanimittāni² yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃyeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evaṃ mahesakkhadevatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe, evaṃ tānipi na sabbadevatā jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye mandena kusalakammena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu “idāni ko jānāti ‘kuhiṃ nibbattessāmā’ti” bhāyanti. Ye mahāpuññā, te “amhehi dinnam̐ dānam̐, rakkhitaṃ sīlam̐, bhāvitam̐ bhāvanam̐ āgamma upari devalokesu sampattim̐ anubhavissāmā”ti na bhāyanti. Vipassī bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve Buddho bhavissāmī”ti na bhāyati. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā “mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na Sakkasampattim̐ na mārasampattim̐ na brahmasampattim̐ na cakkavattisampattim̐ patthentehi pūritā, lokanīttaraṇatthāya pana Buddhattaṃ patthayamānehi pūritā. So vo idāni kālo mārisa Buddhattāya, samayo mārisa Buddhattāya”ti yācanti.

Atha mahāsatto tāsam̐ devatānaṃ paṭiññam̐ adativāva kāladīpadesakulajanetti-āyuparicchedavasena pañcamahāvilokanaṃ nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamam̐ kālam̐ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddham̐ vaḍḍhita-āyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānam̐ jātijarāmaṇāni

1. Nissamanti (Ka)

2. Pañca pubbanimittāni (Syā)

na paññāyanti, Buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā¹ natthi, te tesam “aniccam dukkhamanattā”ti kathentānam “kim nāmetam kathenti”ti neva sotum, na saddahitum maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmim asati aniyyānikam sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūna-āyukālopi kālo na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinno ovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati, udae daṇḍarāji viya khippam vigacchati. Tasmā sopi akālova. Vassasatasahassato paṭṭhāya heṭṭhā, vassasatato paṭṭhāya uddham āyukālo kālo nāma, tadā ca asītivassasahassāyukā manussā. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti kalam passi.

Tato dīpam vilokento saparivāre cattāro dīpe oloketvā “tisu dīpesu Buddhā na nibbattanti, Jambudīpeyeva nibbattanti”ti dīpam passi.

Tato “Jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmim nu kho padese Buddhā nibbattanti”ti desam vilokento Majjhimadesam passi. Majjhimadeso nāma “puratthimāya disāya Gajaṅgalaṃ nāma nigamo”ti-ādinā nayena vinaye² vuttova. So āyāmato tīṇi yojanasatāni, vitthārato aḍḍhateyyāni parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese Buddhā Paccekabuddhā aggasāvakā asītimahāsāvakā cakkavattirājāno aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañcettha Bandhumatī nāma nagaram, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭham agamāsi.

Tato kulam vilokento “Buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulam lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, Bandhumā nāma me rājā pitā bhavissati”ti kulam passi.

Tato mātaram vilokento “Buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassam pūritapārami jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasilā hoti, ayañca Bandhumatī nāma devī īdisā, ayaṃ me mātā

1. Tilakkhaṇavinimuttā (Syā)

2. Vi 3. 287 piṭṭhe.

bhavissati, kittakaṃ panassā āyū”ti āvajjanto “dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni”ti passi.

Iti imaṃ pañcamahāvilokanaṃ¹ viloketvā “kālo me mārisā Buddhabhāvāyā”ti devatānaṃ saṅgahaṃ karonto paṭiññaṃ datvā “gacchatha tumhe”ti tā devatā uyyojetvā Tusitadevatāhi parivuto Tusitapure Nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi Nandanavanaṃ atthiyeva. Tatra naṃ devatā ito cuto sugatiṃ gacchāti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārāyamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārāyamānāhi parivuto tattha vicarantoyeva cavi.

Evaṃ cuto ca cavāmīti jānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi jānāti, paṭisandhicittaṃ na jānāti. Imasmiṃ me ṭhāne paṭisandhi gahitāti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā “āvajjanapariyāyo nāma laddhuṃ vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāre eva jānissati”ti vadanti. Tipiṭakamahāśīvatthero panāha “mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ pana tesaṃ satisampajaññaṃ. Yasmā pana teneva cittaṃ taṃ cittaṃ ñātum na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi cavāmīti jānāti. Paṭisandhicittaṃ na jānāti. Asukasmim me ṭhāne paṭisandhi gahitāti jānāti, tasmim kāle dasasahassilokadhātu² kampati”ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchiṃ okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabhāgassa somanassasahagatañāṇasampayutta-asāṅkhārikakusalacittassa sadisamahāvīpākacittena paṭisandhiṃ gaṇhi. Mahāśīvatthero pana upekkhāsahagatenāti āha. Yathā ca amhākaṃ Bhagavā, evaṃ sopi āsālhipuṇṇamāyaṃ uttarāsālhanakkhatteneva paṭisandhiṃ aggahesi.

Tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pāto vuṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa—cattāro

1. Ime pañca mahāvilokane (Ka)

2. Dasasahassī lokadhātu (Syā)

kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā Anotattadahaṃ netvā nahāpetvā dibbavatthaṃ¹ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmīṃ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā² kucchiṃ pavitṭhasadiso ahosi.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā vibhātāya rattiya catusaṭṭhimatte brāhmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgalasakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññāpetvā tattha nisinnānaṃ brāhmaṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhatassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo pūretvā suvaṇṇarajatapātiheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavatthakapilagāvidānādīhi nesaṃ santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ taṃ supinaṃ ārocetvā “kiṃ bhavissatī”ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu “mā cintayi mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā bhavissati cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissati, Buddho bhavissati loka vivaṭṭacchado”ti. Ayaṃ tāva “mātukucchiṃ okkamī”ti ettha vaṇṇanākkamo.

Ayametttha dhammatāti ayaṃ ettha mātukucchi-okkamane dhammatā, ayaṃ sabhāvo ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hoti. **Niyāmo** ca nāmesa kammaniyāmo utuniyāmo bījanīyāmo cittanīyāmo dhammanīyāmoti pañcavidho³.

Tattha kusalassa iṭṭhavipākādānaṃ, akusalassa anīṭṭhavipākādānanti ayaṃ **kammanīyāmo**. Tassa dīpanatthaṃ “na antalikkhe”ti gāthāya⁴ vatthūni vattabbāni. Apica ekā kira itthī sāmikena saddhiṃ bhaṇḍitvā ubbandhitvā

1. Dibbavatthehi (Syā)

3. Abhi-Tṭha 1. 312 piṭṭhepi.

2. Phārento (Ka)

4. Khu 1. 32 Dhammapade.

maritukāmā rajjupāse gīvaṃ pavesesi. Aññataro puriso vāsīm nisento taṃ itthikammaṃ disvā rajjuṃ chinditukāmo “mā bhāyi mā bhāyi”ti taṃ samassāsento upadhāvi. Rajju āsīviso hutvā aṭṭhāsi. So bhīto palāyi. Itarā tattheva mari. Evamādīni cettha vatthūni dassetabbāni.

Tesu tesu janapadesu tasmīm tasmīm kāle ekappahārenea rukkhānaṃ pupphaphalagahaṇādīni, vātassa vāyanaṃ avāyanaṃ, ātapassa tikkhatā mandatā, devassa vassanaṃ avassanaṃ, padumānaṃ divā vikaṣanaṃ rattim milāyananti evamādi **utuniyāmo**.

Yaṃ panetaṃ sālibījato sāliphalameva, madhurato madhurasāmyeva, tittato tittarasāmyeva phalaṃ hoti, ayaṃ **bījaniyāmo**.

Purimā purimā cittacetāsikā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayoti evaṃ yadetaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantarā sampañicchanādīnaṃ nibbattaṇaṃ, ayaṃ **cittaniyāmo**.

Yā panesā bodhisattānaṃ mātukucchi-okkamanādīsu dasasahasilokadhātukampanādīnaṃ pavatti, ayaṃ **dhammaniyāmo** nāma. Tesu idha dhammaniyāmo adhippeto. Tasmā tamevatthaṃ dassento **dhammatā esā bhikkhaveti**-ādimāha.

18. Tattha **kucchīm okkamati**ti ettha kucchīm okkanto hotīti ayamevattho. Okkante hi tasmīm evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇoti** vuḍḍhippamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāro**ti tasseva vevacanaṃ. Uḷārāni uḷārāni khādanīyāni khādanīti-ādīsu¹ hi madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ Gotamaṃ paṣāmsāya paṣāmsatīti-ādīsu² seṭṭhaṃ uḷāranti vuttaṃ. Idha pana vipulaṃ adhippetāṃ. **Devānaṃ devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānubhāvo nivatthavatthassa pabhā dvādasayojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkāraṇassa, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho.

1. Ma 1. 301 piṭṭhe.

2. Ma 1. 233 piṭṭhe.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavālānaṃ antarā ekeko lokantariko¹ hoti tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ vā tiṇṇaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana Lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhaya janasahasso hoti. **Aghā**ti niccavivaṭṭa. **Asaṃvutā**ti heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratisā**ti cakkhuviññāṇupattinivāraṇato andhabhāvakaṇṭhamisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikā**ti candimasūriyā kira ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃ mahiddhikā. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, **evaṃmahānubhāvā**. **Ābhāya nānubhontī**ti attano pabhāya nappahonti. Te kira Cakkavālappabbatassa vemajjhena vicaranti, Cakkavālappabbatāṇca atikkamma Lokantarikanirayā. Tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmiṃ Lokantarikamahāniraye sattā uppannā. Kiṃ pana kammaṃ katvā tattha uppajjantīti. Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇāṇaṇca upari aparādhaṃ aññaṇca divase divase paṇavadhādisāhasikakammaṃ katvā uppajjanti Tambapaṇṇidīpe Abhayacoraṇāgacoraḍayo viya. Tesāṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi Cakkavālappabbate lagganti. Yadā saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsāṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃañnā tattha vāvaṭṭa viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udaye patanti, patitamattāva accantakhāre udaye piṭṭhapiṇḍi viya² vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti bho yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññe kira sattāpi imaṃ dukkhamanubhavanatthāya idhūpapannāti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjohāso viya niccharitvā “kiṃ idan”ti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati. **Saṅkampatī**ti samantato kampati. Itaradvayaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cāti**-ādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

1. Ekekā lokantarikā (Syā, Ka)

2. Piṭṭhapiṇḍaṃ viya (Syā)

19. **Cattāro naṃ devaputtā cātuddisaṃ rakkhāya upagacchantīti** ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājānaṃ vasena vuttaṃ, dasasahassacakkavāḷesu pana cattāro cattāro katvā cattalīsasahassāni honti. Tattha imasmiṃ cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā bodhisattassa ārakkhatthāya upagantvā sirigabbhaṃ pavittā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhake paṃsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhimsu.

Kimatthāya panāyaṃ rakkhā, nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālate paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassamārā koṭisatasahassasineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaraṇatthaṃ āgaccheyyūṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ. Vuttampi cetaṃ Bhagavatā ruhiruppādavatthusmiṃ—“aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ parūpakkamena Tathāgataṃ jīvītā voropeyya. Anupakkamena bhikkhave Tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe bhikkhave yathāvihāraṃ, arakkhiyā bhikkhave Tathāgatā”ti¹. Evameva, tena parūpakkamena na tesāṃ jīvīntarāyo atthi, santi kho pana amanussā virūpā duddasikā bheravarūpā migapakkhino, yesāṃ rūpaṃ vā disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesāṃ nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggaheṣuṃ. Apica bodhisattassa puññatejēna sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te evamakāmsu.

Kim pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno bodhisattassa mātuyā attānaṃ dassenti, na dassentīti. Nahānamaṇḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirigabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannaḥkāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappāṭibhayaṃ hoti, bodhisattassa mātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakati-antepurapālakesu viya assā etesu cittaṃ uppajjati.

20. **Pakatiyā sīlavatīti** sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira Buddhē manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti. Bodhisattamātāpi Kāladevilassa isino

1. Vi 4. 355 piṭṭhe.

santike sīlaṃ gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādamūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samānāsane nisīditvā gahitasīlampi āvajjanakaraṇamattaṃ¹ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

21. **Purisesūti** bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati. Bodhisattamāturūpaṃ pana kusalā sippikā potthakammādisupi kātuṃ na sakkonti. Taṃ disvā purisassa rāgo nupajjatīti na sakkā vatthuṃ, sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”ti-ādi vuttaṃ.

22. **Pañcannaṃ kāmaguṇānanti** pubbe kāmaguṇūpasañhitanti iminā purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kato, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira deviyā evarūpo putto kucchiṃ upapannoti² sutvā samantato rājāno mahaggha-ābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavattubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti. Bodhisattassa ca katakammassa ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo natthi.

23. **Akilantakāyāti** yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātātādini pāpuṇanti, evaṃ tassā koci kilamatho nāhosi. **Tirokucchigatanti** antokucchigataṃ. **Passatīti** kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjāta-aṅgapaccaṅga-ahīnindriyabhāvaṃ upagataṃyeva passati. Kimatthaṃ passati. Sukhavāsattaṃyeva. Yatheva hi mātā puttena saddhiṃ nipannā vā nisinnā vā “hatthaṃ vāssa pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṇṭhapessāmī”ti sukhavāsattaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu uttānagamanaparivattananisajjādīsu uṇha sīta loṇikatittakakaṭukāhāra-ajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati. “Atthi nu kho me taṃ puttassā”ti sukhavāsattaṃ olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ avattharitvā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇṭakaṃ nissāya ukkuṭikaṃ dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā

1. Avaññākaraṇamattaṃ (Sī) Avamaññākaraṇamattaṃ (Syā)

2. Kucchimhi uppannoti (Syā)

deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto, bodhisatto pana piṭṭhikaṇṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthum sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati. Atha naṃ kucchitaco paṭicchādetum na sakkoti, olokentiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento Bhagavā **seyyathāpīti-**ādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

24. **Kālaṃ karotīti** na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃhi cetiyakuṭisadisam hoti aññesaṃ aparibhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakamyeva bodhisattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmim pana vaye kālaṃ karotīti. Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiṃhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthi gabbhaṃ anurakkhitum na sakkoti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiye koṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiye koṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karotīti ayamettha dhammatā.

25. **Nava vā dasa vāti** ettha vāsaddassa vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādinam saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, avasesā jīvanti.

27. **Devā paṭhamam paṭiggaṇhanti** khīṇāsavā Suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ paṭiggaṇhanti? “Sūtivesam gaṇhitvā”ti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ—tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisam dukūlapaṭaṃ yāva pādantā pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukagabbhavuṭṭhānaṃ ahosi dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisam. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamitvā paṭhamam

suvaṇṇajālena paṭiggahesum. Tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā paṭiggahesum. Tato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesum. Tena vuttam “devā paṭhamam paṭiggaṇhanti, pacchā manussā”ti.

28. **Cattāro nam devaputtāti** cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvāti** ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkhoti** mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampanno.

29. **Visadova nikkhamatīti** yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evam nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenāti** udakena. **Kenaci asucināti** yathā aññe sattā kammajavātehi uddhampādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisam narakapapātam patantā viya, tālacchiddena nikkaḍḍhiyamānā hatthī viya mahādukkham anubhavantā nānā-asucimakkhitāva nikkhamanti, na evam bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhampādam adhosiram kātum na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya, nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca dve pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti¹ udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati, uṇhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavitale kenaci asucinā asammissam tesam² pāṇīyaparibhojaniya-udakañceva aññehi asādhāraṇam kīlā-udakañca dassetum vuttam, aññassa pana suvaṇṇarajataghaṭehi āhariyamāna-udakassa ceva hamsavattakādipokkharāṇīgatassa ca udakassa pariccheto natthi.

31. **Sampatijātoti** muhuttajāto. Pāliyam pana mātukucchito nikkhamtamatto viya dassito, na evam daṭṭhabbam. Nikkhamtamattañhi nam paṭhamam brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena. Manussānam hatthato mucchitvā pathaviyam patiṭṭhito. **Setamhi chatte anudhāriyamāneti** dibbasetacchatte anudhāriyamānamhi. Ettha ca chattassa parivārāni

1. Udakadhārāti (Syā, Ka)

2. Tāsam (Ka)

khaggādīni pañca rājakakudhabhaṇḍānīpi āgatāneva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhako. Tathā khaggatālavanṭamoraḥatthakavāḷabījānī-uṇḥīsamattāyeva¹ paññāyanti na tesam gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhimsu. Vuttañcetaṃ—

Anekasākhañca saḥassamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vipatanti² cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakāti³.

Sabbā ca disāti idaṃ sattapadavītiḥārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanaṃ vuttaṃ, na kho panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito puratthimaṃ disaṃ olokesi. Anekāni cakkavāḷasaḥassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasa disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti uttarābhimukho sattapadavītiḥārena agamāsīti evamettha attho veditabbo. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** guṇehi sabbapaṭṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** padadvayena imasmim attabhāve pattaḥḥaṃ arahattaṃ byākāsi.

Ettha ca samehi pādehi pathaviyā patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapāṭilābhassa pubbanimittaṃ, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ ajjhottharivā abhibhavivā gamanassa pubbanimittaṃ, sattapadagamanāṃ sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, dibbasetaḥchattadhāraṇaṃ vimuttivarachattapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍānaṃ paṭilābho pañcahi vimuttīhi vimuccanassa pubbanimittaṃ, sabbadisānuvilokanaṃ anāvarenañāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, āsabhivācābhāsaṃ appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ, “ayamantimā jātī”ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa pubbanimittanti

1. ...uṇḥīsapāṭāyeva (Syā)

2. Vivattanti (Syā)

3. Khu 1. 386 piṭṭhe.

veditabbaṃ. Ime vārā Pāliyaṃ āgatā, sambahulavāro pana nāgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahassilokadhātu kampi.
 Dasasahassilokadhātumhi devatā ekacakkavāle sannipatiṃsu. Paṭhamam
 devā paṭiggaṇhiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā
 bheriyo ca kenaci avāditā sayameva vajjiṃsu. Manussānam
 andubandhanādīni¹ khaṇḍākhaṇḍam chijjiṃsu. Sabbarogā vūpasamiṃsu,
 ambilena dhotatambamalam viya vigacchiṃsu. Jaccandhā rūpāni passiṃsu.
 Jaccabaddhirā saddam suṇiṃsu. Pīṭhasappī jvasampannā ahesum.
 Jātijaḷānampi eḷamūgānam sati patiṭṭhāsī. Videsapakkhandā nāvā supaṭṭanam
 pāpuṇiṃsu. Ākāsaṭṭhakabhūmatṭhakaratanāni sakatejobhāsītāni ahesum.
 Verino mettacittam paṭilabhiṃsu. Avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantaresu āloko
 udapādi. Nadīsu jalam nappavattati. Mahāsamudde madhurasam udakam
 ahosi. Vāto na vāyi. Ākāsapabbatarukkhagatā² sakuṇā bhassitvā pathavigatā
 ahesum. Cando ativiroci. Sūriyo na uṇho, na sītaḷo, nimmalo utusampanno
 ahosi. Devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā
 apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīḷakam kīḷiṃsu.
 Cātuddīpikamahāmegho vassi. Mahājanam neva khudā na pipāsā pīḷesi.
 Dvārakavāṭāni sayameva vivariṃsu. Pupphūpagaphalūpagā rukkhā
 pupphaphalāni gaṇhiṃsu. Dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā ahosi.

Tatrāpi dasasahassilokadhātukampo sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa
 pubbanimittam. Devatānam ekacakkavāle sannipāto
 dhammacakkappavattanakāle ekappahārenea sannipatitvā dhammam
 paṭiggaṇhanassa pubbanimittam. Paṭhamam devatānam paṭiggahaṇam
 catunnam rūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam. Pacchā
 manussānam paṭiggahaṇam catunnam arūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa
 pubbanimittam. Tantibaddhavīṇānam sayam vajjanam
 anupubbavīhārapaṭilābhassa pubbanimittam. Cammabaddhabherīnam
 vajjanam mahatiyā dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittam.
 Andubandhanādīnam chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittam.
 Mahājanassa rogavigamo catusaccapaṭilābhassa pubbanimittam.
 Jaccandhānam rūpadassanam dibbacakkhupaṭilābhassa

1. Aṭṭabandhanādīni (Syā)

2. Ākāśagatā pabbatarukkhagatā (Syā)

pubbanimittam. Badhirānam saddassavanam dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittam. Pīḥasappīnam jvasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam. Jaḷānam¹ satipaṭiṭṭhānam catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittam. Videsapakkhandanāvānam supaṭṭanasampāpuṇanam catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam. Ratanānam sakatejobhāsittam yaṁ lokassa dhammobhāsam dassessati, tassa pubbanimittam.

Verīnam mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittam. Avīcimhi agginibbāyanam² ekādasa-agginibbāyanassa pubbanimittam. Lokantarikāloko avijjandhakāram vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittam. ()³ Mahāsamuddassa madhuratā⁴ nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittam. Vātassa avāyanam dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhīdanassa pubbanimittam. Sakuṇānam pathavigamanam mahājanassa ovādam sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittam. Candassa ativirocanam bahujanakantāya pubbanimittam. Sūriyassa uṇhasītavivajjana-utusukhatā kāyikacetasikasukhappattiyā pubbanimittam. Devatānam vimānadvāresu ṭhatvā apphoṭanādīhi kīḷanam Buddhabhāvam patvā udānam udānassa pubbanimittam. Cātuddīpikamahāmeghavassanam mahato dhammameghavassanassa⁵ pubbanimittam. Khudāpīḷanassa abhāvo kāyagatāsati-amatapaṭilābhassa pubbanimittam. Pipāsāpīḷanassa abhāvo vimuttisukkena sukhitabhāvassa pubbanimittam. Dvārakavāṭānam sayameva vivaraṇam aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittam. Rukkhānam pupphaphalaggahaṇam vimuttipupphahi pupphitassa⁶ ca sāmāññaphalabhāravaritabhāvassa ca pubbanimittam. Dasasahasilokadhātuyā ekaddhajamālītā ariyaddhajamālamālītāya pubbanimittanti veditabbam. Ayaṁ sambahulavāro nāma.

Ettha pañham pucchanti “yadā mahāpuriso pathaviyaṁ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho padasā gantvā āsatim vācam abhāsi, tadā kiṁ pathaviyā gato, udāhu ākāseṇa, dissamāno gato, udāhu adissamāno, acelako gato, udāhu alaṅkatapaṭiyatto, daharo hutvā

1. JātiJaḷānam (Syā)

2. Agginibbāpanam (Ka)

3. (Nadīsu toyassa appavattanam catuvesārājapaṭilābhassa pubbanimittam) (Syā)

4. Madhurasatā (Ka) 5. Dhammavegavassanassa (Ka) 6. Pupphanassa (?)

gato, udāhu mahallako, pacchāpi kiṃ tādisoṇa ahoṣi, udāhu puna bāladārako”ti. Ayaṃ pana pañho heṭṭhālohapāsāde samuṭṭhito Tipiṭakacūḷābhayaṭṭherena vissajjitova. Thero kira ettha niyatipubbekatakamma-issaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahum vatvā avasāne evaṃ byākari “mahāpuriso pathaviyā gato, mahājanassa pana ākāseṇa gacchanto viya ahoṣi. Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahoṣi. Acelako gato, mahājanassa pana alaṅkatapaṭiyatto viya upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya ahoṣi. Pacchā pana bāladārakoṇa ahoṣi, na tādiso”ti. Parisā cassa “Buddheṇa viya hutvā bho¹ therena pañho kathito”ti attamanā ahoṣi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Imā ca pana ādito paṭṭhāya kathitā sabbadhammatā sabbabodhisattānaṃ hontīti veditabbā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. **Addasa khoti** dukūlacumbaṭake nipajjāpetvā ānītaṃ addasa.

Mahāpurisassāti jātigottakulapadesādivasena mahantassa purisassa. **Dve gatiyoti** dve niṭṭhā dve nipphattiyo. Ayañhi gatisaddo “pañca kho imā Sāriputta gatiyo”ti² ettha nirayādibhedāya sattehi gantabbagatiyā vattati. “Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā”ti³ ettha ajjhāsaye. “Nibbānaṃ arahato gati”ti⁴ ettha paṭissaraṇe. “Apica tyāhaṃ brahme gatiṇca pajānāmi, jutiṇca pajānāmi evaṃmahiddhiko bako brahmā”ti⁵ ettha nipphattiyāṃ vattati. Svāyamidhāpi nipphattiyāṃ vattatīti veditabbo. **Anaññāti** aññā gati nipphatti nāma natthi.

Dhammikoti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanavirahito.

Dhammarājāti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Dhammena vā laddharajjattā dhammarājā.

1. Sundaro (Syā)

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

3. Ma 1. 409 piṭṭhe.

4. Vi 5. 263 piṭṭhe.

5. Ma 1. 403 piṭṭhe.

Cāturantoti puratthimasamuddādīnaṃ catunnaṃ samuddānaṃ vasena caturantāya pathaviyā issaro. **Vijitāvīti** vijitasaṅgāmo. Janapado asmiṃ¹ thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyaṃ**. Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokaṃ pīlayato manussā majjhima janapadaṃ chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrādīni nissāya paccante vāsaṃ kappenti. Atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīlita² manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsaṃ kappenti, iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti, imasmiṃ pana kumāre rajjaṃ kārāya māne etassa janapado pāsānapīṭṭhiyaṃ ṭhāpetvā ayopattena parikkhitto viya thiro bhavissatīti dassento “janapadatthāvariyaṃ”ti āhaṃsu.

Sattaratanasamannāgatoti ettha ratijanaṇṭṭhena **ratanam**. Apica—

Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbe gandhapupphādīhi tasseeva pūjaṇca abhivādanādīni ca karontīti cittikataṭṭhena ratanaṃ. Cakkaratanassa ca ettakaṃ nāma dhanam agghatīti aggho natthi, iti mahagghaṭṭhenāpi ratanaṃ. Cakkaratanaṇca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti atulaṭṭhenāpi ratanaṃ. Yasmā ca pana yasmiṃ kappe Buddhā uppajjanti, tasmīmyeva cakkavattino uppajjanti, Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā dullabhadassanaṭṭhenāpi ratanaṃ. Tadevaṃ jātirūpakula-issariyādīhi anomassa ulārasattasseeva uppajjati na aññassatīti anomasattaparibhogaṭṭhenāpi ratanaṃ. Yathā cakkaratanaṃ, evaṃ sesānipīti imehi sattahi ratanehi parivārabhāvena ceva sabbabhogūpakaraṇabhāvena ca samannāgatoti sattaratanasamannāgato.

Idāni tesam sarūpato dassanaṭṭham **tassimānīti**-ādi vuttaṃ. Tattha **cakkaratananti**-ādīsu ayaṃ saṅkhepādhippāyo, dvisahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavaṃ gahetvā dātuṃ samattham cakkaratanaṃ pātubhavati. Tathā purebhattameva sāgarapariyantaṃ pathaviṃ anusamyāyanasamattham³ vehāsaṅgamaṃ **hatthiratanam**, tādīsameva **assaratanam**, caturaṅgasamannāgate

1. Assa (Syā) 2. Sāhasikajanavilopapīlita (Syā) 3. Anupariyāyanasamattham (Syā)

andhakāre yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ vidhamitvā
 ālokadassanasamatthaṃ **maṇiratanam**, chabbidhadosavivajjitaṃ manāpacāri
itthiratanam, yojanappamāṇe antopathavigataṃ nidhiṃ dassanasamatthaṃ
gahapatiratanam, aggamahesiyā kucchimhi nibbattitvā
 sakalarajjamanusāsanasamatthaṃ jeṭṭhaputtasaṅkhātāṃ **pariṇāyakaratanam**
 pātubhavati.

Parosahassanti atirekasahassaṃ. **Sūrāti** abhīrukā. **Vīraṅgarūpāti**
 vīraṇaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīriyassettaṃ nāmaṃ, vīraṅgaṃ rūpametesanti
 vīraṅgarūpā, vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā¹ akilāsuno ahesuṃ,
 divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hoti. **Sāgarapariyantanti**
 Cakkavālapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantaṃ. **Adaṇḍenāti** ye
 katāparādhe satte satampi sahasampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ
 kārenti. Ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ayaṃ pana
 duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasati. **Asatthenāti** ye
 ekatodhārādīnaṃ satthena paraṃ vihesanti, te satthena rajjaṃ kārenti nāma.
 Ayaṃ pana satthena khuddamakakkhikāyapi pivanamattaṃ lohitaṃ kassaci
 anuppādetvā dhammeneva “ehi kho mahārāja”ti evaṃ paṭirājuhi
 sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijjinitvā ajjhāvasati,
 abhibhavitvā sāmī hutvā vasatīti attho.

Evaṃ ekaṃ nipphattiṃ kathetvā dutiyaṃ kathetuṃ **sace kho panāti**-ādi
 vuttaṃ. Tattha rāgadosamohamānadiṭṭhikilesatanṇhāsaṅkhātāṃ chadanaṃ
 āvaraṇaṃ vivaṭaṃ viddhaṃsitaṃ vivaṭakaṃ² etenāti **vivaṭacchado**.
 “Vivaṭacchadā”tipi pāṭho, ayameva attho.

35. Evaṃ dutiyaṃ nipphattiṃ kathetvā tāsāṃ nimittabhūtāni lakkhaṇāni
 dassetuṃ **ayaṇhi deva kumāro**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **suppatiṭṭhitapādoti** yathā
 aññesaṃ bhūmiyaṃ pādaṃ ṭhapentānaṃ aggapādatalaṃ vā paṇhi vā passaṃ
 vā paṭhamaṃ phusati vemajjhe vā pana chiddaṃ hoti, ukkhipantānaṃ
 aggatalādīsu ekakoṭṭhāsova paṭhamaṃ utṭhahati, na evamassa. Assa pana
 suvaṇṇapādukatalamiva ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ
 phusati, ekappahāreneva bhūmito utṭhahati. Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādo.

1. Vīriyamayā viya (?)

2. Vivaṭitaṃ (Syā)

Cakkānīti dvīsu pādālesu dve cakkāni, tesam arā ca nemi ca nābhi ca Pāḷiyam vuttāva. **Sabbākārāparipūrānī**ti iminā pana ayam viseso veditabbo, tesam kira cakkānam pādatalassa majjhe nābhi dissati, nābhiparicchinnā vaṭṭalekhā dissati, nābhimukhaparikkhepapaṭṭo dissati, panālimukham dissati, arā dissanti, aresu vaṭṭilekhā dissanti, nemimaṇikā dissanti. Idam tāva Pāḷiyam āgatameva. Sambahulavāro pana anāgato, so evam daṭṭhabbo—satti sirīvaccho nandi sovattiko vaṭṭamsako vaḍḍhamānakam macchayugalam bhaddapīṭham aṅkusako pāsādo toraṇam setacchattam khaggo tālavaṇṭam morahatthako vālabijanī uṇhīsam maṇi patto sumanadāmaṇi nīluppalam rattuppalam setuppalam padumam puṇḍarīkam puṇṇaghaṭo puṇṇapāti samuddo cakkavāḷo Himavā Sineru candimasūriyā nakkhattāni cattāro mahādīpā dviparittadīpasahassāni, antamaso cakkavattirañño parisam upādāya sabbo cakkalakkaṇasseva parivāro.

Āyatapaṇhīti dīghapaṇhi, paripuṇṇapaṇhīti attho. Yathā hi aññesaṁ aggapādo dīgho hoti, paṇhimatthake jaṅghā patiṭṭhāti, paṇhim tacchettvā ṭhapitā viya hoti, na evam mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā aggapādo hoti, tatiye koṭṭhāse jaṅghā patiṭṭhāti, catutthakoṭṭhāse āraggena vaṭṭetvā ṭhapitvā viya rattakambalagenḍukasadisā paṇhi hoti.

Dīghaṅgulīti yathā aññesaṁ kāci aṅguliyo dīghā honti, kāci rassā, na evam mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana makkaṭasseva dīghā hatthapādaṅguliyo mūle thūlā, anupubbena gantvā agge tanukā, niyyāsatelena madditvā vaṭṭitaharītālavaṭṭisadisā honti. Tena vuttam “dīghaṅgulī”ti.

Mudutalunahatthapādoti sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitam satavāravihatakappāsapaṭalam viya mudu. Yathā ca idāni jātamattassa, evam vuḍḍhakālepi mudutalunāyeva bhavissanti, mudutalunā hatthapādā etassāti mudutalunahatthapādo.

Jālahatthapādoti na cammena paṭibaddha-aṅgulantaro. Ediso hi phaṇahatthako parisadosena¹ upahato pabbajjam na paṭilabhati. Mahāpurisassa

1. Purisadosena (Syā, Ka)

pana catasso hatthaṅguliyo pañcapi pādaṅguliyo ekappamāṇā honti, tasmaṁ ekappamāṇatāya yavalakkhaṇam¹ aññamaññaṁ paṭivijjhivā tiṭṭhati. Athassa hatthapādā kusaleṇa vaḍḍhakinā yojitajālavātapānasadisā honti. Tena vuttaṁ “jālahatthapādo”ti.

Uddham patiṭṭhitagopphakattā ussaṅkhā pādā assāti **ussaṅkhapādo**. Aññesañhi piṭṭhipāde gopphakā honti, tena tesam pādā āṇibaddhā viya baddhā honti, na yathāsukhaṁ parivaṭṭanti, gacchantānaṁ pādatalānipi na dissanti. Mahāpurisassa pana āruhitvā upari gopphakā patiṭṭhahanti, tenassa nābhito paṭṭhāya uparimakāyo nāvāya ṭhapitasuvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti, adhokāyova iñjati, sukheṇa pādā parivaṭṭanti, puratopi pacchatopi ubhayapassesupi ṭhatvā passantānaṁ pādatalāni paññāyanti, na hatthīnaṁ viya pacchatoyeva.

Enijaṅghoti eṇimigasadisajaṅgho maṁsussadena paripuṇṇajaṅgho, na ekato baddha piṇḍikamaṁso, samantato samasaṇṭhitena maṁsena parikkhittāhi suvaṭṭitāhi sāligabbhayavagabbhasadisāhi jaṅghāhi samannāgatoti attho.

Anonamantoti anamanto, etenassa akhujja-avāmanabhāvo dīpito. Avasesajanā hi khujjā vā honti vāmanā vā. Khujjānaṁ uparimakāyo aparipuṇṇo hoti, vāmanānaṁ heṭṭhimakāyo. Te aparipuṇṇakāyattā na sakkonti anonamantā jaṇṇukāni parimajjitum. Mahāpuriso pana paripuṇṇa-ubhayakāyattā sakkoti.

Kosohitavatthaguyhoti usabhavāraṇādīnaṁ viya suvaṇṇapadumakaṇṇikasadisēhi kosehi ohitaṁ paṭicchannaṁ vatthaguyhaṁ assāti kosohitavatthaguyho. **Vatthaguyhanti** vatthena guhitabbaṁ aṅgajātaṁ vuccati.

Suvaṇṇavaṇṇoti jātihiṅgulakena majjitvā dīpidāṭhāya ghaṁsitvā² gerukaparikkammaṁ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpasadisoti attho. Etenassa ghanasiniddhasaṇhasarīrataṁ dassetvā chavivaṇṇadassanatthaṁ **kañcanasannibhattacoti** vuttaṁ. Purimassa vā vevacanametam.

1. Jālalakkhaṇam (Ka)

2. Nisadāyaṁ ghaṁsitvā (Ka)

Rajojallanti rajo vā malaṃ vā. **Na upalimpatīti** na lagati padumapalāsato udakabindu viya vivaṭṭati. Hatthadhovanādāni pana utuggahaṇatthāya ceva dāyakānaṃ puññaphalatthāya ca Buddhā karonti, vattasīsenāpi ca karontiyeva. Senāsanam pavisantena hi bhikkhunā pāde dhovitvā pavisitabbanti vuttametaṃ.

Uddhaggalomoti āvaṭṭapariyosāne uddhaggāni hutvā mukhasobham ullokayamānāni viya ṭhitāni lomāni assāti uddhaggalomo.

Brahmujugattoti brahmā viya ujugatto, ujumeva uggatadīghasarīro bhavissati. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti, te kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu purato. Dīghasarīrā pana eke passavaṅkā honti, eke mukham unnametvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, eke purato pabbhārā honti, pavedhamānā gacchanti. Ayaṃ pana ujumeva uggantvā dīghappamāṇo devanagare ussitasuvaṇṇatoraṇam viya bhavissatīti dīpentī. Yathā cetam, evaṃ yaṃ yaṃ jātamattassa sabbaso aparipuṇṇam mahāpurisalakkhaṇam hoti, taṃ taṃ āyatim tathābhāvitam sandhāya vuttanti veditabham.

Satthussadoti dve hatthapiṭṭhiyo dve pādapiṭṭhiyo dve aṃsakūṭāni khandhoti imesu sattasu ṭhānesu paripuṇṇo maṃsussado assāti sattussado. Aññesaṃ pana hatthapādapiṭṭhādīsu sirājālaṃ paññāyati, aṃsakūṭakkhandhesu aṭṭhikoṭiyo. Te manussā petā viya khāyanti. Na tathā mahāpuriso, mahāpuriso pana sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadattā nigūḷhasirājālehi hatthapiṭṭhādīhi vaṭṭetvā suṭṭhapitasuvaṇṇālīṅgasadisena khandhena silārūpakam viya khāyati, cittakammarūpakam viya ca khāyati.

Sīhassa pubbaddham viya kāyo assāti **sīhappubbaddhakāyo**. Sīhassa hi puratthimakāyova paripuṇṇo hoti, pacchimakāyo aparipuṇṇo. Mahāpurisassa pana sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo. Sopi sīhasseva tattha tattha vinatunnatādivasena

dussaññhitavisaññhito na hoti, dīghayuttaṭṭhāne pana dīgho,
rassathūlakisaputhula-anuvaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathāvidhova hoti.
Vuttaññhetam Bhagavatā—

Manāpiyeva kho bhikkhave kammavipāke paccupaṭṭhite yehi
aṅgehi dīghehi sobhati, tāni aṅgāni dīghāni saññhanti. Yehi aṅgehi
rassehi sobhati, tāni aṅgāni rassāni saññhanti. Yehi aṅgehi thūlehi
sobhati, tāni aṅgāni thūlāni saññhanti. Yehi aṅgehi kisehi sobhati, tāni
aṅgāni kisāni saññhanti. Yehi aṅgehi puthulehi sobhati, tāni aṅgāni
puthulāni saññhanti. Yehi aṅgehi vaṭṭehi sobhati, tāni aṅgāni vaṭṭāni
saññhantīti.

Iti nānācittena puññacittena¹ cittito dasahi pāramīhi sajjito
mahāpurisassa attabhāvo, loke sabbasippino vā sabba-iddhimanto vā
patirūpakampi kātuṃ na sakkonti.

Citantaraṃsoti² antaraṃsam vuccati dvinnam koṭṭānam antaram, tam
citam³ paripuñnam antaraṃsam assāti citantaraṃso. Aññesañhi tam thānam
ninnam hoti, dve piṭṭhikoṭṭā pāṭiyekkā paññāyanti. Mahāpurisassa pana
kaṭito paṭṭhāya maṃsapaṭalam yāva khandhā uggamma
samussitasuvaṇṇaphalakaṃ viya piṭṭhim chādetvā patiṭṭhitam.

Nigrodhaparimaṇḍaloti nigrodho viya parimaṇḍalo. Yathā
paññāsahatthatāya vā satahatthatāya vā samakkhandhasākho nigrodho
dīghatopi vitthāratopi ekappamāṇova hoti, evaṃ kāyatopi byāmatopi
ekappamāṇo. Yathā aññesaṃ kāyo vā dīgho hoti byāmo vā, na evaṃ
visamappamāṇoti attho. Teneva **yāvatakvassa kāyoti**-ādi vuttam. Tattha
yāvatako assāti **yāvatakvassa**.

Samavaṭṭakkhandhoti samavaṭṭitakkhandho. Yathā eke koñcā viya ca
bakā viya ca varāhā viya ca dīghagalā vaṅkagalā puthugalā ca

1. Dānacittena puññacittena (Syā), dānapuññacittena (Ka) 2. Pīntaraṃsoti (Syā)

3. Pītam (Syā)

honti, kathanakāle sirājālaṃ paññāyati, mando saro nikkhamati, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana suvaṭṭitasuvaṇṇāliṅgasadisō khandho hoti, kathanakāle sirājālaṃ na paññāyati, meghassa viya gajjito saro mahā hoti.

Rasaggasaggīti ettha rasaṃ gasanti harantīti rasaggasā, rasaharaṇīnametaṃ adhivacanaṃ, tā aggā assāti rasaggasaggī. Mahāpurisassa kira sattarasaharaṇīsaḥassāni uddhaggāni hutvā gīvāyameva paṭimukkāni. Tilaphalamattopi āhāro jivhagge ṭhapito sabbakāyaṃ anupharati. Teneva mahāpadhānaṃ padahantassa ekataṇḍulādīhi pi kaḷāyayūsapasatamattenāpi kāyassa yāpanaṃ ahosi. Aññesaṃ pana tathā abhāvā na sakalaṃ kāyaṃ oja pharati. Tena te bahvābādā honti.

Sīhasseva hanu assāti **sīhahanu**. Tattha sīhassa heṭṭhimahanumeva paripuṇṇaṃ hoti, na uparimaṃ. Mahāpurisassa pana sīhassa heṭṭhimaṃ viya dvepi paripuṇṇāni dvādasīyā pakkhassa candasadisāni honti. Atha nemittakā hanukapariyantaṃ olokentāva imesu hanukesu heṭṭhime vīsati uparime vīsātīti cattālīsadantā samā aviraḷā patiṭṭhahissantīti sallakkhetvā **ayañhi deva kumāro cattālīsadanto hotīti**-ādimāhaṃsu. Tatrāyamatto, aññesañhi paripuṇṇadantānampi dvattimsa dantā honti. Imassa pana cattālīsaṃ bhavissanti. Aññesañca keci dantā uccā keci nīcāti visamā honti, imassa pana ayapaṭṭakena chinnaśaṅkhapaṭalaṃ viya samā bhavissanti. Aññesaṃ kumbhilānaṃ viya dantā viraḷā honti, macchamaṃsāni khādantānaṃ dantantaraṃ pūrenti. Imassa pana kanakaphalakāyaṃ samussitavajirapanti viya aviraḷā tūlikāya dassitaparicchedā viya dantā bhavissanti. Aññesañca pūtidantā uṭṭhahanti. Tena kaci dāṭhā kaḷāpi vivaṇṇāpi honti. Ayaṃ pana suṭṭhu sukkadāṭho osadhitārakampi atikkamma virocamaṇāya pabhāya samannāgatadāṭho bhavissati.

Pahūtajivhoti puthulajivho. Aññesaṃ jivhā thūlāpi honti kisāpi rassāpi thaddhāpi visamāpi, mahāpurisassa pana jivhā mudu dīghā puthulā vaṇṇasampannā hoti. So hi etaṃ lakkhaṇaṃ pariyesiṭuṃ āgatānaṃ kaṅkhāvinodanattamaṃ mudukattā taṃ jivhaṃ kathinasūciṃ viya vaṭṭetvā ubho nāsikasotāni parāmasati, dīghattā ubho kaṇṇasotāni

parāmasati, puthulattā kesantapariyosānaṃ kevalampi nalātaṃ paṭicchādeti. Evamassa mududīghaputhulabhāvaṃ pakāsento tesam kaṅkham vinodeti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ jivhaṃ sandhāya “pahūtajivho”ti vuttaṃ.

Brahmassaroti aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato bhavissati, mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visado hoti. Mahāpurisenāpi katakammaṃ tassa vatthum sodheti. Vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visado aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī**, mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Abhinīlanettoti na sakalanīlanetto, nīlayuttaṭṭhāne panassa umāpupphasadisena¹ ativissuddhena nīlavaṇṇena samannāgatāni nettāni honti, pītayuttaṭṭhāne kaṇikārapupphasadisena pītavaṇṇena, lohityuttaṭṭhāne bandhujīvakaupphasadisena lohitavaṇṇena, setayuttaṭṭhāne osadhitārakasadisena setavaṇṇena, kālayuttaṭṭhāne addārīṭṭhakasadisena kālavaṇṇena samannāgatāni. Suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjarasadisāni khāyanti.

Gopakhumoti ettha pakhumanti sakalacakkhubhaṇḍaṃ² adhippetam, taṃ kālavacchakassa bahaladhātukaṃ hoti, rattavacchakassa vippasannaṃ, taṃmuhuttajātataruṇarattavacchakasadisacakkhubhaṇḍoti attho. Aññesañhi cakkhubhaṇḍā³ aparipuṇṇā honti, hatthimūsikādīnaṃ akkhisadisehi viniggatehipi gambhīrehipi akkhīhi samannāgatā honti. Mahāpurisassa pana dhovivā majjitvā ṭhapitamaṇigulikā viya mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni.

Uṇṇāti uṇṇalomaṃ. **Bhamukantareti** dvinnam bhamukānaṃ vemajjhe nāsikamatthakeyeva jātā, uggantvā pana nalāṭavemajjhe jātā. **Odātāti** parisuddhā osadhitārakasamānavāṇṇā. **Mudūti** sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitasatavāravihatakapāsapaṭaḷasadisā. **Tūlasannibhāti** simbalitūlalatatūlasamānā ayamassa odātātāya upamā. Sā panesā koṭṭiyam gahetvā ākaḍḍhiyamānā upaḍḍhabāhuppamāṇā hoti,

1. Ummāpupphasadisena (Sī, Syā, Ka)

2. Sakalacakkhugṇḍam (Syā)

3. Cakkhugṇḍā (Syā)

vissaṭṭhā dakkhiṇāvaṭṭavasena āvaṭṭitvā uddhaggā hutvā santiṭṭhati.
Suvannaṇaphalakamajjhe ṭhapitarajatapubbuḷakam viya, suvaṇṇaghaṭato
nikkhamamānā khīradhārā viya, aruṇappabhārāñjite gaganappadesa
osadhitārakā viya ca atimanoharāya siriyā virocati.

Uṇhīsasīsoti idam paripuṇṇanalāṭatañca paripuṇṇasīsatañcāti dve
atthavase paṭicca vuttam. Mahāpurisassa hi dakkhiṇakaṇṇacūlikato paṭṭhāya
maṁsapāṭalam uṭṭahitvā sakalanalāṭam chādayamānam pūrayamānam
gantvā vāmakaṇṇacūlikāyaṁ patiṭṭhitam, tam rañño bandha-uṇhīsapatto viya
virocati. Mahāpurisassa kira imam lakkhaṇam disvā rājūnam uṇhīsapattam
akamsu. Ayaṁ tāva eko attho. Aññe pana janā aparipuṇṇasīsā honti, keci
kapisīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci hatthisīsā, keci tumbasīsā, keci
pabbhārasīsā. Mahāpurisassa pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitam viya
suparipuṇṇam udakapubbuḷasadisam sīsam hoti. Tattha purimanaye
uṇhīsaveṭṭhitasīso viyāti uṇhīsasīso. Dutīyanaye uṇhīsam viya sabbattha
parimaṇḍalasīsoti uṇhīsasīso.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. **Sabbakāme**hīti idam lakkhaṇāni pariggaṇhāpetvā pacchā kataṁ viya
vuttam, na panevaṁ daṭṭhabbam. Paṭhamañhi te nemittake santappetvā
pacchā lakkhaṇapariggaṇhanam katanti veditabbam. Tassa vitthāro
gabbhokkantiyaṁ vuttoyeva. **Pāyentīti** thaññam pāyenti. Tassa kira
niddosena madhurena khīrena samannāgatā saṭṭhi dhātiyo upaṭṭhāpesi, tathā
sesāpi tesu tesu kammesu kusalā saṭṭhisatṭhiyeva. Tāsam pesanakārake saṭṭhi
purise, tassa tassa katākatabhāvaṁ sallakkhaṇe saṭṭhi amacce upaṭṭhāpesi.
Evam cattāri saṭṭhiyo itthīnam, dve saṭṭhiyo purisānanti cha saṭṭhiyo
upaṭṭhakānamyeva ahesum. **Setacchattanti** dibbasetacchattam. Kuladattiyaṁ
pana sirigabbheyeva tiṭṭhati. **Mā nam sītam vāti**-ādīsu mā abhibhavīti attho
veditabbo. **Svāssudanti** so assudam. **Aṅkeneva aṅkanti**¹ aññassa² bāhunāva
aññassa² bāhum. Aññassa ca

1. Aṅgeneva aṅganti (Ka)

2. Aññissā (?)

aṃsakūṭeneva aññassa aṃsakūṭaṃ. **Parihariyatīti** nīyati, sampāpiyatīti attho.

38. **Mañjussaroti** akharassaro. **Vaggussaroti** chekanipuṇassaro.

Madhurassaroti sātassaro. **Pemaniyassaroti** pemaṇanakkassaro. Tatridaṃ karavīkānaṃ madhurassaratāya—karavīkasakuṇe kira madhurassaraṃ ambapakkhaṃ mukhatuṇḍakena paharivā paggharitarasaṃ pivivā pakkhena tālaṃ datvā vikūjamāne catuppadā mattā viya laḷitum ārabhanti. Gocarapasutāpi catuppadā mukhagatāni tiṇāni chaṭṭetvā taṃ saddaṃ suṇanti. Vālamigā khuddakamige anubandhamānā ukkhittaṃ pādaṃ anikkhipitvā viya tiṭṭhanti. Anubaddhamigā ca maraṇabhayaṃ jahitvā tiṭṭhanti. Ākāse pakkhandā pakkhinopi pakkhe pasāretvā taṃ saddaṃ suṇamānā viya tiṭṭhanti. Udahe macchāpi kaṇṇapaṭalaṃ papphoṭetvā taṃ saddaṃ suṇamānā viya tiṭṭhanti. Evaṃ madhurassaraṃ karavīkā.

Asandhimittāpi Dhammāsokassa devī “atthi nu kho bhante Buddhassarena sadiso kassaci saro”ti saṃghaṃ pucchi. Atthi karavīkasakuṇassatī. Kuhiṃ bhante te sakuṇatī. Himavanteti. Sā rājānaṃ āha “deva ahaṃ karavīkasakuṇaṃ passitukāmāmhī”ti. Rājā “imasmim pañjare nisīditvā karavīko āgacchatū”ti suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi. Pañjaro gantvā ekassa karavīkassa purato aṭṭhāsi. So “rājānāya āgato pañjaro, na sakkā na gantun”ti tattha nisīdi. Pañjaro āgantvā rañño purato aṭṭhāsi. Na karavīkasaddaṃ kārāpetum sakkonti. Atha rājā “kathaṃ bhaṇe ime saddaṃ na karonti”ti āha. Nātake adisvā devātī. Atha naṃ rājā ādāsehi parikkhipāpesi. So attano chāyaṃ disvā “nātakā me āgatā”ti maññaṃ māno pakkhena tālaṃ datvā madhurassarena maṇivaṃsaṃ dhamamāno viya viravi. Sakalanagare manussā mattā viya laḷimsu. Asandhimittā cintesi “imassa tāva tiracchānagatassa evaṃ madhuro saddo, kīdiso nu kho sabbaññutaññānasiripattassa Bhagavato saddo¹ ahoṣī”ti pītiṃ uppādetvā taṃ pītiṃ avijahitvā sattahi jaṅghasatehi saddhiṃ sotāpattiṃ patitṭhāsi. Evaṃ madhuro

1. Saro (Syā)

kira karavīkasaddoti. Tato pana satabhāgena saḥassabhāgena ca madhurataro Vipassissa kumārassa saddo ahoṣīti veditabbo.

39. **Kammavipākajanti** na bhāvanāmayam, kammavipākavasena pana devatānam cakkhu sadisameva māṃsacakkhu ahosi, yena nimittam katvā tilavāhe pakkhittam ekatilampi ayam soti uddharitvā dātum sakkoti.

40. **Vipassīti** ettha ayam vacanattho, antaranārā nimilajanitandhakāravirahena¹ visuddham passati, vivaṭeḥi ca akkhīhi passatīti Vipassī, dutiyavāre viceyya viceyya passatīti Vipassī, vicinitvā vicinitvā passatīti attho.

Atthe panāyatīti atthe jānāti passati, nayati² vā pavatteṭīti attho. Ekadivasam kira vinicchayaṭṭhāne nisīditvā atthe³ anusāsantassa rañño alaṅkatapaṭiyattam mahāpurisam ānetvā hatthe ṭhapayimsu. Tassa tam aṅke katvā upalālayamānasseva amaccā sāmikam assāmikam akaṃsu. Bodhisatto anattamanasaddam nicchāresi. Rājā “kimetaṃ, upadhārethā”ti āha. Upadhāriyamānā aññaṃ adisvā “aḍḍassa dubbinicchitattā evam kataṃ bhavissatī”ti puna sāmikamyeva sāmikam katvā “ñatvā nu kho kumāro evam karotī”ti vīmaṃsantā puna sāmikam assāmikam akaṃsu. Punapi bodhisatto tatheva saddam nicchāresi. Atha rājā “jānāti mahāpuriso”ti tato paṭṭhāya appamatto ahosi. Idam sandhāya vuttam “viceyya viceyya kumāro atthe panāyatī”ti.

42. **Vassikanti**–ādīsu yattha sukham hoti vassakāle vasitum, ayam vassiko. Itaresupi eseḥ nayo. Ayam panettha vacanattho, vassāvāso vassam, vassam arahatīti vassiko. Itaresupi eseḥ nayo.

Tattha vassiko pāsādo nāti-ucco hoti nātinīco, dvāravātapānānipissa nātibahūni nātitanūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. **Hemantike** thambhāpi bhittiyopi nīcā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumacchiddāni, uḥhappavesanattāya bhittiniyūhāni nīhariyanti, bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārūpanāni panettha

1. Nimmisasañjanitandhakāravirahena (Syā)

2. Nāyati (Ka)

3. Aṭṭam (Syā)

uṇhaviṛiyāni¹ kambalādīni vaṭṭanti. Khajjabhojjaṃ siniddhaṃ kaṭukasannissitaṃ nirudakasannissitañca. **Gimhike** thambhāpi bhittiyopi uccā honti, dvāravāṭapānāni panettha bahūni vipulajātāni honti, bhūmattharaṇādīni dukūlamayāni vaṭṭanti. Khajjabhojjāni madhurasannissitabharitāni. Vāṭapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppālādīhi sañchādentī. Tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalañcettha tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānīpi nippurisāneva, dovārikāpi itthiyova, nahāpanādīparikkammakarāpi itthiyova. Rājā kira “tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ disvā purisāsaṅkā² uppajjati, sā me puttassa mā ahoṣī”ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapesīti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

43-4. Dutiyabhāṇavāre **gopānasivaṅkanti** gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogganti** khandhe, kaṭiyaṃ, jāṇūsūti tīsu ṭhānesu bhoggavaṅkaṃ³. **Daṇḍaparāyananti** daṇḍagatikāṃ daṇḍapaṭisaraṇaṃ. **Āturanti** jarāturaṃ. **Gatayobbananti** atikkantayobbanāṃ pacchimavaye ṭhitaṃ. **Disvāti** aḍḍhayojanappamāṇena balakāyena parivuto suasaṃvihitārakkhopi gacchanto yadā ratho purato hoti, pacchā balakāyo, tādise okāse Suddhāvāsakhīṇāsavabrahmehi attano ānubhāvena rathassa puratova dassitaṃ, taṃ purisaṃ passitvā. Suddhāvāsā kira “mahāpuriso paṅke gajo viya paṅcasu kāmagaṇesu laggo, satimassa uggādessāmā”ti taṃ dassesum. Evaṃ dassitañca taṃ bodhisatto ceva passati sārathi ca. Brahmāno hi bodhisattassa appamādatthaṃ sārathissa ca kathāsallāpatthaṃ taṃ dassesum. **Kim panesoti** eso jiṇṇoti kiṃ vuttaṃ hoti, nāhaṃ bho ito pubbe evarūpaṃ addasanti pucchi.

1. Uṇhabharitāni (Ka)

2. Parisaṅkā (?)

3. Bhaggavaṅkaṃ (Syā)

Tena hīti yadi mayhampi evarūpehi kesehi evarūpena ca kāyena bhavitabbaṃ, tena hi samma sārathi. **Alaṃ dānajja uyyānabhūmiyāti** “ajja uyyānabhūmiṃ passissāma”ti gacchāma, alaṃ tāya uyyānabhūmiyāti saṃviggahadayo saṃvegānurūpamāha. **Antepuraṃ gatoti** itthijanaṃ vissajjtvā sirigabbhe ekakova nisinno. **Yatra hi nāmāti** yāya jātiyā sati jarā paññāyati, sā jāti **dhiraṭṭhu** dhikkatā atthu, jigucchāmetaṃ jātinti¹ jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi paṭhamena sallena hadaye viddho viya.

45. **Sārathim āmantāpetvāti** rājā kira nemittakehi kathitakālato paṭṭhāya ohitasoto vicarati, so “kumāro uyyānaṃ gacchanto antarāmagge nivatto”ti sutvā sārathim āmantāpesi. **Māheva khoti**-ādīsu rajjaṃ kāretu, mā pabbajatu, brāhmaṇānaṃ vacanaṃ mā saccaṃ hotūti evaṃ cintesīti attho.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. **Addasa khoti** pubbe vuttanayeneva suddhāvāsehi dassitaṃ addasa. **Ābādhikanti** iriyāpathabhañjanakena visabhāgābādhena ābādhikaṃ. **Dukkhianti** roga dukkhena dukkhitaṃ. **Bāḥagilānanti** adhimattagilānaṃ. **Palipannanti** nimuggaṃ. **Jarā paññāyissati byādhi paññāyissatīti** idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ dvayaṃ paññāyati, dhikkatā² sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi dutiyena sallena viddho viya.

Kālaṅkatapurisavaṇṇanā

50. **Vilātanti** sivikaṃ. **Petanti** ito paṭigataṃ. **Kālaṅkatanti**³ katakālāṃ, yattakaṃ tena kālaṃ jīvitaṃ, taṃ sabbaṃ katvā niṭṭhapetvā matanti attho. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesum. **Yatra hi nāmāti** idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ tayaṃ paññāyati, dhikkatā² sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi tatiyena sallena viddho viya.

1. Jigucchā nāmesā jātīti (Syā)

2. Dhiratthu (Syā) dhikkataṃ (Ka)

3. Kālakatanti (Sī, Syā)

Pabbajitavaṇṇanā

52. **Bhaṇḍunti** muṇḍaṃ. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesum. **Sādhū dhammacariyā**ti-ādīsu ayaṃ deva dhammacaraṇabhāvo sādhiṭi cintetvā pabbajitoti evaṃ ekamekassa padassa yojanā veditabbā. Sabbāni cetāni dasakusalakammāpathavevacanāneva. Avasāne pana **avihiṃsā**ti karuṇāya pubbabhāgo. **Anukampā**ti mettāya pubbabhāgo. **Tena**hiṭi uyyojanathe nipāto. Pabbajitaṇhissa disvā cittaṃ pabbajjāya ninnāṃ jātāṃ, atha tena saddhiṃ kathetukāmo hutvā sārathim uyyojento **tena** hiṭi-ādimāha.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. **Atha kho bhikkhavi**ti “pabbajitassa sādhu dhammacariyā”ti-ādīni ca aññaṇca bahuṃ mahājanakāyena rakkiyamānassa puttadārasambādhe ghare vasato ādinavapaṭisaṃyuttañceva migabhūtena cetasā yathāsukhaṃ vane vasato pabbajitassa vivekānisamsapaṭisaṃyuttañca dhammiṃ kathaṃ sutvā pabbajitukāmo hutvā atha kho bhikkhave Vipassī kumāro sārathim āmantesi.

Imāni cattāri disvā pabbajitaṃ nāma sabbabodhisattānaṃ vaṃsova tantiyeva pavenīyeva. Aññepi ca bodhisattā yathā ayaṃ Vipassī kumāro, evaṃ cirassaṃ cirassaṃ passanti. Amhākaṃ pana bodhisatto cattāripi ekadivasaññeva disvā mahābhiniikkhamanaṃ nikkhamitvā Anomanadītīre pabbajito. Teneva Rājagahaṃ patvā tattha raññā Bimbisārena “kimatthaṃ paṇḍita pabbajitosi”ti puṭṭho āha—

Jiṇṇaṇca disvā dukhitaṇca byādhitāṃ,
Mataṇca disvā gatamāyusaṅkhayaṃ.
Kāsāyavatthaṃ pabbajitaṇca disvā,
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rājāti.

Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā

55. **Sutvāna tesanti** tesaṃ caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ sutvā etadahosi. **Orakoti** ūnako lāmaḥ. **Anupabbajimsū**ti

anupabbajitāni. Kasmā panettha yathā parato khaṇḍatissānaṃ anupabbajjāya “Bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā”ti vuttaṃ, evaṃ na vuttanti. Nikkhamitvā sutattā. Ete kira sabbepi Vipassissa kumārassa upaṭṭhākapurisāva, te pātova upaṭṭhānaṃ āgantvā kumāraṃ adisvā pātarāsattāya gantvā bhuttaṭpātarāsā āgamma “kuhiṃ kumāro”ti pucchitvā “uyyānabhūmiṃ gato”ti sutvā “tattheva naṃ dakkhissāmā”ti nikkhamantā nivattamānaṃ sārathīṃ disvā “kumāro pabbajito”ti cassa vacanaṃ sutvā sutatṭhāneyeva sabbābharaṇāni omuñcitvā antarāpaṇato kāsāvapītāni vatthāni āharāpetvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajimsu. Iti nagarato nikkhamitvā bahinagare sutattā ettha “Bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā”ti na vuttaṃ.

Cārikam caratīti gatagataṭṭhāne mahāmaṇḍapaṃ katvā dānaṃ sajjetvā āgamma svātanāya nimantito janassa¹ āyācitabhikkhameva paṭiggaṇhanto cattāro māse cārikam cari.

Ākiṇṇoti iminā gaṇena parivuto. Ayaṃ pana vitakko bodhisattassa kadā uppannoti. Sve visākhapuṇṇamā bhavissatīti cātuddasīdivase. Tadā kira so “yatheva maṃ ime pubbe gihibhūtaṃ parivāretvā caranti, idānipi tattheva, kiṃ iminā gaṇenā”ti gaṇasaṅgaṇikāya ukkaṇṭhitvā “ajjeva gacchāmi”ti cintetvā puna “ajja avelā, sace idāni gamissāmi, sabbeva ime jānissanti, sveva gamissāmi”ti cintesi. Taṃdivasañca Uruvelagāmasadise gāme gāmaṇḍasino svātanāya nimantayimsu, te caturāsītisahassānampi tesāṃ pabbajitānaṃ mahāpurisassa ca pāyāsameva paṭiyādayimsu. Atha mahāpuriso punadivase tasmiṃ yeva gāme tehi pabbajitehi saddhiṃ bhattakiccaṃ katvā vasanaṭṭhānameva agamāsi. Tattha te pabbajitā mahāpurisassa vattaṃ dassetvā attano attano rattitṭhānadivāṭṭhānāni pavitṭhā. Bodhisattopi paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinno.

Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu.

Saṇateva brahāraññaṃ, taṃ bhayaṃ paṭibhāti manti²—

1. Mahājanassa (Syā)

2. Saṃ 1. 7 piṭṭhe.

Evarūpe avivekārāmānaṃ bhayakāle sabbasattānaṃ sadarathakāleyeva “ayaṃ kālo”ti nikkhamitvā paṇṇasālāya dvāraṃ pidahitvā Bodhimaṇḍābhimukho pāyāsi. Aññadāpi ca tasmim̐ ṭhāne vicaranto Bodhimaṇḍaṃ passati, nisīdituṃ panassa cittaṃ na namitapubbaṃ¹. Taṃdivasaṃ panassa ñāṇaṃ paripākagataṃ, tasmā alaṅkataṃ Bodhimaṇḍe disvā ārohanatthāya cittaṃ uppannaṃ. So dakkhiṇadisābhāgena upagamma padakkhiṇaṃ katvā puratthimadisābhāge cuddasahatthaṃ pallaṅkaṃ paññapetvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā “yāva Buddho na homi, na tāva ito vuṭṭhahāmi”ti² paṭiññaṃ katvā nisīdi. Idamassa vūpakāsaṃ sandhāya “ekova gaṇamhā vūpakaṭṭho vihāsi”ti vuttaṃ.

Aññeneva tānīti te kira sāyaṃ bodhisattassa upaṭṭhānaṃ āgantvā paṇṇasālaṃ parivāretvā nisinnā “ativikālo jāto, upadhārethā”ti vatvā paṇṇasālaṃ vivaritvā taṃ apassantāpi “kuhiṃ gato”ti nānubandhiṃsu, “gaṇavāse nibbinno eko viharitukāmo maññe mahāpuriso, Buddhabhūtaṃyeva naṃ passissāmā”ti vatvā antojambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā.

Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā

57. **Vāsūpagatassāti** Bodhimaṇḍe ekarattivāsaṃ upagatassa. **Rahogatassāti** rahasi gatassa. **Paṭisallīnassāti** ekībhāvavasena nilīnassa. **Kicchanti** dukkhaṃ. **Cavati ca upapajjati cāti** idaṃ dvayaṃ puna aparāparaṃ cutipaṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Jarāmarañassāti** ettha yasmā pabbajanto jīṇṇabyādhimateyeva disvā pabbajito, tasmāssa jarāmarāṇameva upaṭṭhāti. Tenevāha “jarāmarañassā”ti. Iti jarāmarāṇaṃ mūlaṃ katvā abhiniviṭṭhassa Bhavaggato otarantassa viya atha kho bhikkhave Vipassissa bodhisattassa etadahosi.

Yonisomanasikārāti upāyamanasikārā pathamanasikārā. Aniccādīni hi aniccāditova manasikaroto yonisomanasikāro nāma hoti. Ayañca “kismiṃ nu kho sati jāti-ādīni honti, kismiṃ asati na hontī”ti udayabbayānupassanāvasena pavattattā tesāṃ

1. Na bhūtapubbaṃ (Ka)

2. Vuṭṭhahissāmīti (Ka)

aññataro, tasmāssa ito yonisomanasikārā iminā upāyamanasikārena **ahu paññāya abhisamayo**, bodhisattassa paññāya yasmim sati jarāmarañam hoti, tena jarāmarāṇakāraṇena saddhim samāgamo ahosi. Kim pana tanti? Jāti. Tenāha “jātiyā kho sati jarāmarañam hoti”ti. Yā cāyam jarāmarāṇassa kāraṇapariggāhikā paññā, tāya saddhim bodhisattassa samāgamo ahoṣīti ayamettha attho. Etenupāyena sabbapadāni veditabbāni.

Nāmarūpe kho sati viññāṇanti ettha pana saṅkhāresu sati viññāṇanti ca, avijjāya sati saṅkhārāti ca vattabban bhavēyya, tadubhayampi na gahitaṃ. Kasmā? Avijjāsaṅkhārā hi atīto bhavo, tehi saddhim ayaṃ vipassanā na ghaṭiyati. Mahāpuriso hi paccuppannavasena abhinivīṭṭhoti. Nanu ca avijjāsaṅkhārehi adiṭṭhehi na sakkā Buddhena bhavitunti. Saccam na sakkā, iminā pana te bhava-upādānataṇhāvaseneva diṭṭhāti. Imasmim ṭhāne vitthārato paṭiccasamuppādakathā kathetabbā. Sā panesā Visuddhimagge kathitāva.

58. **Paccudāvattatīti** paṭinivattati. Katamam panettha viññāṇam paccudāvattatīti. Paṭisandhiviññāṇampi vipassanāññāṇampi. Tattha paṭisandhiviññāṇam paccayato paṭinivattati, vipassanāññāṇam ārammaṇato, ubhayampi nāmarūpaṃ nātikkamati, nāmarūpato param na gacchati. **Ettāvatā jāyetha vāti**-ādīsu viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honte, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesu ettakena jāyetha vā -pa- upapajjetha vā. Ito hi param kim aññaṃ jāyeyya vā -pa- upapajjeyya vā. Nanu etadeva jāyati ca -pa- upapajjati cāti. Evaṃ saddhim aparāparacutipaṭisandhihi pañca padāni dassetvā puna taṃ ettāvatāti vuttamattham niyyātento¹ “yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇam, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ”ti vatvā tato param anulomapaccayākāravasena viññāṇapaccayā nāmarūpamūlaṃ āyatimpi jātijarāmarāṇam dassetuṃ **nāmarūpapaccayā saḷāyatananti**-ādimāha. Tattha **kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotīti** sakalassa jātijarāmarāṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsādibhedassa dukkharāsisso nibbatti hoti. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa nibbatim addasa.

1. Niyyādentto (bahūsu)

59. **Samudayo samudayoti khoti** nibbatti nibbattīti kho. **Pubbe ananussutesūti** na anussutesu assutapubbesu. **Cakkhum udapādīti**-ādīsu udayadassanapaññāvesā dassanaṭṭhena **cakkhu**, ñātakaraṇaṭṭhena **ñāṇam**, pajānanaṭṭhena **paññā**, nibbijjhivā paṭivijjhivā uppannaṭṭhena **vijjā**, obhāsaṭṭhena ca **ālokoti** vuttā. Yathāha “cakkhum udapādīti dassanaṭṭhena. Ñāṇam udapādīti ñātaṭṭhena. Paññā udapādīti pajānanaṭṭhena. Vijjā udapādīti paṭivedhaṭṭhena. Āloko udapādīti obhāsaṭṭhena. Cakkhudhammo dassanaṭṭho attho. Ñāṇadhammo ñātaṭṭho attho. Paññādhammo pajānanaṭṭho attho. Vijjādhammo paṭivedhaṭṭho attho. Āloko dhammo obhāsaṭṭho attho”¹. Ettakehi padehi kiṃ kathitanti. Imasmiṃ sati idaṃ hotīti paccayaśāñjānanamattaṃ kathitaṃ. Atha vā vīthi paṭipannā taruṇavipassanā kathitāti.

61. **Adhigato kho myāyanti** adhigato kho me ayaṃ. **Maggoti** vipassanāmaggo. **Bodhāyāti**² catusaccabujjhanatthāya, nibbānabujjhanatthāya eva vā. Apica bujjhatīti **bodhi**, ariyamaggasettaṃ nāmaṃ, tadatthāyātipi vuttaṃ hoti. Vipassanāmaggamūlako hi ariyamaggoti. Idāni taṃ maggaṃ niyyātentō “**yadidaṃ nāmarūpaniroduhāti**-ādimāha. Ettha ca **viññāṇaniroduhoti**-ādīhi paccattapadehi nibbānameva kathitaṃ. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa anibbattiniroduhaṃ addasa.

62. **Nirodho niroduhoti khoti** anibbatti anibbattīti kho. **Cakkhūti**-ādīni vuttatthāneva. Idha pana sabbeheva etehi padehi “imasmiṃ asati idaṃ na hotī”ti niroduhasāñjānanamattameva kathitaṃ, atha vā vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitāti.

63. **Aparena samayenāti** evaṃ paccayañca paccayanirodhañca viditvā tato aparabhāge. **Upādānakkhandhesūti** upādānassa paccayabhūtesu khandhesu. **Udayabbayānupassīti** tameva paṭhamam diṭṭhaṃ udayañca vayañca anupassamāno. **Vihāsīti** sikhāpattam vuṭṭhānagāminivipassanam vahanto vihari. Idaṃ kasmā vuttaṃ? Sabbeyeva hi pūritapāramino bodhisattā pacchimabhava puttassa

1. Khu 9. 342 Paṭisambhidāyaṃ.

2. Sambodhāyāti (Ka)

jāta-divase mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā pabbajitvā
 padhānamanuyuñjitvā Bodhipallāṅkamārūyha mārabalaṃ vidhamitvā
 paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaranti, dutiyayāme dibbacakkhum
 visodhenti, tatiyayāme paccayākāraṃ sammāsītva ānāpānecatutthajjhānato
 vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayavasena samapaññāsa
 lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuññā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggena
 sakale Buddhaguṇe paṭivijjhanti. Ayampi mahāpuriso pūritapāramī, so
 yathāvuttaṃ sabbaṃ anukkamaṃ katvā pacchimayāme
 ānāpānecatutthajjhānato vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā
 vuttappakāraṃ udayabbayavipassanaṃ ārabhi, taṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ.

Tattha **iti rūpanti** idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ
 natthīti ruppanasabhāvañceva bhūtopādāyabhedañca ādiṃ katvā
 lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesarūpapariggaho vutto.
Iti rūpassa samudayoti iminā evaṃ pariggahitassa rūpassa
 samudayadassanaṃ vuttaṃ. Tattha **itīti** evaṃ samudayo hotīti attho. Tassa
 vitthāro “avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo
 kammāsamudayā rūpasamudayo, āhārasamudayā rūpasamudayoti,
 nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatī”¹ evaṃ
 veditabbo. Atthaṅgamepi “avijjānirodhā rūpanirodho -pa-
 vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa nirodhaṃ passatī”¹
 ayamassa vitthāro.

Iti vedanāti-ādīsupi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito uddhaṃ vedanā
 natthi. Ayaṃ saññā. Ime saṅkhārā. Idaṃ viññāṇaṃ, ettakaṃ viññāṇaṃ, ito
 uddhaṃ viññāṇaṃ natthīti vedayitasañjānana-
 abhisāṅkharaviñjānanaśabhāvañceva sukhādi rūpasaññādi phassādi
 cakkhuvinnāñādi bhedañca ādiṃ katvā
 lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena
 anavasesavedanāsaññāsaṅkhāravinnāñāpariggaho vutto. **Iti vedanāya**
samudayoti-ādīhi pana evaṃ pariggahitānaṃ
 vedanāsaññāsaṅkhāravinnāñānaṃ samudayadassanaṃ vuttaṃ. Tatrāpi **itīti**
 evaṃ samudayo hotīti attho. Tesampi vitthāro avijjāsamudayā
 vedanāsamudayo”² rūpe vuttanayenena veditabbo. Ayaṃ pana viśeso, tīsu
 khandhesu “āhārasamudayā”² ti avatvā “phassasamudayā”² ti vattabbaṃ.
 Viññāṇakkhandhe

1. Khu 9. 53 piṭṭhe.

2. Khu 9. 54 piṭṭhe.

“nāmarūpasamudayā”ti atthaṅgamapadampi tesāṃyeva vasena yojetabbāṃ.
 Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana udayabbayavinicchayo
 sabbākāraparipūro Visuddhimagge vutto. **Tassa pañcasu
 upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharatoti** tassa Vipassissa
 bodhisattassa imesu rūpādīsu pañcasu upādānakkhandhesu
 samapaññāsakkaṇṇavasena udayabbayānupassino viharato
 yathānukkamena vaḍḍhite vipassanāñāṇe anuppādanīrodhena nirujjhamānehi
 āsavasaṅkhātehi kilesehi anupādāya aggahetvāva cittaṃ vimuccati, tadeva
 maggakkhaṇe vimuccati nāma, phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma. Maggakkhaṇe
 vā vimuttañceva vimuccati ca, phalakkhaṇe vimuttameva.

Ettāvatā ca mahāpuriso sabbabandhanā vippamutto sūriyarasmi
 samphuṭṭhamiva padumaṃ suvikasitacittasantāno cattāri maggañāṇāni,
 cattāri phalañāṇāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni,
 pañcagatiparicchedakañāṇāni, cha asādhāraṇañāṇāni sakale ca Buddhagūṇe
 hatthagate katvā paripuṇṇasaṅkappo Bodhipallaṅke nisinnova—

Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisāṃ.

Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunāṃ.

Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi.

Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhataṃ.

Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagāti¹.

Ayoghanahatasseva, jalato jātavedaso.

Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

Evaṃ sammāvimuttānaṃ, kāmabandhoghatārinaṃ.

Paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukhanti².

Evaṃ manasi karonto sarade sūriyo viya, puṇṇacando viya ca
 virocitthāti.

Dutiyabhāṇavāraṇakathā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 36 Dhammapade.

2. Khu 1. 193 Udāne.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Tatiyabhāṇavāre **yaṁnūnāhaṁ dhammaṁ deseyyanti** yadi panāhaṁ dhammaṁ deseyyaṁ. Ayaṁ pana vitakko kadā uppannoti. Buddhabhūtaṣa aṭṭhame sattāhe. So kira Buddho hutvā sattāhaṁ Bodhipallaṅke nisīdi sattāhaṁ Bodhipallaṅkaṁ olokento aṭṭhāsi, sattāhaṁ ratanacaṅkame caṅkami, sattāhaṁ ratanagabbhe dhammaṁ vicinanto nisīdi, sattāhaṁ Ajapālanigrodhe nisīdi, sattāhaṁ Mucalinde nisīdi, sattāhaṁ Rājāyatane nisīdi. Tato vuṭṭhāya aṭṭhame sattāhe puna āgantvā Ajapālanigrodhe nisinnamattasseva sabbabuddhānaṁ āciṇṇasamāciṇṇo ayañceva ito anantaro ca vitakko uppannoti.

Tattha **adhigatoti** paṭividdho. **Dhammoti** catusaccadhammo. **Gambhīroti** uttānabhāvaapaṭikkhepavacanametam. **Duddasoti** gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhum. Duddasattāva **duranubodho** dukkhena avabujjhitabbo, na sakkā sukhena avabujjhitum. **Santoti** nibbuto. **Paṇītoti** atappako. Idam dvayaṁ lokuttarameva sandhāya vuttam. **Atakkāvacaroti** takkena avacaritabbo ogāhitabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritabbo. **Nipuṇoti** saṇho. **Paṇḍitavedanīyoti** sammāpaṭipadam paṭipannehi paṇḍitehi veditabbo. **Ālayarāmāti** sattā pañcasu kāmaguṇesu allīyanti, tasmā te ālayāti vuccanti. Aṭṭhasatataṇhāvicarītāni ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu ratāti **ālayaratā**. Ālayesu suṭṭhu muditāti **ālayasammuditā**. Yatheva hi susajjitaṁ pupphaphalabharitarukkhādisampannam uyyānam pavitṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, pamudito āmodito hoti, na ukkaṇṭhati, sāyaṁ nikkhamitum na icchati, evamimehipi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṁsāravaṭṭe pamuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesaṁ Bhagavā duvidhampi ālayaṁ uyyānabhūmiṁ viya dassento “ālayarāmā”ti-ādimāha.

Yadidanti nipāto, tassa ṭhānaṁ sandhāya “yaṁ idan”ti, paṭiccasamuppādam sandhāya “yo ayan”ti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti** imesaṁ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti idappaccayatāpaṭiccasamuppādo.

Saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ.

Sabbasaṅkhārasamathoti-ādi sabbaṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgama sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Yasmā ca taṃ āgama sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbaṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhaya virāgo nirodho”ti vuccati. Sā panaesā taṇhā bhavena bhavaṃ phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati. Tato vānato nikkhantanti **nibbānaṃ**. **So mama** **kilamatho**ti yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assa, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṃ hoti, citte pana ubhayampetaṃ Buddhānaṃ natthi.

65. **Apissūti** anubrūhanatthe nipāto, so “na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsū”ti dīpeti. **Vipassinti**-ādīsu Vipassissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassāti attho. **Anacchariyāti** anu-acchariyā. **Paṭibhaṃsūti** paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṃ, parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsu.

Kicchenati dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ sīsaṃ chinditvā galalohitaṃ nīharitvā su-añjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsapadīpakāṃ puttāṃ manāpacārinīṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Halanti** ettha hakāro nipātamatto, alanti attho. **Pakāsitunti** desetuṃ, evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa alaṃ desetuṃ, ()¹ ko attho desitenāti vuttaṃ hoti. **Rāgadosaparetehi**ti rāgadosaphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattāsubhanti evaṃ gataṃ catusaccadhammaṃ. **Rāgarattāti** kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantīti** aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na

1. (Paribyattaṃ desituṃ.) (Syā)

passissanti, te apassante ko sakkhissati evaṃ gāhāpetuṃ. **Tamokhandhena āvuṭṭāti** avijjārāsina ajjhotthaṭṭhā.

Appossukkatāyāti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami, nanu esa “mutto mocessāmi, tiṇṇo tāressāmi,

Kiṃ me aññāta-vesena, dhammaṃ sacchikatenidha.

Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakan”ti—

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti. Saccametaṃ, paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭṭhā jātā. Athassa “ime sattā kaṇḍikapaṇṇalābu viya takkabharitacāti viya¹ vasātelapītapilotikā viya² añjanamakkhitahatthā viya kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissanti”ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ nami.

“Ayañca dhammo pathavīsandhāraka-udakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya duranubodho, nanu mayāti imaṃ dhammaṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūrītā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhentassāpi na kampittha. Pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me³ dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhaññāṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho, taṃ lokiya mahājanā kathaṃ paṭivijjhissanti”ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

1. Takkapūritacāti viya (Ka)

2. Vasātelatemitapaṭapilotikā viya (Syā)

3. Medanī (Syā)

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi Bhagavā “mama appossukkatāya citte namamāne maṃ Mahābrahmā dhammadesanaṃ¹ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘Satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha naṃ Mahābrahmā yācitvā desāpesi, santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo’ ti maññamānā sussūsissanti” ti. Imappissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

66. **Aññatarassāti** ettha kiñcāpi “aññataro” ti vuttaṃ, atha kho imasmiṃ cakkavāle jeṭṭhakamahābrahmā esoti veditabbo. **Nassati vata bho lokoti** so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Ya tra hi nāmāti** yasmim nāma loke. **Purato pāturahosīti** tehi dasahi brahmasahashehi saddhiṃ pāturahosi. **Apparajakkhajātikāti** paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ, evaṃsabhāvāti apparajakkhajātikā. **Assavanatāti** assavanatāya. **Bhavissantīti** purimabuddhesu dasapuññakiriyavatthuvaseṇa katādhikārā paripākagatā padumāni viya sūriyarasmiṃsamphassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākaṇkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

69. **Ajjhesananti** evaṃ tikkhattuṃ yācanaṃ. **Buddhacakkhunāti** indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnāṃ ñāṇānaṃ “Buddhacakkhū” ti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa “samantacakkhū” ti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ “dhammacakkhū” ti. **Apparajakkheti** ādīsu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādāni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākāraṃ suṇḍarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayaṃ panettha Pāḷi—“saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo -pa- kusīto. Upaṭṭhitassati, muṭṭhassati. Samāhito, asamāhito. Paññavā, duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo -pa- paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Lokoti khandhaloko dhātuloko āyatanaloko sampattibhavaloko vipattibhavaloko sampattisambhavaloko vipattisambhavaloko. Eko loko sabbe sattā āharaṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo. **Vajjanti** sabbe kilesā vajjaṃ, sabbe duccaritā vajjaṃ, sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā¹ vajjaṃ. Iti imasmiñca loke imasmiñca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcendriyāni jānāti passati aññāti paṭivijjhati, idaṃ Tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇaṃ”².

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti** yāni aññānīpi padumāni antonimuggāneva posayanti. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānīti**³ udakaṃ atikkamitvā ṭhitāni⁴. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyārasmisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni anto-udakaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānīpi saroja⁵ uppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni Pāḷim nārulhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni⁶. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭṭitaññū vipaṇcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Tattha

1. Sabbaṃ bhavagāmikammaṃ (Ka) 2. Khu 9. 117 piṭṭhe. 3. Tiṭṭhantīti (Syā, Ka)
 4. Tiṭṭhanti (Syā, Ka) 5. Sarogāni (Syā) 6. Sudīpitāni (Syā)

yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa saṁkhittena bhāsitaṣṣa vitthārena atthe vibhajyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi gaṇhato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**¹.

Tattha Bhagavā uppalavanādisadisam dasasahassilokadhātum olokento “ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni viya padaparamo”ti addasa. Passanto ca “ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā. Tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū”ti evaṃ sabbākārato addasa. Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiṇyeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti, padaparamānaṃ anāgate vāsanatthāya hoti².

Atha Bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ veditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna te sabbesupi tīsu bhavesu sabbe satte bhabbābhavavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā, vipākāvaraṇena samannāgatā, kilesāvaraṇena samannāgatā, assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame sattā bhabbā, ye te sattā na kammāvaraṇena -pa- ime te sattā bhabbā”ti³.

Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena pariggahetvā “ettakā rāgacaritā, ettakā dosamohavitakkasaddhābuddhicaritā”ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṃ katvā “Dhammaṃ desessāmi”ti

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe.

2. Anāgatatthāya vāsanā hoti (Syā)

3. Abhi 2. 355; Khu 9. 119 piṭṭhesu.

cintesi. Brahmā taṃ ñatvā somanassajāto Bhagavantam gāthāhi ajjhabhāsi. Idam sandhāya “atha kho so bhikkhave Mahābrahmā”ti¹ ādi vuttam.

70. Tattha **ajjhabhāsī**ti adhi-abhāsi, adhikicca ārabba abhāsīti attho.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanattam gīvukkipanapasāraṇādikiccam atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgam selapabbatūpamam. Ayam panettha saṅkhepattho, yathā selapabbatamuddhani yathāṭhitova cakkhumā puriso samantato janatam passeyya, tathā tvampi Sumedha sundarapaṇṇa² sabbaññutaññāṇena Samantacakkhu Bhagavā dhammamayaṃ paññāmayam pāsādamāruya sayam apetasoko sokāvatīṇṇam jātijarābhibhūtam janatam apekkhassu, upadhāraya upaparikkha.

Ayamettha adhippāyo—yathā hi pabbatapāde samantā mahantam khetam katvā tattha kedārapālīsu kuṭikāyo katvā rattim aggim jāleyyum. Caturāngasamannāgataṇca andhakāram assa. Athassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmim olokayato neva khetam, na kedārapālīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyum, kuṭikāsu pana aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādamāruya sattanikāyam olokayato Tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi Buddhacakkhussa āpātham nāgacchanti, rattim khittasārā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te tassa dūre ṭhitāpi āpātham āgacchanti, so aggi viya Himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetam—

Dūre santo pakāsentī, Himavantova pabbato.

Asantettha na dissanti, rattim khittā yathā sarātī³.

Uṭṭhehīti Bhagavato dhammadesanattham cārikacaraṇam yācanto bhaṇati. **Vīrāti**-ādīsu Bhagavā vīriyavantatāya **vīro**, devaputtamaccukilesamārāṇam

1. Brahmāti (Ka) 2. Sumedhaso sundarapaṇṇo (Syā) 3. Khu 1. 56 Dhammapade.

vijitattā **vijitasāṅgāmo**, jātikantarādinittharaṇatthāya
veneyyasatthavāhanasamatthatāya **satthavāho**, kāmacchanda-iṇassa abhāvato
aṇaṇoti veditabbo.

71. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassa dvārāti** ariyamaggo. So hi
amatasāṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ. So mayā vivaritvā ṭhapitoti dasseti.
Pamuñcantu saddhanti sabbe attano saddhamṃ pamuñcantu vissajjentu.
Pacchimapadadvaye ayamattho, ahañhi attano paguṇaṃ suppvattitampi
imaṃ paṇītaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā na
bhāsim, idāni pana sabbe janā saddhābhājanaṃ upanentu, pūressāmi tesāṃ
saṅkappanti.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. **Bodhirukkhamūleti** Bodhirukkhasa avidūre Ajapālanigrodhe
antarāhitoti attho. **Kheme Migadāyeti** Isipatanaṃ tena samayena Khemaṃ
nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsathāya dinnattā Migadāyoti
vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ “kheme Migadāye”ti. Yathā ca Vipassī
Bhagavā, evaṃ aññepi Buddhā paṭhamaṃ dhammadesanathāya gacchantā
ākāseṇa gantvā tattheva otaranti. Amhākaṃ pana Bhagavā Upakassa
ājīvakaṃ upanissayaṃ disvā “Upako imaṃ addhānaṃ paṭipanno, so maṃ
disvā sallapitvā gamissati. Atha puna nibbindanto āgamma arahattaṃ
sacchikarissati”ti ñatvā aṭṭhārasayojanamaggaṃ padasāva agamāsi.
Dāyapālaṃ āmantesiti disvāva punappunaṃ oloketvā “ayyo no bhante
āgato”ti vatvā upagataṃ āmantesi.

75. **Anupubbim kathanti** dānakathaṃ, dānānantaraṃ sīlaṃ,
sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ¹
kathesi. Tattha **dānakathanti** idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ,
sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ paṭiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati
parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadisō avassayo paṭiṭṭhā ārammaṇaṃ²
tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena
ratanamayasiḥāsanasadisaṃ, paṭiṭṭhānaṭṭhena mahāpathaviśadisam,

1. Anupaṭipāṭiyā kathaṃ (Syā, Ka)

2. Ālambanaṃ (?)

ārammaṇaṭṭhena¹ ālambanarajjusadisam. Idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaram, maccheramalādihi anupalittaṭṭhena padumam, tesam nidhanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsanaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena seta-usabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhaka-assarājā. Dānañhi loka Sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahmasampattiṃ cakkavattisampattiṃ sāvakaṇāpāramiṇāṇam paccekabodhiṇāṇam abhisambodhiṇāṇam detīti evamādidānaguṇapaṭiṣaṃyuttam katham.

Yasmā pana dānam dadanto sīlam samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaram sīlakatham kathesi. **Sīlakathanti** sīlam nāmetam avassayo patiṭṭhā ārammaṇam tāṇam leṇam gati parāyaṇam. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā² ārammaṇam tāṇam leṇam gati parāyaṇam natthi, sīlasadiso alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisam pupham natthi, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakuṣumapiḷandhanam sīlagandhānulittam sadevakopi loko olokento tittim na gacchatīti evamādisīlaguṇapaṭiṣaṃyuttam katham.

Idam pana sīlam nissāya ayam saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaram saggakatham kathesi. **Saggakathanti** ayam saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīlā, niccam sampattiyo labbhanti, Cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukham dibbasampattiṃ paṭilabhani, Tāvatisā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇapaṭiṣaṃyuttam katham. Saggasampattiṃ kathayantānañhi Buddhānam mukham nappahoti. Vuttampi cetam “anekapariyāyena kho aham bhikkhave saggakatham katheyyan”ti-ādi³.

Evam saggakathāya palobhetvā puna hattiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍam chindanto viya “ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo katabbo”ti dassanattham “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo”ti-ādīnā⁴ nayena kāmānam

1. Ālambanaṭṭhena (?)

3. Ma 3. 210 piṭṭhe atthato samānam.

2. Sīlasadisā patiṭṭhā (Ka)

4. Ma 1. 184; Ma 2. 27 piṭṭhesu.

ādīnavam okāram saṁkilesam kathesi. Tattha **ādīnavoti** doso. **Okāroti** avakāro lāmakabhāvo. **Saṁkilesoti** tehi sattānam saṁsāre saṁkilissanam. Yathāha “kilissanti vata bho sattā”¹. Evaṁ kāmādīnavena tejjatvā **nekkhamme ānisaṁsam pakāsesi**, pabbajjāya guṇam pakāsesīti attho. Sesam Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāyam² vuttanayañceva uttānatthañca.

77. **Alatthunti** katham alatthum? Ehibhikkhubhāvena. Bhagavā kira tesam iddhimayapattacīvarassūpanissayam olovento anekāsu jātisu cīvaradānādīni disvā **etha bhikkhavoti** ādimāha. Te tāvadeva bhaṇḍū kāsāyavasana aṭṭhahi bhikkhuparikkhārehi sarīrapaṭimukkeheva vassasatikattherā viya Bhagavantam namassamānāva nisīdimsu.

Sandassesīti ādisu idhalokattham sandassesī, paralokattham sandassesī. Idhalokattham dassento aniccanti dassesi, dukkhanti dassesi, anattāti dassesi, khandhe dassesi, dhātuyo dassesi, āyatanāni dassesi, paṭiccasamuppādam dassesi, rūpakkhandhassa udayam dassento pañca lakkhaṇāni dassesi, tathā vedanākkhandhādīnam, tathā vayam dassentopi udayabbayavasena paññāsa lakkhaṇāni dassesi, paralokattham dassento nirayam dassesi, tiracchānayanim, pettivisayam, asurakāyam, tiṇṇam kusalanam vipākam, channam devalokānam, navannam brahmalokānam sampattim dassesi.

Samādapesīti catupārisuddhisīlaterasadhutaṅgadasakathāvatthu-ādike kalyāṇadhamme gaṇhāpesi.

Samuttejesīti suṭṭhu uttejesi, abbhussāhesi. Idhalokatthañceva paralokatthañca tāsetvā tāsetvā adhigatam viya katvā kathesi. Dvattiṁsakammakāraṇapañcavīsati mahābhayappabhedañhi idhalokattham Buddhe Bhagavati tāsetvā tāsetvā kathayante pacchābāham gāḷhabandhanam bandhitvā cātumahāpathe pahārasatena tāḷetvā dakkhiṇadvārena niyyamāno viya āghātanabhaṇḍikāya ṭhapitasīso viya sūle uttāsito viya mattahatthinā maddiyamāno viya ca saṁviggo hoti.

1. Ma 2. 305 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 248 piṭṭhe.

Paralokatthañca kathayante nirayādisu nibbatto viya devalokasampattim anubhavamāno viya ca hoti.

Sampahamsesīti paṭiladdhaguṇena codesi¹, mahānisamsaṃ katvā kathesīti attho.

Saṅkhārānaṃ ādīnavanti heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ kathesi, idha pana uparimaggādhigamatthaṃ “aniccā bhikkhave saṅkhārā addhuvā anassāsikā, yāvañcidaṃ bhikkhave alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccituṃ”ti-ādīnā² nayena saṅkhārānaṃ ādīnavañca lāmakabhāvañca tappaccayañca kilamathaṃ pakāsesi. Yathā ca tattha nekkhamme, evamidha “santamidaṃ bhikkhave nibbānaṃ nāma paṇītaṃ tāṇaṃ leṇaṃ”ti-ādīnā nayena nibbāne ānisamsaṃ pakāsesi.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

78. **Mahājanakāyoti** tesamīeva dvinnāṃ kumārānaṃ upaṭṭhākajanakāyo.

80. **Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañcāti** saṃghassa aparipuṇṇattā ddevācikameva saraṇamagamaṃsu.

81. **Alattunti** pubbe vuttanayeneva ehibhikkhubhāveneva alatthuṃ. Ito anantare pabbajitavārepi eseṇa nayo.

Cārikā-anujānanaṇṇanā

86. **Parivitakko udapādi**ti kadā udapādi? Sambodhito satta saṃvaccharāṇi satta māse satta divase atikkamitvā udapādi. Bhagavā kira pitusaṅgahaṃ karonto vihāsi. Rājāpi cintesi “mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā Buddhō jāto, dutiyaputto me nikkhamitvā aggasāvako jāto, purohitaputto dutiya-aggasāvako. Ime ca avasesā bhikkhū gihikālepi mayhaṃ puttameva parivāretvā vicarimsu. Ime sabbe³

1. Modesi (Syā)

2. Am 2. 474; Sam 1. 397 piṭṭhesu.

3. Ime pubbe (Syā)

idānipi mayhaṃyeva bhāro, ahameva ca ne catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmi, aññesaṃ okāsaṃ na dassāmi”ti vihāradvārakoṭṭhakato paṭṭhāya yāva rājagehadvārā ubhayato khadirapākāraṃ kārāpetvā kilañjehi chādāpetvā vatthehi paṭicchādāpetvā upari ca chādāpetvā suvaṇṇatāarakavicittāṃ samolambitatālakkhandhamattaṃ vividhapupphadāmavitānaṃ kārāpetvā heṭṭhā bhūmiyaṃ cittattharaṇehi santharāpetvā anto ubhosu passesu mālāvaccchake puṇṇaghaṭe, sakalamaggavāsathāya ca gandhantare pupphāni, pupphantare gandhe ca ṭhapāpetvā Bhagavato kālaṃ ārocāpesi.

Bhagavā bhikkhusaṃghaparivuto antosaṇiyāva rājagehaṃ gantvā bhattakiccaṃ katvā vihāraṃ paccāgacchati. Añño koci daṭṭhumpi na labhati, kuto pana bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Nāgarā cintesuṃ “ajja Satthu loke uppannassa sattamāsādhikāni sattaṃvaccharāni, mayaṃca daṭṭhumpi na labhāma, pageva bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Rājā ‘mayhameva Buddho, mayhameva dhammo, mayhameva saṃgho’ti mamāyitvā sayameva upaṭṭhahi, Satthā ca uppajjamāno sadevakassa lokassa atthāya hitāya uppanno. Na hi rañño yeva nirayo uṇho assa, aññesaṃ nīluppalavanasadiso. Tasmā rājānaṃ vadāma. Sace no Satthāraṃ deti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce deti, raññā saddhiṃ yujjhivāpi saṃghaṃ gahetvā dānādīni puññāni karoma. Na sakkā kho pana suddhanāgareheva¹ evaṃ kātuṃ, ekaṃ jeṭṭhapurisampi gaṇhāmā”ti.

Te senāpatīṃ upasaṅkamitvā tassetamatthaṃ ārocetvā “sāmi kiṃ amhākaṃ pakkho hosi, udāhu rañño”ti āhaṃsu. So “ahaṃ tumhākaṃ pakkho homi, apica kho pana paṭhamadivaso mayhaṃ dātabbo”ti. Te sampāṭicchīṃsu. So rājānaṃ upasaṅkamitvā “nāgarā deva tumhākaṃ kupitā”ti āha. Kimatthaṃ tātāti. Satthāraṃ kira tumhe yeva upaṭṭhahatha, amhe na labhāmāti. Sace idānipi labhanti, na kuppanti, alabhaṇtā tumhehi saddhiṃ yujjhikāma devāti. Yujjhāmi tāta, nāhaṃ bhikkhusaṃghaṃ demīti. Deva tumhākaṃ dāsā tumhehi saddhiṃ yujjhāmāti vadanti, tumhe kaṃ gaṇhitvā yujjhissathāti. Nanu tvaṃ senāpatīti. Nāgarehi vinā

1. Yuddhaṃ nāgareheva (Ka)

na samattho ahaṃ devāti. Tato rājā “balavanto nāgarā senāpatipi tesaññeva pakkho”ti ñatvā “aññānipi sattamāsādhikāni sattaśamvaccharāni mayhaṃ bhikkhusaṃghaṃ dadantū”ti āha. Nāgarā na sampatīcchimsu. Rājā “cha vassāni, pañca, cattāri, tīṇi, dve, ekavassan”ti hāpesi. Evaṃ hāpentepi na sampatīcchimsu. Aññe satta divase yāci. Nāgarā “atikakkhaḷaṃ dāni raññā saddhiṃ kātum na vaṭṭatī”ti anujānimsu.

Rājā sattamāsādhikānaṃ sattannaṃ saṃvaccharānaṃ sajjitaṃ dānamukhaṃ sattannaṃeva divasānaṃ vissajjetvā cha divase kesañci apassantānaññeva dānaṃ datvā sattame divase nāgare pakkosāpetvā “sakkhissatha tāta evarūpaṃ dānaṃ dātum”ti āha. Tepi “nanu amheyeva nissāya taṃ devassa uppannaṃ”ti vatvā “sakkhissāmā”ti āhaṃsu. Rājā piṭṭhihatthena assūni puñchamāno Bhagavantaṃ vanditvā “bhante ahaṃ aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ aññassa vāraṃ akatvā yāvajīvaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmīti cintesiṃ, nāgarā na dāni¹ me anuññātā, nāgarā hi ‘mayaṃ dānaṃ dātum na labhāmā’ti kuppanti, Bhagavā sve paṭṭhāya tesāṃ anuggahaṃ karoṭhā”ti āha.

Atha dutiyadivase senāpati mahādānaṃ sajjetvā “ajja yathā añño koci ekabhikkhampi na deti, evaṃ rakkhathā”ti samantā purise ṭhapesi. Taṃdivasaṃ seṭṭhibhāriyā rodamānā dhītaraṃ āha “sace amma tava pitā jīveyya, ajjāhaṃ paṭṭhamaṃ Dasabalaṃ bhojeyyaṃ”ti. Sā taṃ āha “amma mā cintayī, ahaṃ tathā karissāmi, yathā Buddhappamukho bhikkhusaṃgho paṭṭhamaṃ amhākaṃ bhikkhaṃ paribhuñjissatī”ti. Tato satasahassagghanikāya suvaṇṇapātiyā nirudakapāyāsassa pūretvā sappimadhusakkarādīhi abhisankharitvā aññāya pātiyā paṭikujjitvā taṃ sumanamālāguḷehi parikkhipitvā mālāguḷasadiṣaṃ katvā Bhagavato gāmaṃ pavisanavelāya sayameva ukkhipitvā dāsigaṇaparivutā² nagarā nikkhami. Antarāmagge senāpati-upaṭṭhākā “amma mā ito agamā”ti vadanti. Mahāpuññā nāma manāpakathā honti, na ca tesāṃ punappunaṃ bhaṇantānaṃ kathā paṭikkhipitum sakkā hoti. Sā “cūlapitā mahāpitā mātulā kissa tumhe gantum na dethā”ti āha. Senāpatinā “aññassa kassaci khādaniyabhojanīyaṃ dātum mā dethā”ti ṭhapitamha ammati. Kim pana me hatthe khādaniyaṃ bhojanīyaṃ passathāti. Mālāguḷaṃ³

1. Nāgarānaṃ dāni (Syā) 2. Dhātigaṇaparivutā (Syā, Ka) 3. Mālāguṇaṃ (Si, Syā)

passāmāti. Kiṃ tumhākaṃ senāpati mālāguḷapūjampi kātuṃ na detīti. Deti ammāti. Tena hi apetha apethāti Bhagavantam upasaṅkamitvā mālāguḷaṃ gaṇhāpetha Bhagavāti āha. Bhagavā ekaṃ senāpatissupaṭṭhākaṃ oloketvā mālāguḷaṃ gaṇhāpesi. Sā Bhagavantam vanditvā “Bhagavā bhavābhavē nibbattiyaṃ me sati paritassanañjīvaṃ nāma mā hotu, ayaṃ sumanamālā viya nibbattanibbattaṭṭhāne piyāva homi, nāmena ca Sumanāyevā”ti patthanam katvā Satthārā “sukhinī hohi”ti vuttā vanditvā padakkhiṇam katvā pakkāmi.

Bhagavā senāpatissa geham gantvā paññattāsane nisīdi. Senāpati yāgum gahetvā upagañchi, Satthā pattam pidahi. Nisinno bhante bhikkhusaṃghoti. Atthi no eko antarā piṇḍapāto laddhoti. So mālaṃ apanetvā piṇḍapātaṃ addasa. Cūḷupaṭṭhāko āha “sāmi mālāti maṃ vatvā mātugāmo vañcesī”ti. Pāyāso Bhagavantam ādiṃ katvā sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahoti. Senāpatipi attano deyyadhammaṃ adāsi. Satthā bhattakiccaṃ katvā maṅgalaṃ vatvā pakkāmi. Senāpati “kā nāma sā piṇḍapātamadāsī”ti pucchi. Setṭhidhītā sāmīti. Sappaññā sā itthī, evarūpāya ghare vasantiyā purisassa saggasampatti nāma na dullabhāti taṃ ānetvā jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi.

Punadivase nāgarā dānamadaṃsu, punadivase rājāti ekantarikāya dānam dātuṃ ārabhiṃsu. Rājāpi carapurise ṭhapetvā nāgarehi dinnadānato atirekatarāṃ deti, nāgarāpi tatheva katvā raññā dinnadānato atirekatarāṃ. Rājagehe nāṭakitthiyo daharasāmaṇere vadanti “gaṇhatha tātā, na gahapatikānaṃ gattavattthādīsu puñchitvā bālādāraṇaṃ kheḷasiṅghāṇikādiddhovanahatthehi kataṃ, suciṃ paṇītaṃ katan”ti. Punadivase nāgarāpi dadamānā vadanti “gaṇhatha tātā, na nagaragāmaṇigamādīsu saṅkaḍḍhitataṇḍulakhīradadhisappi-ādīhi, na aññesaṃ jaṅghasīsapiṭṭhi-ādīni bhañjitvā āharāpīthehi kataṃ, jātisappikhīrādīhiyeva katan”ti. Evaṃ sattasu saṃvacchaṇesu sattasu māsesu sattasu divasesu ca atikkantesu atha Bhagavato ayaṃ vitakko udapādi. Tena vuttam “sambodhito satta saṃvaccharāṇi satta māsāni satta divasāni atikkamitvā udapādi”ti.

87. **Aññataro mahābrahmā**ti dhammadesanam āyācitabrahmāva.

89. **Caturāsīti āvāsasahassānī**ti caturāsīti vihārasahassāni. Te sabbe pi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā Mahāvihārā Abhayagiricetiya pabbata cittalapabbatamahāvihārasadisāva ahesum.

90. **Khantī paramam tapoti** adhvāsānakhanti nāma paramam tapo. **Titikkhā**ti khantiyā eva vevacanam, titikkhā saṅkhātā adhvāsānakhanti uttaram tapoti attho. **Nibbānam paramanti** sabbākārena pana nibbānam paramanti vadanti Buddhā. **Na hi pabbajito parūpaghātī**ti yo adhvāsānakhantivirahitattā param upaghateti bādheti himsati, so pabbajito nāma na hoti. Catutthapādo pana tasseva vevacanam. “Na hi pabbajito”ti etassa hi na samaṇo hotīti vevacanam, parūpaghātīti etassa **param viheṭṭhayantoti** vevacanam. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlūpaghātī. Sīlāñhi uttamaṭṭhena paranti vuccati. Yo ca samaṇo param yaṁkañci sattaṁ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti, attano sīlam vināsako so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhvāsānakhantiyā abhāvato parūpaghātī hoti, param antamaso dāmsamakampi sañicca jīvitā voropeti, so na hi pabbajito. Kim kāraṇā? Malassa apabbajitattā. “Pabbājayamattano malam, tasmā pabbajitoti vuccatī”ti¹ idañhi pabbajitalakkhaṇam. Yopi na heva kho upaghateti na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭṭheti, so param viheṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kim kāraṇā? Vihesāya asamitattā. Samitattā hi pāpānam samaṇoti pavuccatīti² idañhi samaṇalakkhaṇam.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassāti** sabbākusalassa. **Akaraṇanti** anuppādanam. **Kusalassāti** catubhūmikakusalassa. **Upasampadāti** paṭilābho. **Sacittapariyodapananti** attano cittajotanam, tam pana arahattena hoti. Iti sīlasamvarena sabbapāpam pahāya samathavipassanāhi kusalam sampādetvā arahattaphalena cittaṁ pariyodāpetabbanti etaṁ Buddhānam sāsanaṁ ovādo anusitṭhīti.

1. Khu 1. 69 Dhammapade.

2. Khu 1. 51 Dhammapade.

Tatīyagāthāya **anūpavādoti** vācāya kassaci anupavadanaṃ.

Anūpaghātoti kāyena upaghātassa akaraṇaṃ. **Pātimokkheti** yaṃ taṃ pa-atimokkhaṃ, atipamokkhaṃ, uttamasīlaṃ, pāti vā agativisesehi¹ mokkheti² duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti “pātimokkhan”ti vuccati, tasmim pātimokkhe ca saṃvaro. **Mattaññutāti** paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsananti** sayanāsanañca saṅghaṭṭanavirahitanti attho. Tattha dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpito hotīti veditabbo. **Etam Buddhāna sāsanti** etaṃ parassa anupavadanaṃ anupaghātanaṃ pātimokkhasaṃvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā aṭṭhasamāpattivāsibhāvāya vivittasenāsanasevanañca Buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusitṭhīti. Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā.

Devatārocanavaṇṇanā

91. Ettāvata ca iminā Vipassissa Bhagavato Apadānānusārena vitthārakathanena “Tathāgatassevesā bhikkhave dhammadhātu suppaṭividdhā”ti evaṃ vuttāya dhammadhātuyā suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvā idāni “devatāpi Tathāgataassa etamatthaṃ ārocesun”ti vuttaṃ devatārocanaṃ pakāsetuṃ **ekamidāhanti**-ādimāha.

Tattha **Subhagavaneti** evaṃnāmake vane. **Sālarājamūleti** vanappatijetṭhakassa mūle. **Kāmacchandaṃ virājetvāti** anāgāmimaggena mūlasamugghātavasena virājetvā. Yathā ca Vipassissa, evaṃ sesabuddhānampi sāsane vutthabrahmacariyā devatā ārocayimṃsu, Pāli pana Vipassissa ceva amhākañca Bhagavato vasena āgatā.

Tattha attano sampattiyā na hāyanti na vihāyantīti **avihā**. Na kañci sattaṃ tapantīti **atappā**. Sundaradassanā abhirūpā pāsādikāti **sudassā**. Suṭṭhu passanti, sundarametesāṃ vā dassananti **sudassī**. Sabbeheva ca saguṇehi³ bhavasampattiyā ca jetṭhā, natthettha kaniṭṭhāti **akaniṭṭhā**.

1. Sugativisesehi (Syā)

2. Mokkheti ca (Syā)

3. Guṇehi (Syā)

Idha ṭhatvā bhāṇavārā samodhānetabbā. Imasmiñhi sutte Vipassissa Bhagavato apadānavasena tayo bhāṇavārā vuttā. Yathā ca Vipassissa, evaṃ Sikhī-ādīnampi Apadānavasena vuttāva. Pāḷi pana saṅkhittā. Iti sattannaṃ Buddhānaṃ vasena amhākaṃ Bhagavatā ekavīsati bhāṇavārā kathitā. Tathā Avihehi. Tathā Atappehi. Tathā Sudassehi. Tathā Sudassīhi. Tathā Akaniṭṭhehīti sabbampi chabbīsati bhāṇavārasataṃ hoti. Tepiṭake Buddhavacane aññaṃ suttaṃ chabbīsati bhāṇavārasataparimāṇaṃ nāma natthi, suttantarājā nāma ayaṃ suttantoti veditabbo. Ito paraṃ anusandhidvayampi niyyātentō **iti kho bhikkhavi**-ādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānamevāti.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya

Mahāpadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahānidānasutta

Nidānavañṇanā

95. **Evaṃ me sutam -pa- Kurūsūti** Mahānidānasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavañṇanā—**Kurūsu viharatīti** Kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “Kurū”¹ vuccati. Tasmim Kurūsu janapade. Aṭṭhakathācariyā panāhu—Mandhātukāle tīsu dīpesu manussā “Jambudīpo nāma Buddhapaccekabuddhamahāsāvakacakkavattippabhutīnaṃ uttamamanussānaṃ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyo”² ti sutvā raññā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṃ purakkhatvā² cattāro dīpe anusaṃyāyanta saddhiṃ āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyakaratanaṃ pucchi “atthi nu kho manussalokato ramaṇīyatarāṃ ṭhānaṃ”² ti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi, kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyataranti. Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tatha agamāsi. Cattāro mahārājāno “Mandhātumahārājā āgato”² ti sutvā “mahiddhiko mahānubhāvo rājā, na sakkā yuddhena paṭibāhitun”² ti sakaṃ rajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi “atthi nu kho ito ramaṇīyatarāṃ ṭhānaṃ”² ti.

Atha Tāvatisabhavanaṃ kathayimāsu “Tāvatisabhavanaṃ deva ito ramaṇīyatarāṃ, tatha Sakkassa devarañño ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti, Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo, tassimāni upabhogaṭṭhānāni—yojanasahassabbedho Vejayanto pāsādo, pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko Vejayantaro, tathā Erāvaṇo hatthi, dibbarukkhasahassappaṭimaṇḍitaṃ Nandanavanaṃ, Cittalatāvanaṃ, Phārusakavanaṃ, Missakavanaṃ, yojanasatubbedho paricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsāyojanavittatā pañcadasayojanubbedhā jayakusumapupphavañṇā Paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya Sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati”² ti.

1. Kurūsūti (Syā, Ka)

2. Purakkhitvā (Syā, Ka)

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse patiṭṭhāsi¹ saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnāṃ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otaritvā pathaviyaṃ patiṭṭhāsi saddhiṃ pariṇāyakaratanapamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova Tāvatiṃsabhavanaṃ agamāsi. Sakko “Mandhātā āgato”ti sutvāva tassa paccuggamaṇaṃ katvā “svāgataṃ te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārāja”ti vatvā saddhiṃ nāṭakehi rajjaṃ dve bhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Rañño Tāvatiṃsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturagosi. Tassa kira Sakkena saddhiṃ Paṇḍukambalasilāyaṃ nisinnassa akkhinimisamattena nānattaṃ paññāyati. Taṃ asallakkhenta devā Sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno yāva chattiṃsa Sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṃ kāretvā atittova kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patiṭṭhito² vātātapena phuṭṭhagatto kālamakāsi.

Cakkaratane pana puna pathaviyaṃ patiṭṭhite pariṇāyakaratanāṃ suvaṇṇapaṭṭe Mandhātu upāhanaṃ likhāpetvā idaṃ Mandhātu rajjanti rajjamanusāsi. Tepi tihi dīpehi āgatamanussā puna gantuṃ asakkontā pariṇāyakaratanāṃ upasaṅkamitvā “deva mayaṃ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṃ na sakkoma, vasanaṭṭhānaṃ no dehi”ti yācimsu. So tesāṃ ekamekaṃ janapadamadāsi. Tattha Pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya “Videharaṭṭhan”ti nāmaṃ labhi, Aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso “Aparantajanapado”ti nāmaṃ labhi, Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso “Kururaṭṭhan”ti nāmaṃ labhi, bahukena pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vohariyati. Tena vuttaṃ “Kurūsu viharatī”ti.

Kammāsadhammaṃ nāma Kurūnaṃ nigamoti kammāsadhammanti ettha keci dha-kārassa da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo**. **Kammāsoti** kammāsapādo Porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhatṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi, tasmā kammāsapādoti paññāyittha, so ca tasmīṃ okāse damito

1. Uṭṭhāsi (Syā)

2. Patito (Syā, Ka)

Porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmim jātaketi?
Mahāsutasomajātaketi eke. Ime pana therā **Jayaddisajātaketi** vadanti. Tadā
 hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha—

Putto yadā homi Jayaddisassa,
 Pañcālaraṭṭhādhipatissa atrajo.
 Cajitvāna¹ pāṇaṃ pitaraṃ pamocayim,
 Kammāsapādampi cahaṃ pasādayinti.

Keci pana dha-kāreneva atthaṃ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsīnaṃ kira
 Kuruvattadhammo tasmiṃ kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha
 dhammo jātoti kammāsadhammanti vuccati. Tattha nivīṭṭhanigamassāpi
 etadeva nāmaṃ. Bhumavacanena kasmā na vuttanti. Avasanokāso.
 Bhagavato kira tasmiṃ nigame vasanokāso koci vihāro nāma nāhosi,
 nigamato pana apakkamma aññatarasmiṃ udakasampanne ramaṇīye
 bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi, tattha Bhagavā vihāsi taṃ nigamaṃ
 gocaragāmaṃ katvā, tasmā evamettha attho veditabbo “Kurūsu viharati
 kammāsadhammaṃ nāma Kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā”ti.

Āyasmāti piyavacanametam gāravavacanametam. **Ānandoti** tassa
 therassa nāmaṃ. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso “visamaṃ
 candimasūriyā parivattanti”ti-ādīsu² viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ
 nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ
 upayogavacanam. **Nisīdīti** upāvisi. Paṇḍitā hi garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā
 āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayañca tesaṃ aññataro, tasmā
 ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno kho pana ekamantaṃ nisinno hotīti. Cha nisajjadose
 vajjetvā. Seyyathidaṃ, atidūraṃ, accāsannaṃ, uparivātaṃ, unnatappadesaṃ,
 atisammukhaṃ, atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti,
 uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti.
 Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadeso

1. Catvā (Syā)

2. Am 1. 386 piṭṭhe.

nisinno agāraṇaṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhum āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ parivattetvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi tikkhattum Bhagavantam padakkhiṇaṃ katvā sakkaccaṃ vanditvā etc cha nisajjadose vajjetvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalassa abhimukhaṭṭhāne chabbaṇṇānaṃ Buddharasmīnaṃ anto pavisitvā pasannaḷākhārasaṃ vigāhanto viya suvaṇṇapaṭaṃ pārupanto viya rattuppalamālavitānamajjhaṃ pavisanto viya ca Dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā Ānando nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti.

Kāya pana velāya kena kāraṇena ayamāyasmā Bhagavantaṃ upasaṅkamantoti. Sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhapucchanakāraṇena. Taṃdivasaṃ kirāyamāyasmā kulasaṅgahatthāya gharadvāre gharadvāre sahasabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya kammāsadhammagāmaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapāṭapaṭikkanto Satthu vattaṃ dassetvā Satthari Gandhakuṭṭhaṃ pavitṭhe Satthāraṃ vanditvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ paṭisammajjitvā cammakkaṇḍaṃ paññāpetvā udakatumbato udakaṃ gahetvā udakena hatthapāde sītale katvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno sotāpattiṭṭhalasamāpattiṃ samāpajji. Atha paricchinnaḷāvasena samāpattito vuṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṃ otāresi. So “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ādito paṭṭhāya antaṃ, antato paṭṭhāya ādiṃ, ubhayantato paṭṭhāya majjhaṃ, majjhato paṭṭhāya ubho ante pāpento tikkhattum dvādasapadaṃ paccayākāraṃ sammasi. Tassevaṃ sammasantassa paccayākāro vibhūto hutvā uttānakuttānako viya upaṭṭhāsi.

Tato cintesi “ayaṃ paccayākāro sabbabuddhehi ‘gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cā’ti kathito, mayhaṃ kho pana padesañāṇe ṭhitassa sāvakassa sato uttāno vibhūto pākaṭo hutvā upaṭṭhāti, mayhaṃyeva nu kho esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampi”ti. Athassa etadahosi “handāhaṃ imaṃ pañhaṃ gahetvā Bhagavantaṃ pucchāmi, addhā me Bhagavā imaṃ atthupattiṃ katvā sālindaṃ Sineruṃ ukkhipanto viya ekaṃ suttantaḷakathaṃ kathetvā dassessati. Buddhaṇaṃhi vinayapaññattiṃ, bhummantaraṃ, paccayākāraṃ, samayantaranti imāni cattāri ṭhānāni patvā gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati, Buddhañāṇassa

mahantabhāvo paññāyati, desanā gambhīrā hoti tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṃyuttā”ti.

So kiñcāpi pakatiyāva ekadivase satavārampi sahasavārampi Bhagavantam upasaṅkamanto na ahetu-akāraṇena upasaṅkamati, taṃdivasaṃ pana imaṃ pañhaṃ gahetvā “imaṃ Buddhagandhahatthiṃ āpajja nāṇakoñcanādaṃ sossāmi, Buddhasīhaṃ āpajja nāṇasīhanādaṃ sossāmi, Buddhasindhavaṃ āpajja nāṇapadavikkamaṃ passissāmi”ti cintetvā divāttānā uttāya cammakkaṇḍaṃ papphotetvā ādāya sāyanhasamaye Bhagavantam upasaṅkami. Tena vuttam “sāyanhavelāyam paccayākārappañhapucchanakāraṇena upasaṅkamanto”ti.

Yāva gambhīroti ettha yāvasaddo pamāṇātikame, atikkamma pamāṇam gambhīro, atigambhīroti attho. **Gambhīrāvabhāso**ti gambhīrova hutvā avabhāsatī, dissatīti attho. Ekañhi uttānameva gambhīrāvabhāsaṃ hoti pūtipaṇṇādivasena kālavaṇṇapurāṇa-udakaṃ viya. Tañhi jāṇuppaṃāṇampi sataporisaṃ viya dissatī. Ekaṃ gambhīraṃ uttānāvabhāsaṃ hoti Maṇigaṅgāya vippasanna-udakaṃ viya. Tañhi sataporisaṃpi jāṇuppaṃāṇam viya khāyati. Ekaṃ uttānaṃ uttānāvabhāsaṃ hoti cāṭi-ādīsu udakaṃ viya. Ekaṃ gambhīraṃ gambhīrāvabhāsaṃ hoti Sinerupādakamahāsamudde udakaṃ viya. Evaṃ udakameva cattāri nāmāni labhati. Paṭiccasamuppāde panetaṃ natthi. Ayañhi gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cāṭi ekameva nāmaṃ labhati. Evarūpo samānopi atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati, yadidaṃ acchariyaṃ bhante abbhutaṃ bhanteti evaṃ attano vimhayaṃ pakāsento pañhaṃ pucchitvā tuṇhībhūto nisīdi.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā “Ānando Bhavaggaggahaṇāya hatthaṃ pasārento viya, Sineruṃ chinditvā miñjaṃ nīharituṃ vāyamamāno viya, vinā nāvāya mahāsamuddaṃ taritukāmo viya, pathaviṃ parivattetvā pathavojaṃ gahetuṃ vāyamamāno viya Buddhavisayapañhaṃ attano uttānaṃ vadati, handassa gambhīrabhāvaṃ ācikkhiṃsāmi”ti cintetvā **mā hevanti**-ādimāha.

Tattha **mā hevanti** ha-kāro nipātamattaṃ, evaṃ mā bhaṇīti attho. Mā hevanti ca idaṃ vacanaṃ Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ ussādentopi¹ bhaṇati apasādentopi.

1. Ussārentopi (Ka)

Ussādanāvannaṇā

Tattha ussādentō—Ānanda tvaṃ mahāpañño visadañño, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati. Aññesaṃ panesa uttānakoti na sallakkhetabbo, gambhīroyeva ca gambhīrāvabhāso ca. Tattha catasso upamā vadanti. Chamāse subhojanarasapuṭṭhassa kira katayogassa Mahāmallassa samajjasamaye katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmim gacchantassa antarā mallapāsāṇaṃ dassetuṃ, so kiṃ etanti āha. Mallapāsāṇoti, āharatha nanti. Ukkhipituṃ na sakkomāti vutte sayam gantvā kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhānanti vatvā dvīhi hatthehi dve pāsāṇe ukkhipitvā kīlāguḷe viya khipitvā agamāsi. Tattha Mallassa mallapāsāṇo lahukopi na aññesaṃ lahukoti vattabbo. Chamāse subhojanarasapuṭṭho Mallo viya hi kappasatasahassaṃ abhinīhārasampanno āyasmā Ānando, yathā Mallassa mahābalatāya mallapāsāṇo lahuko, evaṃ therassa mahāpaññatāya paṭiccasamuppādo uttāno, so aññesaṃ uttānoti na vattabbo.

Mahāsamudde ca Timināma maccho dviyojanasatiko, Timiṅgalo tiyojanasatiko, Timipiṅgalo catuyojanasatiko, Timirapiṅgalo pañcayojanasatiko, Ānando Timinando Ajjhāroho Mahātimīti ime cattāro yojanasahassikā. Tattha Timirapiṅgaleneva dīpenti. Tassa kira dakkhiṇakaṇṇaṃ cālentassa pañcayojanasate padese udakaṃ calati. Tathā vāmakaṇṇaṃ. Tathā naṅguṭṭhaṃ. Tathā sīsaṃ. Dve pana kaṇṇe cāletvā naṅguṭṭhena udakaṃ paharitvā sīsaṃ aparāparaṃ katvā kīlītuṃ āraddhassa sattatṭhayojanasate padese bhājane pakkhipitvā uddhane āropitaṃ viya udakaṃ pakkuthati, tiyojanasathamatte padese udakaṃ piṭṭhiṃ chādetuṃ na sakkoti. So evaṃ vadeyya “ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṃ¹ piṭṭhipaṭicchādanamattampi udakaṃ na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa Timirapiṅgalassa mahāsamuddo uttānoti aññesaṃ khuddakamacchānaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo.

1. Mayham (Ka)

Supaṇṇarājā ca diyaḍḍhayaḥjanasatiko, tassa dakkhiṇapakkho paññāsayaḥjaniko hoti, tathā vāmapakkho, piñchavaṭṭi saṭṭhiyojanikā, gīvā tiṃsayaḥjanikā, mukhaṃ navayaḥjanam, pādā dvādasayaḥjanikā. Tasmim supaṇṇavātaṃ dassetuṃ āradde sattaṭṭhayaḥjanasataṃ ṭhānaṃ nappahoti. So evaṃ vadeyya “ayaṃ ākāso ananto anantoti vadanti, kutassa anantatā, mayaṃ pakkhavātappasāraṇokāsampi na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa supaṇṇarañño ākāso parittoti aññesaṃ khuddakapakkhīnaṃ parittoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo.

Róhu-asurindo pana pādantato yāva kesantā yojanānaṃ cattāri sahaṣāni aṭṭha ca satāni hoti. Tassa dvinnam bāhānaṃ antaraṃ dvādasayaḥjanasatikam. Bahalattena¹ chayojanasatikam. Hatthapādatalāni tiyojanasatikāni, tathā mukhaṃ. Ekekaṃ aṅgulipabbaṃ paññāsayaḥjanam, tathā bhamukantaraṃ. Nalāṭaṃ tiyojanasatikam. Sīsaṃ navayaḥjanasatikam. Tassa mahāsamuddaṃ otiṇṇassa gambhīraṃ udakaṃ jāṇupamāṇaṃ hoti. So evaṃ vadeyya “ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṃ jāṇuppaṭicchādanamattampi udakaṃ na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa Rāhuno mahāsamuddo uttānoti aññesaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo. Etamatthaṃ sandhāya Bhagavā “mā hevaṃ Ānanda avaca, mā hevaṃ Ānanda avacā”ti āha.

Therassa hi catūhi kārāṇehi gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānoti upaṭṭhāti. Katamehi catūhi, pubbūpanissayasampattiya, titthavāsena, sotāpannatāya, bahussutabhāvenāti.

Pubbūpanissayasampattikathā

Ito kira sataṣaḥṣime kappe Padumuttaro nāma Satthā loke uppajji. Tassa Haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi, Ānando nāma rājā

1. Bahalantena (Syā) Bahalatthena (Ka)

pitā, Sumedhā nāma devī mātā, bodhisatto Uttarakumāro nāma ahosi. So puttassa jātadivase mahābhinikkhamanaṃ nikkhamma pabbajitvā padhānamanuyuñjanto anukkamena sabbaññutaṃ patvā “anekajāti saṃsāraṃ”ti udānaṃ udānetvā sattāhaṃ Bodhipallaṅke vītināmetvā pathaviyaṃ ṭhapessāmīti pādaṃ abhinīhari. Atha pathaviṃ bhinditvā mahantaṃ padumaṃ uṭṭhāsi. Tassa dhurapattāni navutihatthāni, kesaraṃ tiṃsahatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, navaghaṭappamāṇo reṇu ahosi.

Satthā pana ubbedhato aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedho ahosi. Tassa ubhinnāṃ bāhānamantaraṃ aṭṭhārasahatthaṃ, nalātaṃ pañcahatthaṃ, hatthapādā ekādasahatthā. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahatthāya kaṇṇikāya akkantaṃ mattāya navaghaṭappamāṇo reṇu uṭṭhāya aṭṭhapaṇṇāsahatthaṃ padesaṃ uggantvā okiṇṇamanosilācuṇṇaṃ viya paccokiṇṇo. Tadupādāya Bhagavā Padumuttaro veva paññāyittha. Tassa Devilo ca Sujāto ca dve aggasāvaka ahesuṃ. Amitā ca Asamā ca dve aggasāvika. Sumano nāma upaṭṭhāko. Padumuttaro Bhagavā pitusaṅghaṃ kurumāno bhikkhusatasahassaparivāro Haṃsavatiyā rājadhāniyā vasati.

Kaṇṇikābhātā panassa Sumanakumāro nāma. Tassa rājā Haṃsavatito vīsatiyojanasate ṭhāne Bhogagāmaṃ adāsi. So kadāci āgantvā pitarañca Satthārañca passati. Athekadivasaṃ paccanto kupito. Sumano rañño pesesi “paccanto kupito”ti. Rājā “mayā tvaṃ tattha kasmā ṭhapito”ti paṭipesesi. So nikkhamma core vūpasametaṃ “upasanto deva janapado”ti rañño pesesi. Rājā tuṭṭho “sīghaṃ mama putto āgacchatū”ti āha. Tassa saṃsāraṃ amaccā honti. So tehi saddhiṃ antarāmagge mantesi “mayhaṃ pitā tuṭṭho sace me varaṃ deti, kiṃ gaṇhāmī”ti. Atha naṃ ekacce “hatthiṃ gaṇhatha, assaṃ gaṇhatha, rathaṃ gaṇhatha, janapadaṃ gaṇhatha, sattaratanāni gaṇhathā”ti āhaṃsu. Apare “tumhe pathavissarassa puttā, tumhākaṃ dhanāṃ dullabhaṃ, laddhampi cetāṃ sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, puññaṃ eva ekaṃ ādāya gamanīyaṃ, tasmā te deve varaṃ dadamāne temāsaṃ Padumuttaraṃ Bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ varaṃ gaṇhathā”ti. So “tumhe mayhaṃ kalyāṇamittā, na mama cittaṃ atthi, tumhehi pana uppāditaṃ, evaṃ karissāmī”ti gantvā pitaraṃ

vanditvā pitarāpi āliṅgetvā tassa matthake cumbitvā “varaṃ te putta demī”ti vutte “sādhū mahārāja, icchāmaham mahārāja Bhagavantam temāsaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahanto jīvitam avaṇṇham¹ kātum, imameva varaṃ dehi”ti āha. “Na sakkā tāta, aññaṃ varehī”ti vutte “deva khattiyānaṃ nāma dve kathā natthi, etameva dehi, na me aññenattho”ti. Tāta Buddhānaṃ nāma cittaṃ dujjānaṃ, sace Bhagavā na icchissati, mayā dinnepi kiṃ bhavissatīti. So “sādhū deva aham Bhagavato cittaṃ jānissāmī”ti vihāraṃ gato.

Tena ca samayena bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā Bhagavā Gandhakuṭim pavitṭho hoti. So maṇḍalamāle sannisinānaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ agamāsi. Te taṃ āhaṃsu “rājaputta kasmā āgatosī”ti. Bhagavantam dassanāya, dassetha me Bhagavantanti. Na mayaṃ rājaputta icchiticchitakkhaṇe Satthāraṃ daṭṭhum labhāmāti. Ko pana bhante labhatīti. Sumanatthero nāma rājaputtāti. “So kuhiṃ bhante thero”ti therassa nisinnaṭṭhānaṃ pucchitvā gantvā vanditvā “icchāmaham bhante Bhagavantam passitum, dassetha me”ti āha. Thero “ehi rājaputtā”ti taṃ gahetvā taṃ Gandhakuṭipariveṇe ṭhapetvā Gandhakuṭim abhiruhi. Atha naṃ Bhagavā “Sumana kasmā āgatosī”ti āha. Rājaputto bhante Bhagavantam dassanāya āgatoti. Tena hi bhikkhu āsanaṃ paññāpehīti. Thero āsanaṃ paññāpesi, nisīdi Bhagavā paññatte āsane. Rājaputto Bhagavantam vanditvā paṭisanthāraṃ akāsi. Kadā āgatosi rājaputtāti. Bhante tumhesu Gandhakuṭim pavitṭhesu. Bhikkhū pana “na mayaṃ icchiticchitakkhaṇe Bhagavantam daṭṭhum labhāmā”ti maṃ therassa santikaṃ pāhesum. Thero pana ekavacaneneva dassesi. Thero bhante na tumhākaṃ sāsane vallabho maññeti. Āma rājakumāra, vallabho esa bhikkhu mayham sāsaneti. Bhante Buddhānaṃ sāsane kiṃ katvā vallabho hotīti. Dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā kumārāti². Bhagavā aham thero viya Buddhasāsane vallabho hotukāmo, temāsaṃ me vassāvāsaṃ adhivāsethāti. Bhagavā “atthi nu kho tattha gatena attho”ti oloketvā atthīti disvā “suññāgāre kho rājakumāra Tathāgatā

1. Avajjham (Ka)

2. Rājakumārāti (Syā)

abhiramantī”ti āha. Kumāro “aññātaṃ Bhagavā aññātaṃ Sugatā”ti vatvā
 “aham bhante purimataram gantvā vihāraṃ kāremi, mayā pesite
 bhikkhusatasahassena saddhim āgacchathā”ti paṭiññaṃ gahetvā pitusantikam
 gantvā “dinnā me deva Bhagavatā paṭiññā, mayā pahite Bhagavantam
 peseyyāthā”ti pitaram vanditvā nikkhamitvā yojane yojane vihāraṃ kāretvā
 vīsajjanasataṃ addhānaṃ gantvā attano nagare vihāraṭṭhānaṃ vicinanto
 Sobhanam¹ nāma Kuṭumbikassa uyyānaṃ disvā satasahassena kiṇitvā
 satasahassaṃ vissajjetvā vihāraṃ kāresi. Tattha Bhagavato Gandhakuṭim
 sesabhikkhūnañca rattiṭṭhānadivāṭṭhānatthāya kuṭileṇamaṇḍape kārapetvā
 pākāraparikkhepe katvā dvārakoṭṭhakañca niṭṭhapetvā pitusantikam pesesi
 “niṭṭhitaṃ mayham kiccaṃ, Satthāraṃ paṇiṇathā”ti.

Rājā Bhagavantam bhojetvā “Bhagavā Sumanassa kiccaṃ niṭṭhitaṃ,
 tumhākaṃ gamanaṃ paccāsīsatī”ti āha. Bhagavā
 satasahassabhikkhuparivāro yojane yojane vihāresu vasamāno agamāsi.
 Kumāro “Satthā āgato”ti sutvā yojanaṃ paccuggantvā mālādīhi pūjayamāno
 vihāraṃ pavesetvā—

Satasahassena me kītaṃ, satasahassena māpitaṃ.

Sobhanam nāma uyyānaṃ, paṭiggaṇha Mahāmunīti—

Vihāraṃ niyyātesi. So vassūpanāyikadivase dānaṃ datvā attano
 puttadāre ca amacce ca pakkosāpetvā āha—“ayaṃ Satthā amhākaṃ
 santikaṃ dūrato āgato, Buddhā ca nāma dhammagaruno na āmisagarukā.
 Tasmā ahaṃ temāsaṃ dve sātake nivāsetvā dasa sīlāni samādiyitvā idheva
 vasissāmi, tumhe khīṇāsavasatasahassassa imināva nīhārena temāsaṃ dānaṃ
 dadeyyāthā”ti.

So Sumanattherassa vasanaṭṭhānasabhāgeyeva ṭhāne vasanto yaṃ thero
 Bhagavato vattaṃ karoti, taṃ sabbaṃ disvā “imasmim ṭhāne ekantavallabho
 esa thero, etasseva me ṭhānantaram patthetuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā upakaṭṭhāya
 pavāraṇāya gāmaṃ pavisitvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sattame divase
 bhikkhusatasahassassa pādamūle ticīvaraṃ ṭhapetvā

1. Sobhassa (Syā)

Bhagavantam vanditvā “bhante yadetaṃ mayā magge yojanantarikaṃ yojanantarikaṃ vihāraṃ kārāpanato paṭṭhāya puññaṃ kataṃ, taṃ neva Sakkasampattiṃ na mārasampattiṃ, na brahmasampattiṃ patthayantena, Buddhassa pana upaṭṭhākabhāvaṃ patthayantena kataṃ. Tasmā ahampi Bhagavā anāgate Sumanatthero viya Buddhassa upaṭṭhāko bhaveyyan”ti pañcapaṭiṭṭhitena nipatitvā vandi.

Bhagavā “mahantaṃ kulaputtassa cittaṃ, samijjhissati nu kho no”ti olokento “anāgate ito satasahassime kappe Gotamo nāma Buddho uppajjissati, tasseva upaṭṭhāko bhavissatīti ñatvā—

Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, sabbameva samijjhatu.

Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathāti—

Āha. Kumāro taṃ sutvā “Buddhā nāma advejjhakathā hontī”ti dutiyadivaseyeve tassa Bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito piṭṭhito gacchanto viya ahosi. So tasmim Buddhuppāde vassasatasahassaṃ dānaṃ datvā sagge nibbattitvā Kassapabuddhakālepi piṇḍāya carato therassa pattaggahaṇatthaṃ uttarisāṭakaṃ datvā pūjamakāsi. Puna sagge nibbattitvā tato cuto Bārāṇasirājā hutvā aṭṭhannaṃ Paccekabuddhānaṃ paṇṇasālāyo kāretvā maṇi-ādhārake upaṭṭhapetvā catūhi paccayehi dasavassasahassāni upaṭṭhānaṃ akāsi. Etāni pakaṭaṭṭhānāni.

Kappasatasahassaṃ pana dānaṃ dadamānova amhākaṃ bodhisattena saddhiṃ Tusitapure nibbattitvā tato cuto Amitodanasakkassa gehe paṭisandhiṃ gahetvā anupubbena katābhiniikkhamano sammāsambodhiṃ patvā paṭhamagamanena Kapilavatthuṃ āgantvā tato nikkhamante Bhagavati Bhagavato parivāratthaṃ rājakumāresu pabbajitesu Bhaddiyādīhi saddhiṃ nikkhamitvā Bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva āyasmato Puṇṇassa Mantāniputtassa santike dhammakathaṃ sutvā sotāpattiṭṭhale patiṭṭhahi¹. Evamesa āyasmā pubbūpanissayasampanno, tassimāya pubbūpanissayasampattiyaṃ gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

1. Sam 2. 86 piṭṭhe.

Titthavāsādivaṇṇanā

Titthavāsoti punappunam garūnam santike
uggahaṇasavanaparipucchanadhāraṇāni vuccanti. So therassa ativiya
parisuddho, tenāpissāyam gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya
upaṭṭhāsi.

Sotāpannānañca nāma paccayākāro uttānakova hutvā upaṭṭhāti, ayañca
āyasmā sotāpanno. Bahussutānañca catuhatthe ovarake padīpe jalamāne
mañcapīṭam viya nāmarūpaparicchedo pākaṭo hoti, ayañca āyasmā
bahussutānam aggo hoti, bāhussaccānubhāvenapissa gambhīropi
paccayākāro uttānako viya upaṭṭhāsi.

Paṭiccasamuppādagambhīratā

Tattha atthagambhīratāya dhammagambhīratāya desanāgambhīratāya
paṭivedhagambhīratāyāti catūhi ākārehi paṭiccasamuppādo gambhīro nāma.

Tattha jarāmarañassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro
-pa- saṅkhārānam avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīroti ayam
atthagambhīratā.

Avijjāya saṅkhārānam paccayaṭṭho gambhīro -pa- jātiyā jarāmarañassa
paccayaṭṭho gambhīroti ayam **dhammagambhīratā**.

Katthaci sutte paṭiccasamuppādo anulomato desiyati, katthaci
paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci majjhato paṭṭhāya
anulomato vā paṭilomato vā anulomapaṭilomato vā, katthaci tisandhi
catusaṅkhepo, katthaci dvisandhi tisaṅkhepo, katthaci ekasandhi
dvisaṅkhepoti ayam **desanāgambhīratā**.

Avijjāya pana aññāṇa-adassanasaccāpaṭivedhaṭṭho gambhīro,
saṅkhārānam abhisāṅkharaṇāyūhanasārāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññata-
abyāpāra-asāṅkanti paṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa
ekuppādavini bhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa
adhipatilokadvārakkhattavisayibhāvaṭṭho,

phassassa phusanasaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya
 ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhhattabhāvanijjivavedayitaṭṭho,
 taṇhāya abhinandita-ajjhosaṇasaritā¹ latātaṇhānadi
 taṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho, upādānassa
 ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamaṭṭho, bhavassa
 āyūhanābhisaṅkharanayonigatiṭṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisaṅjāti-
 okkantiniḃbattipātubhāvaṭṭho, jarāmaranassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho
 gambhīroti evaṃ yo² avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭivedhena avijjādayo
 sarasalakkhaṇato paṭividdhā honti, so gambhīroti ayaṃ
paṭivedhagambhīratāti veditabbā. Sā sabbāpi therassa uttānakā³ viya
 upaṭṭhāsi. Tena Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ ussādento “mā hevaṃ”ti-
 ādimāha. Ayañcetha adhippāyo—Ānanda tvaṃ mahāpaṇṇo visadaṇṇo,
 tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, tasmā
 “mayhameva nu kho esa uttānako⁴ hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampi”ti mā
 evaṃ avacāti.

Apasādanāvaṇṇanā

Yaṃ pana vuttaṃ “apasādentoti, tattha ayaṃ adhippāyo—Ānanda
 “atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati”ti mā hevaṃ avaca. Yadi hi
 te esa uttānakuttānako viya khāyati, kasmā tvaṃ attano dhammatāya
 sotāpanno nāhosi, mayā dinnanayeveva ṭhatvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhasi.
 Ānanda idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana tava uttānako
 jāto, atha kasmā oḷārikaṃ kāmarāgasamyojanaṃ paṭighasaṃyojanaṃ,
 oḷārikaṃ kāmarāgānusayaṃ paṭighānusayanti ime cattāro kilese
 samugghāṭetvā sakadāgāmiphalaṃ na sacchikarosi, teyeva aṇusahagate
 cattāro kilese samugghāṭetvā anāgāmiphalaṃ na sacchikarosi, rūparāgādīni
 pañca saṃyojanāni, bhavarāgānusayaṃ mānānusayaṃ avijjānusayanti ime
 aṭṭha kilese samugghāṭetvā arahattaṃ na sacchikarosi.

1. ...samosaritā (Ka)

3. Uttānako (Syā, Ka)

2. Gambhīro. Evamādayo (Ka)

4. Uttānakova (Syā, Ka)

Kasmā ca sataṣaḥassakappādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ
 pūritapāramino Sāriputtamoggallānā viya sāvakaṇāmiṇṇaṃ
 nappaṭivijjhasi, sataṣaḥassakappādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramino
 Paccekabuddhā viya ca paccekabodhiṇṇaṃ nappaṭivijjhasi. Yadi vā te
 sabbathāva esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, atha kasmā
 sataṣaḥassakappādhikāni cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni
 pūritapāramino Buddhā viya sabbaññutaññāṇaṃ na sacchikarosi, kiṃ
 anathikosi etehi viṣeṣādhigamehi, passa yāvaṇa te aparaddhaṃ, tvaṃ nāma
 sāvako padesaṇṇe ṭhito atigambhīraṃ paccayākāraṃ “uttānako me
 upaṭṭhāti”ti vadasi, tassa te idaṃ vacanaṃ Buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ
 hoti, na tādisena nāma bhikkhunā Buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ
 kathetabbanti yuttametāni.

Nanu mayhaṃ Ānanda idaṃ paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ
 vāyamantasseva sataṣaḥassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkantāni.
 Paccayākāraṃ paṭivijjhanatthāya ca pana me adinnaṃ dānaṃ nāma natthi,
 apūritapāramī nāma natthi. Paccayākāraṃ paṭivijjhisāmīti ca pana me
 nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassa ayaṃ mahāpathavī
 dvaṅgulamattampi na kampi, tathā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ,
 majjhimayāme dibbacakkhuṃ sampādentassa. Pacchimayāme pana me
 balavapaccūsasamaye “avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayo hoti”ti
 diṭṭhamatteva dasaṣaḥsilokadhātu ayadaṇḍakena ākoṭitakaṃsatālaṃ viya
 viravasataṃ viravasahassaṃ muṇcamānā vātāhate paduminipaṇṇe
 udakabindu viya kampittha. Evaṃ gambhīro cāyaṃ Ānanda
 paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa Ānanda dhammassa
 ananubodhā -pa- nātivattatīti.

Etassa dhammassāti etassa paccayadhammassa. **Ananubodhāti**
 ñātapariññāvasena ananubujjhanā. **Appaṭivedhāti**
 tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā. **Tantākulakajātāti** tantaṃ viya
 ākulakajātā. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnāṃ pesakārānaṃ
 tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā
 aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti, evameva sattā
 imasmiṃ paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti
 taṃpaccayākāraṃ ujum kātuṃ. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā
 sakkāpi bhaveyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā

pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samatthā nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kaññiyaṃ datvā kocchena pahataṃ tattha tattha guḷakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddham, evamime sattā paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātuṃ asakkontā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena ākulakajātā honti gaṇṭhibaddhā. Ye hi keci diṭṭhigatanissitā, sabbe paccayākāraṃ ujum kātuṃ asakkontāyeva.

Kulāgaṇṭhikajātā¹ kulāgaṇṭhikaṃ² vuccati Pesakārakaññiyasuttaṃ. Kulā nāma³ sakuṇikā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā hi tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ.

Muñjapabbajabhūtā muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūtā. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesāṃ tiṇānaṃ idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti. Tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samatthā nāma natthi. Evamayaṃ pajā paccayākāre ujum kātuṃ asakkontī diṭṭhigatavasena gaṇṭhikajātā hutvā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyoti** nirayatiracchānayanipettivisaya-asurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisāṅkhātassa ayassa abhāvato “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana—

Khandhānaṃ ca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnāṃ vattamānā, **saṃsāro**ti pavuccatīti.

Taṃ sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhiṃ, paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhantā tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhītīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhittanāvā viya yantesu yuttagoṇo viya ca

1. Gulāgaṇṭhikajātāti (Sī), guṇagaṇṭhikajā tātī (Syā)

2. Gulāgaṇṭhikaṃ (Sī), guṇagaṇṭhikaṃ (Syā) 3. Gulā nāma (Sī), guṇā nāma (Syā)

paribbhamatiyeva. Iti sabbampetaṃ Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ apasādentō āhāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppādaṇṇanā

96. Idāni yasmā idaṃ suttaṃ “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo”ti ca “tantākulakajātā”ti ca dvīhiyeva padehi ābaddhaṃ, tasmā “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo”ti iminā tāva anusandhinā paccayākārassa gambhīrabhāvadassanattamaṃ desanaṃ ārabhanto **atthi idappaccayā jarāmarañanti**-ādimāha. Tatrāyamattho— imassa jarāmarāṇassa paccayo idappaccayo, tasmā idappaccayā atthi jarāmarāṇaṃ, atthi nu kho jarāmarāṇassa paccayo, yamhā paccayā jarāmarāṇaṃ bhaveyyāti evaṃ puṭṭhena satā Ānanda paṇḍitena puggalena yathā “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti vutte ṭhapanīyattā pañhassa tuṇhī bhavitabbaṃ hoti, “abyākatametaṃ Tathāgatenā”ti vā vattabbaṃ hoti, evaṃ appaṭipajjitvā, yathā “cakkhu sassataṃ asassataṃ”ti vutte asassatanti ekaṃseneva vattabbaṃ hoti, evaṃ ekaṃseneva atthitissa vacanīyaṃ. Puna kiṃ paccayā jarāmarāṇaṃ, ko nāma so paccayo, yato jarāmarāṇaṃ hotīti vutte **jātipaccayā jarāmarañanti** iccassa vacanīyaṃ, evaṃ vattabbaṃ bhaveyyāti attho. Esa nayo sabbapadesu.

Nāmarūpapaccayā phassoti idaṃ pana yasmā saḷāyatanapaccayāti vutte cakkhusamphassādīnaṃ channaṃ vipākasamphassānaṃyeva gahaṇaṃ hoti, idha ca “saḷāyatanapaccayā”ti iminā padena gahitampi agahitampi paccayuppannavisesaṃ, phassassa ca saḷāyatanato atirittaṃ aññampi visesapaccayaṃ dassetukāmo, tasmā vuttanti veditabbaṃ. Iminā pana vārena Bhagavatā kiṃ kathitanti. Paccayānaṃ nidānaṃ kathitaṃ. Idañhi suttaṃ paccaye nijjaṭe niggumbe katvā kathitattā **Mahānidānanti** vuccati.

98. Idāni tesāṃ tesāṃ paccayānaṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ paccayabhāvaṃ dassetuṃ **jātipaccayā jarāmarañanti iti kho panetaṃ vuttanti**-ādimāha. Tattha **pariyāyenā**ti kāraṇena. **Sabbenasabbaṃ sabbathāsabbanti** nipātaadvayametaṃ. Tassattho “sabbākārena sabbā sabbena

sabhāvena sabbā jāti nāma yadi na bhaveyyā”ti. Bhavādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Kassacīti** aniyamavacanametam, devādīsu yassa kassaci. **Kimhicīti** idampi aniyamavacanameva, kāmabhavādīsu navasu bhavesu yattha katthaci. **Seyyathidanti** aniyamitanikkhitta-atthavibhajanatthe nipāto, tassattho “yam vuttam ‘kassaci kimhicī’ti, tassa te attham vibhajissāmī”ti. Atha nam vibhajanto “devānam vā devattāyā”ti-ādimāha. Tattha **devānam vā devattāyāti** yā yam devānam devabhāvāya khandhajāti, yāya khandhajātiyā devā “devā”ti vuccanti, sace hi jāti¹ sabbenasabbam nābhavissāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Ettha ca **devāti** upapattidevā. **Gandhabbāti** mūlakhandhādīsu adhivatthadevatāva. **Yakkhāti** amanussā. **Bhūtāti** ye keci nibbattasattā. **Pakkhinoti** ye keci atthipakkhā vā cammapakkhā vā lomapakkhā vā, **sarīsapāti**² ye keci bhūmiyam sarantā gacchanti. **Tesam tesanti** tesam tesam devagandhabbādīnam. **Tadatthāyāti** devagandhabbādibhāvāya. **Jātinirodhāti** jātavigamā, jāti-abhāvāti attho.

Hetūti-ādīni sabbānipi kārāṇavevacanāni eva. Kārāṇāhi yasmā attano phalatthāya hinoti pavattati, tasmā “hetū”ti vuccati. Yasmā tam phalam nideti “handā nam gaṇhathā”ti³ appeti viya, tasmā **nidānam**. Yasmā phalam tato samudeti uppajjati, taṇca paṭicca eti pavattati, tasmā **samudayoti** ca **paccayoti** ca vuccati. Esa nayo sabbattha. Apica **yadidam jātīti** ettha **yadidanti** nipāto, tassa sabbapadesu liṅgānurūpato attho veditabbo. Idha pana “yā esā jātī”ti ayamassa attho. Jarāmarāṇassa hi jāti upanissayakoṭiyā paccayo hoti.

99. Bhavapade “kimhicī”ti iminā okāsapariggaho kato. Tattha heṭṭhā Avīcipariyantam katvā upari Paranimmitavasavattideve antokaritvā **kāmabhavo** veditabbo. Ayam nayo upapattibhave. Idha pana kāmabhavo yujjati. So hi jātiyā upanissayakoṭiyāva paccayo hoti. Upādānapadādīsipi “kimhicī”ti iminā okāsapariggahova katoti veditabbo.

1. Sā ce jāti (?)

2. Sirīmsapāti (Sī, Syā)

3. Idam gaṇhatha nanti (Ka)

100. **Upādānapaccayā bhavoti** ettha kāmupādānaṃ tiṇṇampi kammabhavānaṃ tiṇṇaṅca upapattibhavānaṃ paccayo, tathā sesānipīti upādānapaccayā catuvīsatibhavā veditabbā. Nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhanti. Tesāṃ upādānāni sahaajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ paccayo.

101. **Rūpatanḥāti** rūpārammaṇe taṇhā. Esa nayo saddatanḥādīsu. Sā panesā taṇhā upādānassa sahaajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ paccayo hoti.

102. **Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā**ti ettha vipākavedanā taṇhāya upanissayakotiyaṃ paccayo hoti, aññā aññathāpīti.

103. Ettāvataṃ pana Bhagavā vaṭṭamūlabhūtaṃ purimatanḥaṃ dassetvā idāni desanaṃ, piṭṭhiyaṃ paharivā kesesu vā gahetvā viravantaṃ viravantaṃ maggato okkamento viya navahi padehi samudācāratanḥaṃ dassento “iti kho panetaṃ Ānanda vedanaṃ paṭicca taṇhā”ti-ādimāha. Tattha **tanḥāti** dve taṇhā esanatanḥā ca, esitanḥā ca. Yāya taṇhāya ajapathasaṅkūpathādīni paṭipajjitvā bhoge esati gavesati, ayaṃ **esanatanḥā** nāma. Yā tesu esitesu gavesitesu paṭiladdhesu taṇhā, ayaṃ **esitanḥā** nāma. Tadubhayampi samudācāratanḥāya eva adhivacanaṃ. Tasmā duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma. **Pariyesanā** nāma rūpādi-ārammaṇapariyesanā, sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho, so hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇatanḥādiṭṭhivittakkavasena catubbidho. Tattha “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā”ti¹ ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. “Vinicchayoti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo ca”ti² evaṃ āgatāni aṭṭhasatatanḥāvicarītāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsattṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. “Chando kho Devānaminda vitakkanidāno”ti³ imasmiṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundaraṅca vitakkeneva

1. Ma 3. 273 piṭṭhe.

2. Khu 7. 205 piṭṭhe.

3. Dī 2. 221 piṭṭhe.

vinicchinati¹ “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-
ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ
paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca
vinicchayo”ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkitavatthusmiṃ dubbalarāgo
ca balavarāgo ca uppajjati, idaṇhi idha taṇhā. **Chandoti**
dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti
balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādīṭṭhivasena pariggahaṇakaraṇaṃ.
Macchariyanti parchi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ
vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññesaṃ
acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. **Ārakkhoti**
dvārapidahana, mañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti
adhikaraṇaṃ, kāraṇassettaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti**
bhāvanapumsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ
daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatoḍhārādino satthassa ādānaṃ
satthādānaṃ. **Kalahoti** kāyakalahopi vācāalahopi. Purimo purimo virodho
viggaho. Pacchimo pacchimo **vivādo**. Tuvāntuvanti agāravavacanaṃ
tuvaṃtuvatthaṃ.

112. Idāni paṭilomanayenāpi taṃsamudācārataṇhaṃ dassetuṃ puna
“ārakkhādhikaraṇaṃ”ti ārabhanto desanaṃ nivattesi. Tattha **kāmatatṇhāti**
pañcakāmaguṇikarāgavasena uppannā rūpāditaṇhā. **Bhavatatṇhāti**
sassatadīṭṭhisahagato rāgo. **Vibhavatatṇhāti** ucchedadīṭṭhisahagato rāgo. **Ime**
dve dhammāti vaṭṭamūlataṇhā ca samudācārataṇhā cāti ime dve dhammā.
Dvayenāti taṇhālakkhaṇavasena ekabhāvaṃ gatāpi
vaṭṭamūlasamudācāravasena dvīhi koṭṭhāsehi vedanāya ekasamosaraṇā
bhavanti, vedanāpaccayena ekapaccayāti attho. Tividhaṇhi samosaraṇaṃ
osaraṇasamosaraṇaṃ, sahaṇātasamosaraṇaṃ, paccayasamosaraṇaṇca. Tattha
“atha kho sabbāni tāni kāmasamosaraṇāni bhavanti”ti idaṃ
osaraṇasamosaraṇaṃ nāma. “Chandamūlakā āvuso ete dhammā
phassasamudayā vedanā samosaraṇā”ti² idaṃ **sahaṇātasamosaraṇaṃ** nāma.
“Dvayena vedanāya ekasamosaraṇā”ti³ idaṃ pana **paccayasamosaraṇanti**
veditabbam.

1. Vinicchindati (Syā, Ka)

2. Am 3. 152, 341 piṭṭhesu.

3. Samvaṇṇīyamānapāṭhoyeva.

113. **Cakkhusamphassoti**-ādayo sabbe vipākaphassāyeva. Tesu ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse avasesā dvattimsaphassā honti. **Yadidaṃ phassoti** ettha pana phasso bahudhā vedanāya paccayo hoti.

114. **Yehi Ānanda ākārehi**ti-ādīsu ākāra vuccanti vedanādīnaṃ aññamaññaṃ asadisasabhāva. Teyeve sādhukaṃ dassiyamānā taṃ taṃ līnamatthaṃ gamentīti **liṅgāni**. Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittāni**. Tathā tathā uddisitabbato **uddesā**. Tasmā ayamettha attho—“Ānanda yehi ākārehi -pa- yehi uddesehi nāmakāyassa nāmasamūhassa paññatti hoti, yā esā ca vedanāya vedayitākāre vedayitaliṅge vedayitanimitte vedanāti uddese sati, saññāya sañjānanākāre sañjānanaliṅge sañjānananimitte saññāti uddese sati, saṅkhārānaṃ cetanākāre cetanāliṅge cetanānimitte cetanāti uddese sati, viññāṇassa vijānanākāre vijānanaliṅge vijānananimitte viññāṇanti uddese sati ‘ayaṃ nāmakāyo’ti nāmakāyassa paññatti hoti, tesu nāmakāyappaññattihetūsu vedanādīsu ākāradīsu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyetha. Yvāyaṃ cattāro khandhe vatthuṃ katvā manodvāre adhivacanasamphassavevacano manosamphasso uppajjati, api nu kho so rūpakāye paññāyetha, pañca pasāde vatthuṃ katvā katvā uppajjeyyā”ti. Atha āyasmā Ānando ambarukkhe asati jamburukkhatto ambapakkassa uppattiṃ viya rūpakāyato tassa uppattiṃ asampaṭicchanto **no hetarṃ bhanteti** āha.

Dutiyapañhe ruppanākāraruppanaliṅgaruppananimittavasena rūpanti uddesavasena ca ākāradīnaṃ attho veditabbo. **Paṭighasamphassoti**¹ sappatiḅhaṃ rūpakkhandaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakasamphasso. Idhāpi thero jamburukkhe asati amburukkhatto jambupakkassa uppattiṃ viya nāmakāyato tassa uppattiṃ asampaṭicchanto “no hetarṃ bhante”ti āha.

1. Sappaṭighasamphassoti (Ka)

Tatīyapañho ubhayavaseneva vutto. Tatra thero ākāse ambajambupakkānaṃ uppattiṃ viya nāmarūpābhāve dvinnampi phassānaṃ uppattiṃ asampaṭicchanto “no hetāṃ bhante”ti āha.

Evāṃ dvinnaṃ phassānaṃ visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvā idāni dvinnampi tesāṃ avisesato nāmarūpapaccayataṃ dassetuṃ “yehi Ānanda ākārehi”ti catutthaṃ pañhaṃ ārabhi. **Yadidaṃ nāmarūpanti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, yaṃ idaṃ chasupi dvāresu nāmarūpaṃ, eseva hetu eseva paccayoti attho. Cakkhudvārādīsu hi cakkhādīni ceva rūpārammaṇādīni ca rūpaṃ, sampayuttakā khandhā nāmaṃti evāṃ pañcavidhopi so phasso nāmarūpapaccayāva phasso. Manodvārepi hadayavattuṃceva yañca rūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ rūpaṃ. Sampayuttadhammā ceva yañca arūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ arūpaṃ nāma. Evāṃ manosamphassopi nāmarūpapaccayā phassoti veditabbo. Nāmarūpaṃ panassa bahudhā paccayo hoti.

115. **Na okkamissathā**ti pavisitvā pavattamānaṃ viya paṭisandhivasena na vattissatha. **Samuccissathā**ti paṭisandhivinnāṇe asati api nu kho suddhaṃ avasesaṃ nāmarūpaṃ antomātukucchismiṃ kalalādibhāvena samuccitaṃ missakabhūtaṃ hutvā vattissatha. **Okkamitvā vokkamissathā**ti paṭisandhivasena okkamitvā cutivasena vokkamissatha, nirujjhissathāti attho. So panassa nirodho na tasaveva cittassa nirodhena, na tato dutiyatatiyānaṃ nirodhena hoti. Paṭisandhicittena hi saddhiṃ samuṭṭhitāni samatimsa kammajarūpāni nibbattanti. Tesu pana ṭhitesuyeve soḷasa bhavaṅgacittāni uppajjitvā nirujjhanti. Etasmiṃ antare gahitapaṭisandhikassa dāraḥkassa vā mātuyā vā panassa antarāyo natthi. Ayañhi **anokāso** nāma. Sace pana paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sakkonti, pavatti pavattati, pavenī ghaṭiyati. Sace pana na sakkonti, pavatti nappavattati, pavenī na ghaṭiyati, **vokkamati**¹ nāma hoti, taṃ sandhāya “okkamitvā vokkamissathā”ti vuttaṃ.

Itthattāyāti itthabhāvāya, evāṃ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyāti attho. **Daharasseva satoti** mandassa bālasseva santassa. **Vocchijjissathā**ti

1. Vokkamaṇaṃ (Syā)

upacchiḥjissatha. **Vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullanti** viññāṇe upacchinne suddhaṃ nāmarūpameva uṭṭhahitvā paṭhamavayavasena vuḍḍhiṃ, majjhimavayavasena virūḷhiṃ, pacchimavayavasena vepullaṃ api nu kho āpajjissathāti. Dasavassavīsativassavassasatavassasahassasampāpanena vā api nu kho vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissathāti attho.

Tasmātiḥānandāti yasmā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇepi kucchivāsepi kucchito nikkhamanepi, pavattiyaṃ dasavassādikālepi viññāṇamevassa paccayo, tasmā eseṃa hetu esa paccayo nāmarūpassa yadidaṃ viññāṇaṃ. Yathā hi rājā attano paṇisaṃ niggaṇḥanto evaṃ vadeyya “tvaṃ uparājā, tvaṃ senāpatīti kena kato, nanu mayā kato, sace hi mayi akaronte tvaṃ attano dhammatāya uparājā vā senāpati vā bhavēyyāsi, jāneyyāma vo balan”ti. Evameva viññāṇaṃ nāmarūpassa paccayo hoti¹. Atthato evaṃ nāmarūpaṃ vadati viya “tvaṃ nāmaṃ, tvaṃ rūpaṃ, tvaṃ nāmarūpaṃ nāmāti kena kataṃ, nanu mayā kataṃ, sace hi mayi purecārike hutvā mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ agaṇḥante tvaṃ nāmaṃ vā rūpaṃ vā nāmarūpaṃ vā bhavēyyāsi, jāneyyāma vā balan”ti. Taṃ paṇetaṃ viññāṇaṃ nāmarūpassa bahudhā paccayo hoti.

116. **Dukkhasamudayasambhavoti** dukkharāsisambhavo. **Yadidaṃ nāmarūpanti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, eseṃa hetu esa paccayā. Yathā hi rājapurisā rājānaṃ niggaṇḥanto evaṃ vadeyyuṃ “tvaṃ rājāti kena kato, nanu mayā kato, sace hi mayi uparājāṭṭhāṇe, mayi senāpatiṭṭhāṇe atīṭṭhante tvaṃ ekakova rājā bhavēyyāsi, passeyyāma te rājabhāvan”ti, evameva nāmarūpampi atthato evaṃ viññāṇaṃ vadati viya “tvaṃ paṭisandhiviññāṇanti kena kataṃ, nanu amhehi kataṃ, sace hi tvaṃ tayo khandhe hadayavatthuṅca anissāya paṭisandhiviññāṇaṃ nāma bhavēyyāsi, passeyyāma te paṭisandhiviññāṇabhāvan”ti. Taṅca paṇetaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hoti.

Ettāvatā khoti viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte, dvīsu aññamaññapaccayavasena pavattesu

1. Hontaṃ (?)

ettakena jāyetha vā -pa- upapajjetha vā, jāti-ādayo paññāyeyyūṃ
aparāparam vā cutipaṭisandhiyoti.

Adhivacanapathoti “sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”ti-ādikassa attham
adisvā vacanamattameva adhikicca pavattassa vohārassa patho.
Niruttipathoti saratīti sato, sampajānātīti sampajānoti-ādikassa
kāraṇāpadesavasena pavattassa vohārassa patho. **Paññattipathoti** “paṇḍito
byatto medhāvī nipuṇo kataparappavādo”ti-ādikassa nānappakārato
ñāpanavasena pavattassa vohārassa patho. Iti tīhi padehi adhivacanādīnam
vatthubhūtā khandhāva kathitā. **Paññāvacaranti** paññāya avacaritabbaṃ
jānitabbaṃ. **Vatṭam vattatīti** saṃsāravaṭṭam vattati. **Itthattanti** itthambhāvo,
khandhapañcakassetam nāmaṃ. **Paññāpanāyāti** nāmapaññattatthāya.
“Vedanā saññā”ti-ādinā nāmapaññattatthāya, khandhapañcakampi ettāvatā
paññāyatīti attho. **Yadidaṃ nāmarūpaṃ saha viññāṇena**ti yaṃ idaṃ
nāmarūpaṃ saha viññāṇena aññamaññapaccayatāya pavattati, ettāvatāti
vuttam hoti. Idañhettha niyyātītavacanam¹.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Iti Bhagavā “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo
gambhīrāvabhāso cā”ti padassa anusandhim dassetvā idāni
“tantākulakajātā”ti padassa anusandhim dassento “kittāvatā cā”ti-ādikam
desanam ārabhi. Tattha **rūpiṃ vā hi Ānanda parittam attānanti**-ādīsu yo
avaḍḍhitam kasiṇanimittam attāti gaṇhāti, so rūpiṃ parittam paññapeti. Yo
pana nānakasiṇalābhī hoti, so tam kadāci nīlo, kadāci pītakoti paññapeti. Yo
vaḍḍhitam kasiṇanimittam attāti gaṇhāti, so rūpiṃ anantam paññapeti. Yo
vā pana avaddhitam kasiṇanimittam ugghāṭetvā nimittaphuṭṭhokāsaṃ vā
tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu viññāṇamattameva vā attāti gaṇhāti,
so arūpiṃ parittam paññapeti. Yo vaḍḍhitam nimittam ugghāṭetvā
nimittaphuṭṭhokāsaṃ vā tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu
viññāṇamattameva vā attāti gaṇhāti, so arūpiṃ anantam paññapeti.

1. Niyyātītavacanam (Syā)

118. **Tatrānandā**ti ettha **tatrā**ti tesu catūsu diṭṭhigatikesu. **Etarahi vā**ti idāneva, na ito param. Uccedavasenetam vuttam. **Tatthabhāvim vā**ti tattha vā paraloke bhāvim. Sassatavasenetam vuttam. **Atatham vā pana santanti** atathasabhāvam samānam. **Tathattāyā**ti tathabhāvāya. **Upakappessāmī**ti sampādessāmi. Iminā vivādam dasseti. Uccedavādī hi “sassatavādinō attānam atatham anucchedasabhāvampi samānam tathatthāya ucchedasabhāvāya upakappessāmi, sassatavādañca jānapetvā ucchedavādameva nam gāhessāmī”ti cinteti. Sassatavādīpi “uccedavādinō attānam atatham asassatasabhāvampi samānam tathatthāya sassatabhāvāya upakappessāmi, ucchedavādañca jānapetvā sassatavādameva nam gāhessāmī”ti cinteti.

Evam santam khoti evam samānam rūpim parittam attānam paññapentanti attho. **Rūpinti** rūpakasiṇalābhim. **Parittattānudiṭṭhi anusetī**ti paritto attāti ayam diṭṭhi anuseti, sā pana na valli viya ca latā viya ca anuseti. Appahīnaṭṭhena anusetīti veditabbo. **Iccālam vacanāyā**ti tam puggalam evarūpā diṭṭhi anusetīti vattum yuttam. Esa nayo sabbattha.

Arūpinti ettha pana arūpakasiṇalābhim, arūpakkhandhagocaram vāti evamattho daṭṭhabbo. Ettāvata lābhino cattāro, tesam antevāsikā cattāro, takkikā cattāro, tesam antevāsikā cattāroti attato soḷasa diṭṭhigatikā dassitā honti.

Na-attapaññattivāṇṇanā

119. Evam ye attānam paññapenti, te dassetvā idāni ye na paññapenti, te dassetum “kittāvata ca Ānandā”ti-ādimāha. Ke pana na paññapenti? Sabbe tāva ariyapuggalā na paññapenti. Ye ca bahussutā Tipiṭakadharā dvipiṭakadharā ekapiṭakadharā, antamaso ekanikāyampi sādhuḥkam vinicchinitvā uggahitadhammakathikopi āraddhavipassakopi puggalo, te na paññapentiyeva. Etesaṇhi paṭibhāgakasiṇe paṭibhāgakasiṇamicceva nāṇam hoti. Arūpakkhandhesu ca arūpakkhandhā icceva.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. Evaṃ ye na paññapenti, te dassetvā idāni ye te paññapenti, te yasmā diṭṭhivasena samanupassitvā paññapenti, sā ca nesam samanupassanā vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā appahīnattā hoti, tasmā taṃ vīsativatthukaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ dessetuṃ puna **kittāvatā ca Ānandāti-**ādimāha.

Tattha **vedanaṃ vā hīti** iminā vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā. **Appaṭisaṃvedano me attāti** iminā rūpakkhandhavatthukā. **Attā me vediyati, vedanādhhammo hi me attāti** iminā saññāsāṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā. Idañhi khandhattayaṃ vedanāsampayuttattā vediyati. Etassa ca vedanādhhammo avippayuttasabhāvo.

122. Idāni tattha dosaṃ dassento “tatrānandā”ti-ādimāha. Tattha **tatrāti** tesu tīsu diṭṭhigatikesu. **Yasmiṃ Ānanda samayeti-**ādi yo yo yaṃ yaṃ vedanaṃ attāti samanupassati, tassa tassa attano kadāci bhāvaṃ, kadāci abhāvanti evamādidosaḍassanattamaṃ vuttaṃ.

123. Aniccādīsu hutvā abhāvato **aniccā**. Tehi tehi kāraṇehi saṅgama samāgama katāti **saṅkhatā**. Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca sammā kāraṇeneva uppannāti **paṭiccasamuppannā**. **Khayoti-**ādi sabbaṃ bhaṅgassa vevacanaṃ. Yañhi bhijjati, taṃ khiyatipi vayatipi virajjhatipi nirujjhatipi, tasmā **khayadhammāti-**ādi vuttaṃ.

Byagā meti vi-agāti byagā¹, vīgato niruddho me attāti attho. Kiṃ pana ekasseva tīsupi kālesu “eso me attā”ti hotīti, kiṃ pana na bhavissati. Diṭṭhigatikassa hi thusarāsimhi nikkhittakhāṇukasseva niccalatā nāma natthi, vanamakkaṭo viya aññaṃ gaṇhāti, aññaṃ muñcati.

Aniccasukhadukkhavokiṇṇanti² visesena taṃ taṃ vedanaṃ attāti samanupassanto aniccañceva sukhañca dukkhañca attānaṃ samanupassati, avisesena vedanaṃ attāti samanupassanto vokiṇṇaṃ

1. Byaggā meti vi-aggoti byaggā (Ka) 2. Aniccaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vokiṇṇanti (Syā)

uppādavayadhammaṃ attānaṃ samanupassati. Vedanā hi tividhā ceva uppādavayadhammā ca, tañcesa attāti samanupassati. Iccassa anicco ceva attā āpajjati, ekakkhaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo. Taṃ kho panesa¹ aniccaṃ attānaṃ anujānāti, na ekakkhaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthi. Imamatthaṃ sandhāya “tasmātiḥānanda etenapetaṃ nakkhamati ‘vedanā me attā’ ti samanupassitun” ti vuttaṃ.

124. **Yattha panāvusoti** yattha suddharūpakkhandhe sabbaso vedayitaṃ natthi. **Api nu kho tatthāti** api nu kho tasmiṃ vedanāvirahite tālavaṇṭe vā vātapāne vā asmīti evaṃ ahaṃkāro uppajjeyyāti attho. **Tasmātiḥānandāti** yasmā suddharūpakkhandho utṭhāya ahamasmīti na vadati, tasmā etenapi etaṃ nakkhamatīti attho. **Api nu kho tattha ayamahamasmīti siyāti** api nu kho tesu vedanādhammesu tīsu khandhesu ekadhammopi ayaṃ nāma ahamasmīti evaṃ vattabbo siyā. Atha vā vedanānirodhā saheva vedanāya niruddhesu tesu tīsu khandhesu api nu kho ayamahamasmīti vā ahamasmīti vā uppajjeyyāti attho. Athāyasmā Ānando sasavisāṇassa tikhiṇabhāvaṃ viya taṃ asampaṭicchanto **no hetarū bhanteti** āha.

Ettāvataṃ kiṃ kathitaṃ hoti? Vaṭṭakathā kathitā hoti. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento katthaci avijjāsīsena kathesi, katthaci taṇhāsīsena, katthaci diṭṭhisīsena. Tattha “purimā bhikkhave koṭi nappaññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ ti, evañcidaṃ bhikkhave vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā” ti² evaṃ avijjāsīsena kathitā. “Purimā bhikkhave koṭi nappaññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ ti, evañcidaṃ bhikkhave vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṇhā” ti³ evaṃ taṇhāsīsena kathitā. “Purimā bhikkhave koṭi nappaññāyati bhavadiṭṭhiyā ‘ito pubbe bhavadiṭṭhi nāhosi, atha pacchā samabhavī’ ti, evañcidaṃ bhikkhave vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavadiṭṭhi” ti evaṃ diṭṭhisīsena kathitā. Idhāpi diṭṭhisīseneva kathitā.

1. Na kho panesa (?)

2. Am 3. 346 piṭṭhe.

3. Am 3. 348 piṭṭhe.

Diṭṭhigatiko hi sukhādivedanam attāti gahetvā
 ahamkāramamāṅkārāparāmāsavasena
 sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsesu tato tato cavitvā tattha tattha
 upapajjanto mahāsamudde vātukkhattanāvā viya satatam samitam
 paribbhamati, vaṭṭato sīsam ukkhipitumyeva na sakkoti.

126. Iti Bhagavā paccayākāramūlhasa diṭṭhigatikassa ettakena
 kathāmaggena vaṭṭam kathetvā idāni vivaṭṭam kathento **yato kho pana**
Ānanda bhikkhūti-ādimāha.

Taṅca pana vivaṭṭakatham Bhagavā desanāsukusalattā
 vissaṭṭhakammaṭṭhānam navakammādivasena vikkhittapuggalam anāmasitvā
 kārakassa satipaṭṭhānavihārino puggalassa vasena ārabhanto **neva vedanam**
attānam samanupassīti-ādimāha. Evarūpo hi bhikkhu “yamkiñci rūpam
 atītānāgatapaccuppannam ajjhattam vā bahiddhā vā oḷārikam vā sukhumam
 vā hīnam vā paṇītam vā yam dūre vā santike vā, sabbam rūpam aniccato
 vavatthapeti, ekaṁ sammasanam. Dukkhatō vavatthapeti, ekaṁ
 sammasanam. Anattato vavatthapeti, ekaṁ sammasanam”ti-ādinā¹ nayena
 vuttassa sammasanaññāssa vasena sabbadhammesu pavattattā neva
 vedanam attāti samanupassati, na aññam², so evam asamanupassanto na
 kiñci loke upādiyatīti khandhalokādibhede loke rūpādisu dhammesu kiñci
 ekadhammampi attāti vā attaniyanti vā na upādiyati.

Anupādiyam na paritassatīti anupādiyanto
 taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyapi na paritassati. **Aparitassanti** aparitassamāno.
Paccattaññeva parinibbāyatīti attanāva kilesaparinibbānena parinibbāyati,
 evam parinibbutassa panassa paccavekkhaṇāpavattidassanattam **khīṇā**
jātīti-ādi vuttam.

Iti sā diṭṭhīti yā tathāvimuttassa arahato diṭṭhi, sā evam diṭṭhi. “Itissa
 diṭṭhi”tipi pāṭho. Yo tathāvimutto arahā, evamassa diṭṭhīti attho.
Tadakallanti tam na yuttam. Kasmā? Evañhi sati “arahā na kiñci jānāti”ti
 vuttam bhaveyya, evam ñatvā vimuttaṅca arahantam “na kiñci jānāti”ti

1. Khu 9. 51 piṭṭhe.

2. Na aññe dhamme (Syā)

vattuṃ na yuttaṃ. Teneva catunnampi nayānaṃ avasāne “taṃ kissa hetū”ti-ādimāha.

Tattha **yāvatā Ānanda adhivacananti** yattako adhivacanasañkhāto vohāro atthi. **Yāvatā adhivacanapathoti** yattako adhivacanassa patho, khandhā āyatanāni dhātuyo vā atthi. Esa nayo sabbattha. **Paññāvacaranti** paññāya avacaritabbaṃ khandhapañcakaṃ. **Tadabhiññāti** taṃ abhijānitvā. Ettakena Bhagavatā kiṃ dassitaṃ. Tantākulapadasseva anusandhi dassito¹.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Idāni yo “na paññāpeti”ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo ca “na samanupassati”ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hoti. Tasmā tesāṃ heṭṭhā vuttānaṃ dvinnāṃ bhikkhūnaṃ nigamanañca nāmañca dassetuṃ **satta kho imānanda viññāṇaṭṭhitiyoti**-ādimāha.

Tattha **sattāti** paṭisandhivasena vuttā, ārammaṇavasena saṅgītisutte² vuttā catasso āgamissanti. Viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhiti**, viññāṇapatiṭṭhānassettaṃ adhivacanaṃ. **Dve ca āyatanānī** dve nivāsaṭṭhānāni. Nivāsaṭṭhānāhi idhāyatananti adhippetāṃ. Teneva vakkhati “asaññasattāyatanāṃ Nevasaññānāsaññāyatanameva dutiyan”ti. Kasmā panetaṃ sabbaṃ gahitanti. Vaṭṭapariyādānattham. Vaṭṭaṇhi na suddhaviññāṇaṭṭhitivasena suddhāyatanavasena vā pariyādānaṃ gacchati, bhavayonigatisattāvāsavasena pana gacchati, tasmā sabbametaṃ gahitaṃ.

Idāni anukkamena tamattham vibhajanto **katamā sattāti**-ādimāha. Tattha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto, yathā manussāti attho. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṅṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṅṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamaṇaṭṭhānādīhi viseso hotiyeva.

1. Dassitā (Syā, Ka)

2. Dī 3. 190 piṭṭhe.

Tasmā **nānattakāyā**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi dvihetukāpi ahetukāpi honti, tasmā **nānattasaññī**noti vuttā. **Ekacce ca devāti** cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana nesaṃ dvihetukāpi tihetukāpi honti, ahetukā natthi. **Ekacce ca vinipātikā**ti catu-apāyavinimuttā Uttaramātā yakkhinī, Piyaṅkaramātā, Phussamittā Dhammaguttāti evamādikā aññe ca vemānikā petā. Etesañhi pīta-odātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya dvihetukatihetuka-ahetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā, dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **Vinipātikā**ti vuttā. Ye panettha tihetukā tesāṃ dhammābhisamayopi hoti, Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye Anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā—

“Mā saddamakari Piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati.
Api dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṃyamāmase, sampajānamusā na bhaṇāmase.
Sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniā”¹.

Evam puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā.
Uttaramātā² pana Bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāyikāti Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhini**bhattāti te sabbepi paṭhamena jhānena abhinibbattā. Tesu Brahmapārisajjā pana parittena abhinibbattā, tesāṃ kappassa tatiyo bhāgo āyuppaṃāṇaṃ. Brahmapurohitā majjhimena, tesāṃ upaḍḍhakappo āyuppaṃāṇaṃ, kāyo ca tesāṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, tesāṃ kappo āyuppaṃāṇaṃ, kāyo pana tesāṃ ativipphāriko hoti. Iti te kāyassa nānattā, pathamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññī**noti veditabbā.

1. Saṃ 1. 211 piṭṭhe.

2. Punabbasumātā (Saṃ 1. 212 piṭṭhe)

Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, Devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā. Pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci sattatihattā, keci asītihattā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā honti. Tathā Kālakaṇṇikā asurā. Apicettha Dīghapitṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipāka-ahetukāva honti. Iti āpāyikāpi nānattakāyā ekattasaññinotveva saṅkhyāṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍa-ukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati vissaratīti **Ābhassarā**. Tesu pañcakanayena dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittam bhāvetvā upapannā **Parittābhā** nāma honti, tesam dve kappā āyuppanāṇaṃ. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā **Appamāṇābhā** nāma honti, tesam cattāro kappā āyuppanāṇaṃ. Pañītaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti, tesam aṭṭha kappā āyuppanāṇaṃ. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbepi te gahitā. Sabbesañhi tesam kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā vā avitakka-avicārā vāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi ābhassarānaṃ viya na chijjivā chijjivā pabhā gacchati. Pañcakanaye pana parittamajjhimaṇītaṃ catutthajjhānassa vasena soḷasadvattimsacatusaṭṭhikappāyukā **Parittasubha-appamāṇasubhasubhakiṇhā** nāma hutvā nibbantanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā ceva** catutthajjhānasaññāya ekattasaññino cāti veditabbā. **Vehapphalāpi** catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivatṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi Buddhasuññe loke nuppajjanti. Soḷasakappasahassabbhantare Buddhesu uppannesuyeva uppajjanti. Dhammacakkappavattassa Bhagavato khandhavāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim na sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvattothero pana “na kho pana so Sāriputta sattāvāso

sulabharūpo, yo mayā anivutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra
Suddhāvāsehi devehī¹ti¹ iminā suttana Suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim
catutthasattāvāsāmyeva bhajantīti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa
anuññātāṃ.

Sabbaso rūpasaññānanti-ādīnaṃ attho Visuddhimagge vutto.

Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi
sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ. Tasmā viññāṇaṭṭhidīsu avatvā
āyatanesu vuttaṃ.

128. **Tatrāti** tāsū viññāṇaṭṭhitīsu. **Taṇca pajānātīti** taṇca viññāṇaṭṭhitim
pajānāti. **Tassā ca samudayaṇti** “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnā²
nayena tassā samudayaṇca pajānāti. **Tassā ca atthaṅgamaṇti** “avijjānirodhā
rūpanirodho”ti-ādīnā² nayena tassā atthaṅgamaṇca pajānāti. **Assādaṇti** yaṃ
rūpaṃ paṭicca -pa- yaṃ viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ,
ayaṃ viññāṇassa assādoti³ evaṃ tassā assādaṇca pajānāti. **Ādīnavanti** yaṃ
rūpaṃ -pa- yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ
viññāṇassa ādīnavoti³ evaṃ tassā ādīnavaṇca pajānāti. **Nissaraṇanti** yo
rūpasmiṃ -pa- yo viññāṇe chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ
viññāṇassa nissaraṇanti³ evaṃ tassā nissaraṇaṇca pajānāti. **Kallaṃ nu tenāti**
yuttaṃ nu tena bhikkhunā taṃ viññāṇaṭṭhitim taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ vasena
ahanti vā mamanti vā abhinandituntī etenupāyena sabbattha veditabbo.
Yattha pana rūpaṃ natthi, tattha catunnaṃ khandhānaṃ vasena, yattha
viññāṇaṃ natthi, tattha ekassa khandhassa vasena samudayo yojetabbo.
Āhārasamudayā, āhāranirodhāti idaṇcetha padaṃ yojetabbaṃ.

Yato kho Ānanda bhikkhūti yadā kho Ānanda bhikkhu. **Anupādā**
vimuttoti catūhi upādānehi aggahetvā vimutto. **Paññāvimuttoti** paññāya
vimutto, aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābaleneva nāmakāyassa ca
rūpakāyassa ca appavattim katvā vimuttoti attho. So sukkhavipassako ca
paṭhamajjhānādīsu aññatarasmiṃ ṭhatvā arahattaṃ

1. Ma 1. 115 piṭṭhe.

2. Khu 9. 53 Paṭisambhidāyaṃ.

3. Saṃ 2. 23 piṭṭhe.

patto cāti pañcavidho. Vuttampi cetam “katamo ca puggalo paññāvimutto. Idhekacco puggalo na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto”ti¹.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. Evaṃ ekassa bhikkhuno nigamanañca nāmañca dassetvā itarassa dassetuṃ **aṭṭha kho imeti**-ādimāha. Tattha **vimokkhoti** kenatṭhena vimokkho? Adhimuccanatṭhena. Ko panāyaṃ adhimuccanatṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muccanatṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu muccanatṭho, pitu-aṅke vissatṭhaṅgapaccaṅgassa dārakassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ panattho pacchime vimokkhe natthi, purimesu sabbesu atthi.

Rūpī rūpāni passatīti ettha ajjhataṃ kesādīsu nīlakasiṇādīsu nīlakasiṇādivasena uppāditam rūpajjhānam rūpam, tadassatthīti rūpī. **Bahiddhā rūpāni passatīti** bahiddhāpi nīlakasiṇādīni rūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhatabahiddhāvatthukesu kaṣiṇesu uppāditajjhānassa puggalassa cattāri rūpāvacarajjhānāni dassitāni. **Ajjhattam arūpasaññīti** ajjhataṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva uppāditajjhānassa puggalassa rūpāvacarajjhānāni dassitāni.

Subhantveva adhimutto hotīti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakaṣiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi anto-appanāyaṃ subhanti ābhogo natthi, yo pana visuddham subham kaṣiṇamārammaṇam karitvā viharati, so yasmā subhanti adhimutto hotīti vattabbataṃ āpajjati. Tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisambhidāmagge pana “katham subhantveva adhimutto hotīti vimokkho, idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati -pa- mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇā, muditā, upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati -pa- upekkhāya bhāvitattā sattā

1. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

appaṭikūlā honti. Evaṃ subhantveva adhimutto hotūti vimokkho”ti¹ vuttaṃ.

Sabbaso rūpaññānanti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ
Visuddhimagge vuttameva. **Ayaṃ aṭṭhamo vimokkhoti** ayaṃ catunnaṃ
khandhānaṃ sabbaso visuddhattā vimuttattā aṭṭhamo uttamo vimokkho
nāma.

130. **Anulomanti** ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā. **Paṭilomanti**
pariyoṣānato paṭṭhāya yāva ādito. **Anulomapaṭilomanti** idaṃ atipaguṇattā
samāpattīnaṃ aṭṭhatvāva ito cito ca sañcaraṇavasena vuttaṃ.
Yatthicchakanti okāsaparidīpanaṃ, yattha yattha okāse icchati.
Yadicchakanti samāpattidīpanaṃ, yaṃ yaṃ samāpattiṃ icchati.
Yāvaticchakanti addhānaparicchedadīpanaṃ, yāvatakaṃ addhānaṃ icchati.
Samāpajjatīti taṃ taṃ samāpattiṃ pavisati. **Vuṭṭhātīti** tato vuṭṭhāya tiṭṭhati.

Ubhatobhāgavimuttoti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā
rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti. Vuttampi cetāṃ—

“Accī yathā vātavegena khittā, (upasivāti Bhagavā,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ.
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ”ti².

So panesa ubhatobhāgavimutto ākāśānañcāyatanādisu aññatarato
vuṭṭhāya arahattaṃ patto ca anāgāmī hutvā nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ
pattho cāti pañcavidho. Keci pana “yasmā rūpāvacaracattahajjhānampi
duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ, arūpāvacarajjhānampi tādisameva. Tasmā
rūpāvacaracattahajjhānato vuṭṭhāya arahattaṃ pattopi
ubhatobhāgavimutto”ti.

Ayaṃ pana ubhatobhāgavimuttapañho heṭṭhā lohapāsāde samuṭṭhahitvā
Tipiṭakacūḷasumanattherassa vaṇṇanaṃ nissāya cirena vinicchayaṃ

1. Khu 9. 235 piṭṭhe.

2. Khu 1. 440 Suttanipāte.

patto. Girivihāre kira therassa antevāsiko ekassa piṇḍapātikassa mukhato taṃ pañhaṃ sutvā āha “āvuso heṭṭhālohapāsāde amhākaṃ ācariyassa dhammaṃ vaṇṇayato na kenaci sutapubban”ti. Kim pana bhante thero avacāti. Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ kiñcāpi duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ, kilese vikkhambheti, kilesānaṃ pana āsannapakkhe virūhanaṭṭhāne samudācarati. Ime hi kilesā nāma pañcavokārabhave nīlādīsu aññataraṃ ārammaṇaṃ upanissāya samudācaranti, rūpāvacarajjhānañca taṃ ārammaṇaṃ na samatikkamati. Tasmā sabbaso rūpaṃ nivattetvā arūpajjhānavasena kilese vikkhambhetvā arahattaṃ pattova ubhatobhāgavimuttoti idaṃ āvuso thero avaca. Idañca pana vatvā idaṃ suttaṃ āhari “katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto. Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo ubhatobhāgavimutto”ti¹.

Imāya ca Ānanda ubhatobhāgavimuttiyāti Ānanda ito ubhatobhāgavimuttito. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Mahānidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

3. Mahāparinibbānasutta

131. **Evam me sutanti** Mahāparinibbānasuttaṃ.

Tatrāyamanupubbapadavaṇṇanā—**Gijjhakūṭeti** gijjhā tassa kūṭesu vasimsu, gijjhasadisam vā tassa kūṭam atthīti Gijjhakūṭo, tasmiṃ Gijjhakūṭe.

Abhiyātukāmoti abhibhavanatthāya yātukāmo. **Vajjīti** Vajjirājāno.

Evam mahiddhiketi evam mahatiyā rājiddhiyā samannāgate, etena nesam samaggabhāvaṃ kathesi. **Evam mahānubhāveti** evam mahantena ānubhāvena samannāgate, etena nesam hatthisippādīsu katasikkhataṃ kathesi, yaṃ sandhāya vuttaṃ “sikkhitā vatime Licchavikumārakā, susikkhitā vatime Licchavikumārakā, yatra hi nāma sukhumena tālacchiggalena asanaṃ atipātayissanti poṅkhānupoṅkham avirādhitaṃ”¹. **Ucchecchāmīti** ucchindissāmi. **Vināsessāmīti** nāsessāmi, adassanaṃ pāpessāmi.

Anayabyasananti ettha na ayoti anayo, avaḍḍhiyā etaṃ nāmaṃ. Hitaṇca sukhaṇca viyassati² vikkhipatīti byasanaṃ, nātipārijuṇṇādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. **Āpādessāmīti** pāpayissāmi.

Iti kira so thānanisajjādīsu imaṃ yuddhakathameva katheti, gamanasajjā hothāti evaṃ balakāyaṃ āṇāpeti, kasmā? Gaṅgāyaṃ kira ekaṃ paṭṭanagāmaṃ nissāya aḍḍhayojanaṃ Ajātasattuno āṇā, aḍḍhayojanaṃ Licchavīnaṃ. Ettha pana āṇāpavattiṭṭhānaṃ hotīti attho. Tatrāpi ca pabbatapādato mahagghabhaṇḍaṃ otarati. Taṃ sutvā “ajja yāmi, sve yāmi”³ti Ajātasattuno saṃvidahantasseva Licchavirājāno samaggā sammodamānā puretaraṃ gantvā sabbaṃ⁴ gaṇhanti. Ajātasattu pacchā āgantvā taṃ pavattiṃ utvā kujjhitvā gacchati. Te punasaṃvaccharepi tatheva karonti. Atha so balavāghātajāto tadā evamakāsi.

Tato cintesi “gaṇena saddhiṃ yuddhaṃ nāma bhāriyaṃ, ekopi moghappahāro nāma natthi, ekena kho⁴ pana paṇḍitena saddhiṃ mantetvā karonto nipparādhō hoti, paṇḍito ca Satthārā sadiso natthi, Satthā ca avidūre dhuravihāre vasati, handāhaṃ pesetvā

1. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

3. Sabbaṃ mahagghabhaṇḍaṃ (Syā)

2. Viyasati (Syā)

4. Ekena nu kho (Syā, Ka)

pucchāmi. Sace me gatena koci attho bhavissati, Satthā tuṇhī bhavissati, anathe pana sati ‘kiṃ rañño tattha gamanenā’ ti vakkhatī” ti. So Vassakārabrahmaṇaṃ pesesi. Brāhmaṇo gantvā Bhagavato etamattamaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ “**atha kho rājā -pa- āpādessāmi**” ti¹.

Rāja-aparihāniyadhammavaṇṇanā

134. **Bhagavantam bījayaṃ** notī thero vattasīse ṭhatvā Bhagavantam bījati², Bhagavato pana sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi. Bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā tena saddhiṃ amantetvā therena saddhiṃ mantetukāmo **kinti te Ānanda sutanti-ādimāha. Abhiṇhaṃ sannipātāti** divasassa tikkhattum sannipatantāpi antarantarā sannipatantāpi abhiṇhasannipātāva. **Sannipātabahulāti** hiyyopi sannipatimhā, purimadivasampi sannipatimhā, puna ajja kimattham sannipatitā homāti vosānaṃ anāpajjantā sannipātabahulā nāma honti. **Yāvakiṃvañcāti** yattakaṃ kālaṃ. **Vuddhiyeva Ānanda vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānīti** abhiṇhaṃ asannipatantā hi disāvidisāsu āgataṃ sāsanaṃ na suṇanti, tato “asukagāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, asukaṭṭhāne corā vā pariyuṭṭhitā” ti na jānanti, corāpi “pamattā rājāno” ti ṇatvā³ gāmanigamādini paharantā janapadaṃ nāsenti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ taṃ pavattiṃ suṇanti, tato balaṃ pesetvā amittamaddanaṃ karonti, corāpi “appamattā rājāno, na sakkā amhehi vaggabandhehi vicaritun” ti bhijjitvā palāyanti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ “vuddhiyeva Ānanda vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihānī” ti. Tattha **pāṭikaṅkhāti** icchitabbā, avassaṃ bhavissatīti evaṃ daṭṭhabbāti attho.

Samaggāti-ādīsu sannipātabheriyā niggaṭāya “ajja me kiccaṃ atthi, maṅgalaṃ atthī” ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Bherisaddaṃ pana sutvāva bhuñjantāpi alaṅkariyamānāpi vatthāni nivāsantāpi aḍḍhabhuttā vā aḍḍhālaṅkatā vā vattham nivāsayaṃ nā vā sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā⁴ pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova

1. Āpādessāmi vajjīti (Ka)

3. Sutvā (Ka)

2. Vījati (Sī, Syā)

4. Sannipatantā (Ka)

avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamam gacchanti, tesam evam hoti “amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī”ti. Ekato vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica “asukatṭhānesu gāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, corā pariyuṭṭhitā”ti sutvā “ko gantvā imam amittamaddanam karissatī”ti vutte “aham paṭhamam, aham paṭhaman”ti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma. Ekassa pana kammante osīdamāne sesā rājāno puttabhātaro pesetvā tassa kammantam upatthambhayamānāpi, āgantukarājānam “asukassa geham gacchatu, asukassa geham gacchatu”ti avatvā sabbe ekato saṅgaṇhantāpi, ekassa maṅgale vā roge vā aññasmin vā pana tādise sukhadukkhe uppanne sabbe tattha sahāyabhāvam gacchantāpi samaggā vajjikaraṇīyāni karonti nāma.

Apaññattanti—ādīsu pubbe akatam suṅkam vā balim vā daṇḍam vā āharāpentā apaññattam paññapenti nāma. Porāṇapaveṇiyā āgatameva pana anāharāpentā paññattam samucchindanti nāma. Coroti gahetvā dassite avicinitvāva chejjabhejjam anusāsantā porāṇam vajjidhammam samādāya na vattanti nāma. Tesam apaññattam paññapentānam abhinavasuṅkādihi pīṭitā manussā “ati-upaddutamha, ko imesam vijite vasissatī”ti paccantam pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadam pahaṇanti. Paññattam samucchindantānam paveṇī-āgatāni suṅkādinī agaṇhantānam koso parihāyati, tato hatthi-assabalakāya-orodhādayo yathānibaddham vaṭṭam¹ alabhamānā thāmena balena parihāyanti. Te neva yuddhakkhamā honti na pārīcariyakkhamā. Porāṇam vajjidhammam samādāya avattantānam vijite manussā “amhākam puttam pitaram bhātaram acoraṃyeva coroti katvā chindimsu bhindimsū”ti kujjhitvā paccantam pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadam pahaṇanti, evam rājūnam parihāni hoti. Paññattam paññapentānam pana “paveṇī-āgatameva rājāno karontī”ti manussā haṭṭhatuṭṭhā kasivāṇijjādi ke kammante sampādentī. Paññattam asamucchindantānam paveṇī-āgatāni suṅkādinī

1. Vatthum (Syā), vattam (Ka)

gaṇhantānaṃ koso vaḍḍhati, tato hatthi assa balakāya orodhādayo
yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ labhamānā thāmabalasampannā yuddhakkhamā
ceva pāricariyakkhamā ca honti.

Porāṇaṃ vajjidhammanti ettha pubbe kira Vajjirājāno “ayaṃ coro”ti
ānetvā dassite “gaṇhatha naṃ coran”ti avatvā vinicchayamahāmattānaṃ
denti. Te vinicchinitvā¹ sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci
avatvā vohārikānaṃ denti. Tepi acoro ce, vissajjenti. Coro ce,
suttadharānaṃ² denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce,
aṭṭhakulikānaṃ denti. Tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa,
uparājā rañño, rājā vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Sace pana coro hoti,
paveṇipottakam vācāpeti, tattha “yena idaṃ nāma kataṃ, tassa ayaṃ nāma
daṇḍo”ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanucchavikaṃ
daṇḍam karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vattantānaṃ
manussā na ujjhāyanti, “rājāno porāṇapaveṇiyā kammaṃ karonti, etesaṃ
doso natthi, amhākaṃyeva doso”ti appamattā kammante karonti. Evaṃ
rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ “vuddhiyeva Ānanda vajjīnaṃ
pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

Sakkarontīti yaṃkiñci tesam sakkāraṃ karontā sundarameva karonti.
Garuṃ karontīti garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvāva karonti. **Mānentīti** manena
piyāyanti. **Pūjentīti** nipaccakāraṃ dassenti. **Sotabbaṃ maññantīti** divasassa
dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ gantvā tesam kathaṃ sotabbaṃ saddhātābbaṃ
maññanti. Tattha ye evaṃ mahallakānaṃ rājūnaṃ sakkārādīni na karonti,
ovādatthāya ca nesaṃ upaṭṭhānaṃ na gacchanti. Te tehi vissatṭhā
anovadiyamānā kīlāpasutā rajjato parihāyanti. Ye pana tathā paṭipajjanti,
tesam mahallakarājāno “idaṃ kātābbaṃ, idaṃ na kātābbaṃ”ti porāṇaṃ
paveṇim ācikkhanti. Saṅgāmaṃ patvāpi “evaṃ pavisitābbaṃ, evaṃ
nikkhamitābbaṃ”ti upāyaṃ dassenti. Te tehi ovadiyamānā yathā-ovādaṃ
paṭipajjantā sakkonti rājappaveṇim sandhāretum. Tena vuttaṃ “vuddhiyeva
Ānanda Vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

1. Vicinitvā (Ka)

2. Antokārikā nāma honti, tesam (Syā, Ka)

Kulitthiyoti kulagharāṇiyo. **Kulakumāriyoti** anividdhā¹ tāsāṃ dhītaro. **Okkassa pasayhāti** ettha “okkassā”ti vā “pasayhā”ti vā pasayhākārassevetāṃ nāmaṃ. “Ukkassā”tipi paṭhanti. Tattha **okkassāti** avakassitvā ākaḍḍhitvā. **Pasayhāti** abhibhavitvā ajjhottharivitvāti ayaṃ vacanatto. Evañhi karontānaṃ vijite manussā “amhākaṃ gehe puttamātaropi, kheḷasiṅghāṇikādīni mukhena apanetvā saṃvaḍḍhitadhītaroṇi ime rājāno balakkārena gahetvā attano ghare vāsenti”ti kupitā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti. Evaṃ akarontānaṃ pana vijite manussā apposukkā sakāni kammāni karontā rājakosaṃ vaḍḍhenti. Evamettha vuddhihāṇiyo veditabbā.

Vajjīnaṃ Vajjicetiyaṇīti Vajjirājūnaṃ Vajjiraṭṭhe citthikataṭṭhena cetiyaṇīti laddhanāmāni yakkhaṭṭhānāni. **Abbhantarāṇīti** antonagare ṭhitāni. **Bāhirāṇīti** bahinagare ṭhitāni. **Dinnapubbanti** pubbe dinnāṃ. **Katapubbanti** pubbe kataṃ. **No parihāpessanti** aparihāpetvā yathāpavattameva karissanti, dhammikaṃ balim parihāpentānañhi devatā ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ na karonti, anuppannaṃ dukkhaṃ janetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ vaḍḍhenti, saṅgāme patte sahāyā na honti. Aparihāpentānaṃ pana ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti, anuppannaṃ sukhaṃ uppādetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ hananti, saṅgāmasīse sahāyā hontīti evamettha vuddhihāṇiyo veditabbā.

Dhammikā rakkhāvaraṇaguttīti ettha rakkhā eva yathā anicchitaṃ na gacchati, evaṃ āvaraṇato āvaraṇaṃ. Yathā icchitaṃ na vinassati, evaṃ gopāyanato gutti. Tattha balakāyena parivāretvā rakkhaṇaṃ pabbajitānaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma na hoti. Yathā pana viharassa upavane rukkhe na chindanti, vājikā² vajjhaṃ³ na karonti, pokkharaṇīsu macche na gaṇhanti, evaṃ karaṇaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma. **Kinti anāgatā cāti** iminā pana nesaṃ evaṃ paccupaṭṭhitacittasantānoti cittappavattiṃ pucchati.

1. Anivittā (Sī, Syā)

2. Vāgurā (Syā)

3. Vājaṃ (?) Vanacaraṇanti attho.

Tattha ye anāgatānaṃ arahantānaṃ āgamaṇaṃ na icchanti, te assaddhā honti appasannā. Pabbajite ca sampatte paccuggamaṇaṃ na karonti, gantvā na passanti, paṭisanthāraṃ na karonti, pañhaṃ na pucchanti, dhammaṃ na suṇanti, dānaṃ na denti, anumodanaṃ na suṇanti, nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahanti, atha nesaṃ avaṇṇo abbhuggacchati “asuko nāma rājā assaddho appasanno, pabbajite sampatte paccuggamaṇaṃ na karoti -pa-nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahatī”ti. Taṃ sutvā pabbajitā tassa nagaradvārena na gacchanti, gacchantāpi nagaraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ arahantānaṃ anāgamaṇameva hoti. Āgatānampi phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te “vasissāmāti tāva cintetvā āgatamhā, imesaṃ pana rājūnaṃ iminā nīhārena ko vasissatī”ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ anāgatesu anāgacchantesu, āgatesu dukkhaṃ viharantesu so deso pabbajitānaṃ anāvāso hoti. Tato devatārakkhā na hoti, devatārakkhāya asati amanussā okāsaṃ labhanti, amanussā ussannā anuppannaṃ byādhiṃ uppādentī, sīlavantānaṃ dassanapañhāpucchanādivatthukassa puññaṃ anāgamo hoti. Vipariyāyena pana yathāvuttakaṇhapakkhavi-parītaṃ sukkaṇṇakassa sambhavo hotīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

135. **Ekamidāhanti** idaṃ Bhagavā pubbe Vajjīnaṃ imassa Vajjisattakassa¹ desitabhāvappakāsanatthamāha. Tattha **Sārandade cetiyeti** evaṃnāmake vihāre. Anuppanne kira Buddhē tattha Sārandadassa yakkhassa nivāsanaṭṭhānaṃ cetiyaṃ ahosi. Athettha Bhagavato vihāraṃ kārāpesuṃ, so Sārandadecetiye katattā Sārandadacetiyaṃveva saṅkhyāṃ gato.

Akaraṇīyāti akātabbā, aggahetabbāti attho. **Yadidanti** nipātamattaṃ. **Yuddhassāti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, abhimukhayuddhena gahetuṃ na sakkāti attho. **Aññatra upalāpanāyāti** ṭhapetvā upalāpanaṃ. Upalāpanā nāma “alaṃ vivādena, idāni samaggā homā”ti hatthi-assarathahiraññasuvaṇṇādīni pesetvā saṅgahakaraṇaṃ, evaṃhi saṅgahaṃ katvā kevalaṃ vissāseṇa sakkā gaṇhituṃ attho. **Aññatra mithubhedāyāti** ṭhapetvā mithubhedam. Iminā aññamaññabhedaṃ katvāpi sakkā etc

1. Vajjisuttassa (Syā)

gahetunti dasseti. Idam brāhmaṇo Bhagavato kathāya nayaṃ labhitvā āha.

Kim pana Bhagavā brāhmaṇassa imāya kathāya nayaḷābham na jānātīti, āma jānāti. Jānanto kasmā kathesīti, anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi “mayā akathitepi katipāhena gantvā sabbe gaṇhissati, kathite pana samagge bhindanto tihi saṃvaccharehi gaṇhissati, ettakampi jīvitameva varaṃ, ettakañhi jīvantā attano patitṭhānabhūtaṃ puññaṃ karissantī”ti.

Abhinanditvāti cittena abhinanditvā. **Anumoditvā**ti “yāva subhāsitañcidam bhotā Gotamenā”ti vācāya anumoditvā. **Pakkāmī**ti rañño santikaṃ gato. Tato nam rājā “kim ācariya Bhagavā avacā”ti pucchi. So “yathā bho samaṇassa Gotamassa vacanaṃ na sakkā Vajji kenaci gahetum, apica upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā”ti āha. Tato nam rājā “upalāpanāya amhākaṃ hatthi-assādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kim karomā”ti pucchi. Tena hi mahārāja tumhe Vajjiṃ ārabha parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha, tato aham “kim te mahārāja tehi, attano santakehi kasivāṇijjādīni katvā jīvantu ete rājāno”ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe “kinu kho bho esa brāhmaṇo vajjiṃ ārabha pavattaṃ kathaṃ paṭibāhati”ti vadeyyātha, divasabhāge cāham tesaṃ paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatālanādīni akatvāva kevalaṃ khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā nīharāpetha. Athāham “mayā te nagare pākāro parikhā ca kārītā, aham kira dubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi, na cirasseva dāni ujum karissāmi”ti vakkhāmi. Taṃ sutvā tumhe “gacchatū”ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamanaṃ sutvā “saṭṭho brāhmaṇo, mā tassa Gaṅgaṃ uttaritum adatthā”ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi “amhe ārabha kathitattā kira so evaṃ kato”ti vutte “Tena hi bhaṇe etū”ti bhaṇiṃsu. So gantvā Licchavī disvā “kim āgatattā”ti pucchito taṃ pavattiṃ ārocesi, Licchavino “appamattakena nāma evaṃ garuṃ daṇḍaṃ katum na

yuttan”ti vatvā “kiṃ te tatra ṭhānantaran”ti pucchimsu.

Vinicchayāmaccohamasmīti. Tadeva te ṭhānantaram hotūti. So suṭṭhutam vinicchayaṃ karoti, rājakumārā tassa santike sippaṃ uggaṇhanti.

So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasaṃ ekaṃ Licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā dārakā kasantīti pucchi. Āma kasanti. Dve goṇe yojetvāti. Āma dve goṇe yojetvāti. Ettakaṃ vatvā nivatto. Tato taṃ añño “kiṃ ācariyo āhā”ti pucchitvā tena vuttaṃ asaddahanto “na me esa yathābhūtaṃ kathetī”ti tena saddhiṃ bhijji. Brāhmaṇo aññasmiṃ divase ekaṃ Licchaviṃ ekamantaṃ netvā “kena byañjanaṇa bhuttosi”ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparaṃpi divasaṃ ekaṃ Licchaviṃ ekamantaṃ netvā “atiduggatosi kirā”ti pucchi. Ko evamāhāti pucchito asuko nāma Licchavīti. Aparaṃpi ekamantaṃ netvā “tvaṃ kira bhīrukajātiko”ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma Licchavīti. Evaṃ aññaṇa akathitameva aññaṇa kathento tīhi saṃvaccharehi te rājāno aññaṇaṇaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabheriṃ carāpesi. Licchavino “Issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū”ti vatvā na sannipatimsu.

Brāhmaṇo “ayaṃ dāni kālo, sīghaṃ āgacchatū”ti rañño sāsanaṃ pesesi. Rājā sutvāva balabheriṃ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā “rañño Gaṅgaṃ uttaritum na dassāmā”ti bheriṃ carāpesum. Tampi sutvā “gacchantu sūrarājāno”ti¹ ādīni vatvā na sannipatimsu. “Nagarappavesanaṃ na dassāma, dvārāni pidahitvā ṭhassāmā”ti bheriṃ carāpesum. Ekopi na sannipati, yathāvivaṭṭheva dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṃ pāpetvā gato.

Bhikkhu-aparihāṇiyadhammavaṇṇanā

136. **Atha kho Bhagavā Acirapakkanteti-ādimhi sannipātetvāti** dūravihāresu iddhimante pesetvā santikavihāresu sayāṃ gantvā “sannipatatha āyasmanto, Bhagavā vo sannipātaṃ icchatī”ti sannipātetvā.

1. Issarāti (Syā)

Aparihāṇiyeti aparihāṇikare, vuddhihetubhūtetī attho. **Dhamme desessāmīti** candasahassam sūriyasahassam uṭṭhapento viya catukuṭṭake gehe anto teladīpasahassam ujjāleno viya pākaṭe katvā kathayissāmīti.

Tattha **abhiṇham sannipātāti** idam Vajjisattake¹ vuttasadisameva. Idhāpi ca abhiṇham asannipatitā disāsu āgatasāsanam na suṇanti, tato “asukavihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukasmim ṭhāne bhikkhū vejjakammadūtakammādīni karonti, viññattibahulā pupphadānādīhi jīvikam² kappenti”ti-ādīni na jānanti, pāpabhikkhūpi “pamatto bhikkhusaṅgho”ti ña tvā rāsibhūtā sāsanaṃ osakkāpentī. Abhiṇham sannipatitā pana taṃ taṃ pavattiṃ suṇanti, tato bhikkhusaṅgham pesetvā sīmaṃ ujum karonti, uposathapavāraṇādayo pavattāpentī, micchājīvānaṃ ussannaṭṭhāne ariyavaṃsake pesetvā ariyavaṃsaṃ kathāpentī, pāpabhikkhūnaṃ vinayadharehi niggahaṃ kārāpentī, pāpabhikkhūpi “appamatto bhikkhusaṅgho, na sakkā amhehi vaggabandhena vicaritun”ti bhijjivā palāyanti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

Samaggāti-ādīsu cetiyapaṭijagganattam vā bodhigeha-uposathāgāraccādanattam vā katikavattam vā ṭhapetukāmatāya ovādam vā dātukāmatāya “saṅgho sannipatatū”ti bheriyā vā ghaṇṭiyā³ vā ākoṭitāya “mayham cīvarakammaṃ atthi, mayham patto pacitabbo, mayham navakammaṃ atthī”ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Sabbaṃ pana taṃ kammaṃ ṭhapetvā “aham purimatarāma, aham purimataran”ti ekappahāreneva sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekato avuṭṭhahantā samaggā na vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamam gacchanti, tesam evaṃ hoti “amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissati”ti. Ekappahāreneva vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica “asukaṭṭhāne vihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukaṭṭhāne vejjakammādikārakā pāpabhikkhū ussannā”ti sutvā “ko

1. Vajjisannipāte (Syā) Vajjisuttake (Ka)

2. Jīvitam (Ka)

3. Gaṇḍiyā (Sī, Syā) ghaṇḍiyā (Ka)

gantvā tesam niggaḥaṃ karissatī”ti vutte “ahaṃ paṭhamam, ahaṃ paṭhamam”ti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma.

Āgantukaṃ pana disvā “imaṃ pariveṇaṃ yāhi, etaṃ pariveṇaṃ yāhi, ayaṃ ko”ti avatvā sabbe¹ vattaṃ karontāpi, jīṇṇapattacīvarakaṃ disvā tassa bhikkhācāravattena pattacīvaraṃ pariyesamānāpi, gilānassa gilānabhesajjam pariyesamānāpi, gilānameva anāthaṃ “asukapariveṇaṃ yāhi, asukapariveṇaṃ yāhi”ti avatvā attano attano pariveṇe paṭijaggantāpi, eko oliyamānako gantho hoti, paññavantam bhikkhuṃ saṅgaṇhitvā tena taṃ gantham ukkhipāpentāpi samaggā saṃghakaraṇīyāni karonti nāma.

Apaññattanti-ādīsu navam adhammikaṃ katikavattam vā sikkhāpadam vā bandhantā apaññattam paññapenti nāma, purāṇasanthatavatthusmiṃ Sāvattiyaṃ bhikkhū viya. Uddhammaṃ ubbinayaṃ sāsanaṃ dīpentā paññattam samucchindanti nāma, vassasataparinibbute Bhagavati Vesālikā Vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti nāma, Assajipunabbasukā viya. Navam pana katikavattam vā sikkhāpadam vā abandhantā, dhammavinayato sāsanaṃ dīpentā, khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni asamūhanantā apaññattam na paññapenti, paññattam na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti nāma, āyasmā Upaseno viya, āyasmā Yaso Kākaṇḍakaputto viya ca.

“Suṇātu me āvuso saṃgho, santamhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti ‘idaṃ vo samaṇānaṃ Sakyaputtiyānaṃ kappatī, idaṃ vo na kappatī’ti. Sace hi mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro ‘dhūmakālikaṃ samaṇena Gotamena sāvakaṇaṃ sikkhāpadam paññattam, yāvimesaṃ Satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu. Yato imesaṃ Satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhanti’ti. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho

apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya,
yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyya”ti¹—

Imaṃ tantiṃ ṭhapayanto āyasmā Mahākassapo viya ca. **Vuddhiyevāti**
sīlādīhi guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihāni.

Therāti thirabhāvappattā therakārahehi guṇehi samannāgatā. Bahū
rattiyo jānantīti **rattaññū**. Ciraṃ pabbajitānaṃ etesanti **cirapabbajitā**.
Saṃghassa pituṭṭhāne ṭhitāti **saṃghapitaro**. Pituṭṭhāne ṭhitattā saṃghaṃ
parinenti pubbaṅgamā hutvā tīsu sikkhāsu pavattentīti **saṃghapariṇāyakā**.

Ye tesāṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ
na gacchanti, tepi tesāṃ ovādaṃ na denti, paveṇīkathaṃ na kathenti,
sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ na sikkhāpenti. Te tehi vissaṭṭhā sīlādīhi
dhammakkhandhehi sattahi ca ariyadhanehīti evamādīhi guṇehi parihāyanti.
Ye pana tesāṃ sakkārādīni karonti, upaṭṭhānaṃ gacchanti, tepi tesāṃ
ovādaṃ denti. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ evaṃ te paṭikkamitabbaṃ, evaṃ
te ālokitabbaṃ evaṃ te vilokitabbaṃ, evaṃ te samiñjitabbaṃ evaṃ te
pasāritabbaṃ, evaṃ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabbaṃ”ti paveṇīkathaṃ
kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ sikkhāpenti, terasahi dhutaṅgehi
dasahi kathāvattūhi anusāsanti. Te tesāṃ ovāde ṭhatvā sīlādīhi guṇehi
vaḍḍhamānā sāmāññatthaṃ anupāpuṇanti. Evamettha hānivuddhiyo
veditabbā.

Punabbhavadānaṃ punabbhavo, punabbhavo sīlamassāti
ponobbhavikā², punabbhavadāyikāti attho, tassā **ponobbhavikāya**. **Na vasāṃ**
gacchantīti ettha ye catunnaṃ paccayānaṃ kāraṇā upaṭṭhākānaṃ
padānupadikā hutvā gāmato gāmaṃ vicaranti, te tassā taṇhāya vasāṃ
gacchanti nāma, itare na gacchanti nāma. Tattha hānivuddhiyo pākaṭāyeva.

Āraññakesūti pañcadhanusatikapacchimesu. **Sāpekkhāti** sataṇhā sālayā.
Gāmantasenāsanesu hi jhānaṃ appetvāpi tato vuṭṭhitamattova
itthipurisadārīkādisaddaṃ suṇāti, yenassa adhigatavisesopi hāyatiyeva.
Araññe pana niddāyitvā paṭibuddhamatto sīhabyagghamorādīnaṃ

1. Vi 4. 484 piṭṭhe.

2. Ponobhavikā (Sī) ponabbhavikā (Syā, Ka)

saddaṃ suṇāti, yena āraññaṃ pītiṃ labhitvā tameva sammasanto aggapphale paṭiṭṭhāti. Iti Bhagavā gāmantasenāsane jhānaṃ appetvā nisinnabhikkhuto araṇṇe niddāyantameva pasamsati. Tasmā tameva atthavasam paṭicca “āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissantī”ti āha.

Paccattaññeva satim upaṭṭhapessantiti attanāva attano abbhantare satim upaṭṭhapessanti. **Pesalā**ti piyasilā. Idhāpi sabrahmacārīnaṃ āgamaṇaṃ anicchantā nevāsikā assaddhā honti appasannā. Sampattabhikkhūnaṃ paccuggamanapattacīvarappaṭiggahaṇa-āsanapaññāpanatālavaṇṭaggahaṇādīni na karonti, atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati “asukavihāravāsino bhikkhū assaddhā appasannā vihāraṃ paviṭṭhānaṃ vattapaṭivattaṃ na karontī”ti. Taṃ sutvā pabbajitā vihāradvārena gacchantāpi vihāraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ anāgamaṇameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te “vasissāmāti tāva cintetvā āgatāma, imesaṃ pana nevāsikānaṃ iminā nīhārena ko vasissatī”ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ so vihāro aññesaṃ bhikkhūnaṃ anāvāsova hoti. Tato nevāsikā silavantānaṃ dassanaṃ alabhantā kaṅkhāvinodanaṃ vā ācārasikkhāpakaṃ vā madhuradhammassavanaṃ vā na labhanti, tesaṃ neva aggahitadhammaggaṇaṃ, na gahitasajjhāyakaraṇaṃ hoti. Iti nesaṃ hāniyeva hoti na vuddhi.

Ye pana sabrahmacārīnaṃ āgamaṇaṃ icchanti, te saddhā honti pasannā, āgatānaṃ sabrahmacārīnaṃ paccuggamaṇādīni katvā senāsaṇaṃ paññāpetvā denti, te gahetvā bhikkhācāraṃ pavisanti kaṅkhaṃ vinodenti madhuradhammassavanaṃ labhanti. Atha nesaṃ kittisaddo uggacchati “asukavihāre bhikkhū evaṃ saddhā pasannā vattasampannā saṅgāhakā”ti. Taṃ sutvā bhikkhū dūratopi enti, tesaṃ nevāsikā vattaṃ karonti, samīpaṃ āgantvā vuḍḍhataṃ āgantukaṃ vanditvā nisīdanti, navakatarassa santike āsaṇaṃ gahetvā nisīdanti. Nisīditvā “imasmiṃ vihāre vasissatha, gamissatha”ti pucchanti. Gamissāmāti vutte “sappāyaṃ senāsaṇaṃ, sulabhā bhikkhā”ti-ādīni vatvā gantuṃ na denti. Vinayadharo ce hoti, tassa santike vinayaṃ sajjhāyanti. Suttantādidharo ce, tassa santike taṃ taṃ dhammaṃ sajjhāyanti. Āgantukānaṃ therānaṃ ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇanti. Āgantukā

“ekam dve divasāni vasissāmāti āgatāmha, imesaṃ pana sukhasaṃvāsātāya dasadvādasavassāni vasissāmā”ti vattāro honti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

137. Dutiyasattake kammaṃ ārāmo etesanti **kammārāmā**. Kamme ratāti **kammaratā**. **Kammārāmatamanuyuttāti** yuttā payuttā anuyuttā. Tattha **kammanti** itikātabbakammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ—cīvaravicāraṇaṃ cīvarakaraṇaṃ upatthambhanaṃ sūcigharaṃ pattatthavikaṃ aṇṣabaddhakaṃ kāyabandhanaṃ dhamakaraṇaṃ ādhārakaṃ pādakathalikaṃ sammajjani-ādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasam etāneva karoti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva etāni karoti, uddesavelāyaṃ uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāyaṃ sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāyaṃ cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāraṇavelāyaṃ manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Na bhassārāmāti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasaṅca rattiṅca vītināmeti, evarūpe bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattindivaṃ dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhassova bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇiyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhaṃvo”ti¹ vuttattā.

Na niddārāmāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhībhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāyagelaṇṇena cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha “abhiṇāṇamaham aggivessana gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ pañṇapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti².

Na saṅgaṇikārāmāti ettha yo ekassa dutiyo dvinnaṃ tatiyo tiṇṇaṃ catutthoti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekako assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmoti veditabbo.

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

2. Ma 1. 316 piṭṭhe.

Napāpicchāti ettha asantasambhāvanāya icchāya samannāgatā dussilā pāpicchā nāma.

Napāpamittādisu pāpā mittā etesanti **pāpamittā**. Catūsu iriyāpathesu saha ayanato pāpā sahāyā etesanti **pāpasahāyā**.
Tanninnatapponatappabbhāratāya pāpesu sampavaṅkāti **pāpasampavaṅkā**.

Oramattakenāti avaramattakena appamattakena. **Antarā**ti arahattaṃ apatvāva etthantare. **Vosānanti** pariniṭṭhitabhāvaṃ “alamettāvata”ti osakkanam ṭhitakiccataṃ. Idam vuttaṃ hoti “yāva silapārisuddhimattena vā vipassanāmattena vā jhānamattena vā sotāpannabhāvamattena vā sakadāgāmibhāvamattena vā anāgāmibhāvamattena vā vosānam na āpajjissanti, tāva vuddhiyeva bhikkhūnam pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

138. Tatiyasattake **saddhā**ti saddhāsampannā. Tattha āgamanīyasaddhā, adhigamasaddhā, pasādasaddhā, okappanasaddhāti catubbidhā saddhā. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānam hoti. **Adhigamasaddhā** ariyapuggalānam. Buddho dhammo saṃgho vutte pana pasādo **pasādasaddhā**. Okappetvā pakappetvā pana saddahanam **okappanasaddhā**. Sā duvidhāpi idhādhippetā. Tāya hi saddhāya samannāgato saddhāvimutto Vakkalittherasadiso hoti. Tassa hi cetiyaṅgaṇavattaṃ vā, bodhiyaṅgaṇavattaṃ vā katameva hoti. Upajjhāyavatta-ācariyavattādīni sabbavattāni pūreti. **Hirimanā**ti pāpajigucchānalakkhaṇāya hiriyā yuttacittā. **Ottappī**ti pāpato bhāyanalakkhaṇena ottappena samannāgatā.

Bahussutāti ettha pana pariyattibahussuto, paṭivedhabahussutoti dve bahussutā. **Pariyattī**ti tīṇi piṭakāni. **Paṭivedho**ti saccappaṭivedho. Imasmim pana ṭhāne pariyatti adhippetā. Sā yena bahu sutā¹, so bahussuto. So panesa nissayamuccanako, parisupaṭṭhāko, bhikkhunovādako, sabbatthakabahussutoti catubbidho hoti. Tattha tayo bahussutā samantapāsādikāya Vinayaṭṭhakathāya Ovādavagge² vuttanayena gahetabbā. Sabbatthakabahussutā pana Ānandattherasadisā honti. Te idha adhippetā.

1. Bahussutā (Ka)

2. Vi-Ṭṭha 2. 54 piṭṭhe.

Āraddhavīriyāti yesaṃ kāyikaṇca cetasikaṇca vīriyaṃ āraddhaṃ hoti. Tattha ye kāyasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārabbhavatthuvasena ekakā honti, tesam kāyikavīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Ye cittasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivaseṇa ekakā honti, gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇitum na denti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesassa sayanaṃ pāpuṇitum na denti, uppannuppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhanti, tesam cetasikavīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti.

Upaṭṭhitassatīti cirakatādīnaṃ saritā anussaritā Mahāgatimbaya-abhayattheradīghabhāṇaka-abhayattheratipiṭakacūḷābhayattherā viya. Mahāgatimbaya-abhayatthero¹ kira jātapaṇcamadivase maṅgalapāyāse tuṇḍaṃ pasārentaṃ vāyasaṃ disvā humhanti saddamakāsi. Atha so therakāle “kadā paṭṭhāya bhante sarathā”ti bhikkhūhi pucchito “jātapaṇcamadivase katasaddato paṭṭhāya āvuso”ti āha.

Dīghabhāṇaka-abhayattherassa jātanaṃmadivase mātā cumbissāmīti onatā tassā moḷi muccittha. Tato tumbamattāni sumanapupphāni dārakassa ure patitvā dukkhaṃ janayimsu. So therakāle “kadā paṭṭhāya bhante sarathā”ti pucchito “jātanaṃmadivasato paṭṭhāya”ti āha.

Tipiṭakacūḷābhayatthero “Anurādhapure tīṇi dvārāni pidahāpetvā manussānaṃ ekena dvārena nikkhamanaṃ katvā ‘tvaṃ kinnāmo, tvaṃ kinnāmo’ti pucchitvā sāyaṃ puna apucchitvāva tesam nāmāni sampañchāpetum² sakkā āvuso”ti āha. Evarūpe bhikkhū sandhāya “upaṭṭhitassatī”ti vuttaṃ.

Paññavantoti pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgatā. Apica dvīhipi etehi padehi vipassakānaṃ bhikkhūnaṃ vipassanāsambhārabhūtā sammāsati ceva vipassanāpaññā ca kathitā.

139. Catutthasattake satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Esa nayo sabbattha. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo,

1. Mahāgatimpa-abhayatthero (Ka)

2. Pañchāpetum (Syā)

pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. **Bhāvēssantīti** satisambojjhaṅgaṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpentā, chahi kāraṇehi dhammavicayasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, navahi kāraṇehi vīriyasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi pītisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, sattahi kāraṇehi passaddhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi samādhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, pañcahi kāraṇehi upekkhāsambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā vaḍḍhessantīti attho. Iminā vipassanāmaggaṭṭhakathāya sampayutte lokiyalokuttaramissake sambojjhaṅge kathesi.

140. Pañcamasattake **aniccasaññā**ti aniccānupassanāya saddhiṃ uppannasaññā. **Anattasaññā**disupi eseṇa nayo. Imā satta lokiyavipassanāpi honti. “Etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho virāgo nirodho”¹ti¹ āgatavasenettha dve lokuttarāpi hontīti vedittabba.

141. Chakke **mettaṃ kāyakamma**nti mettacittena kattabbaṃ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesupi** eseṇa nayo. Imāni pana bhikkhūnaṃ vasena āgatāni gihīsipi labbhanti. Bhikkhūnaṃhi mettacittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṃghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ piṇḍāya pavīṭṭhaṃ bhikkhuṃ disvā paccuggamaṃ, pattappaṭiggahaṇaṃ āsanapaññāpanaṃ, anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadapaññāpanaṃ, kammatṭhānakathanā dhammadesanā Tepītakampi Buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpaṃ ālāpupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṃghassa cattāro paccaye dassāma, saṃghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, paṇīyaṃ upaṭṭhapetha, saṃghaṃ paccuggantvā ānetha,

1. Am 3. 220 piṭṭhe.

paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccam karoṭhāti-
ādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijagganaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni
ca katvā vivittāsane nisīditvā imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā
abyāpajjāti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ayyā sukhī
hontu averā abyāpajjāti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ
cīvarakammādisu sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ
nāma. Therānaṃ pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedanā sabbaṃ
sāmīcikkammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi
dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avamaññaṃ akatvā attanā
dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ
nāma.

Devatthero Tissattheroti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ
vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paṭipucchantassa kuhiṃ amhākaṃ
Devatthero, kuhiṃ amhākaṃ Tissatthero, kadā nu kho āgamissatīti evaṃ
mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena
olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Devatthero Tissatthero
arogo hotu appābādhoti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ
manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikāti** kuhanādibhedanā
micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācāravattena uppannā.
Antamaso pattapariyāpannamattampīti pacchimakoṭiyā patte pariyāpannaṃ
pattassa antogataṃ dvitikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogīti**
ettha dve paṭivibhattā nāma āmisappaṭivibhattaṇca puggalappaṭivibhattaṇca.
Tattha “ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmī”ti evaṃ cittena vibhajanaṃ
āmisappaṭivibhattaṃ nāma. “Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī”ti
evaṃ cittena vibhajanaṃ pana **puggalappaṭivibhattaṃ** nāma. Tadubhayampi
akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādharmaṇabhogīti ettha sādharmaṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ, yaṃ yaṃ paṇītaṃ labbhati, taṃ taṃ neva lābhena lābhaṃ nijigīsanatāmukhena gihīnaṃ deti, na attanā bhuñjati, paṭiggaṇhanto ca “saṃghena sādharmaṇaṃ hotū”ti gahevā ghaṇṭim paharivā paribhuñjitabbaṃ saṃghasantakaṃ viya passati.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti ko na pūretīti. Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ—yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti, sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhāka-āgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṃghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ datvā sesaṃ paribhuñjitabbaṃ. “Sīlavantehi”ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, nātirekaṃ. Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūراتي, na tato oraṃ. Sace hi dvādasame vasse sāraṇīyadhammapūraḥko piṇḍapātapūraṃ pattāṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nahāyitum gacchati, saṃghatthero ca kasseso pattoti, “sāraṇīyadhammapūrakassā”ti vutte “āharatha nan”ti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvā ca rittaṃ pattāṃ ṭhapeti. Atha so bhikkhu rittaṃ pattāṃ disvā “mayhaṃ anavasesetvāva paribhuñjimsū”ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasavassāni pūretabbo hoti. Titthiyaparivāsaṃdiso hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana “lābhā

vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattagataṃ anāpucchāva
sabrahmacārī paribhuñjanti”ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evam pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṃ hoti.
So manussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo ca, pattagatamassa
diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati,
bhaye vā chātake vā sampatte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni—Senagirivāsī Tissatthero kira Mahāgirigāmaṃ
upanissāya viharati. Paññāsa mahātherā Nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya
gacchantā Girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamiṃsu. Thero
pana pavisanto te disvā pucchi “laddhaṃ bhante”ti. Vicarimha āvusoti. So
tesaṃ aladdhabhāvaṃ ñatvā āha “bhante yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva
hothā”ti. Mayaṃ āvuso paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti.
Bhante nevāsikā nāma paṭibālā honti, alabhantāpi
bhikkhācāramaggasabhāgaṃ jānantīti. Therā āgamesuṃ. Thero gāmaṃ
pāvisi, dhurageheyeva mahā-upāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā therāṃ
olokayamānā ṭhitā. Atha therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā
adāsi, so taṃ ādāya therānaṃ santikaṃ gantvā gaṇhatha bhanteti
saṃghattheraṃ āha. Thero “amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ
sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho”ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero
olokanākāreneva ñatvā “bhante dhammena samena laddhapiṇḍapāto,
nikkukkuccā gaṇhathā”ti ādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā
attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchiṃsu “kadā āvuso
lokuttaradhammaṃ paṭivijjhi”ti. Natthi me bhante lokuttaradhammoti.
Jhānalābhīsi āvusoti. Etampi me bhante natthīti. Nanu āvoso pāṭihāriyanti.
Sāraṇīyadhammo me bhante pūrito, tassa me dhammassa pūritakālo
paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Te sutvā
“sādhu sādhu sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhan”ti āhaṃsu. Idaṃ tāva
“pattagataṃ na khīyatī”ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero Cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ
gantvā imasmim kiṃ varabhaṇḍanti pucchi. Dve sātākā bhanteti. Ete

mayhaṃ pāpuṇissanti. Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi “eko daharo evaṃ vadatī”ti. Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasāṭakā vaṭṭantīti vatvā mahātherānaṃ dassāmīti ṭhapeti. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā¹ hatthaṃ nārohanti. Aññe ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe pātetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā “bhante imaṃ dhammaṃ kadā paṭivijjhitthā”ti āha. So pariyāyenāpi asantaṃ avadanto “natthi mayhaṃ mahārāja lokuttaradhammo”ti āha. Nanu bhante pubbe avacutthāti. Āma mahārāja, sāraṇīyadhammapūraḷo ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. “Sādhu sādhu bhante anucchavikamidaṃ tuyhaṃ”ti vanditvā pakkāmi. Idaṃ “bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātī”ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana Bhātaragāmaṃvāsino Nāgatttheriyā anārocetvāva palāyimsu. Therī paccūsasamaye “ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā”ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ña tvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā “mā tumhe tesāṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyoniso manasikāresuyeva yogaṃ karoṭhā”ti vatvā bhikkhācāraṇelāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā “ayye mā aññattha gacchatha, niccaṃ idheva ethā”ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā Nāgattthero nāma atthi, so “mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā idha yāpetuṃ, paratīraṃ gamissāmī”ti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto theriṃ disvā gamissāmīti Bhātaragāmaṃ āgato. Therī “therā āgatā”ti sutvā tesāṃ santikaṃ gantvā kiṃ ayyāti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Sā “ajja ekadivaṃ vihāreyeva vasitvā sve gamissathā”ti āha. Therā vihāraṃ agamaṃsu.

1. Dve sāṭakā (Syā)

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theram upasaṅkamitvā “imam piṇḍapātāṃ paribhuñjathā”ti āha. Thero “vaṭṭissati therī”ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsi. Dhammiko tāta piṇḍapāto, kukkucam akatvā paribhuñjathāti. “Vaṭṭissati therī”ti. Sā pattam gahetvā ākāse khiṇi. Patto ākāse aṭṭhāsi. Thero “sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunibhattameva therī”ti vatvā “bhayaṃ nāma sabbakālam na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsam kathayamāno ‘bho piṇḍapātika bhikkhunibhattam bhuñjitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhetum na sakkhissāmi, appamattā hotha therīyo”ti maggaṃ āruhi.

Rukkhadevatāpi “sace thero theriyā hatthato piṇḍapātāṃ paribhuñjissati, na nam nivattessāmi. Sace na paribhuñjissati, nivattessāmi”ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha pattam bhante dethāti pattam gahetvā theram rukkhamūlamyeva ānetvā āsanaṃ paññapetvā piṇḍapātāṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa bhikkhū ca sattavassāni upaṭṭhahi. Idam “devatā ussukkaṃ āpajjanti”ti ettha vatthu. Tatra hi therī saraṇīyadhammapurikā ahoṣi.

Akhaṇḍānīti-ādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnam hoti, tassa sīlam pariyante chinnaṣāṭako viya **khaṇḍam** nāma. Yassa pana vemaṃjhe bhinnam, tassa maṃjhe chiddasāṭako viya **chiddam** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyam vā kucchiyam vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kālarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalam** nāma hoti. Yassa pana antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsam** nāma hoti. Yassa pana sabbenasabbaṃ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni**, Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññūpasatthāni**, taṇhādīṭṭhihi aparāmatṭhattā, “idam nāma tvam āpannapubbo”ti kenaci parāmatṭhum asakkuṇeyyattā ca **aparāmatṭhāni**, upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā samvattayantīti **samādhisamvattanikānī**ti vuccanti.

Sīlasāmaññagatā viharissantīti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhim samānabhāvūpagatasīlā viharissantī. Sotāpannādīnañhi sīlam samuddantarepi devalokepi vasantānam aññesaṃ sotāpannādīnam sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattam. Tam sandhāyetam vuttam.

Yāyam diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. Niyyātīti **niyyānikā**. **Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Sabbadukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayattham. **Diṭṭhisāmaññagatā**ti samānadiṭṭhibhāvam upagatā hutvā viharissantī. **Vuddhiyevā**ti evam viharantānam vuddhiyeva bhikkhūnam pāṭikaṅkhā, no parihānīti.

142. **Etadeva bahulanti** āsannaparinibbānattā bhikkhū ovadanto punappunam etaṃyeva dhammim katham karoti. **Iti sīlanti** evam sīlam ettakam sīlam. Ettha catupārisuddhisīlam **sīlam**, cittekaggatā **samādhi**, vipassanāpaññā **paññā**ti veditabbā. **Sīlaparibhāvitoti**-ādīsu yasmim sīle ṭhatvāva maggasamādhim phalasamādhim nibbattenti, eso tena sīlena paribhāvito mahapphalo hoti mahānisamsa. Yamhi samādhimhi ṭhatvā maggapaññam phalapaññam nibbattenti, sā tena samādhinā paribhāvitā mahapphalā hoti mahānisamsā. Yāya paññāya ṭhatvā maggacittam phalacittam nibbattenti, tam tāya paribhāvitam **sammadeva āsavehi vimuccati**.

Yathābhirantanti Buddhānam anabhiratiparittassitam nāma natthi, yathāruci yathā-ajjhāsanti pana vuttam hoti. **Āyāmā**ti ehi yāma. “Āyāmā”tipi pāṭho, gacchāmāti attho. **Ānandā**ti Bhagavā santikāvacarattā theram ālapati. Thero pana “gaṇhathāvuso pattacīvarāni, Bhagavā asukaṭṭhānam gantukāmo”ti bhikkhūnam āroceti.

144-145. **Ambalaṭṭhikāgamanam** uttānameva. **Atha kho āyasmā Sāriputtoti**-ādi **Sampasādanīye**¹ vitthāritam.

1. Dī 3. 82 piṭṭhe Pāli.

Dussīla-ādīnavavaṇṇanā

148. Pāṭaligamane **āvasathāgāranti** āgantukānaṃ āvasathagehaṃ. Pāṭaligāme kira niccakālaṃ dvinnāṃ rājūnaṃ sahāyakā āgantvā kulāni gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Te manussā nīcupaddutā “etesarī āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissatī”ti nagaramajjhe mahatīṃ sālāṃ karitvā tassā ekasmiṃ padese bhaṇḍapaṭṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekasmiṃ padese nivāsaṭṭhānaṃ akaṃsu. Te “Bhagavā āgato”ti sutvāva “amhehi gantvāpi Bhagavā ānetabbo siyā, so sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja Bhagavantaṃ āvasathe maṅgalaṃ vadāpessāmā”ti etadatthameva upasaṅkamantā. Tasmā evamāhaṃsu. **Yena āvasathāgāranti** te kira “Buddhā nāma araṇṇājjhāsaya āraṇṇārāmā antogāme vasitūṃ iccheyyūṃ vā no vā”ti Bhagavato manaṃ ajānantā āvasathāgāraṃ appaṭijaggitvāva āgamaṃsu. Idāni Bhagavato manaṃ nātva puretaraṃ gantvā paṭijaggissāmāti yenāvasathāgāraṃ, tenupasaṅkamimṃsu. **Sabbasantharinti** yathā sabbāṃ santhataṃ hoti, evaṃ santharim¹.

149. **Dussīloti** asīlo nissīlo. **Sīlavipannoti** vipannasīlo bhinnasaṃvaro. **Pamādādhikaraṇanti** pamādakāraṇā.

Idaṅca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhaveva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvitaṃ kappeti yadi kasiyā yadi vaṇijjāya. Pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa mūlampi vinassati, māghātakāle pāṇātipātaṃ pana adinnādānādini ca karonto daṇḍavasena mahatīṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo ca pamādakāraṇā sīlato Buddhavacanato jhānato satta-ariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Gahaṭṭhassa “asuko nāma asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccatta-idhalokaparaloko² salākabhattamattampi na deti”ti catuparisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa vā “asuko nāma nāsakkhi sīlaṃ rakkhituṃ, na Buddhavacanaṃ uggahetuṃ,

1. Santharitaṃ (Syā)

2. Pariccatta-idhalokaparalokattho (Ka)

vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato”ti evaṃ abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva “avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne keci mama kammaṃ jānissanti, atha maṃ niggaṇhissanti”ti vā, “rājakulassa vā dassanti”ti sabhaya upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho aṅgulikena bhūmiṃ kasanto nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi “bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkadḍhissanti”ti sabhaya upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi dappito viya¹ vicarati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūlho kālaṃ karotīti tassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakamme samādāya pavattitaṭṭhānaṃ āpāthamāgacchati, so ummīletvā idhalokaṃ passati, nimīletvā paralokaṃ passati, tassa cattāro apāyā upaṭṭhahanti, sattisatena sīse pahariyamāno viya hoti, so “vāretha, vārethā”ti viravanto marati. Tena vuttaṃ “sammūlho kālaṃ karotī”ti. Pañcamapadaṃ uttānameva.

150. **Ānisaṃsakathā** vuttavipariyāyena veditabbā.

151. **Bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti** aññāya Pāḷimuttakāya dhammikathāya ceva āvasathānumodanāya ca ākāsaṅgaṃ otārento viya, yojanappamāṇaṃ mahāmadhuṃ piḷetvā madhupānaṃ pāyento viya bahudeva rattiṃ sandassetvā sampahaṃsetvā uyyojesi. **Abhikkantāti** atikkantā khīṇā khayavayaṃ upetā². **Suññāgāranti** pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma natthi, tattheva pana ekapasse sāṇipākārena parikkhipitvā “idha Satthā vissamissati”ti mañcakaṃ paññapesuṃ. Bhagavā “catūhipi iriyāpathehi paribhuttaṃ etesaṃ mahapphalaṃ bhavissati”ti tattha sihaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “suññāgāraṃ pāvisi”ti.

1. Adussīlo viya (Syā) Dabbiko viya (Ka) Dabbito viya (Sāratthadīpanī)

2. Abhikkantāti nikkhantā khīṇā (Syā) Abhikkantāti atikkantā parikkhīṇā (Am-Ṭṭha 3, Aṭṭhakanipāte Uposathasuttavaṇṇanāyaṃ.)

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

153. **Sunidhavassakārā**ti Sunidho ca Vassakāro ca dve brāhmaṇā.
Magadhamahāmattāti Magadharaṇṇo mahāmattā mahā-amaccā,
 Magadharaṭṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti
Magadhamahāmattā. Pāṭiligāme nagaranti Pāṭaligāmaṃ nagaraṃ katvā
 māpentī. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti Vajjirājakulānaṃ
 āyamukhapacchindanattamaṃ. **Sahassevāti**¹ ekekaṃvaggavasena sahasaṃ
 sahasaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni**
māpetunti raṇṇaṇca rājamahāmattānaṇca nivesanāni māpetuṃ
 vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhā
 pathaviyaṃ tiṃsahattamatte ṭhāne “idha nāgaggāho idha yakkhaggāho idha
 bhūtaggāho pāsāṇo vā khāṇuko vā atthi”ti passanti. Te tadā sippaṃ jappitvā
 devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya māpentī. Atha vā nesaṃ sarīre devatā
 adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu
 koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhānaṃ
 kulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhānaṃ kulānaṃ assaddhā
 devatāva. Kiṃ kārāṇā? Saddhānaṃhi evaṃ hoti “idha manussā nivesanaṃ
 māpetvā paṭhamaṃ bhikkhusaṃghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ
 vadḍhāpessanti², atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ, dhammakathaṃ
 pañhāvissajjanaṃ anumodanaṇca sotuṃ labhissāma, manussā dānaṃ datvā
 amhākaṃ pattim dassanti”ti.

Tāvatimsehiti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṃ
 vā vihāre ekaṃ bahussutabhikkhuṃ upādāya “asukakule manussā paṇḍitā,
 asukavihāre bhikkhū bahussutā”ti saddo abbhuggacchati, evameva Sakkaṃ
 devarājānaṃ Vissakammaṇca³ devaputtaṃ upādāya “Tāvatimsā paṇḍitā”ti
 saddo abbhuggato. Tenāha “Tāvatimsehi”ti. Tāvatimsehi saddhiṃ
 mantetvāpi viya māpentīti attho.

Yāvata ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyakamanussānaṃ
 osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvata vaṇippathoti** yattakaṃ vāṇijānaṃ

1. Sahassassevāti (Ka) sahasasevāti (Ṭikāyaṃ pāṭhantaraṃ)

2. Vadāpessanti (Ka)

3. Visukammaṇca (Ka)

ābhatabhaṇḍassa rāsivaseneva kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagaranti** tesam ariyāyatanavaṇṇippathānaṃ idaṃ agganagaraṃ jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ bhavissatīti. **Puṭabhedananti** bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ¹ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayena agacchantampi ca idheva gamissati². Tasmā idheva puṭaṃ bhindissanti attho. Catūsu hi dvāresu cattāri sabhāyaṃ³ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni uṭṭhahissanti dasseti.

Aggitō vāti—ādīsu cakārattho vāsaddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho. Ekakoṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetuṃ na sakkhissanti. Ekaṃ gaṅgā gahetvā gamissati. Eko “iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassā”ti vadantānaṃ pisuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedeneva nassissatīti attho. Iti vatvā Bhagavā paccūsakāle Gaṅgāya tīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācāraṇaṃ āgamayamāno nisīdi.

153. Sunidhavassakārāpi “amhākaṃ rājā samaṇassa Gotamassa upaṭṭhāko, so amhe pucchissati, ‘Satthā kira Pāṭaligāmaṃ agamāsi, tassa santikaṃ upasaṅkamittha na upasaṅkamitthā’ti. Upasaṅkamimhāti ca vutte ‘nimantayittha na nimantayitthā’ti ca pucchissati. Na nimantayimhāti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati. Idañcāpi mayaṃ āgataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana Gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti. Taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vadāpessāmā”ti cintetvā Satthāraṃ upasaṅkamitvā nimantayimṃsu. Tasmā “atha kho Sunidhavassakārā”ti—ādī vuttaṃ.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhakāle. **Nivāsetvāti** gāmapavesananīhārena nivāsaṇaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyāti** pattañca cīvarañca ādiyitvā kāyappaṭibaddhaṃ katvā.

Sīlavantetthāti sīlavante ettha. **Saññateti** kāyavācāmanehi saññate.

1. Bhaṇḍagaṇṭhikānaṃ (Ka)

2. Na āgacchantampi idhevāgamissati (Ka)

3. Nagaramajjhe (Syā)

Tāsaṃ dakkhiṇamādiseti saṃghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādiseyya, pattim dadeyya. **Pūjitā pūjayantīti** “ime manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, evampi no pattim denti”ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karoṭhāti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayanīti** kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā “ete manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, catumāsachamāsantare no balikammaṃ karonti”ti mānenti, mānentiyo uppannaṃ parissayaṃ haranti¹.

Tato nanti tato naṃ paṇḍitajātikaṃ manussaṃ. **Orasanti** ure ṭhapetvā saṃvaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthameva tassa vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatīti** sundarāni passati.

154. **Uḷumpanti** pāragamanatthāya āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kullanti** valli-ādīhi bandhitvā kataṃ.

“Ye taranti aṇṇavan”ti gāthāya **aṇṇavanti** sabbantimena paricchena yojanamattaṃ gambhīrassa ca puthulassa ca udakaṭṭhānassettaṃ adhivacanaṃ. **Saranti** idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti, ye gambhīravatthataṃ taṇhāsaraṃ taranti, te ariyamaggasaṅkhātāṃ setuṃ katvāna. **Visajja pallalāni** anāmasitvā udakabharitāni ninnatṭhānāni. Ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ taritukāmopi kullañhi jano pabandhati, Buddhā ca Buddhasāvaka ca vināyeva kullena tiṇṇā medhāvino janāti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. **Koṭigāmoti** Mahāpanādassa pāsādaḷṇiyaṃ katagāmo. **Ariyasaccānanti** ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena. **Sandhāvitanti** bhavato bhavaṃ gamanavasena sandhāvitaṃ. **Saṃsaritanti** punappunaṃ gamanāgamanavasena saṃsaritaṃ.

1. Hananti (Ka)

Mamañceva tumhākañcāti mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitam saṃsaritanti** sandhāvanam saṃsaraṇam mamañceva tumhākañca ahoṣīti evamettha attho veditabbo. **Bhavanetti samūhatāti** bhavato bhavam nayanasaṃmatthā taṇhārajju suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. **Nātikāti** ekaṃ taḷākam nissāya dvinnam cūḷapitumahāpituputtānam dve gāmā. **Nātiketi** ekasmiṃ nātigāmake. **Giṇṇjakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe.

157. **Orambhāgiyānanti** heṭṭhābhāgiyānam, kāmabhavēveva paṭisaṇḍhiggāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi paḥātabbānīti **orambhāgiyāni**. Tattha kāmaccando, byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni, maggena vā asaṃucchinnāni nibbattavasena uddham bhāgam rūpabhavañca arūpabhavañca gantum na denti. Sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīni tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānīpi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammāti** paṭisaṇḍhivasena anāgamanasabhāvā.

Rāgadosamohānam tanuttāti ettha kadāci karahaci uppattiyā ca, pariyaṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmiṣṣa hi puthujjanānam viya abhiñham rāgādayo nuppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca puthujjanānam viya bahalabahalā nuppajjanti, makkhikāpattam viya tanukatanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvattthero panāha “yasmā sakadāgāmiṣṣa puttadhītaro honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idam pana bhavatanukavasena kathitan”ti. Tam Aṭṭhakathāyaṃ “sotāpannassa sattabhava ṭhapetvā aṭṭhame bhava bhavatanukam natthi. Sakadāgāmiṣṣa dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukam natthi. Anāgāmiṣṣa rūpārūpabhava ṭhapetvā kāmabhava bhavatanukam natthi. Khīṇāsavassa kismiñci bhava bhavatanukam natthi”ti vuttattā paṭikkhittam hoti.

Imam lokanti imam kāmāvacaralokam sandhāya vuttam. Ayañcetha adhippāyo, sace hi manusseṣu sakadāgāmiṭṭhalaṃ patto deveṣu

nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ devalokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Avinipātadhammoti ettha vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo. Catūsu apāyesu avinipātadhammo catūsu apāyesu avinipātasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi paraṃ ayanam assa, gati paṭisaraṇam avassaṃ pattabbāti sambodhiparāyaṇo.

Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā

158. **Vihesāti** tesam tesam ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyam oloketassa kāyakilamathova esa Ānanda Tathāgatassāti dīpeti, cittavihesā pana Buddhānaṃ natthi. **Dhammādāsanti** dhammamayaṃ ādāsaṃ. **Yenāti** yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idam nirayādīnaṃyeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisāṅkhātato ayato apetattā **apāyā**. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**. Ye dukkaṭakārino, te ettha vivasā nipatantīti **vinipātā**.

Aveccappasādenāti Buddhaguṇānaṃ yathābhūtaṃ nātattā acalena accutena pasādena. Upari padadvayepi eseva nayo. **Itipi so Bhagavāti-** ādīnaṃ pana vitthāro Visuddhimagge vutto.

Ariyakantehīti ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca sīlāni hi ariyasāvakānaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahitabbato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyeva.

Sotāpannohamasmīti idam desanāsīsameva. Sakadāgāmi-ādayopi pana sakadāgāmīhamasmīti-ādinā nayena byākarontiyevāti. Sabbesampi hi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇaṃ anuññātameva hoti.

Ambapālīgaṇikāvattuvaṇṇanā

161. **Vesāliyaṃ viharatī**ti ettha tena kho pana samayena Vesālī iddhā ceva hoti phītā cāti-ādinā Khandhake¹ vuttanayena Vesāliyā sampannabhāvo veditabbo. **Ambapālivaneti** Ambapāliyā gaṇikāya uyyānabhūte Ambavane. **Sato bhikkhaveti** Bhagavā Ambapālidassane satipaccupaṭṭhānattham visesato idha satipaṭṭhānadesanam ārabhi. Tattha saratīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Satiyā ca sampajāññena sa samannāgato hutvā vihareyyāti attho. **Kāye kāyānupassīti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāsatipaṭṭhāne vakkhāma.

Nīlāti idaṃ sabbasaṅgāhakaṃ. **Nīlavaṇṇā**ti-ādi tasseva vibhāgadassanaṃ. Tattha na tesam pakativāṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttaṃ. **Nīlavatthā**ti paṭadukūlako seyyādīnipi tesam nīlāneva honti. **Nīlālankārā**ti nīlamaṇihi nīlapupphehi alaṅkatā, rathāpi tesam nīlamaṇikhacitā nīlavatthaparikkhattā nīladdhajā nīlavammikehi nīlābharaṇehi nīla-assehi yuttā, patodalaṭṭhiyopi nīlāyevāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Parivaṭṭesī**ti pahari². **Kiṃ je Ambapālī**ti jeta ālapanavacanaṃ, bhoti Ambapālī kiṃ kārāṇāti vuttaṃ hoti. “Kiñcā”tipi pāṭṭho, ayamevettha attho. **Sāhāranti** sajanapadaṃ. **Āṅgulim phoṭesunti** āṅgulim cālesuṃ. **Ambakāyā**ti itthikāya.

Yesanti karaṇatthe sāmivacanaṃ, yehi adiṭṭhāti vuttaṃ hoti. **Olokethā**ti passatha. **Avalokethā**ti punappunaṃ passatha. **Upasamharathā**ti upaúetha, imaṃ Licchaviparisam tumhākaṃ cittaṇa Tāvatiṃsāsādisaṃ upasamharatha upaúetha alliyāpetha. Yatheva Tāvatiṃsā abhirūpā pāsādikā nīlādīnānāvaṇṇā, evamime Licchavirājanopīti Tāvatiṃsehi samake katvā passathāti attho.

Kasmā pana Bhagavā anekasatehi suttehi cakkhādīnaṃ rūpādīsu nimittaggāhaṃ paṭisedhetvā idha mahantena ussāhena nimittaggāhe uyyojetīti? Hitakāmatāya. Tatra kira ekacce bhikkhū osannavīriyā,

1. Vi 3. 377 piṭṭhe.

2. Pahāresi (?)

tesaṃ sampattiyaṃ palobhento “appamādena samaṇadhammaṃ karontānaṃ evarūpā issariyasampatti sulabhā”ti samaṇadhamme ussāhajanatthaṃ āha. Aniccalakkhaṇavibhāvanatthañcāpi evamāha. Nacirasseva hi sabbepeime Ajātasattussa vasena vināsaṃ pāpuṇissanti. Atha nesaṃ rajjasirisampattim diṣvā ʈhitabhikkhū “tathārūpāyapi nāma sirisampattiyaṃ vināso paññāyissatī”ti aniccalakkhaṇaṃ bhāvetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇissantīti aniccalakkhaṇavibhāvanatthaṃ āha.

Adhivāsetūti Ambapāliyaṃ nimantitabhāvaṃ ñatvāpi kasmā nimantentīti? Asaddahanatāya ceva vattasīsena ca. Sā hi dhuttā itthī animantetvāpi nimantemīti vadeyyāti tesaṃ cittaṃ ahosi, dhammaṃ sutvā gamanakāle ca nimantetvā gamanaṃ nāma manussānaṃ vattameva.

Veḷuvagāmaṃ vassūpagamanavaṇṇanā

163. **Veḷuvagāmakoti** Vesāliyaṃ samīpe Veḷuvagāmo. **Yathāmittanti-** ādīsu mittā mittāva. **Sandiṭṭhāti** tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidalhamittā. **Sambhattāti** suṭṭhu bhattā sinehavanto dalhamittā. Yesaṃ yesaṃ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te te tattha tattha vassaṃ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesaṃ phāsuvihāratthāya. Tesañhi Veḷuvagāmake senāsanaṃ nappahoti, bhikkhāpi mandā. Samantā Vesāliyaṃ pana bahūni senāsanaṃ, bhikkhāpi sulabhā, tasmā evamāha. Atha kasmā “yathāsukhaṃ gacchathā”ti na vissajjesi? Tesaṃ anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ dasamāsamattaṃ ʈhatvā parinibbāyissāmi, sace ime dūraṃ gacchissanti, mama parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ “Sathā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi, sace jāneyyāma, evaṃ na dūre vaseyyāma”ti vipaṭṭisāro bhaveyya. Vesāliyaṃ samantā pana vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṇissanti Sugatovādaṃ labhissantī”ti na vissajjesi.

164. **Kharoti** pharuso. **Ābodhoti** visabhāgarogo. **Bālḥāti** balavatiyo. **Māraṇantikāti** maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesīti** satimṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamānoti** vedanānuvattanavasena

aparāparam parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamānova adhivāsesi. **Anāmantetvā**ti ajānāpetvā. **Anapaloketvā**ti na apaloketvā, ovādānusāsanaṃ adatvāti vuttaṃ hoti. **Vīriyenā**ti pubbabhāgavīriyena ceva phalasaṃpattivīriyena ca. **Paṭipañāmetvā**ti vikkhambhetvā.

Jīvitasāṅkhāranti ettha jīvitampi jīvitasāṅkhāro. Yena jīvitaṃ saṅkhariyati chijjamānaṃ ghaṭetvā ṭhapiyati, so phalasaṃpattidhammopi jīvitasāṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhahitvā pavattetvā, jīvitaṭṭhapanasamatthaṃ phalasaṃpattiṃ saṃpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kim pana Bhagavā ito pubbe phalasaṃpattiṃ na saṃpajjati. Saṃpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosaṃpattiyaṃyeva vedanaṃ vikkhambheti, saṃpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṃ puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā mahāvīpassanāvasena saṃpāpanā saṃpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharaṇiṃ ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu apabyūḷho sevālo cirena udakaṃ ottharati, evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti Bhagavā taṃ divasaṃ Mahābodhipallāṅke abhinavavīpassanaṃ paṭṭhapento viya rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā cuddasaḥākārehi sannetvā mahāvīpassanāya vedanaṃ vikkhambhetvā “dasamāse mā uppajjitthā”ti saṃpattiṃ saṃpajji. Saṃpattivikkhambhitā vedanā dasamāse na uppajjiyeva.

Gilānā vuṭṭhitoti¹ gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyā**ti sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitaṃpuriso viya. **Na pakkhāyantī**ti nappakāsanti, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṃ na paṭibhantī**ti satipaṭṭhānādidhammā mayhaṃ pākaṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa supaguṇā. **Na udāharatī**ti pacchimaṃ ovādaṃ na deti. Taṃ sandhāya vadati.

1. Gilānavuṭṭhitoti (Ka)

165. **Anantaram abāhiranti** dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayaṃ akatvā. “Ettakaṃ dhammaṃ parassa na desessāmī”ti hi cintento dhammaṃ abbhantaram karoti nāma. “Ettakaṃ parassa desessāmī”ti cintento dhammaṃ bāhiraṃ karoti nāma. “Imassa puggalassa desessāmī”ti cintento pana puggalaṃ abbhantaram karoti nāma. “Imassa na desessāmī”ti cintento puggalaṃ bāhiraṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamuṭṭhī**ti yathā bāhirakānaṃ ācariyamuṭṭhi nāma hoti. Daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamanāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ Tathāgatassa “idaṃ mahallakakāle pacchimaṭṭhāne kathessāmī”ti muṭṭhiṃ katvā “pariharissāmī”ti ṭhapitaṃ kiñci natthīti dasseti.

Ahaṃ bhikkhusaṃghanti ahameva bhikkhusaṃghaṃ pariharissāmīti vā. **Mamuddesikoti** ahaṃ uddisitabbaṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko. Maṃyeva uddisitvā mama paccāsīsamāno bhikkhusaṃgho hotu, mama accayena vā mā ahesuṃ, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā yassa assāti attho. **Na evaṃ hotīti** Bodhipallaṅkeyeva issāmacchariyānaṃ vihatattā evaṃ na hoti. **Sa kinti so kiṃ. Āsītikoti** asītisaṃvacchariko. Idaṃ pacchimavaya-anuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Veṭhamissakenāti**¹ bāhabandhacakkabandhādinaṃ paṭisaṅkharaṇena veṭhamissakena. **Maññeti** jīṇṇasakaṭaṃ viya veṭhamissakena maññe yāpeti. Arahattaphalaveṭhanena catu-iriyāpathakappanaṃ Tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamatthaṃ pakāsento **yasmim ānanda samayeti**-ādīmāha. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittādīnaṃ. **Ekaccānaṃ vedanānanti** lokiyānaṃ vedanānaṃ. **Tasmātihānandāti** yasmā iminā phalasamāpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpāti** mahāsamuddagatadīpaṃ viya attānaṃ dīpaṃ patiṭṭhaṃ katvā viharatha. **Attasaraṇāti** attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇapadesupi** eseva nayo. **Tamataggeti** tama-agge. Majjhe takāro padasandhivasena vutto. Idaṃ vuttaṃ hoti “ime aggatamāti tamataggā”ti. Evaṃ sabbaṃ tamayogaṃ² chinditvā ativiya agge uttamabhāve

1. Vekhamissakenāti (Ka)

2. Tamasotaṃ (Saṃ-Ṭṭha 3. Satipaṭṭhānasammyuttavaṇṇanāyaṃ)

ete Ānanda mama bhikkhū bhavissanti. Tesam̐ ati-agge bhavissanti, ye keci sikkhākāmā, sabbepi te¹ catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭeṇa desanam̐ saṅgaṇhāti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. **Vesālim̐ piṇḍāya pāvisīti** kadā pāvisi? Ukkacelato² nikkhamitvā Vesālim̐ gatakāle. Bhagavā kira vuṭṭhavasso Veḷuvagāmakā nikkhamitvā Sāvattim̐ gamissāmīti āgata maggeneva paṭinivattanto anupubbena Sāvattim̐ patvā Jetavanam̐ pāvisi. Dhammasenāpati Bhagavato vattam̐ dassetvā divāṭṭhānam̐ gato. So tattha antevāsikesu vattam̐ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānam̐ sammajjitvā cammakkaṇḍam̐ paññapetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkam̐ ābhujitvā phalasamāpattim̐ pāvisi. Athassa yathāparicchedena tato vuṭṭhitassa ayaṁ parivātakko udapādi “Buddhā nu kho paṭhamam̐ parinibbāyanti, aggasāvaka nu kho”ti. Tato “aggasāvaka paṭhamam̐”ti ña tvā attano āyusaṅkhāram̐ olokesi. So “sattāhameva me āyusaṅkhāro pavattatī”ti ña tvā “kattha parinibbāyissāmī”ti cintesi. Tato “**Rāhulo** Tāvattim̐sesu³ parinibbuto, **Aññāsikoṇḍaññatthero** Chaddantadahe, aham̐ kattha parinibbāyissāmī”ti puna cinto mātaram̐ ārabba satim̐ uppādesi “mayham̐ mātā sattannam̐ arahantānam̐ mātā hutvāpi Buddhadhammasaṅghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho”ti āvajjetvā sotāpattimaggassa upanissayam̐ disvā “kassa desanāya abhisamayō bhavissatī”ti olokeno “mameva dhammadeśanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho paṇāham̐ apposukko bhavēyyam̐, bhavissanti me vattāro ‘Sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa Samacittasuttadesanādivase⁴ koṭisatasahassadevatā arahattam̐

1. Sabbesampi tesam̐ (?)

3. Tāvattim̐se (Syā)

2. Ukkavelato (Syā)

4. Am̐ 1. 64 piṭṭhe.

pattā. Tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇaṇā natthi. Aññesu ca ṭhānesu anekā abhisamayā dissanti. Thereva cittaṃ pasādetvā sagge nibbattāneva asītikulasahassāni. So dāni sakamātumicchādassanamattampi haritum nāsakkhī'ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jātovarakeyeva parinibbāyissāmi'ti sannitṭhānaṃ katvā “ajjeva Bhagavantaṃ anujānāpetvā nikkhamissāmi'ti Cundattheraṃ āmantesi “āvuso Cunda amhākaṃ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṃ dehi ‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, Dhammasenāpati Nālakagāmaṃ gantukāmo'ti”. Thero tathā akāsi. Bhikkhū senāsaṇaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ āgamaṃsu. Thero senāsaṇaṃ saṃsāmetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānadvāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ olokeno “idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamaṇaṃ natthi'ti pañcasatabhikkhuparivuto Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā etadavoca—

Chinno dāni bhavissāmi, Lokanātha Mahāmuni.

Gamaṇāgamaṇaṃ natthi, pacchimā vandanā ayaṃ.

Jīvitaṃ appakaṃ mayhaṃ, ito sattāhamaccaye.

Nikkhipeyyāmaṇaṃ dehaṃ, bhāravopanaṃ yathā.

Anujānātu me bhante Bhagavā, anujānātu Sugato.

Parinibbānakālo me, ossaṭṭho āyusaṅkhāroti.

Buddhā pana yasmā “parinibbāhi'ti vutte maraṇasaṃvaṇṇanaṃ saṃvaṇṇenti nāma, “mā parinibbāhi'ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathentīti micchādīṭṭhikā dosaṃ āropessanti¹, tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṃ Bhagavā āha “kattha parinibbāyissasi Sāriputtā'ti. “Atthi bhante Magadhesu Nālakagāme jātovarako, tatthāhaṃ parinibbāyissāmi'ti vutte “yassa dāni tvaṃ Sāriputta kālaṃ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādissa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ bhavissatīti desehi tesaṃ dhammaṇ'ti āha.

Thero “Sattā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ paccāsīsatī'ti ñatvā Bhagavantaṃ vanditvā tālappamāṇaṃ abbhuggantvā puna oruyha Bhagavantaṃ vanditvā

1. Āropenti (Syā, Ka)

sattatālappamāṇe¹ antalikkhe ṭhito iddhivikubbanam dassetvā dhammam desesi. Sakalanagaram sannipati. Thero oruyha Bhagavantam vanditvā “gamanakālo me bhante”ti āha. Bhagavā “Dhammasenāpatim paṭipādessāmī”ti dhammāsanā uṭṭhāya Gandhakuṭi-abhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattum padakkhiṇam katvā catūsu ṭhānesu vanditvā—“Bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari Anomadassisammāsambuddhassa pādamūle nipatitvā tumhākam dassanam patthesim, sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, tam paṭhamadassanam, idam pacchimadassanam. Puna tumhākam dassanam natthi”ti—vatvā dasanakhasamodhānasamujjalam añjalim paggayha yāva dassanavisayo, tāva abhimukhova paṭikkamitvā “ito paṭṭhāya cutipaṭisandhivasena kismiñci ṭhāne gamanāgamanam nāma natthi”ti vanditvā pakkāmi. Udakapariyantam katvā mahābhūmicālo ahosi. Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha “anugacchatha bhikkhave tumhākam jeṭṭhabhātikan”ti. Bhikkhū yāva dvārakoṭṭhakā agamaṁsu. Thero “tiṭṭhatha tumhe āvuso appamattā hothā”ti nivattāpetvā attano parisāyeva saddhim pakkāmi. Manussā “pubbe ayyo paccāgamanacārikam carati, idam dāni gamanam na puna paccāgamanāyā”ti paridevantā anubandhimsu. Tepi “appamattā hotha āvuso, evaṁbhāvino nāma saṅkhārā”ti nivattāpesi.

Atha kho āyasmā Sāriputto antarāmagge sattāham manussānam anuggaham karonto sāyam Nālakagāmaṁ patvā gāmadvāre nigrodharukkhāmūle aṭṭhāsi. Atha Uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṁ gacchanto theram disvā upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero tam āha “atthi gehe te ayyikā”ti. Āma bhanteti. Gaccha amhākam idhāgatabhāvam ārocehi, “kasmā āgato”ti ca vutte “ajja kira ekadivasam antogāme bhavissati, jāto varakam paṭijaggatha, pañcannam bhikkhusatānam nivāsanaṭṭhānam jānātha”ti. So gantvā “ayyike mahyam mātulo āgato”ti āha. Idāni kuhinti. Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti. Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kim kāraṇā āgatoti. So tam pavattim² āroceti. Brāhmaṇi “kim nu kho ettakānam vasanaṭṭhānam

1. Yāva sattatālappamāṇo (Syā, Ka)

2. Pavuttim (Syā)

paṭijaggāpeti, daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihi hotukāmo”ti cintenti jāto varakam paṭijaggāpetvā pañcasatānam bhikkhūnam vasanaṭṭhānam kāretvā daṇḍadīpikāyo jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhim pāsadam abhiruhi. Abhiruhitvā ca jāto varakam pavisitvā nisīdi. Nisajjeva “tumhākam vasanaṭṭhānam gacchathā”ti bhikkhū uyyojesi. Tesu gatamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitaṭṭhānika māraṇantikā vedanā vattanti, ekam bhājanam pavasati, ekam nikkhamati. Brāhmaṇi “mama puttassa pavatti mayham na ruccati”ti attano vasanaṭṭhānam nissāya aṭṭhāsi. Cattāro mahārājāno “Dhammasenāpati kuhiṃ viharati”ti oloketā “Nālakagāme jāto varake parinibbānanaṃce nipanno, pacchimadassanam gamissāma”ti āgama vanditvā aṭṭhamasu. Thero ke tumheti. Mahārājāno bhanteti. Kasmā āgatatthāti. Gilānupaṭṭhākā bhavissamāti. Hotu atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumheti uyyojesi. Tesam gatāvasāne teneva nayena Sakko Devānamindo. Tasmim gate Suyāmādayo Mahābrahmā ca āgamimsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇi devatānam āgamaṇaṃca gamanaṃca disvā “ke nu kho ete mama puttam vanditvā gacchanti”ti therassa gabbhadvāram gantvā “tāta Cunda kā pavatti”ti pucchi. So tam pavattim ācikkhitvā “mahā-upāsikā bhante āgatā”ti āha. Thero kasmā avelāya āgatatthāti pucchi. Sā tuyham tāta dassanattāyāti vatvā “tāta ke paṭhamam āgatā”ti pucchi. Cattāro mahārājāno upāsiketi. Tāta tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataroti. Ārāṃkāsādisā ete upāsike, amhākam Satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkham akāmsūti. Tesam tāta gatāvasāne ko āgatoti. Sakko Devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta mahantataroti. Bhaṇḍagāhakaṣāmaṇerasadiso esa upāsike, amhākam Satthu Tāvatisato otaraṇakāle pattacīvaram gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotamāno viya ko āgatoti. Upāsike tuyham Bhagavā ca Satthā ca Mahābrahmā nāma esoti. Mayham Bhagavato Mahābrahmatopi tvaṃ tāta mahantataroti. Āma upāsike, ete nāma kira amhākam

Satthu jātadivase cattāro Mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimsūti.

Atha brāhmaṇiyā “puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa Bhagavato Satthu ānubhāvo bhavissatī”ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīre phari. Thero “uppannaṃ me mātu pītisomanassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā”ti cintetvā “kiṃ cintesi mahā-upāsike”ti āha. Sā “puttassa tāva me ayaṃ guṇo, Satthu panassa kīdiso guṇo bhavissatīti idaṃ tāta cintemī”ti āha. Mahā-upāsike mayhaṃ Satthu jātakkaṇe mahābhinikkhamane sambodhiyaṃ dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha, sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so Bhagavāti vitthāretvā Buddhaguṇappaṭisaṃyuttaṃ dhammadesanaṃ kathesi.

Brahmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya puttaṃ āha “tāta Upatissa, kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsī”ti. Thero “dinnaṃ dāni me mātu Rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissatī”ti cintetvā “gaccha mahā-upāsike”ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā “Cunda kā velā”ti āha. Balavapaccūsakālo bhanteti. Tena hi bhikkhusaṃghaṃ sannipātehi, sannipatito bhante saṃghoti. Maṃ ukkhipitvā nisīdāpehi Cundāti ukkhipitvā nisīdāpesi. Thero bhikkhū āmantesi “āvuso catucattālisaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ āvusoti. Ettakaṃ bhante amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṃ aruccanakaṃ nāma natthi, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero aruṇasikhāya paññāyamānāya mahāpathaviṃ unnādayanto anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Bahū devamanussā therassa parinibbāne¹ sakkāraṃ karimsu.

1. Parinibbānaṭṭhāne (Syā)

Āyasmā Cundo therassa pattacīvaraṇca dhātuparissāvanaṇca gahetvā Jetavanam gantvā Ānandattheram gahetvā Bhagavantam upasaṅkami. Bhagavā dhātuparissāvanam gahetvā pañcahi gāthāsatehi therassa guṇam kathetvā dhātucetiyaṁ kārāpetvā Rājagahagamanatthāya Ānandattherassa saññaṁ adāsi. Thero bhikkhūnam ārocesi. Bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivuto Rājagham agamāsi. Tattha gatakāle Mahāmoggallānatthero parinibbāyi. Bhagavā tassa dhātuyo gahetvā cetiyaṁ kārāpetvā Rājagahato nikkhamitvā anupubbena Gaṅgābhīrukho gantvā Ukkacelaṁ agamāsi. Tattha Gaṅgātīre bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā tattha Sāriputtamoggallānānam parinibbānappaṭisaṁyuttam suttam¹ desetvā Ukkacelato nikkhamitvā Vesālīṁ agamāsi. Evaṁ gate² atha kho Bhagavā pubbaṅhasamayam nivāsetvā pattacīvaramādāya Vesālīṁ piṇḍāya pāvisīti ayamettha anupubbī kathā.

Nisīdananti ettha cammakkaṇḍam adhippetam. **Udenacetiyanti** Udenayakkhassa Cetiyatthāne katavihāro vuccati. **Gotamakādīsūpi** eseva nayo. **Bhāvitāti** vadḍhitā. **Bahulikātāti** punappunam katā. **Yānikātāti** yuttayānam viya katā. **Vatthukatāti** patitthānatthēna vatthu viya katā. **Anutthitāti** adhiṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **Tathāgatassa khoti-**ādimāha. Ettha ca **kappanti** āyukappam. Tasmim tasmim kāle yaṁ manussānam āyuppannam hoti, taṁ paripuṇṇam karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesam vāti** “appam vā bhiyyo”ti³ vuttavassasatato atirekam vā. Mahāsīvatthero panāha “Buddhānam atthāne gajjitam nāma natthi. Yatheva hi Veḷuvagāmake uppannam mārāṇantikaṁ vedanam dasa māsē vikkhambheti, evaṁ punappunam taṁ samāpattim samāpajjitvā dasa dasa māsē vikkhambhento imam bhaddakappameva tiṭṭheyya, kasmā pana na ṭhitoti. Upādinnaḥkassāraṁ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, Buddhā ca khaṇḍiccādibhāvaṁ apatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujaṇassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakeneva khāṇukena

1. Saṁ 3. 141 piṭṭhe.

2. Evaṁ gato (?)

3. Dī 2. 3; Aṁ 2. 503 piṭṭhādīsu.

viya ṭhātabbāṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā. Tato¹ ‘aho Buddhānaṃ parisā’ti hīletabbatāṃ āpajjeyya. Tasmā na ṭhito”ti. Evaṃ vuttepi so na ruccati, “āyukappo”ti idameva Aṭṭhakathāyaṃ niyamitaṃ.

167. **Yathā taṃ mārena pariyaṭṭhitacittoti** ettha tanti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyaṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhitaṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitaṃ attho. Kiṃ kārāṇā? Māro hi yassa sabbenā sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyaṭṭhāti. Therassa cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyaṭṭhāti. So pana cittaṃ pariyaṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti. Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satimā vissajjtvā vivaṭamukhā honti. Tesāṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati. Tato visaññāva² hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavesetum kiṃ sakkhissati. Bheravārammaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā therō nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Bhagavā jānantoyeva kimatthaṃ yāvatatiyaṃ āmaṇṇesīti. Parato “tiṭṭhatu bhante Bhagavā”ti yācīti “tuyhevetāṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetāṃ aparaddhaṃ”ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. **Māro pāpimāti** ettha **Māro**ti satte anatto niyojento māretīti **Māro**. **Pāpimāti** tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā “Pāpimā”ti vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsītā kho panesāti** ayañhi Bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe Bodhimaṇḍeyeva āgantvā “Bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññānaṃ, kiṃ te lokavicāraṇenā”ti vatvā, yathā ajja, evameva “parinibbātu dāni bhante Bhagavā”ti yāci. Bhagavā cassa

1. Daharasāmaṇeraparivāritena vā jāto (Ka) daharasāmaṇeraparivārena pana gato (Syā)

2. Visaññāva (Syā)

“na tāvāhan”ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya “bhāsītā kho panesā bhante”ti-ādimāha.

Tattha **viyattāti** maggavasena viyattā. Tattheva vinītā tathā visāradā. **Bahussutāti** Tepiṭakavasena bahu sutametesanti¹ **bahussutā**. Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. Pariyattipaṭivedhadhammānamyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammapaṭipannāti** ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannāti** anucchavikapāṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārinoti** anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantīti**-ādīni sabbāni aññamaññassa vevacanāni. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti** yāva na niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddhanti** samiddhaṃ jhānassādasena². **Phītanti** vuddhippattaṃ sabbapāliphullaṃ viya abhiññāya sampattivāsena. **Vitthārikanti** vitthataṃ tasmīṃ tasmīṃ disābhāge paṭiṭṭhitavasena. **Bāhujaññanti** bahujaññāni nātāṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūtanti** sabbākāravāsena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsanti**, yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsanti attho.

Appossukkotī nirālayo. Tvaṃ hi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya “parinibbātu dāni bhante Bhagavā parinibbātu Sugato”ti viravanto āhiṇḍittha. Ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā

169. **Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajjīti**³ satim sūpaṭṭhitaṃ katvā nāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissajji pajahi. Tattha na Bhagavā hatthena leḍḍum viya āyusaṅkhāraṃ ossajji, temāsamattameva pana

1. Bahussutametesanti (Ka)

2. Jhānādivāsena (Syā)

3. Ossajjīti (Syā, Ka)

samāpattiṃ samāpajjitvā tato param na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi, taṃ sandhāya vuttaṃ “ossaji”ti. “Ussaji”tipi pāṭho. **Mahābhūmicāloti** mahanto pathavīkampō. Tadā kira dasasahassī lokadhātu kampittha. **Bhimsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phalimsūti** devabheriyo phalimsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā niccharimsu, khaṇikavassam vassīti vuttaṃ hoti.

Udānam udānesīti kasmā udānesi. Koci nāma vadeyya “Bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbāyatha bhante, parinibbāyatha bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṃ vissajjesi”ti. “Tassokāso mā hotu, bhītaṃ udānam nāma natthī”ti etassa dīpanatthaṃ pīṭivegavissatṭhaṃ udānam udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasingālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinanti tulaṃ. Kim taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisamassa aññaṃ lokiyaṃ kammaṃ atthīti **atulaṃ**. Kim taṃ? Mahaggatakammaṃ. Atha vā kāmāvacararūpāvacaraṃ tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ vā tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhavanti** sambhavassa hetubhūtaṃ, piṇḍakāraṃ rāsikāraṃ attho. **Bhavaṣaṅkhāranti** punabbhavaṣaṅkhāraṇakaṃ. **Avassajjīti** vissajjesi. **Munīti** Buddhamuni. **Ajjhattaratoti** niyakajjhattarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhisaṅkhāraṇaṭṭhena bhavaṣaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulaṣaṅkhātāṃ lokiyakammaṃca ossaji. Saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhattarato samāhito hutvā abhindi”ti.

Atha vā **tulanti** tulanto tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva sambhavañca. **Bhavaṣaṅkhāranti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji Munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ niccaṃ”ti-ādinā¹ nayena tulayanto Buddhamuni bhava ādinavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaṣaṅkhārakammaṃ “kammakkhayāya saṃvattatī”ti² evaṃ vuttana kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato samāhito abhindi kavacamiva

1. Khu 9. 411 piṭṭhe Pāliṃ nissitaṃ.

2. Ma 2. 52; Am 1. 553 piṭṭhesu.

attani sambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhatarato samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā “attasambhavan”ti laddhanāmaṃ sabbakilesajālaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca katakammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi, pahīnakilesassa ca bhayaṃ nāma natthi, tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossaji, abhītabhāvañāpanatthaṃca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. **Yaṃ mahāvātāti** yena samayena yasmiṃ vā samaye mahāvātā vāyanti, mahāvātā vāyantāpi ukkhepakavātā nāma utṭhahanti, te vāyantā saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassabahalaṃ udakasandhāraṃ vātaṃ upacchindanti, tato ākāse udakaṃ bhassati, tasmīṃ bhassante pathavī bhassati. Puna vāto attano balena antodhamakaraṇe viya udakaṃ ābandhitvā gaṇhāti, tato udakaṃ uggacchati, tasmīṃ uggacchante pathavī uggacchati. Evaṃ udakaṃ kampitaṃ pathaviṃ kampeti. Etaṃca¹ kampanaṃ yāva ajjakālāpi hotiyeva, bahalabhāvena² pana na ogacchanuggacchanāṃ paññāyati.

Mahiddhiko mahānubhāvoti ijjhanassa mahantatāya mahiddhiko anubhavitabbassa mahantatāya mahānubhāvo. **Parittāti** dubbalā. **Appamāṇāti** balavā. **So imaṃ pathaviṃ kampetīti** so iddhiṃ nibbattetvā saṃvejento³ Mahāmoggallāno viya, vīmaṃsanto vā Mahānāgattatherassa bhāgineyyo Saṃgharakkhitasāmaṇero viya pathaviṃ kampeti. So kirāyasmā khuraggeyeva arahattaṃ patvā cintesi “atthi nu kho koci bhikkhu, yena pabbajitadivaseyeva arahattaṃ patvā Vejayanto pāsādo kampitapubbo”ti. Tato “natthi koci”ti ñatvā “ahaṃ kameppesāmi”ti abhiññābalena Vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharivā kampetuṃ nāsakkihi. Atha naṃ Sakkassa nāṭakitthiyo āhaṃsu “putta Saṃgharakkhita tvaṃ pūtigandheneva sīsena vejayantaṃ kampetuṃ icchasi, suppatiṭṭhito tāta pāsādo, kathaṃ kampetuṃ sakkhissasi”ti.

1. Evaṃca (Syā)

2. Bahulabhāvena (Ka)

3. Saṃvejento vā (Syā)

Sāmaṇero “imā devatā mayā saddhim keḷim karonti, aham kho pana ācariyam nālattham, kham nu kho me ācariyo Sāmuddikamahānāgattthero”ti āvajjento mahāsamudde udakaleṇam māpetvā divāvihāram nisinnoti ñatvā tattha gantvā theram vanditvā aṭṭhāsi. Tato nam thero “kim tāta Saṁgharakkhita asikkhitvāva yuddham pavittḥosī”ti vatvā “nāsakkhi tāta Vejayantam kompetun”ti pucchi. Ācariyam bhante nālatthanti. Atha nam thero “tāta tumhādise akampente ko añño kampessati, diṭṭhapubbam te tāta udakapiṭṭhe gomayakhaṇḍam pilavantam¹, tāta kapallakapūvam pacantā antantena paricchindanti, iminā opammena jānāhi”ti āha. So “vaṭṭissati bhante ettakenā”ti vatvā pāsādena patiṭṭhitokāsam udakam hotūti adhiṭṭhāya Vejayantābhimukho agamāsi.

Devadhītarō tam disvā “ekavāram lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi eti”ti vadimsu. Sakko devarājā “mā mayham puttana saddhim kathayittha, idāni tena ācariyo laddho, khaṇena pāsādam kampessatī”ti āha. Sāmaṇeropi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikam pahari. Pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā “patiṭṭhātum dehi tāta pāsādassa, patiṭṭhātum dehi tāta pāsādassā”ti viravimsu. Sāmaṇero pāsādam yathāṭṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānam udānesi—

Ajjevāham pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṁ.

Ajja kampemi pāsādam, aho Buddhassuḷārātā.

Ajjevāham pabbajito -pa- aho dhammassuḷārātā.

Ajjevāham pabbajito -pa- aho saṁghassuḷārātāti.

Ito paresu chasu pathavīkampesu yaṁ vattabham, tam Mahāpadāne vuttameva.

Iti imesu aṭṭhasu pathavīkampesu paṭhamo dhātukopena², dutiyo iddhānubhāvena, tatiyacatutthā puññatejena, pañcama ñaṇatejena, chaṭṭho sādhuḷārādānavasena, sattamo kāruṇṇabhāvena, aṭṭhamo ārodanena. Mātukucchim okkamante ca tato nikkhamante ca mahāsatte tassa puññatejena pathavī akampittha. Abhisambodhiyam ñaṇatejena

1. Plavantam (Ka)

2. Dhātukkabhāvena (Ka)

abhihatā hutvā akampittha. Dhammacakkappavattane
sādhukārabhāvasaṇṭhitā sādhukāraṃ dadamānā akampittha.
Āyusaṅkhārossajjane kāruṇṇāsabhāvasaṇṭhitā cittasaṅkhobhaṃ asahamānā
akampittha. Parinibbāne ārodanavegatunnā hutvā akampittha. Ayaṃ
panattho pathavīdevatāya vasena veditabbo, mahābhūtapathaviyā panetaṃ
natthi acetanattāti.

Ime kho Ānanda aṭṭha hetūti ettha **imeti** niddiṭṭhanidassanaṃ. Ettāvata
ca panāyasmā Ānando “addhā ajja Bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭho”ti
sallakkhesi. Bhagavā pana sallakkhitabhāvaṃ jānantopi okāsaṃ adatvāva
aṇṇānapi aṭṭhakāni sampiṇḍento “aṭṭha kho imā”ti-ādimāha.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

172. Tattha **anekasataṃ khattiyaparisanti**

Bimbisārasamāgamañāṭisamāgamicchavīsamāgamādisadisam, sā pana
aṇṇesu cakkavāḷesupi labbhateyeva. **Sallapitapubbanti** ālāpasallāpo
katapubbo. **Sākacchāti** dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Yādisako**
tesaṃ vaṇṇoti te odātāpi honti kālāpi maṅguracchavīpi, Satthā
suvaṇṇavaṇṇova. Idam pana saṇṭhānaṃ paṭicca kathitaṃ. Saṇṭhānampi ca
kevalaṃ tesaṃ paṇṇāyatiyeva¹, na pana Bhagavā milakkhusadiso² hoti nāpi
āmuttamaṇikuṇḍalo, Buddhaveseneva nisīdati. Te pana attano
samānasāṇṭhānameva passanti. **Yādisako tesaṃ saroti** te chinnassarāpi honti
gaggarassarāpi kākassarāpi, Satthā brahmassarova. Idam pana bhāsantaraṃ
sandhāya kathitaṃ. Sacepi hi Satthā rājāsane nisinno katheti, “ajja rājā
madhurena sarena katheti”ti tesaṃ hoti. Kathetvā pakkante pana Bhagavati
puna rājānaṃ āgataṃ disvā “ko nu kho ayan”ti vīmaṃsā uppajjati. Tattha
ko nu kho ayanti imasmiṃ ṭhāne idāneva Māgadhabhāsāya Sihaḷabhāsāya
madhurenākārena kathento ko nu kho ayaṃ antarahito, kiṃ devo, udāhu
manussoti evaṃ vīmaṃsantāpi na jānantīti attho. Kimatthaṃ panevaṃ
ajānantānaṃ dhammaṃ desetīti.

1. Paṇṇātamattameva (?)

2. Milakkhasadiso (Syā)

Vāsanatthāya. Evaṃ sutopi hi dhammo anāgate paccayo hotiyevāti anāgataṃ paṭicca deseti. **Anekasataṃ brāhmaṇaparisanti**-ādinampi Soṇadaṇḍakūṭadaṇḍasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

Imā pana aṭṭha parisā Bhagavā kimatthaṃ āhari?
Abhītabhāvadassanatthameva. Imā kira āharitvā evamāha “Ānanda imāpi aṭṭha parisā upasaṅkamitvā dhammaṃ desentassa Tathāgataṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā Tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati. Abhīto Ānanda Tathāgato acchambhī sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī”ti.

Aṭṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā

173. **Abhibhāyatanānī**ti abhibhavanakāraṇāni. Kim abhibhavanti?
Paccanīkadhammepi ārammaṇāni. Tāni hi paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti, puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni.

Ajjhattaṃ rūpasaññīti-ādīsu pana ajjhatarūpe parikkammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī nāma hoti. Ajjhattañhi nīlaparikkammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā karoti. Pītaparikkammaṃ karonto mede vā chaviyā vā hatthapādapiṭṭhesu vā akkhīnaṃ pītakaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikkammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā akkhīnaṃ rattatṭhāne vā karoti. Odātaparikkammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setatṭhāne vā karoti. Taṃ pana sunīlaṃ supītaṃ sulohitakaṃ su-odātaṃ na hoti, avisuddhameva hoti.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassevaṃ¹ parikkammaṃ ajjhattaṃ uppannaṃ hoti, nimittaṃ pana bahiddhā, so evaṃ ajjhattaṃ parikkammassa bahiddhā ca appanāya vasena “ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī”ti vuccati. **Parittānī**ti avaḍḍhitāni. **Suvaṇṇadubbaṇṇānī**ti suvaṇṇāni vā honti dubbaṇṇāni vā, parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanāṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tāni abhibhuyyā**ti yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā

1. Yassetam (Syā, Ka)

“kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī”ti saṅkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadaññaṃ “kiṃ ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro”ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho. **Jānāmi passāmī**ti iminā panassa ābhogo kathito. So ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyam. **Evamsaññī hotī**ti ābhogasaññāyapi jhānasaññāyapi evamsaññī hoti. Abhibhavanasaññā hissa antosamāpattiyampi atthi, ābhogasaññā pana samāpattito vuṭṭhitasseva.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni, mahantānīti attho. **Abhibhuyyā**ti ettha pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā “aññampi hotu, kiṃ etaṃ mayhaṃ karissatī”ti taṃ na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadaññaṃ “kiṃ ettha samāpajjitabbaṃ, nayidaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ cittekaggatākaṇe bhāro atthī”ti tāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anattikatāya vā ajjhatarūpe parikammasaññāvirahito.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassa parikammampi nimittampi bahiddhāva uppannaṃ, so evaṃ bahiddhā parikammasa ceva appanāya ca vasena “ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī”ti vuccati. Sesamettha catutthābhibhāyatane vuttanayameva. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni, sā ca nesaṃ sappāyatā vitthārato Visuddhimagge caritaniddese vuttā.

Pañca-abhibhāyatanādīsu **nīlānī**ti sabbasaṅgāhakavasena¹ vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānī**ti vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānī**ti nidassanavasena, apaññāya. Mānavivaraṇī asambhinnavāṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānī**ti idaṃ pana obhāsavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesaṃ visuddhataṃ dasseti. Visuddhavaṇṇa-

1. Sabbasaṅgāhikavasena (Syā, Ka)

vaseneva hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. **Umāpupphanti** etañhi pupphaṃ siniddhaṃ mudu, dissamānampi nīlameva hoti. Girikaṇṇikapupphādini pana dissamānāni setadhātukāneva honti, tasmā idameva gahitaṃ, na tāni. **Bārāṇaseyyakanti** Bārāṇasisambhavaṃ. Tattha kira kappāsopi mudu, suttakantikāyopi tantavāyāpi chekā, udakampi suci siniddhaṃ. Tasmā taṃ vatthaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ hoti, dvīsupi passesu maṭṭhaṃ mudu siniddhaṃ khāyati.

Pītānīti-ādisupi imināva nayena attho veditabbo. “Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vā”ti-ādikaṃ panettha kasiṇakaraṇaṇca parikammaṇca appanāvidhānaṇca sabbaṃ Visuddhimagge vitthārato vuttameva. Imānipi aṭṭha abhibhāyatanāni abhītabhāvadassanattameva ānītāni. Imāni kira vatvā evamāha “Ānanda evarūpāpi samāpattiyo samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca Tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā Tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati, abhīto Ānanda Tathāgato acchambhī sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī”ti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. Vimokkhakathā uttānatthāyeva. Imepi aṭṭha vimokkhā abhītabhāvadassanattameva ānītā. Imepi kira vatvā evamāha “Ānanda etāpi samāpattiyo samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca Tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi -pa- ossajī”ti.

175. Idānipi Bhagavā Ānandassa okāsaṃ adatvāva **ekamidāhanti**-ādinā nayena aparampi desanaṃ ārabhi. Tattha **paṭhamābhisambuddhoti** abhisambuddho hutvā paṭhamameva aṭṭhame sattāhe.

177. **Ossatṭhoti** vissajjito paricchinno¹, evaṃ kira vatvā “tenāyaṃ dasasahassī lokadhātu kampitthā”ti āha.

Ānandayācanakathā

178. **Alanti** paṭikkhepavacanametaṃ. **Bodhinti** catumaggañāṇapaṭivedhaṃ. **Saddahasi tvanti** evaṃ vuttabhāvaṃ Tathāgatassa saddasasīti vadati. **Tasmā-**

1. Pariccatto (Syā)

tihānandāti yasmā idaṃ vacanaṃ saddahasi, tasmā tuyhevetam dukkaṭanti dasseti.

179. **Ekamidāhanti** idaṃ Bhagavā “na kevalaṃ ahaṃ idheva taṃ āmantesiṃ, aññadāpi āmantetvā oḷārikaṃ nimittaṃ akāsiṃ, tampi tayā na paṭividdhaṃ, tavevāyaṃ aparādho”ti evaṃ sokavinodanattāya nānappakārato therasseva dosāropanattam ārabhi.

183. **Piyehi manāpehīti** mātāpitābhātābhagini-ādikehi jātiyā **nānābhāvo**, maraṇena **vinābhāvo**, bhavena **aññathābhāvo**. **Taṃ kutettha labbhāti tanti** tasmā, yasmā sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi, sambodhiṃ patvāpi, dhammacakkaṃ pavattetvāpi, yamakapāṭihāriyaṃ dassetvāpi, devorohaṇaṃ katvāpi, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhatam palokadhammaṃ, taṃ vata Tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, rodantenāpi kandantenāpi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhanti. **Puna paccāvamissatīti** yaṃ cattaṃ vantaṃ, taṃ vata puna paṭikhādissatīti¹ attho.

184. **Yathayidaṃ brahmacariyanti** yathā idaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ Sāsana brahmacariyaṃ. **Addhaniyanti** addhānakkhamaṃ. **Ciraṭṭhitikanti** cirappavattivasena ciraṭṭhitikaṃ. **Cattāro satipaṭṭhānāti**-ādi sabbaṃ lokiyalokuttaravaseneva kathitaṃ. Etesaṃ pana bodhipakkhiyaṇaṃ dhammānaṃ vinicchayo sabbākārena Visuddhimagge paṭipadāññadassanavisuddhiniddese vutto. Sesamettha uttānamevāti.

Tatīyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. **Nāgāpalokitanti** yathā hi mahājanassa aṭṭhīni koṭiyā koṭiṃ āhacca ṭhitāni Paccekabuddhānaṃ, aṅkusakalaggāni viya, na evaṃ Buddhānaṃ.

1. Paṭisaṅkharissatīti (Ka), paṭidissatīti (Syā)

Buddhānaṃ pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ʒhitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṃ parivattetuṃ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṃ apaloketukāmo sakalasarīreṇeva parivattati, evaṃ parivattitabbaṃ hoti. Bhagavato pana nagaradvāre ʒhatvā “Vesāliṃ apalokessāmi”ti citte uppannamatte “Bhagavā anekāni kappakoṭisahasāni pāramiyo pūrentehi tumhehi na gīvaṃ parivattetvā apalokanakammaṃ katan”ti ayaṃ pathavī kulālacakkaṃ viya parivattetvā Bhagavantam Vesālinagarābhimukhaṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Nanu ca na kevalaṃ Vesāliyāva,
Sāvattirājagahanāṇḍapāṭaligāmaṇātikagāmaṇesupī tato tato
nikkhaṇṭakāle taṃ taṃ sabbaṃ pacchimadassanaṃeva, tattha tattha kasmā
nāgāpalokitaṃ nāpalokesīti. Anacchariyattā. Tattha tattha hi nivattetvā
apalokentassetam na acchariyaṃ hoti, tasmā nāpalokesi. Apica Vesālirājāno
āsannavināsā, tiṇṇaṃ vassānaṃ upari vinassissanti. Te taṃ nagaradvāre
Nāgāpalokitaṃ nāma cetiyaṃ katvā gandhamālādīhi pūjessanti, taṃ nesaṃ
dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti tesam anukampāya apalokesi.

Dukkhaṇṭakaroti vaṭṭadukkhaṇṭakaro. **Cakkhumā**ti pañcahi
cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbuto**ti kilesaṇṭakānaṃ parinibbuto.

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. **Mahāpadeseti** mahā-okāse, mahā-apadese vā, Buddhādayo
mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho.

188. **Neva abhinanditabbanti** haṭṭhatuṭṭhehi sādhuṇṭakāraṃ datvā pubbeva
na sotabbaṃ, evaṃ kate hi pacchā “idaṃ na sametī”ti vuccamāno “kiṃ
pubbeva ayaṃ dhammo, idāni na dhammo”ti vatvā laddhiṃ na vissajjati.
Nappaṭikkositabbanti “kiṃ esa bālo vadatī”ti evaṃ pubbeva na vattabbaṃ,
evaṃ vutte hi vattum yuttampi na vakkhati. Tenāha “anabhinanditvā
appaṭikkositvā”ti. **Padabyañjanānī**ti padasaṅkhātāni byañjanāni. **Sādhukāraṃ**
uggahetvāti

imasmiṃ ṭhāne Pāḷi vuttā, imasmiṃ ṭhāne attho vutto, imasmiṃ ṭhāne anusandhi kathito, imasmiṃ ṭhāne pubbāparam kathitanti suṭṭhu gahetvā. **Sutte osāretabbānī**ti sutte otāretabbāni. **Vinaye sandassetabbānī**ti vinaye saṃsandetabbāni.

Ettha ca **suttanti** vinayo. Yathāha “kattha paṭikkhittam, Sāvatthiyam Suttavibhaṅge”ti¹. **Vinayoti** Khandhako. Yathāha “vinayātisāre”ti². Evaṃ Vinayapiṭakampi na pariyādiyati. Ubhatovibhaṅgā pana suttam, Khandhakapariyāyā vinayoti evaṃ Vinayapiṭakam pariyādiyati. Atha vā Suttantapiṭakam suttam, Vinayapiṭakam vinayoti evaṃ dveveva piṭakāni pariyādiyanti. Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttam, Vinayapiṭakam vinayoti evampi tīni piṭakāni na tāva pariyādiyanti. Asuttanāmakañhi³ Buddhavacanam nāma atthi. Seyyathidam, Jātakam Paṭisambhidā Niddeso Suttanipāto Dhammapadam Udānam Itivuttakam Vimānavutthu Petavatthu Theragāthā Therīgāthā Apadānanti.

Sudinnatthero pana “asuttanāmakam Buddhavacanam na atthi”ti tam sabbam paṭipakkhipitvā “tīni piṭakāni suttam, vinayo pana kāraṇam”ti āha. Tato tam kāraṇam dassento idam suttamāhari—

“Ye kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya, ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netam Satthusāsanan’ti. Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā, pavivekāya saṃvattanti no

1. Vi 4. 505 piṭṭhe.

2. Kosambiyam vinayātisāreti (Syā, Ka) Vi 4. 506 piṭṭhe passitabbam.

3. Asuttanāmakam kiñci (Syā)

saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṁvattanti no kosajjāya, subharatāya saṁvattanti no dubbharatāya, ekaṁsena Gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṁ Satthusāsanā’¹ti.

Tasmā **sutteti** Tepiṭake Buddhavacane otāretabbāni. **Vinayeti** etasmim rāgādivinayakāraṇe saṁsandetabbānīti ayamettha attho. **Na ceva sutte osarantīti** suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā challim uṭṭhapetvā gulhavessantara gulha-ummagga gulhavinaya vedallapiṭakānaṁ aññatarato āgatāni paññāyantīti attho. Evaṁ āgatāni hi rāgādivinaye ca na paññāyamānāni chaḍḍetabbāni honti. Tena vuttaṁ “īti hetam bhikkhave chaḍḍeyyātha”²ti. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo.

Idam bhikkhave catuttham mahāpadesam dhāreyyāthāti idam catuttham dhammassa patiṭṭhānokāsam dhāreyyātha.

Imasmim pana ṭhāne imam pakiṇṇakam veditabham—sutte cattāro mahāpadesā, Khandhake cattāro mahāpadesā, cattāri pañhabyākaraṇāni, suttam, suttanulomam, ācariyavādo, attanomati, tisso saṅgītiyoti.

Tattha “ayam dhammo, ayam vinayo”³ti dhammavinicchaye patte ime cattāro mahāpadesā pamāṇam. Yam ettha sameti tadeva gahetabham, itaram viravantassapi² na gahetabham.

“Idam kappati, idam na kappatī”³ti kappiyākappiyavinicchaye patte “yam bhikkhave mayā idam na kappatīti appaṭikkhittam, tam ce akappiyam anulometi, kappiyam paṭibāhati, tam vo na kappatī”³ti-ādinā³ nayena Khandhake vuttā cattāro mahāpadesā pamāṇam. Tesam vinicchayakathā **Samantapāsādikāyam** vuttā. Tattha vuttanayena yam kappiyam anulometi, tadeva kappiyam, itaram akappiyanti evam sanniṭṭhānam kātabham.

Ekaṁsabyākaraṇīyo pañho, vibhajjabyākaraṇīyo pañho, paṭipucchābyākaraṇīyo pañho, ṭhapanīyo pañhoti imāni **cattāri pañhabyākaraṇāni** nāma. Tattha “cakkhum aniccan”³ti puṭṭhena “āma aniccan”³ti ekaṁseneva

1. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhesu.

2. Virujjhantassāpi (Syā)

3. Vi 3. 348 piṭṭhe.

byākātabbāṃ. Esa nayo sotādisu. Ayaṃ **ekaṃsabyākaraṇīyo** pañho. “Aniccaṃ nāma cakkhun”ti puṭṭhena “na cakkhumeva, sotampi aniccaṃ ghānampi aniccaṃ”ti evaṃ vibhajitvā byākātabbāṃ. Ayaṃ **vibhajjabyākaraṇīyo** pañho. “Yathā cakkhu tathā sotāṃ, yathā sotāṃ tathā cakkhun”ti puṭṭhena “kenatṭhena pucchasi”ti paṭipucchitvā “dassanatṭhena pucchāmi”ti vutte “na hī”ti byākātabbāṃ, “aniccatṭhena pucchāmi”ti vutte āmāti byākātabbāṃ. Ayaṃ **paṭipucchābyākaraṇīyo** pañho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti-ādīni puṭṭhena pana “abyākatametāṃ Bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabbo. Ayaṃ **ṭhapanīyo** pañho. Iti tenākārena pañhe sampatte imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇaṃ. Imesaṃ vasena so pañho byākātabbo.

Suttādisu pana **Suttaṃ** nāma tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīṇi piṭakāni. **Suttānulomaṃ** nāma anulomakappiyaṃ. **Ācariyavādo** nāma Aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttaṃ appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena Buddhova paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttana samentameva gahetabbāṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttana samentoyeva gahetabbo, na itaro. Attanomati pana sabbadubbala, sāpi suttana samentāyeva gahetabbā, na itarā. Pañcasatikā, sattasatikā, saḥassikāti imā pana **tisso saṅgītiyo**. Suttampi tāsu āgatameva pamāṇaṃ, itaraṃ gārayhasuttaṃ na gahetabbāṃ. Tattha otarantānipi hi padabyañjanāni na ceva sutte otaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. **Kammāraputtassāti** suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko Bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane vihāraṃ kārāpetvā niyyātesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “Ambavane”ti.

Sūkaramaddavanti nātitaruṇassa nātijiṇṇassa ekajeṭṭhakasūkarassa pavattamaṃsaṃ. Taṃ kira mudu ceva siniddhaṃca hoti, taṃ paṭiyādāpetvā sādhuṃ

pacāpetvāti attho. Eke bhaṇanti “**sūkaramaddavanti** pana mudu-odanassa pañcagorasayūsapācanavidhānassa nāmetam, yathā gavapānam nāma pākanāman”ti. Keci bhaṇanti “**sūkaramaddavam** nāma rasāyanavidhi, tam pana rasāyanasatthe āgacchati, tam Cundena ‘Bhagavato parinibbānam na bhavēyyā’ti rasāyanam paṭiyattan”ti. Tattha pana dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu.

Nāham tanti imaṃ sīhanādam kimattham nadati?

Parūpavādamocanattham. Attanā paribhuttāvasesam neva bhikkhūnam, na manussānam dātuṃ adāsi, āvāṭe nikhaṇāpetvā vināsesīti hi vattukāmānam idaṃ sutvā vacanokāso na bhavissatīti paresam upavādamocanattham sīhanādam nadatīti.

190. **Bhuttassa ca sūkaramaddavenāti** bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa upppajjissatha, atikharo bhavissati. Siniddhabhojanam bhuttattā panassa tanuvedanā ahosi. Teneva padasā gantuṃ asakkhi. **Virecamānoti** abhiñham pavattalohitavirecanova samāno. **Avocāti** attanā patthitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha. Imā pana dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitaḡāthāyoti veditabbā.

Pāṇiyāharaṇavaṇṇanā

191. **Inghāti** codanatthe nipāto. **Acchodakāti** pasannodakā. **Sātodakāti** madhurodakā. **Sītodakāti** tanusītalasalilā. **Setakāti**¹ nikkaddamā. **Suppatitthāti** sundaratitthā.

Pukkusamallaputtavattuvavaṇṇanā

192. **Pukkusoti** tassa nāmam. **Mallaputtoti** Mallarājaputto. Mallā kira vārena rajjam kārenti. Yāva nesaṃ vāro na pāpuṇāti, tāva vaṇijjam karonti. Ayampi vaṇijjameva karonto pañca sakaṭasatāni yojāpetvā dhuravāte² vāyante purato gacchati, pacchā vāte vāyante satthavāham purato pesetvā sayam pacchā gacchati. Tadā pana pacchā vāto vāyi, tasmā esa purato satthavāham pesetvā

1. Setodakāti (Syā, Ka)

2. Purato vāte (Syā)

sabbaratanayāne nisīditvā Kusinārato nikkhamitvā “pāvaṃ gamissāmī”ti maggaṃ paṭipajji. Tena vuttaṃ “Kusinārāya Pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hotī”ti.

Ālāroti tassa nāmaṃ. Dīghapiṅgalo kireso, tenassa Ālāroti nāmaṃ ahosi. **Kālāmo**ti gottam. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Neva dakkhatī**ti na addasa. Yatrasaddayuttattā panetaṃ anāgatavasena vuttaṃ. Evarūpañhi īdisesu thānesu saddalakkhaṇaṃ.

193. **Niccharantīsū**ti vicarantīsu. **Asaniyā phalantiyā**ti navavidhāya asaniyā bhijjamānāya viya mahāravaṃ ravantiyā. Navavidhā hi asaniyo asaṇṇā vicakkā saterā gaggārā kapisīsā macchavilolikā kukkuṭakā daṇḍamaṇikā sukkhāsanīti. Tattha asaṇṇā asaṇṇaṃ karoti. Vicakkā ekaṃ cakkam karoti. Saterā saterasadisā¹ hutvā patati. Gaggārā gaggarāyamānā patati. Kapisīsā bhamukaṃ ukkhipento makkaṭo viya hoti. Macchavilolikā vilolitamaccho viya hoti. Kukkuṭakā kukkuṭasadisā hutvā patati. Daṇḍamaṇikā naṅgalasadisā hutvā patati. Sukkhāsanī patitaṭṭhānaṃ samugghāṭeti.

Deve vassanteti sukkhagajjitaṃ gajjitvā antarantarā vassante. **Ātumāyanti** ātumaṃ nissāya viharāmi. **Bhusāgāreti** khalasālāyaṃ. **Etthesoti** etasmiṃ kāraṇe eso mahājanakāyo sannipatito. **Kva ahosī**ti kuhiṃ ahosi. **So taṃ bhanteti** so tvaṃ bhante.

194. **Siṅgīvaṇṇanti** siṅgīsuvavaṇṇaṇṇaṃ. **Yugamaṭṭhanti** maṭṭhayugaṃ, saṇhasāṭakayugaṇanti attho. **Dhāraṇīyanti** antarantarā mayā dhāretabbaṃ, paridahitabbanti attho. Taṃ kira so tathārūpe chaṇadivaseyeva dhāretvā sesakāle nikkhipati. Evaṃ uttamaṃ maṅgalavatthayugaṃ sandhāyāha. **Anukampaṃ upādāyā**ti mayi anukampaṃ paṭicca. **Acchādehī**ti upacāravacanametam, ekaṃ mayham dehi, ekaṃ Ānandassāti attho. Kiṃ pana thero taṃ gaṇhīti. Āma gaṇhi. Kasmā? Matthakappattakiccattā. Kiñcāpi hesa evarūpaṃ lābham paṭikkhipitvā upaṭṭhākaṭṭhānaṃ paṭipanno, taṃ panassa upaṭṭhākakiccaṃ matthakaṃ pattaṃ, tasmā aggahesi. Ye cāpi evaṃ vadeyyuṃ “anārādhako maññe

1. Saṅkārasadisā (Ka) Lakārasadisā (Syā)

Ānando, pañcavīsati vassāni upaṭṭhahantena na kiñci Bhagavato santikā tena laddhapubban”ti. Tesam vacanokāsacchedanattampi aggahesi. Apica jānāti Bhagavā “Ānando gahetvāpi attanā na dhāressati, mayhamyeva pūjaṃ karissati. Mallaputtena pana Ānandaṃ pūjentena saṃghopi pūjito bhavissati, evamassa mahāpuññarāsi bhavissati”ti therassa ekaṃ dāpesi. Theropi teneva kāraṇena aggahesīti. **Dhammiyā kathāyāti** vatthānumodanakathāya.

195. **Bhagavato kāyaṃ upanāmitanti** nivāsanapārūpanavasena allīyāpitaṃ. Bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pārūpi. **Hataccikaṃ viyāti**¹ yathā hatacciko aṅgāro antanteneva jotati, bahi panassa pabhā natthi, evaṃ bahi paṭicchannappabhaṃ hutvā khāyatīti attho.

Imesu kho Ānanda dvīsupi kālesūti kasmā imesu dvīsu kālesu evaṃ hoti? Āhāravisesena ceva balavasomanassena ca. Etesu hi dvīsu kālesu sakalaccakkavāle devatā āhāre ojaṃ pakkhipanti, taṃ paṇītabhojanaṃ kucchim pavisitvā pasannarūpaṃ samuṭṭhāpeti, āhārasamuṭṭhānarūpassa pasannattā manacchāṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Sambodhidivase cassa “anekakappakoṭṭisatasahasasañcīto vata me kilesarāsi ajja pahīno”ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchāṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Parinibbānadivasepi “ajja dānāhaṃ anekehi Buddhasatasahashehi pavīṭṭhaṃ **amatamahānibbānaṃ** nāma nagaraṃ pavisissāmī”ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchāṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Iti āhāravisesena ceva balavasomanassena ca imesu dvīsu kālesu evaṃ hotīti veditabbaṃ. **Upavattaneti** pācīnato nivattanasālavane. **Antarena yamakasālānanti** yamakasālārukkhaṇaṃ majjhe.

Singīvaṇṇantigāthā saṅgītikāle ṭhapitā.

1. Vītaaccikaṃ viyāti (Sī)

196. **Nhatvā ca pivitvā cāti** ettha tadā kira Bhagavati nahāyante antonadiyaṃ macchakacchapā ca ubhatotīresu vanasaṇḍo ca sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva hoti. **Ambavananti** tassāyeva nadiyā tīre ambavanam. **Āyasmantaṃ Cundakanti** tasmiṃ kira khaṇe Ānandatthero udakasāṭakaṃ pīlento ohīyi, Cundatthero samīpe ahosi. Taṃ Bhagavā āmantesi.

Gantvāna Buddho nadikaṃ kakudhanti imāpi gāthā saṅgītikāleyeva ṭhapitā. Tattha **pavattā Bhagavā idha dhammeti** Bhagavā idha sāsane dhamme pavattā, caturāsītidhammakhandhasahassāni pavattānīti¹ attho. **Pamukhe² nisīdīti** Satthu puratova nisīdi. Ettāvatā ca thero anuppatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ āmantesi.

197. **Alābhāti** ye aññesaṃ dānānisamsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdhanti** puññavisesena laddhampi manussattaṃ dulladdham. **Yassa teti** yassa tava. Uttanḍulaṃ vā atikilinnam vā ko jānāti, kīdisampi pacchimam piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā Tathāgato parinibbuto, addhā ye yaṃ vā taṃ vā dinnam bhavissatīti. **Lābhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikadānānisamsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhanti** tuyham manussattaṃ suladdham. **Samasamaphalāti** sabbākārena samānaphalā³.

Nanu ca yaṃ Sujātāya dinnam piṇḍapātāṃ bhuñjitvā Tathāgato abhisambuddho, so sarāgasadosasamohakāle paribhutto, ayaṃ pana Cundena dinno vītarāgavītadosavītamohakāle paribhutto, kasmā ete samaphalāti. Parinibbānasamatāya ca samāpattisamatāya ca anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi Sujātāya dinnam piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, Cundena dinnam paribhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāyapi** samaphalā. Abhisambujjhanadivase ca catuvīsati koṭīsatasaṃhassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajjīti evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalā. Sujātā ca aparabhāge assosi “na kiresā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā anuttaram sammāsambodhim

1. Pavattāti (?)

2. Sammukhe (Ka)

3. Samasamaphalā (Syā, Ka)

abhisambuddho, sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanaṃ ahosi”ti. Tassā idaṃ sutvā “lābhā vata me”ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassāpi aparabhāge “avasānapiṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsam kira me gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā Satthā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto”ti sutvā “lābhā vata me”ti anussarato balavasomanassaṃ udapādīti evaṃ **anussaraṇasamatāyapi** samaphalāti veditabbā.

Yasasaṃvattanikanti parivārasaṃvattanikaṃ.

Ādhipeyyasaṃvattanikanti jeṭṭhakabhāvasaṃvattanikaṃ.

Saṃyamatotī sīlasaṃyamena saṃyamantassa, saṃvare ʈhitassāti attho **veraṃ na cīyatīti** pañcavidhaṃ veraṃ na vaḍḍhati. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** kusalo pana ñāṇasampanno ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmaṃ akusalaṃ jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** so imaṃ pāpakaṃ jahitvā rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena nibbutoti. Iti Cundassa ca dakkhiṇaṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ sampassamāno udānaṃ udānesīti.

Catutthabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālāvaṇṇanā

198. **Mahatā bhikkhusaṃghena saddhinti** idha bhikkhūnaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya hi “na cirena Bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi. Tasmā gaṇanavītivatto saṃgho ahosi. **Upavattanaṃ Mallānaṃ sālavananti** yatheva hi Kalambanadītīrato rājamātuvihāradvārena Thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ Hiraññavatiyā pārimatīrato Sālavanuyyānaṃ, yathā Anurādhapurassa Thūpārāmo, evaṃ taṃ Kusinārāyaṃ hoti. Yathā Thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivatto, evaṃ uyyānato sālavanaṃ pācīnamukhaṃ gantvā uttarena nivattaṃ. Tasmā taṃ “upavattanan”ti vuccati. **Antarena**

yamakasālānaṃ uttarasīsakanti tassa kira mañcakassa ekā sālapani sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Apica **yamakasālā** nāma mūlakhandhaviṭapapattēhi aññamaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālāti¹ vuttaṃ. **Mañcakam paññapehīti** tasmim kira uyyāne rājakulassa sayanamañño atthi, taṃ sandhāya paññapehīti āha. Theropi tamyeva paññapetvā adāsi.

Kilantosmi Ānanda nipajjissāmīti Tathāgatassa hi—

Gocari kaḷāpo gaṇgeyyo, piṅgalo pabbateyyako.

Hemavato ca tambo ca, mandākini² uposatho.

Chaddantoyeva dasamo, etc nāgānamuttamāti—

Ettha yaṃ dasannaṃ gocarisaṅkhātānaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa kaḷāpassāti evaṃ dasaguṇavaddhitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṃ koṭisahassabalappamāṇaṃ balaṃ, taṃ sabbampi Cundassa piṇḍapātaṃ paribhuttakālato paṭṭhāya caṅgavāre³ pakkhitta-udakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvānagarato tīṇi gāvutāni Kusinārānagaraṃ, etasmim antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahatā ussāhena āgacchantopi sūriyassa atthaṅgamitavelāyaṃ saṅghāsamaye⁴ Bhagavā Sālavanaṃ pavittṭho. Evaṃ rogo sabbaṃ ārogyaṃ maddanto āgacchatī. Etamatthaṃ dassento viya sabbalokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto “kilantosmi Ānanda nipajjissāmī”ti āha.

Kasmā pana Bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgato, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyituntī. Parinibbāyituṃ nāma na katthaci na sakkā, tīhi pana kāraṇehi idhāgato, idaṇhi Bhagavā evaṃ passati “mayi aññattha parinibbāyante Mahāsudassanasuttassa atthupatti na bhavissati, Kusinārāyaṃ pana parinibbāyante yamaṃ devaloke anubhavitabbaṃ sampattim manussalokeyeva anubhaviṃ, taṃ dvīhi bhāṇavārehi maṇḍetvā desessāmi, taṃ me sutvā bahū janā kusalaṃ kātabbaṃ maññissantī”ti.

1. Ṭhitā sālāti (Syā), ṭhitasākhāti (Ṭikā)

3. Caṅkavāre (Ka), paṅkavāre (Syā)

2. Mandāgiri (Ka)

4. Sāyaṇhasamaye (Syā)

Aparampi passati “maṃ aññattha parinibbāyantaṃ Subhaddo na passissati, so ca Buddhaveneyyo na sāvakaveneyyo, na taṃ sāvakā vinetuṃ sakkonti, Kusinārāyaṃ parinibbāyantaṃ pana maṃ so upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissati, pañhāvissajjanapariyosāne ca saraṇesu patiṭṭhāya mama santike pabbajjaṇca upasampadaṇca labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā mayi dharamāneyeva arahattaṃ patvā pacchimasāvako bhavissati”ti.

Aparampi passati “mayi aññattha parinibbāyante dhātubhājanīye mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ parinibbute Doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajissati”ti. Imehi tihi kāraṇehi Bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgatoti veditabbo.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā,
Tathāgataseyyāti catasso seyyā.

Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī sattā vāmena passena senti”ti¹ ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇena passena sayantā nāma natthi.

“Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”ti¹ ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi petā atṭhisāṅghāṭajaṭitā ekena passena sayitum sakkonti, uttānāva senti.

“Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti -pa-attamano hoti”ti¹ ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnāṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasaṃ sayitvāpi pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, “na yidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpan”ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan”ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya

sīhavi jambhitam vijambhitvā kesarabhāram vidhunitvā tikkhattum
sīhanādam naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgatassa seyyā**ti vuccati¹. Tāsu idha
sīhaseyyā āgatā, ayañhi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādam. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya,
īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi goppake, jāṇunā vā jāṇumhi
saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā
aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā
nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tasmā evaṃ nipajji.
Anuṭṭhānaseyyaṃ upagatatā panettha “uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā”ti na
vuttaṃ. Kāyavasena cettha anuṭṭhānaṃ veditabbaṃ, niddāvasena pana taṃ
rattiṃ Bhagavato bhavaṅgassa okāsoyeva nāhosi. Paṭhamayāmasmiñhi
Mallānaṃ dhammadesanā ahosi, majjhimayāme Subhaddassa,
pacchimayāme bhikkhusaṃghaṃ ovadi, balavapaccūse parinibbāyi.

Sabbapāliphullāti sabbe samantato pupphitā mūlato paṭṭhāya yāva aggā
ekacchannā ahesuṃ, na kevalaṅca yamakasālāyeva, sabbepi rukkhā
sabbapāliphullāva ahesuṃ. Na kevalaṅhi tasmiṃyeva uyyāne, sakalamhipi
dasasahassacakkavāle pupphūpagā pupphaṃ gaṇhiṃsu, phalūpagā phalaṃ
gaṇhiṃsu. Sabbarukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākāsu
sākāpadumāni, vallīsu vallipadumāni, ākāsesu ākāsapadumāni²
pathavītalaṃ bhinditvā daṇḍapadumāni pupphiṃsu. Sabbo mahāsamuddo
pañcavaṇṇapadumasañchanno ahosi, tiyojanasahassavittthato himavā
ghanabaddhamorapiñcha kalāpo viya, nirantaraṃ mālādāmagavacchiko
viya, suṭṭhu piḷetvā ābaddhapupphavaṭaṃsako viya, supūritaṃ
pupphacaṅkoṭakaṃ viya ca atiramaṇīyo ahosi.

Te Tathāgatassa sarīraṃ okirantīti te yamakasālā bhummadevatāhi
sañcalitakhandhasākhaviṭapā Tathāgatassa sarīraṃ avakiranti, sarīrassa
upari pupphāni vikirantīti attho. **Ajjhokirantī**ti ajjhottharantā viya kiranti.
Abhippakirantīti abhiṇhaṃ punappunaṃ pakirantiyeva.

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

2. Ullokapadumāni (Tīkā)

Dibbānīti devaloke Nandapokkharāṇisambhavāni, tāni honti suvaṇṇavaṇṇāni paṇṇacchattappamāṇapattāni, mahātumbamattaṃ reṇuṃ gaṇhanti. Na kevalaṇca mandāravapupphāneva, aññānīpi pana dibbāni Pāricchattakakoviḷārapupphādīni suvaṇṇacaṅkoṭakāni pūretvā cakkavāḷamukhavatṭiyampi tidasapurepi brahmalokepi ṭhitāpi devatāti pavitṭhāni antalikkhā patanti. **Tathāgatassa sarīranti** antarā avikiṇṇāneva āgantvā pattakiṇṇajakkhareṇucunṇehi Tathāgatassa sarīrameva okiranti.

Dibbānīpi candanacunṇānīti devatānaṃ upakappanacandanacunṇāni. Na kevalaṇca devatānaṃyeva, nāgasupaṇṇamanussānampi upakappanacandanacunṇāni. Na kevalaṇca candanacunṇāneva, kāḷānusārikalohitacandanādisabbadibbagandhajālacunṇāni, haritāla-añjanasuvaṇṇarajatacunṇāni sabbadibbagandhavāsavikatiyo suvaṇṇarajatādisamugge pūretvā cakkavāḷamukhavatṭi-ādisu ṭhitāhi devatāhi pavitṭhāni antarā avippakiritvā Tathāgatasseva sarīraṃ okiranti.

Dibbānīpi tūriyānīti devatānaṃ upakappanatūriyāni. Na kevalaṇca tāniyeva, sabbānīpi tantibaddhacammaṇṇapariyonaddhaghanasusirabhedāni dasasahassacakkavāḷesu devanāgasupaṇṇamanussānaṃ tūriyāni ekacakkavāḷe sannipattitvā antalikkhe vajjantīti veditabbāni.

Dibbānīpi saṅgītānīti varuṇavāraṇadevatā¹ kira nāmetā dīghāyukā devatā “mahāpuriso manussapathe nibbattitvā Buddho bhavissatī”ti sutvā “paṭisandhiggahaṇadivase naṃ gahetvā gamissāmā”ti mālaṃ ganthetumārabhiṃsu. Tā ganthamānāva “mahāpuriso mātukucchiyaṃ nibbatto”ti sutvā “tumhe kassa ganthathā”ti vuttā na tāva niṭṭhātī² “kucchito nikkhamanadivase gaṇhitvā gamissāmā”ti āhaṃsu. Punapi “nikkhanto”ti sutvā “mahābhinnikkhamanadivase gamissāmā”ti. Ekūnatimsavassāni ghare vasitvā “ajja mahābhinnikkhamanaṃ nikkhanto”tipi sutvā “abhisambodhidivase gamissāmā”ti. Chabbassāni padhānaṃ katvā “ajja abhisambuddho”tipi sutvā “dhammacakkappavattanadivase gamissāmā”ti. “Sattasattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā isipatanaṃ gantvā dhammacakkaṃ pavattitan”tipi sutvā “yamaḥapāṭihāriyadivase gamissāmā”ti. “Ajja yamaḥapāṭihāriyaṃ

1. Varuṇavāraṇadevatā (Syā)

2. Niṭṭhanti (Syā)

karī”tipi sutvā “devorohaṇadivase gamissāmā”ti. “Ajja devorohaṇaṃ sari”tipi sutvā “āyusaṅkhārossajjane gamissāmā”ti. “Ajja āyusaṅkhāraṃ ossaji”tipi sutvā “na tāva niṭṭhāti parinibbānadivase gamissāmā”ti. “Ajja Bhagavā yamakasālānamantare dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ upagato balavapaccūsasamaye parinibbāyissati. Tumhe kassa ganthathā”ti sutvā pana—“kinnāmetaṃ, ‘ajjeva mātukucchiyaṃ paṭisandhim gaṇhi, ajjeva mātukucchito nikkhami, ajjeva mahābhinnikkhamanaṃ nikkhami, ajjeva Buddho ahosi, ajjeva dhammacakkaṃ pavattayi, ajjeva yamakaṭṭhāriyaṃ akāsi, ajjeva devaḷokā otiṇṇo, ajjeva āyusaṅkhāraṃ ossaji, ajjeva kira parinibbāyissati”ti. Nanu nāma dutiyadivase yāgupānakālamattampi ṭhātabbaṃ assa. Dasa pāramiyo pūretvā Buddhattaṃ pattassa nāma ananucchavikametaṃ”ti—apariniṭṭhitāva mālāyo gahetvā āgamma antocakkavāḷe okāsaṃ alabhamānā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ lambitvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyāva ādhāvantiyo hatthena hatthaṃ gīvāya gīvaṃ gahetvā tīṇi ratanāni ārabba dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni chabbaṇṇarasmiyo dasa pāramiyo aḍḍhacattāṇi jātakasatāni cuddasa Buddhaṇṇāni¹ ārabba gāyitvā tassa tassa avasāne “mahāyaso mahāyaso”ti vadanti. Idametaṃ paṭicca vuttaṃ “dibbānipi saṅgītāni antalikkhe vattanti Tathāgatassa pūjāyā”ti.

199. Bhagavā pana yamakasālānaṃ antarā dakkhiṇena passena nipannoyeva pathavītalato yāva cakkavāḷamukhavaṭṭiyā, cakkavāḷamukhavaṭṭito ca yāva brahmalokā sannipatitāya parisāya mahantaṃ ussāhaṃ disvā āyasmato Ānandassa ārocesi. Tena vuttaṃ “atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ -pa- Tathāgatassa pūjāyā”ti. Evaṃ mahāsakkāraṃ dassetvā tenāpi attano asakkatabhāvameva dassento **na kho Ānanda ettāvatāti**-ādimāha.

Idaṃ vuttaṃ hoti—“Ānanda mayā Dīpaṅkarapādamūle nipannena aṭṭha dhamme samodhānetvā abhinīhāraṃ karontena na mālāgandhatūriyasaṃgītānaṃ atthāya abhinīhāro kato, na etadatthāya pāramiyo pūritā. Tasmā na kho ahaṃ etāya pūjāya pūjito nāma homī”ti.

1. Buddhaguṇāni (Ka)

Kasmā pana Bhagavā aññattha ekaṃ umāpupphamattampi gahetvā Buddhaguṇe āvajjetvā katāya pūjāya Buddhañāṇenāpi aparicchinnam vipākaṃ vaṇṇetvā idha evaṃ mahantaṃ pūjaṃ paṭikkhipatīti. Parisānuggahena ceva sāsanaṃ ca ciraṭṭhitikāmatāya. Sace hi Bhagavā evaṃ na paṭikkhipeyya, anāgate sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ na paripūressanti, samādhissa āgataṭṭhāne samādhiṃ na paripūressanti, vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṃ na gāhāpessanti. Upaṭṭhāke samādapetvā pūjānyeva kārentā viharissanti. Āmisapūjā ca nāmesā sāsanaṃ ekadivasampi ekayāgupānakālamattampi sandhāretuṃ na sakkoti. Mahāvihārasadisañhi vihārasahassaṃ mahācetiyaśadisañca cetiyasahassampi sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkonti. Yena kammaṃ kataṃ, tasseva hoti. Sammāpaṭipatti pana Tathāgatassa anucchavikā pūjā. Sā hi tena patthitā ceva, sakkoti sāsanañca sandhāretuṃ, tasmā taṃ dassento **yo kho Ānandāti-** ādimāha.

Tattha **dhammānudhammapaṭipannoti** navavidhassa lokuttaradhammassa anudhammaṃ pubbabhāgaṭipadaṃ paṭipanno. Sāyeva pana paṭipadā anucchavikattā “sāmīcī”ti vuccati, taṃ sāmīciṃ paṭipannoti **sāmīcippaṭipanno**. Tameva pubbabhāgaṭipadā saṅkhātāṃ anudhammaṃ carati pūretīti **anudhammacārī**.

Pubbabhāgaṭipadāti ca sīlaṃ ācārapaññatti dhutaṅgasamādānaṃ yāva gotrabhuto sammāpaṭipadā veditabbā. Tasmā yo bhikkhu chasu agāraṃ vesu patiṭṭhāya paññattiṃ atikkamati, anesanāya jīvikaṃ kappeti, ayaṃ na dhammānudhammapaṭipanno. Yo pana sabbaṃ attano paññattaṃ sikkhāpadaṃ jinavelaṃ jinamariyādaṃ jinaśāsanaṃ aṇumattampi na vītikkamati, ayaṃ dhammānudhammapaṭipanno nāma. Bhikkhuniyāpi eseva nayo. Yo upāsako pañca verāni dasa akusalakammaṃ upaṭṭheyya vattati appeti, ayaṃ na dhammānudhammapaṭipanno. Yo pana tisu saraṇesu pañcasupi sīlesu dasasu sīlesu paripūrakārī hoti, māsassa aṭṭha uposatha karoti, dānaṃ deti, gandhapūjaṃ mālāpūjaṃ karoti, mātaraṃ pitaraṃ upaṭṭhāti, dhammike samaṇabrāhmaṇe upaṭṭhāti, ayaṃ dhammānudhammapaṭipanno nāma. Upāsikāyapi eseva nayo.

Paramāya pūjāyāti uttamāya pūjāya, ayañhi nirāmisapūjā nāma sakkoti mama sāsanaṃ sandhāretuṃ. Yāva hi imā catasso parisā maṃ imāya pūjessanti, tāva mama sāsanaṃ majjhe nabhassa puṇṇacando viya virocissatīti dasseti.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. **Apasāresīti** apanesi. **Apehīti** apagaccha. Thero ekavacaneneva tālavaṇṇaṃ¹ nikkhipitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. **Upaṭṭhākoti**-ādi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāyāha. **Ayaṃ bhante āyasmā Upavāṇoti** evaṃ therena vutte Ānando Upavāṇassa sadosabhāvaṃ sallakkheti, handassa niddosabhāvaṃ kathessāmīti Bhagavā **yebhuyyena Ānandāti**-ādimāha. Tattha **yebhuyyenāti** idaṃ asaṇṇasattānañceva arūpadevatānañca ohīnabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Apphuṭoti** asamphuṭṭho abharito vā. Bhagavato kira āsannapadese vālaggamatte okāse sukhumattabhāvaṃ māpetvā dasa dasa mahesakkhā devatā aṭṭhaṃsu. Tāsaṃ parato vīsati vīsati. Tāsaṃ parato tiṃsati tiṃsati. Tāsaṃ parato cattālīsāṃ cattālīsāṃ. Tāsaṃ parato pañṇāsāṃ pañṇāsāṃ. Tāsaṃ parato saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu. Tā aṇṇamaṇṇaṃ hatthena vā pādena vā vatthena vā na byābādhenti. “Apehi, maṃ mā ghaṭṭehī”ti vattabbākāraṃ nāma natthi. “Tā kho pana devatāyo dasapi hutvā vīsatipi hutvā tiṃsampi hutvā cattālīsampi hutvā pañṇāsampi hutvā āraggakoṭīnitudanamattepi tiṭṭhanti, na ca aṇṇamaṇṇaṃ byābādhenti”ti² vuttasadisāva ahesuṃ. **Ovārentoti** āvārento³. Thero kira pakatīyāpi mahāsarīro hatthipotakasadisō, so paṃsukūlacīvaram pārupitvā atimahā viya ahosi.

Tathāgataṃ dassanāyāti Bhagavato mukhaṃ daṭṭhuṃ alabhamānā evaṃ ujjhāyīṃsu. Kiṃ pana tā therāṃ vinivijjha passituṃ na sakkontīti. Āma na sakkonti. Devatā hi puthujjane vinivijjha passituṃ sakkonti, na khīṇāsave. Therassa ca Mahesakkhatāya tejussadatāya upagantumpi na sakkonti.

1. Tālapaṇṇaṃ (Syā)

2. Am 1. 66 piṭṭhe.

3. Odhārentoti avadhārento (Syā)

Kasmā pana therova tejussado, na aññe arahantoti. Yasmā
Kassapabuddhassa cetiye ārakkhadevatā ahosi.

Vipassimhi kira Sammāsambuddhe parinibbute
ekagghanasuvannaṅkhandhasadisassa dhātusarīrassa ekameva cetiyaṃ
akaṃsu, dīghāyukabuddhānañhi ekameva cetiyaṃ hoti. Taṃ manussā
ratanāyāmāhi vidatthivitthatāhi dvaṅgulabahalāhi¹ suvaṇṇiṭṭhakāhi
haritālena ca manosilāya ca mattikākiccaṃ tilateleneva udakakiccaṃ
sādhetaṃ yojanappamaṇaṃ uṭṭhapesuṃ. Tato bhumma devatā
yojanappamaṇaṃ, tato ākāsaṭṭhakadevatā, tato uṇhavalāhakadevatā, tato
abbhavalāhakadevatā, tato Cātumahārājikā devatā, tato Tāvatisā devatā
yojanappamaṇaṃ uṭṭhapesunti evaṃ sattayojanikaṃ cetiyaṃ ahosi.
Manussesu mālāgandhavatthādīni gahetvā āgatesu ārakkhadevatā gahetvā
tesaṃ passantānaṃyeva cetiyaṃ pūjesi.

Tadā ayaṃ thero brāhmaṇamahāsālo hutvā ekaṃ pītakaṃ vatthaṃ
ādāya gato. Devatā tassa hatthato vatthaṃ gahetvā cetiyaṃ pūjesi.
Brāhmaṇo taṃ disvā pasannacitto “ahampi anāgate evarūpassa Buddhassa
cetiye ārakkhadevatā homī”ti patthanaṃ katvā tato cuto devaloke nibbatti.
Tassa devaloke ca manussaloke ca saṃsarantasappa Kassaṃ Bhagavā loka
upparijitvā parinibbāyi. Tassāpi ekameva dhātusarīraṃ ahosi. Taṃ gahetvā
yojanikaṃ cetiyaṃ kāresuṃ. So tattha ārakkhadevatā hutvā sāsane
antarahite sagge nibbattitvā amhākaṃ Bhagavato kāle tato cuto mahākule
paṭisandhiṃ gahetvā nikkhamma pabbajitvā arahattaṃ patto. Iti cetiye
ārakkhadevatā hutvā āgatattā thero tejussadoti veditabbo.

Devatā Ānanda ujjhāyantiti iti Ānanda devatā ujjhāyanti, na mayhaṃ
puttassa añño koci doso atthīti dasseti.

201. **Kathaṃbhūtā pana bhanteti** kasmā āha. Bhagavā tumhe “devatā
ujjhāyanti”ti vadatha, kathaṃ bhūtā pana tā tumhe manasi

1. Aṭṭhaṅgulabahalāhi (Syā)

karotha, kiṃ tumhākaṃ parinibbānaṃ adhivāsentīti pucchati. Atha Bhagavā “nāhaṃ adhivāsanakāraṇaṃ vadāmi”ti tāsāṃ anadhivāsanabhāvaṃ dassento **santānandā**ti-ādimāha.

Tattha **ākāse pathavīsaññiniyoti** ākāse pathaviṃ māpetvā tattha pathavīsaññiniyo. **Kandantī**ti rodanti. **Chinnapātāṃ papatantī**ti majjhe chinnā viya hutvā yato vā tato vā papatanti. **Āvaṭṭantī**ti āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchanti. **Vivaṭṭantī**ti patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchanti. Apica dve pāde pasāretvā sakiṃ purato sakiṃ pacchato sakiṃ vāmato sakiṃ dakkhiṇato saṃparivattamānāpi “āvaṭṭanti vivaṭṭanti”ti vuccanti. **Santānanda devatā pathaviyaṃ pathavīsaññiniyoti** pakatipathavī kira devatā dhāretuṃ na sakkoti, tattha hatthako brahmā viya devatā osīdanti. Tenāha Bhagavā “oḷārikaṃ hatthaka attabhāvaṃ abhinimmināhi”ti¹. Tasmā yā devatā pathaviyaṃ pathaviṃ māpesuṃ, tā sandhāyetaṃ vuttaṃ “pathaviyaṃ pathavīsaññiniyo”ti.

Vītarāgāti pahīnadomanassā silāthambhasadisā anāgāmikhīṇāsavadevatā.

Catusaṃvajaniyathānavapṇanā

202. **Vassaṃvuṭṭhā**ti Buddhakāle kira dvīsu kālesu bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaggahaṇattham, vuṭṭhavassā ca gahitakammaṭṭhānānuyogena nibbattitavisesārocanattham. Yathā ca Buddhakāle, evaṃ Tambapaṇṇidīpepi apāraṅgāyā² bhikkhū lohapāsāde sannipatiṃsu, pāraṅgāyā³ bhikkhū Tissamahāvihāre. Tesu apāraṅgāyā bhikkhū saṅkārachaṭṭakasamajjaniyo gahetvā āgantvā Mahāvihāre sannipatitvā cetiye sudhākammaṃ katvā “vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde sannipatathā”ti⁴ vattaṃ katvā phāsukaṭṭhānesu vasitvā vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde paṇcanikāyamaṇḍale, yesaṃ Pālī paguṇā, te Pālīṃ sajjhāyanti. Yesaṃ Aṭṭhakathā paguṇā, te Aṭṭhakathaṃ sajjhāyanti.

1. Am 1. 282 piṭṭhe.

3. Paragaṅgāya (Syā, Ka)

2. Aparagaṅgāya (Syā, Ka)

4. Sannipatitvā (Syā)

Yo Pālīm vā Aṭṭhakatham vā virādhēti, taṃ “kassa santike tayā gahitan”ti vicāretvā ujum katvā gāhāpentī. Pāragaṅgāvāsinopi Tissamahāvihāre evameva karonti. Evaṃ dvīsu kālesu sannipatitesu bhikkhūsu ye pure vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatā disesārocanattham āgacchanti, evarūpe sandhāya “pubbe bhante vassamvuṭṭhā”ti-ādimāha.

Manobhāvanīyeti manasā bhāvite sambhāvite. Ye vā mano manam bhāventi vaḍḍhenti rāgarajādīni pavāhenti, evarūpeti attho. Thero kira vattasampanno mahallakaṃ bhikkhum disvā thaddho hutvā na nisīdati, paccuggamanam katvā hatthato chattaṇca pattacīvaraṇca gahetvā pīṭham papphoṭetvā deti, tattha nisinnassa vattam katvā senāsanaṃ paṭijaggitvā deti. Navakaṃ bhikkhum disvā tuṇhībhuṭo na nisīdati, samīpe ṭhatvā vattam karoti. So tāya vattaṭṭhānāya aparīhānīm patthayamāno evamāha.

Atha Bhagavā “Ānando manobhāvanīyānaṃ dassanaṃ na labhassāmī”ti cinteti, handassa manobhāvanīyānaṃ dassanaṭṭhānaṃ ācikkhissāmī, yattha vasanto ito cito ca anāhiṇḍitvāva lacchati manobhāvanīye bhikkhū dassanāyāti cintetvā **cattārimānīti**-ādimāha.

Tattha **saddhassāti** Buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto paṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyānīti** dassanārahāni dassanaṭṭhāya gantabbāni. **Samvejanīyānīti** samvegajanakāni. **Ṭhānānīti** kāraṇāni, padesaṭṭhānāneva vā.

Ye hi kecīti idam cetiyacārikāya satthakabhāvadassanaṭṭham vuttam. Tattha **cetiyacārikaṃ āhiṇḍantāti** ye ca tāva tattha tattha cetiyaṅgaṇam sammajjantā¹, āsanāni dhovantā² bodhimhi udakaṃ siṅcantā āhiṇḍanti, tesu vattabbameva natthi. Asukavīhāre “cetiyaṃ vandissāmā”ti nikkhamitvā pasannacittā antarā kālam karontāpi anantarāyena sagge paṭiṭṭhahissantiyevāti dasseti.

1. Sammajjitvā (Ka)

2. Dhovanti(Ka)

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. **Adassanaṃ Ānandā**ti yadetaṃ mātuḡāmaṣṣa adassanaṃ, ayamettha uttamā paṭipattīti dasseti. Dvāraṃ pidahitvā senāsane nisinno hi bhikkhu āgantvā dvāre ṭhitampi mātuḡāmaṃ yāva na passati, tāvassa ekaṃseneva na lobho uppajjati, na cittaṃ calati. Dassane pana satiyeva tadubhayampi assa. Tenāha “adassanaṃ Ānandā”ti. **Dassane Bhagavā sati kathanti** bhikkhaṃ gahetvā upagataṭṭhānādīsu dassane sati kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha Bhagavā yasmā khaggaṃ gahetvā “sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te sīsaṃ pāteṣṣāmī”ti ṭhitapurisena vā, “sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te maṃsaṃ murumurāpetvā¹ khādissāmī”ti ṭhitayakkhiniyā vā ālapitum varaṃ. Ekasseva hi attabhāvassa tappaccayā vināso hoti, na apāyesu aparicchinna dukkhānubhavanaṃ. Mātuḡāmena pana ālāpasallāpe sati viṣṣāso hoti, viṣṣāse sati otāro hoti, otīṇṇacitto sīlabyasanaṃ patvā apāyapūraḡo hoti, tasmā **anālāpoti** āha. Vuttampi cetam—

Sallape asihatthena, piṣācenāpi sallape.

Āsīvisampi āsīde, yena daṭṭho na jīvati.

Na tveva eko ekāya, mātuḡāmena sallapeti².

Ālapantena panāti sace mātuḡāmo divasaṃ vā pucchati, sīlaṃ vā yācati, dhammaṃ vā sotukāmo hoti, pañhaṃ vā pucchati, tathārūpaṃ vā panassa pabbajitehi kattabbakammaṃ hoti, evarūpe kāle anālapanantaṃ “mūḡo ayaṃ, badhiro ayaṃ, bhutvāva baddhamukho nisīdatī”ti vadati, tasmā avassaṃ ālapitabbaṃ hoti. Evaṃ ālapantena pana kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha Bhagavā “etha tumhe bhikkhave mātumattīsu mātucittaṃ upaṭṭhapetha, bhaginimattīsu bhaginicittaṃ upaṭṭhapetha, dhītumattīsu dhītucittaṃ upaṭṭhapetha”ti³ imaṃ ovādaṃ sandhāya **sati Ānanda upaṭṭhapetabbā**ti āha.

204. **Abyāvaṭā**ti atantibaddhā nirussukkā hotha. **Sāratthe**⁴ **ghaṭathā**ti uttamatthe arahatte ghaṭetha. **Anuyūñjathā**ti tadadhigamāya

1. Paṭapaṭāpetvā (Sī) 2. Aṃ 2.60 piṭṭhe. 3. Saṃ 2. 329 piṭṭhe. 4. Sadatthe (Syā)

anuyogaṃ karotha. **Appamattā**ti tattha avippamuṭṭhasatī. Vīriyātāpayogena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca nirapekkhatāya **pahitattā** pesitacittā viharatha.

205. **Katham** pana **bhanteti** tehi khattiyapaṇḍitādīhi **katham** paṭipajjitabbaṃ. Addhā maṃ te paṭipucchissanti “**katham** bhante Ānanda Tathāgatassa sarīre paṭipajjitabbaṃ”ti, “tesāhaṃ **katham** paṭivacanaṃ demī”ti pucchati. **Ahatena vatthenā**ti navena Kāsikavatthena. **Vihatena kappāsenā**ti supothitena kappāsena. Kāsikavatthañhi sukhumattā telam na gaṇhāti, kappāso pana gaṇhāti. Tasmā “**vihatena kappāsenā**”ti āha. **Āyasāyāti** sovaṇṇāya. Sovaṇṇañhi idha “**ayasan**”ti adhippetam.

Thūpārahapuggalavaṇṇanā

206. **Rājā cakkavattī**ti ettha kasmā Bhagavā agāramajjhe vasitvā kālaṅkatassa rañño thūpārahataṃ¹ anujānāti, na sīlavato puthujjanassa bhikkhussāti. Anacchariyattā. Puthujjanabhikkhūnaṃ hi thūpe anuññāyamāne Tambapaṇṇidīpe tāva thūpānaṃ okāso na bhaveyya, tathā aññesu thānesu. Tasmā “**anacchariyā** te bhavissantī”ti nānujānāti. **Rājā cakkavattī** ekova nibbattati, tenassa thūpo acchariyo hoti. Puthujjanasīlavato pana parinibbutabhikkhuno viya mahantampi sakkāraṃ kātum vaṭṭatiyeva.

Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā

207. **Vihāranti** idha maṇḍalamālo vihāroti adhippeto, taṃ pavisitvā. **Kapisīsanti** dvārabāhakoṭiyam thitam aggaḷarukkham. **Rodamāno atthāsīti** so kirāyasmā cintesi “**Satthārā** mama saṃvegajanaṃ vasanaṭṭhānaṃ kathitaṃ, cetiyacārikāya sātthakabhāvo kathito, mātugāme paṭipajjitabbaṃ pañho vissajjito, attano sarīre paṭipatti akkhātā, cattāro thūpārahā kathitā, dhuvaṃ ajja Bhagavā parinibbāyissatī”ti, tassevaṃ cintayato balavadomanassaṃ uppajji. Athassa etadahosi “**Bhagavato santike** rodanaṃ nāma aphāsukaṃ, ekamantaṃ

1. Thūpakaraṇam (Syā)

gantvā sokaṃ tanukaṃ karissamī”ti, so tathā akāsi. Tena vuttaṃ “rodamāno aṭṭhāsī”ti.

Ahañca vatamhīti ahañca vata amhi. Ahaṃ vatamhītipi pāṭho. **Yo mama anukampakoti** yo maṃ anukampati anusāsati, sve dāni paṭṭhāya kassa mukhadhovanam dassāmi, kassa pāde dhovissāmi, kassa senāsanam paṭijaggissāmi, kassa pattacīvaraṃ gahetvā vicarissāmīti bahuṃ vilapi. **Āmantesīti** bhikkhusaṃghassa antare theram adisvā āmantesi.

Mettena kāyakammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanadānadikāyakammena. **Hitenāti** hitavuddhiyā katena. **Sukhenāti** sukhasomanasseneva katena, na dukkhiṇā dummanena hutvāti attho. **Advayenāti** dve koṭṭhāse katvā akatena. Yathā hi eko sammukhāva karoti na parammukhā, eko parammukhāva karoti na sammukhā, evaṃ vibhagam akatvā katenāti vuttaṃ hoti. **Appamāṇenāti** pamāṇavirahitena. Cakkavāḷampi hi atisambodham, bhavaggampi atinīcam, tayā kataṃ kāyakammaeva bahunti dasseti.

Mettena vacīkammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanakālārocanādinā vacīkammena. Apica ovādam sutvā “sādhū bhante”ti vacanampi mettaṃ vacīkammaeva. **Mettena manokammenāti** kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā vivittāsane nisīditvā “Satthā arogo hotu, abyāpajjo sukhi”ti evaṃ pavattitena manokammena. **Katapuññosīti** kappasatasahassaṃ abhinīhārasampannosīti dasseti. Katapuññosīti ca ettāvatā vissattho mā pamādamāpajji, atha kho padhānamanuyuñja. Evañhi anuyutto khippaṃ hohisi anāsavo, dhammasaṅgītikāle arahattaṃ pāpuṇissasi. Na hi mādisassa katapāricariyā nipphalā nāma hotīti dasseti.

208. Evañca pana vatvā mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārento viya cakkavāḷagirim osārento¹ viya Sinerum ukkhipento viya mahājambum khandhe gahetvā cārento viya āyasmato Ānandassa guṇakathaṃ ārabhanto atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesi. Tattha

1. Ussārento (Syā), otārento (Ka)

“yepi te bhikkhave etarahī”ti kasmā na vuttaṃ? Aññassa Buddhassa natthitāya. Eteneva cetam veditabbaṃ “yathā cakkavāḷantarepi añño Buddho natthī”ti. **Paṇḍitoti** byatto. **Medhāvī**ti khandhadhātu-āyatanādisu kusalo.

209. **Bhikkhuparisā Ānandaṃ dassanāyāti** ye Bhagavantaṃ passitukāmā theram upasaṅkamanti, ye ca “āyasmā kirānando samantapāsādiko abhirūpo dassanīyo bahussuto saṃghasobhano”ti therassa guṇe sutvā āgacchanti, te sandhāya “bhikkhuparisā Ānandaṃ dassanāya upasaṅkamanti”ti vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Attamanā**ti savanena no dassanaṃ sametīti sakamaṇā tuṭṭhacittā. **Dhammanti** “kacci āvuso khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci yoniso manasikārena kammaṃ karotha, ācariyupajjhāye vattaṃ pūrethā”ti evarūpaṃ paṭisanthāradhammaṃ. Tattha bhikkhunīsu “kacci bhaginiyo aṭṭha garudhamme samādāya vattathā”ti idampi nānākaraṇaṃ hoti. Upāsakesu āgatesu “upāsaka na te kacci sīsaṃ vā aṅgaṃ vā rujjati, arogā te puttabhātaro”ti na evaṃ paṭisanthāraṃ karoti, evaṃ pana karoti “kathaṃ upāsakā tīṇi saraṇāni pañca sīlāni rakkhatha, māsassa aṭṭha uposathe karotha, mātāpitūnaṃ upaṭṭhānavattaṃ pūretha, dhammikasamaṇabrāhmaṇe paṭijaggathā”ti. Upāsikāsupi ese va nayo.

Idāni Ānandattherassa cakkavattinā saddhiṃ upamaṃ karonto **cattārome bhikkhavesi**-ādimāha. Tattha **khattiyāti** abhisittā ca anabhisittā ca khattiyajātikā. Te kira “rājā cakkavattī nāma abhirūpo dassanīyo pāsādiko ākāseṇa vicaranto rajjaṃ anusāsati dhammiko dhammarājā”ti tassa guṇakathaṃ sutvā “savanena dassanampi saman”ti attamanā honti. **Bhāsati**ti kathento “kathaṃ tātā rājadhammaṃ pūretha, paveniṃ rakkhathā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Brāhmaṇesu pana “kathaṃ ācariyā mante vācetha, kathaṃ antevāsikā mante gaṇhanti, dakkhiṇaṃ vā vatthāni vā kapilaṃ¹ vā alatthā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Gahapatiṃsu “kathaṃ tātā na vo rājakulato daṇḍena vā balinā vā pīlā atthi,

1. Kapilakaṃ (Syā)

sammā devo dhāraṃ anupaveccati, sassāni sampajjantī”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Samaṇesu “kathaṃ bhante pabbajitaparikkhārā sulabhā, samaṇadhamme na pamajjathā”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti.

Mahāsudassanasuttadesanāvyaṇṇanā

210. **Khuddakanagaraketi** nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake. **Ujjaṇḍalanagaraketi** visamanagarake. **Sākhānagaraketi** yathā rukkhānaṃ sākhā nāma khuddakā honti, evameva aññesaṃ mahānagarānaṃ sākhāsadiṣe khuddakanagarake. **Khattiyamahāsālāti** khattiyamahāsārappattā mahākhattiyā. Esa nayo sabbattha.

Tesu **khattiyamahāsālā** nāma yesaṃ koṭisatampi koṭisahassampi dhanāṃ nikhaṇitvā ṭhapitaṃ, divasaparibbayo ekaṃ kahāpaṇasakaṭaṃ nigacchati, sāyaṃ dve pavisanti. **Brāhmaṇamahāsālā** nāma yesaṃ asītikoṭidhanāṃ nihitaṃ hoti, divasaparibbayo eko kahāpaṇakumbho nigacchati, sāyaṃ ekasakaṭaṃ pavisati. **Gahapatimahāsālā** nāma yesaṃ cattālīsakoṭidhanāṃ nihitaṃ hoti, divasaparibbayo pañca kahāpaṇambāṇāni nigacchanti, sāyaṃ kumbho pavisati.

Mā hevaṃ Ānanda avacāti Ānanda mā evaṃ avaca, na imaṃ “khuddakanagaran”ti vattabbaṃ. Ahañhi imasseva nagarassa sampattim kathetuṃ “anekavāraṃ tiṭṭhaṃ nisīdaṃ mahantena ussāhena mahantena parakkamena idhāgato”ti vatvā **bhūtapubbanti**-ādimāha. **Subhikkhāti** khajjabhojjasampannā. **Hatthisaddenāti** ekasmiṃ hatthimhi saddaṃ karonte caturāsīti hatthisahassāni saddaṃ karonti, iti hatthisaddena avivittā hoti. Tathā assasaddena. Puññavanto panettha sattā catusindhavayuttehi rathehi aññamaññaṃ anubandhamānā antaravīthiṃ vicaranti, iti rathasaddena avivittā hoti. Niccaṃ payojitāneva panettha bheri-ādini tūriyāni, iti bherisaddādīhi avivittā hoti. Tattha **sammasaddoti** kaṃsatāḷasaddo. **Pāṇitāḷasaddoti** pāṇinā caturassa-ambāṇatāḷasaddo. “Kuṭabherisaddo”tipi vadanti.

Asnātha pivatha khādathāti asnātha pivatha khadatha. Ayaṃ panettha saṅkhepo, bhuñjatha bhoti iminā dasamena saddena avivittā hoti anupacchinnasaddā. Yathā pana aññesu nāgaresu “kacavaram chaddetha, kudālaṃ gaṇhatha, pacchim gaṇhatha, pavāsaṃ gamissāma, taṇḍulapuṭaṃ gaṇhatha, bhattapuṭaṃ gaṇhatha, phalakāvudhādīni sajjāni karoṭhā”¹ti evarūpā saddā honti, na yidha evaṃ ahoṣīti dasseti.

“Dasamena saddenā”ti ca vatvā “Kusāvatī Ānanda rājadhānī sattahi pakārehi parikkhittā ahoṣī”ti sabbaṃ **Mahāsudassanasuttaṃ** niṭṭhapetvā **gaccha tvaṃ Ānandā**ti-ādimāha. Tattha **abhikkamathāti** abhimukhā kamatha, āgacchathāti attho. Kiṃ pana te Bhagavato āgatabhāvaṃ na jānantīti? Jānanti. Buddhānaṃ gatagataṭṭhānaṃ nāma mahantaṃ kolāhalaṃ hoti, kenacideva karaṇīyena nisinnattā na āgatā. “Te āgantvā bhikkhusaṃghassa ṭhānani sajjokāsaṃ saṃvidahitvā dassantī”ti tesāṃ santike avelāyampi Bhagavā pesesi.

Mallānaṃvandanāvaṇṇanā

211. **Amhākaṃ ca notī** ettha **nokāro** nipātamattaṃ. **Aghāvinoti** uppannadukkhā. **Dummanāti** anattamanā. **Cetodukkhasamappitāti** domanassasamappitā. **Kulaparivattaso kulaparivattaso ṭhapetvāti** ekekaṃ kulaparivattaṃ kulasāṅkhepaṃ vīthisabhāgena ceva racchāsabhāgena ca visuṃ visuṃ ṭhapetvā.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. **Subhaddo nāma paribbājakoti** udiccabrāhmaṇamahāsālakulā pabbajito Channaparibbājako. **Kaṅkhādhhammoti** vimatidhammo. Kasmā panassa ajja evaṃ ahoṣīti? Tathāvidha-upanissayattā. Pubbe kira puñṇākaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ekatova sassaṃ akaṃsu. Tattha jeṭṭhakassa “ekasmiṃ sasse navavāre aggasassadānaṃ mayā dātabban”ti ahoṣi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena

1. Sajjapethāti (Syā)

saddhim̐ mantesi “gabbhakāle gabbham̐ phāletvā dassāmā”ti. Kaniṭṭho “taruṇasassam̐ nāsetukāmosī”ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbham̐ phāletvā khīraṃ nīharitvā sappinavanītena saṃyojetvā adāsi, puthukakāle puthukam̐ kāretvā adāsi, lāyanakāle lāyanaggam̐, veṇikaraṇe¹ veṇaggam̐, kalāpādīsu kalāpaggam̐, khalaggam̐, khalabhaṇḍaggam̐², koṭṭhagganti evaṃ ekasasse navavāre aggadānam̐ adāsi. Kaniṭṭho pana uddharitvā adāsi.

Tesu jeṭṭhako **Aññāsikoṇḍaññatthero** jāto. Bhagavā “kassa nu kho aham̐ paṭhamam̐ dhammam̐ deseyyan”ti olokento “Aññāsikoṇḍañño ekasmim̐ sasse nava aggadānāni adāsi, imam̐ aggadhammam̐ tassa desessāmī”ti sabbapaṭhamam̐ dhammam̐ desesi. So aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhim̐ sotāpattiphale paṭiṭṭhāsi. Kaniṭṭho pana ohīyitvā pacchā dānassa dinnattā Satthu parinibbānakāle evaṃ cintetvā Satthāraṃ daṭṭhukāmo ahosi.

Mā Tathāgataṃ³ viheṭhesīti therō kira “ete aññatitthiyā nāma attano gahaṇameva gaṇhanti, tassa vissajjāpanatthāya Bhagavato bahum̐ bhāsamānassa kāyavācāvihesā bhavissati, pakatīyāpi ca kilantoyeva Bhagavā”ti maññamāno evamāha. Paribbājako “na me ayaṃ bhikkhu okāsaṃ karoti, atthikena pana anuvattitvā kāretabbo”ti theram̐ anuvattanto dutiyampi tatiyampi āha.

213. **Assosi khoti** sāṇidvāre ṭhitassa bhāsato pakatisoteneva assosi, sutvā ca pana Subhaddasseva atthāya mahatā ussāhena āgatattā **alam̐ Ānandāti**—ādimāha. Tattha **alanti** paṭikkhepatthe nipāto. **Aññāpekkhovāti** aññātukāmova hutvā. **Abbhaññimsūti**⁴ yathā tesam̐ paṭiññā, tatheva jānimsu. Idaṃ vuttaṃ hoti—sace nesaṃ sā paṭiññā niyyānikā, sabbe abbhaññaṃsu, no ce, na abbhaññaṃsu. Tasmā kim̐ tesam̐ paṭiññā niyyānikā, anīyyānikāti

1. Veṇikaraṇakāle (Syā) veṇikāle (Ka)

3. Bhagavantam̐ (Syā)

2. Maddaggam̐ (Syā)

4. Abhiññaṃsūti (Ka)

ayameva tassa pañhassa attho. Atha Bhagavā tesam aniyyanikabhāvakathanena atthābhāvato ceva¹ okāsābhāvato ca “alan”ti paṭikkhipitvā dhammameva desesi. Paṭhamayāmasmiñhi Mallānam dhammam desetvā majjhimayāme Subhaddassa, pacchimayāme bhikkhusaṅgham ovaditvā balavapaccūsasamaye parinibbāyissāmicceva Bhagavā āgato.

214. **Samaṇopi tattha na upalabbhatī**ti paṭhamo sotāpannasamaṇopi tattha natthi, dutiyo sakadāgāmisamaṇopi, tatiyo anāgāmisamaṇopi, catuttho arahattasamaṇopi tattha natthīti attho. “Imasmim kho”ti purimadesanāya aniyamato vatvā idāni attano sāsanaṃ niyamento āha. **Suññā parappavādā samaṇebhī**ti catunnam maggānam atthāya āraddhavipassakehi catūhi, maggaṭṭhehi catūhi, phalaṭṭhehi catūhīti dvādasahi samaṇehi suññā parappavādā tucchā rittakā. **Ime ca Subhaddā**ti ime dvādasā bhikkhū. **Sammā vihareyyunti** ettha sotāpanno attano adhigataṭṭhānam aññassa kathetvā tam sotāpannam karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sakadāgāmi-ādīsu. Sotāpattimaggaṭṭho aññampi sotāpattimaggaṭṭham karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhesu. Sotāpattimaggaṭṭhāya āraddhavipassako attano paguṇam kammaṭṭhānam kathetvā aññampi sotāpattimaggaṭṭhāya āraddhavipassakam karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhāya āraddhavipassakesu. Idam sandhāyāha “sammā vihareyyun”ti. **Asuñño loko arahantehi assāti** naḷavanam saravanam viya nirantaro assa.

Ekūnatimso vayasāti vayena ekūnatimsavasso hutvā. **Yam pabbajinti** ettha **yanti** nipātamattam. **Kim kusalānu-esī**ti “kim kusalan”ti anu-esanto pariyesanto. Tattha “kim kusalan”ti sabbaññutaññānam adhippetam, tam gavesantoti attho. **Yato ahanti** yato paṭṭhāya aham pabbajito, etthantare samadhikāni paññāsa vassāni hontīti dasseti. **Ñāyassa dhammassāti** ariyamaggadhammassa. **Padesavattī**ti padese vipassanāmagge pavattanto. **Ito bahiddhāti** mama sāsanaṭo bahiddhā.

1. Aṭṭhānābhāvato ceva (Syā)

Samaṇopi natthīti padesaṇṇavattivipassakopi natthi, paṭhamasamaṇo sotāpannopi natthīti vuttaṃ hoti.

Ye etthāti ye tumhe ettha sāsane Satthārā sammukhā antevāsikābhisekena abhisittā, tesam vo lābhā tesam vo suladdhanti. Bāhirasamaye kira yaṃ antevāsikaṃ ācariyo “imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā”ti vadati, so tena attano ṭhāne ṭhapito hoti, tasmā tassa “imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā”ti ime lābhā honti. Therampi Subhaddo tameva bāhirasamayaṃ gahetvā evamāha.

Alattha khoti kathaṃ alattha? Thero kira naṃ ekamantaṃ netvā udakatumbato pāṇīyena sīsaṃ temetvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ kathetvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā saraṇāni datvā Bhagavato santikaṃ ānesi. Bhagavā upasampādetvā kammaṭṭhānaṃ ācikkhi. So taṃ gahetvā uyyānassa ekamante caṅkamaṃ adhiṭṭhāya ghaṭento vāyamanto vipassanaṃ vadḍhento saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā āgama Bhagavantam vanditvā nisīdi. Taṃ sandhāya “acirūpasampanno kho panā”ti-ādi vuttaṃ.

So ca Bhagavato pacchimo sakkhisāvako ahoṣīti saṅgītikāraṇānaṃ vacanaṃ. Tattha yo Bhagavati dharamāne pabbajitvā aparabhāge upasampadaṃ labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, upasampadampi vā dharamāneyeva labhitvā aparabhāge kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, kammaṭṭhānampi vā dharamāneyeva gahetvā aparabhāge arahattameva pāpuṇāti, sabbopi so pacchimo sakkhisāvako. Ayaṃ pana dharamāneyeva Bhagavati pabbajito ca upasampanno ca kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pattoti.

Pañcamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. Idāni bhikkhusaṃghassa ovādaṃ ārabhi, taṃ dassetuṃ **atha kho Bhagavāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **desito paññattoti** dhammopi desito

ceva paññatto ca, vinayopi desito ceva paññatto ca. **Paññatto** ca nāma ṭhapito paṭṭhapitoti attho. **So vo mamaccayenāti** so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena Satthā. Mayā hi vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekicchaṃ, idaṃ atekicchaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ, ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ āpatti gaṇassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ saṃghassa santike vuṭṭhāti”ti sattāpattikkhandhavasena otiṇṇe vatthusmiṃ sakhandhakaparivāro Ubhatovibhaṅgo **vinayo** nāma desito, taṃ sakalampi Vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati.

Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañca indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tenākārena ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā Suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi Suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati. Ṭhiteneva ca mayā “ime pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvēsatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta sañcetanā, satta cittāni. Tatrāpi ‘ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā’ti” ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā catuvīsatisamantapaṭṭhāna-anantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitaṃ Abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi Abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati.

Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsavassāni bhāsitaṃ lapitaṃ “tīṇi piṭakāni pañca nikāyā navaṅgāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni”ti evaṃ mahāpabhedaṃ hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi. Ahañca kho pana dāni ekakova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissantīti evaṃ Bhagavā bahūni kārāṇāni dassento “so vo mamaccayena Satthā”ti ovaḍitvā puna anāgate cārittaṃ dassento **yathā kho panāti**-ādimāha.

Tattha **samudācarantūti** kathenti voharanti. **Nāmena vā gottena vāti** “navakā”ti avatvā “Tissa, Nāgā”ti evaṃ nāmena vā, “Kassapa, Gotamā”ti evaṃ gottena vā, “āvuso Tissa, āvuso Kassapā”ti evaṃ āvusovādena vā samudācaritabbo. **Bhanteti vā āyasmāti vāti** bhante Tissa, āyasmā Tissāti evaṃ samudācaritabbo. **Samūhanatūti** ākaṅkhamāno samūhanatu, yadi icchati samūhaneyyāti attho. Kasmā pana samūhanathāti ekaṃseneva avatvā vikappavacaneneva ṭhapesīti. Mahākassapassa balaṃ diṭṭhattā. Passati hi Bhagavā “samūhanathāti vuttepi saṅgītikāle Kassapo na samūhanissatī”ti. Tasmā vikappeneva ṭhapesi.

Tattha “ekacce therā evamāhaṃsu cattāri pārājikāni ṭhapetvā avasesāni khuddānukhuddakāni”ti-ādinā nayena pañcasatikasaṅgītiyaṃ **khuddānukhuddakakathā** āgatāva. Vinicchayopettha **Samantapāsādikāyaṃ** vutto. Keci panāhu—“bhante Nāgasena katamaṃ khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddakaṃ”ti Milindena raññā pucchito “dukkaṭaṃ mahārāja khuddakaṃ, dubbhāsitaṃ anukhuddakaṃ”ti vuttattā Nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jānāti. Mahākassapo pana taṃ ajānanto—

Suṇātu me āvuso saṃgho, santamhākaṃ sikkhāpadāni gihigaṭāni, gihinopi jānanti “idaṃ vo samaṇānaṃ Sakyaputtiyānaṃ kappati, idaṃ vo na kappatī”ti. Sace mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro “dhūmakālikaṃ samaṇena Gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāva nesaṃ Satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhimṃsu, yato imesaṃ Satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī”ti. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyya, esā ñattīti—

Kammavācaṃ sāvesīti. Na taṃ evaṃ gahetabbaṃ. Nāgasenatthero hi “paravādino okāso mā ahoṣī”ti evamāha. Mahākassapatthero “khuddānukhuddakāpattiṃ na samūhanissāmī”ti kammavācaṃ sāvesi.

Brahmaṇḍakathāpi saṅgītiyaṃ āgatattā Samantapāsādikāyaṃ vinicchitā.

Kaṅkhāti dvelhakaṃ. **Vimatīti** vinicchitum asamatthata, Buddho nu kho, na Buddho nu kho, dhammo nu kho, na dhammo nu kho, saṅgho nu kho, na saṅgho nu kho, maggo nu kho, na maggo nu kho, paṭipadā nu kho, na paṭipadā nu khoti yassa saṃsayo uppajjeyya, taṃ vo vadāmi “pucchatha bhikkhave”ti ayamettha saṅkhepattho. **Satthugāravenāpi na puccheyyāthāti** mayam Satthusantike pabbajimha, cattāro paccayāpi no Satthu santakāva, te mayam ettakaṃ kālaṃ kaṅkham akatvā na arahāma ajja pacchimakāle kaṅkham kātunti sace evaṃ Satthari gāravena na pucchatha. **Sahāyakopi bhikkhave sahāyakassa ārocetūti** tumhākaṃ yo yassa bhikkhuno sandiṭṭho sambhatto, so tassa ārocetu, ahaṃ etassa bhikkhussa kathessāmi, tassa katham sutvā sabbe nikkaṅkhā bhavissathāti dasseti.

Evaṃ pasannoti evaṃ saddahāmi ahanti attho. **Ñānamevāti** nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇaṇāṇāmyeva, ettha Tathāgatassa na saddhāmattanti attho. **Imesaṃ hi Ānandāti** imesaṃ antosāṇiyaṃ nisinnānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ. **Yo pacchimakoti** yo guṇavasena pacchimako. Ānandattheraṃyeva sandhāyāha.

218. **Appamādena sampādeṭhāti** sati-avippavāseṇa sabbakiccāni sampādeyyātha. Iti Bhagavā parinibbānamañce nipanno pañcacattālīsa vassāni dinnam ovādam sabbam ekasmiṃ appamādapadeyeva pakkhipitvā adāsi. **Ayaṃ Tathāgatassa pacchimā vācāti** idaṃ pana saṅgītikāraṇaṃ vacanaṃ.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Ito param yaṃ parinibbānaparikammaṃ katvā Bhagavā parinibbuto, taṃ dassetuṃ **atha kho Bhagavā paṭhamam jhānanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **parinibbuto bhanteti** nirodham samāpannassa Bhagavato assāsapassāsānaṃ abhāvaṃ disvā pucchati. **Na āvusoti** thero katham jānāti? Thero kira Satthārā saddhim yeva taṃ taṃ samāpattim samāpajjanto yāva nevasaṇṇānāsāṇṇāyatanā vuṭṭhānaṃ, tāva gantvā idāni

Bhagavā nirodham samāpanno, antonirodhe ca kālaṃkiriya nāma natthīti jānāti.

Atha kho Bhagavā saññāvedayitanirodhasamāpattiya vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji -pa- tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthajjhānaṃ samāpajjīti ettha Bhagavā catuvīsatiya ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji, terasasu ṭhānesu dutiyajjhānaṃ, tathā tatiyajjhānaṃ, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Kathaṃ? Dasasu asubhesu, dvattiṃsākāre, aṭṭhasu kaṣiṇesu, mettākaraṇāmoditāsu, ānāpāne, paricchedākāseti imesu tāva catuvīsatiya ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji. Thapetvā pana dvattiṃsākāraṇa dasa asubhāni ca sesesu terasasu dutiyajjhānaṃ, tesueva ca tatiyajjhānaṃ samāpajji. Aṭṭhasu pana kaṣiṇesu, upekkhābrahmavihāre, ānāpāne, paricchedākāse, catūsu arūpesūti imesu pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Ayampi ca saṅkhepakathāva. Nibbānapuraṃ pavisanto pana Bhagavā dhammassāmi sabbāpi catuvīsati koṭṭisatasahasasāṅkhyā samāpattiyo pavisitvā videsaṃ gacchanto nātijanaṃ āliṅgetvā viya sabbasamāpattisukhaṃ anubhavitvā pavitṭho.

Catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā Bhagavā parinibbāyīti ettha jhānasamanantaraṃ, paccavekkhaṇāsamanantaranti dve samanantarāni. Tattha jhānā vuṭṭhāya bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **jhānasamanantaraṃ** nāma. Jhānā vuṭṭhahitvā puna jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **paccavekkhaṇāsamanantaraṃ** nāma. Imānipi dve samanantarāneva. Bhagavā pana jhānaṃ samāpajjitvā jhānā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyi. Ye hi keci Buddhā vā Paccekabuddhā vā ariyasāvaka vā antamaso kunthakipillikaṃ upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṃ karontīti. **Mahābhūmicālādīni** vuttanayānevāti.

220. **Bhātāti** sattā. **Appaṭipuggaloti** paṭibhāgapuggalavirahito. **Balappattoti** dasavidhañāṇabalaṃ patto.

221. **Uppādavayadhamminoti** uppādavayasabhāvā. **Tesaṃ vūpasamoti** tesaṃ saṅkhārānaṃ vūpasamo, asaṅkhataṃ nibbānameva sukhanti attho.

222. **Nāhu assāsapassāso**ti na jāto assāsapassāso. **Anejoti** taṇhāsaṅkhātāya ejāya abhāvena anejo. **Santimārabbhāti** anupādisesaṃ nibbānaṃ ārabha paṭicca sandhāya. **Yaṃ kālamakarīti** yo kālaṃ akari. Idaṃ vuttaṃ hoti “āvuso yo mama Satthā Buddhamuni santiṃ gamissāmīti santiṃ ārabha kālamakari, tassa ṭhitacittassa tādino idāni assāsapassāso na jāto natthi nappavattati”¹.

Asallīnenāti alīnena asaṅkuṭṭitena suvikasiteneva cittena. **Vedanaṃ ajjhavāsayaīti** vedanaṃ adhivāsesi, na vedanānuvattī hutvā ito cito ca samparivatti. **Vimokkhoti** kenaci dhammena anāvaraṇavimokkho sabbaso apaññattibhāvūpagamo pajjotanibbānasadiso jāto.

223. **Tadāsīti** “saha parinibbānā mahābhūmicālo”²ti evaṃ heṭṭhā vuttaṃ bhūmicālameva sandhāyāha. Tañhi lomahaṃsanañca bhimsanakañca āsi. **Sabbākāravarūpeteti** sabbavarakāraṇūpete.

224. **Avītarāgāti** puthujjanā ceva Sotāpannasakadāgāmino ca. Tesañhi domanassaṃ appahīnaṃ. Tasmā tepi bāhā paggayha kandanti. Ubhopi hatthe sīse ṭhapetvā rodantīti sabbam purimanayeneva veditabbaṃ.

225. **Ujjhāyantīti** “ayyā attanāpi adhivāsetum na sakkonti, sesajanaṃ kathaṃ samassāsessantī”³ti vadantiyo ujjhāyanti. **Kathambhūtā pana bhante āyasmā Anuruddho devatā manasikarotīti** devatā bhante kathambhūtā āyasmā Anuruddho sallakkheti, kiṃ tā Satthu parinibbānaṃ adhivāsentīti.

Atha tāsam pavattidassanattamaṃ thero **santāvusoti**-ādimāha. Tam vuttatthameva. **Rattāvasesanti** balavapaccūse parinibbutattā rattiyā

1. Na jāto nappavattīti (Ka)

avasesaṃ cullakaddhānaṃ¹. **Dhammiyā kathāyāti** aññā pāṭiyekkā dhammakathā nāma natthi, “āvuso sadevake nāma loke appaṭipuggalassa Satthuno ayaṃ maccurājā na lajjati, kimaṅgaṃ pana lokiyamahājanassa lajjissati”ti evarūpāya pana maraṇapaṭisaṃyuttāya kathāya vītināmesuṃ. Tesañhi taṃ kathaṃ kathentānaṃ muhutteneva aruṇaṃ uggacchi.

226. **Atha khoti** aruṇuggaṃ² disvāva therō therāṃ etadavoca. **Teneva karaṇīyena**ti kīdisena nu kho parinibbānaṭṭhāne mālāgandhādisakkārena bhavitabbaṃ, kīdisena bhikkhusaṃghassa nisajjaṭṭhānena bhavitabbaṃ, kīdisena khādanīyabhojanīyena bhavitabbanti evaṃ yaṃ Bhagavato parinibbutabhāvaṃ sutvā kattaṃ, teneva karaṇīyena.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. **Sabbañca tālāvacaranti** sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. **Sannipātethāti** bheriṃ carāpetvā samāharatha. Te tatheva akaṃsu. **Maṇḍalamāleti** dussamaṇḍalamāle. **Paṭiyādentāti** sajjentā.

Dakkhiṇena dakkhiṇanti nagarassa dakkhiṇadisābhāgeneva dakkhiṇadisābhāgaṃ. **Bāhirena bāhiranti** antonagaraṃ appavesetvā bāhireneva nagarassa bāhirapassaṃ haritvā. **Dakkhiṇato nagarassāti** Anurādhapurassa dakkhiṇadvārasadise ṭhāne ṭhapetvā sakkārasammānaṃ katvā Jetavanasadise ṭhāne jhāpessāmāti attho.

228. **Aṭṭha Mallapāmokkhāti** majjhimavayā thāmasampannā aṭṭhamallarājāno. **Sīsaṃ nhātāti** sīsaṃ dhovitvā nahātā. **Āyasmantaṃ Anuruddhanti** therova dibbacakkhukoti pākaṭo, tasmā te santesupī aññesu mahātheresu “ayaṃ no pākaṭaṃ katvā kathessati”ti therāṃ pucchimsu. **Kathaṃ pana bhante devatānaṃ adhippāyoti** bhante amhākaṃ tāva adhippāyaṃ jānāma, devatānaṃ kathaṃ adhippāyoti pucchanti. Thero paṭhamāṃ tesaṃ adhippāyaṃ dassento **tumhākaṃ khoti**-ādimāha. **Makuṭabandhanaṃ nāma Mallānaṃ cetiyanti** Mallarājūnaṃ pasādhanaṃ aṅgalasālāya etaṃ nāmaṃ. Cittikataṭṭhena panesā “cetiyan”ti vuccati.

1. Cuḷakaddhānaṃ (Ka)

2. Aruṇuggaṃhi (Syā)

229. **Yāva sandhisamalasaṅkaṭṭirā**ti ettha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalam** nāma gūtharāsiniddhamanapanāḷi. **Saṅkaṭṭiram** nāma saṅkāraṭṭhānam. **Dibbehi ca mānusahehi ca naccehi**ti upari devatānam naccāni honti, heṭṭhā manussānam. Esa nayo gītādīsu. Apica devatānam antare manussā, manussānam antare devatāti evampi sakkarontā pūjentā agamaṁsu. **Majjhena majjham nagarassa haritvā**ti evaṁ hariyamāne Bhagavato sarīre Bandhulamallasenāpatibhariyā **Mallikā** nāma “Bhagavato sarīram āharantī”ti sutvā attano sāmikassa kālam kiriyato paṭṭhāya aparibhuñjitvā ṭhapitam Visākhāya pasādhanaśadisam **Mahālatāpasādhanam** nīharāpetvā “iminā Satthāram pūjessāmi”ti tam majjhāpetvā gandhodakena dhovivā dvāre ṭhitā.

Tam kira pasādhanam tāsāṅca dvinnam itthīnam, devadāniyacorassa geheti tīsuyeva ṭhānesu ahosi. Sā ca Satthu sarīre dvāram sampatte “otāretha tātā Satthu sarīram”ti vatvā tam pasādhanam Satthu sarīre paṭimuñci. Tam sīsato paṭṭhāya paṭimukkam yāvapādatalāgataṁ. Suvannaṇaṇnam Bhagavato sarīram sattaratanamayena mahāpasādhanena pasādhitam ativiya virocittha. Tam sā disvā pasannacittā patthanam akāsi “Bhagavā yāva vaṭṭe saṁsarissāmi, tāva me pāṭiyekkam pasādhanakiccam mā hotu, niccam paṭimukkapaśādhanaśadisameva sarīram hotū”ti.

Atha Bhagavantam sattaratanamayena mahāpasādhanena ukkhipivā puratthimena dvārena nīharitvā puratthimena nagarassa makuṭabandhanam Mallānam cetiyam, ettha Bhagavato sarīram nikkhipimsu.

Mahākassapaṭṭheravatthuvaṇṇanā

231. **Pāvāya Kusināranti** Pāvānagare piṇḍāya caritvā “Kusināram gamissāmi”ti addhānamaggappaṭipanno hoti. **Rukkhamūle nisīdīti** ettha kasmā divāvihāranti na vuttam? Divāvihārattāya anisinnattā. Therassa hi parivārā bhikkhū sabbe sukhasamvaddhitā mahāpuññā. Te majjhanhikasamaye tattapāsāṇasadisāya bhūmiyā padasā gacchantā kilamimsu. Thero te disvā “bhikkhū kilamanti gantabbaṭṭhānaṅca na dūram thokam vissamivā daratham paṭippassambhetvā sāyanhasamaye Kusināram gantvā Dasabalam passissāmi”ti

maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhāmūle saṅghāṭiṃ paññāpetvā udakatumbato udakena hatthapāde sītale katvā nisīdi. Parivārabhikkhūpissa rukkhāmūle nisīditvā yoniso manasikāre kammaṃ¹ kurumānā tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhaṇamānā nisīdiṃsu. Iti darathavinodanattāya nisinnattā “divāvihāraṇ”ti na vuttaṃ.

Mandāravapupphaṃ gahetvāti mahāpātippamāṇaṃ pupphaṃ āgantukadaṇḍake ṭhapetvā chattaṃ viya gahetvā. **Addasa khoti** āgacchantam dūrato addasa. Disvā ca pana cintesi—

“Etaṃ ājīvakassa hatthe mandāravapupphaṃ paññāyati, etaṃ ca na sabbadā manussapathe paññāyati, yadā pana koci iddhiṃ iddhiṃ vikubbati, tadā, sabbaññubodhisattassa ca mātukucchi-okkamanādīsu hoti. Na kho pana ajja kenaci iddhivikubbanam kataṃ, na me Satthā mātukucchiṃ okkanto, na kucchito nikkhamanto, nāpissa ajja abhisambodhi, na dhammacakkappavattanaṃ, na yamakapāṭihāriyaṃ, na devorohaṇaṃ, na āyusaṅkhārossajjanaṃ. Mahallako pana me Satthā dhuvam parinibbuto bhavissati”ti.

Tato “pucchāmi nan”ti cittaṃ uppādetvā “sace kho pana nisinnakova pucchāmi, Satthari agāravo kato bhavissati”ti utṭhahitvā ṭhitattānato apakkamma chaddanto nāgarājā maṇicammaṃ viya Dasabaladattiyaṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patitṭhapetvā Satthari katena gāravena ājīvakassa abhimukho hutvā “āvuso amhākaṃ Satthāraṃ jānāsi”ti āha. Kiṃ pana Satthu parinibbānaṃ jānanto pucchi ajānantoti. Āvajjanapaṭibaddhaṃ khīṇāsavānaṃ jānanaṃ. Anāvajjitattā panesa ajānanto pucchīti eke. Thero samāpattibahulo, rattitṭhānadivāṭṭhānaleṇamaṇḍapādīsu niccaṃ samāpattibaleneva yāpeti, kulasantakampi gāmaṃ pavisitvā dvāre samāpattiṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhitova bhikkhaṃ gaṇhāti. Thero kira iminā pacchimena attabhāvena mahājanānuggahaṃ karissāmi “ye mayhaṃ bhikkhaṃ vā denti gandhamālādīhi vā sakkāraṃ karonti, tesam taṃ mahapphalaṃ hotu”ti

1. Manasikārena kammaṭṭhānaṃ (Syā)

evam karoti. Tasmā samāpattibahulatāya na jānāti. Iti ajānantova pucchatīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ.

Na hettha ajānanakāraṇaṃ atthi, abhilakkhitaṃ Satthu parinibbānaṃ ahosi dasasahassilokadhātukampanādīhi nimittehi. Therassa pana parisāya kehici bhikkhūhi Bhagavā diṭṭhapubbo, kehici na diṭṭhapubbo, tattha yehipi diṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva, yehipi adiṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva. Tattha yehi na diṭṭhapubbo, te atidassanakāmatāya gantvā “kuhiṃ Bhagavā”ti pucchantā “parinibbuto”ti sutvā sandhāretum¹ nāsakkhissanti. Cīvaraṇca pattaṇca chaḍḍetvā ekavatthā vā dunnivatthā vā duppārutā vā urāni paṭipisantā² parodissanti. Tattha manussā “Mahākassapattherena saddhiṃ āgatā paṃsukūlikā sayampi itthiyo viya parodanti, te kiṃ amhe samassāsessanti”ti mayhaṃ dosaṃ dassanti. Idaṃ pana suññaṃ mahā-araññaṃ, idha yathā tathā rodantesu doso natthi. Purimataraṃ sutvā nāma sokopi tanuko hotīti bhikkhūnaṃ satuppādanatthāya jānantova pucchi.

Ajja sattāhaparinibbuto samaṇo Gotamoti ajja samaṇo Gotamo sattāhaparinibbuto. **Tato me idanti** tato samaṇassa Gotamassa parinibbutaṭṭhānato.

232. **Subhaddo nāma vuḍḍhapabbajitoti** “Subhaddo”ti tassa nāmaṃ. Vuḍḍhakāle pana pabbajitattā “vuḍḍhapabbajito”ti vuccati. Kasmā pana so evamāha. Bhagavati āghātena. Ayaṃ kireso Khandhake āgate Ātumaṃvatthusmiṃ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito Bhagavati Kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ Ātumaṃ āgacchante Bhagavā āgacchatīti sutvā “āgatakāle yāgupānaṃ³ karissāmī”ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhite dve putte etadavoca “Bhagavā kira tātā Ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṃghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍaṃ ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakaṃ anugharakaṃ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi

1. Saṇṭhāretum (Syā)

2. Paṭivimsayantā (Syā)

3. Yāgudānaṃ (Syā, Ka)

saṃharatha, Bhagavato āgatassa yāgupānaṃ karissāmā”¹. Te tathā akaṃsu.

Manussā te dārake mañjuka paṭibhāneyyake disvā kāretukāmāpi akāretukāmāpi kārentiyeva. Katakāle “kiṃ gaṇhissatha tātā”²ti pucchanti. Te vadanti “na amhākaṃ aññena kenaci attho, pitā pana no Bhagavato āgatakāle yāgudānaṃ dātukāmo”³ti. Taṃ sutvā manussā aparigaṇetvāva yaṃ te sakkonti āharitum, sabbaṃ denti. Yampi na sakkonti, manussehi pesenti. Atha Bhagavati Ātumaṃ āgantvā bhusāgāraṃ pavitthe Subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantesi “upāsakā nāhaṃ tumhākaṃ santikā aññaṃ kiñci paccāsīsāmi”², mayhaṃ dārakehi ābhatāni taṇḍulādīni³ yeva saṃghassa pahonti. Yaṃ hatthakammaṃ, taṃ me dethā”²ti. “Idaṃcidaṇca gaṇhathā”²ti sabbūpakaraṇāni gāhetvā vihare uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsavaṃ nivāsetvā tādisameva pārupitvā “idaṃ karotha idaṃ karoṭhā”²ti sabbarattim vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguṇca madhugoḷakaṇca paṭiyādāpesi. Bhojjayāgu nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃkiñci khādanīyaṃ nāma sabbaṃ pakkhipati, kilītukāmānaṃ sīsamakḥhanayoggā hoti, sugandhagandhā.

Atha Bhagavā kālasseva sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā bhikkhusaṃghaparivuto piṇḍāya caritum Ātumanagarābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesum “Bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”²ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiṇca gāhetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhumiyaṃ patiṭṭhapetvā vanditvā “paṭiggaṇhātu me bhante Bhagavā yāgun”²ti āha.

Tato “jānantāpi Tathāgatā pucchantī”²ti Khandhake āgatanayena Bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmim vatthusmim akappiyasamādānasikkhāpadaṇca, khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadaṇcāti dve sikkhāpadāni paññāpetvā “bhikkhave anekakappaṇaṇiyo bhojanaṃ

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

2. Gaṇhissāmi (Syā)

3. Ābhatatelādīni (Ka)

pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ adhammena uppannaṃ bhojanaṃ, imaṃ paribhuttānaṃ anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti bhikkhācārābhimukho agamāsi. Ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā ayaṃ “sabbaṃ jānāmi”ti āhiṇḍati, sace na gahitukāmo, pesetvā ārocetabbaṃ. Ayaṃ pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattam¹ tiṭṭheyya. Idañhi mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa sabbaṃ tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayhanti Bhagavati āghātaṃ bandhitvā Dasabale dharante kiñci vatthuraṃ nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ uccā kulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, mañyeva santajjessatī”ti. Svāyaṃ ajja “parinibbuto Bhagavā”ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha.

Thero taṃ sutvā hadaye pahāradānaṃ viya matthake patitasukkhāsani viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji “sattāhamattaparinibbuto Bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena Bhagavatā ārādhitāsāsane nāma evaṃ lahu mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sakkā sāsaṇaṃ osakkāpetun”ti. Tato thero cintesi—

“Sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsāpetvā chārikāya okirāpetvā² nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa Gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakā vivadanti’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti adhivāsemi tāva.

Bhagavatā hi desito dhammo asaṅgahitapuppharāsisadiso. Tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ pāpapuggalānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti, sutte eko dve pañhāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle natṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāma. Evañhi sati

1. Sattāhamattampi (Ka)

2. Chārikāya sīsaṃ okirāpetvāpi (Syā)

daḷhaṃ¹ suttana saṅgahitāni pupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati.

Etadatthañhi Bhagavā mayhaṃ tiṇi gāvutāni paccuggamaṇaṃ akāsi, tihi ovādehi upasampadaṃ adāsi, kāyato apanetvā kāye cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse paṇiṃ cāletvā candūpamaṃ paṭipadaṃ kathento maṃ kāyasakkhim katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanadāyajjaṃ paṭicchāpesi. Mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vuddhim mā alattha. Yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhiyati. Avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhiyati. Adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti. Avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti. Tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiyaṃ kathessanti. Athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissati”ti.

So evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppannanti kassaci anārocetvā bhikkhusaṃghaṃ samassāsesi. Tena vuttaṃ “atha kho āyasmā Mahākassapo -pa- nettaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti.

233. **Citakanti** vīsaratanasatikaṃ candanacitakaṃ. **Ālīmpessāmāti** aggim gāhāpessāma. **Na sakkonti ālīmpetunti** aṭṭhapi soḷasapi dvattiṃsapi janā jālanatthāya yamakayamaka-ukkāyo gahetvā tālavaṇṭhi² bijantā bhastāhi dhamantā tāni tāni kāraṇāni karontāpi na sakkontiyeva aggim gāhāpetuṃ. **Devatānaṃ adhippāyoti** ettha tā kira devatā therassa upaṭṭhāka devatāva. Asītimahāsāvakesu hi cittāni pasādetvā tesam upaṭṭhākāni asītikulasahassāni sagge nibbattāni. Tattha there cittaṃ pasādetvā sagge nibbattā devatā tasmim samāgame theram adisvā “kuhim nu kho amhākaṃ kulūpakatthero”ti antarāmagge paṭipannaṃ disvā “amhākaṃ kulūpakattherena avandite citako mā pajjalitthā”ti adhiṭṭhahimsu.

1. Daḷhena (Syā)

2. Tālavaṇṭhi (Syā)

Manussā taṃ sutvā “Mahākassapo kira nāma bho bhikkhu pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ ‘Dasabalassa pāde vandissāmi’ ti āgacchati. Tasmim kira anāgate citako na pajjalissati. Kīdiso bho so bhikkhu kālo odāto dīgho rasso, evarūpe nāma bho bhikkhumhi ṭhite kiṃ Dasabalassa parinibbānaṃ nāmā” ti keci gandhamālādihattā paṭipathaṃ gacchimsu. Keci vīthiyo vicittā katvā āgamanamaggaṃ olokayamānā aṭṭhamsu.

234. **Atha kho āyasmā Mahākassapo yena Kusinārā -pa- sirasā vandīti** therō kira citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā āvajjantova sallakkhesi “imasmim ṭhāne sīsaṃ, imasmim ṭhāne pādā” ti. Tato pādānaṃ samīpe ṭhatvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “arāsahassapaṭimaṇḍitacakkalakkhaṇapatiṭṭhitā Dasabalassa pādā saddhiṃ kappāsapaṭalehi pañca dussayugasatāni suvaṇṇadoṇiṃ candanacitakaṇca dvedhā katvā mayhaṃ uttamaṅge sirasmim patiṭṭhahantū” ti adhiṭṭhāsi. Saha adhiṭṭhānacittena tāni pañca dussayugasatāni dvedhā katvā valāhakantarā puṇṇacando viya pādā nikkhamimsu. Thero vikasitarattapadumasadise hatthe pasāretvā suvaṇṇavaṇṇe Satthupāde yāva gopphakā daḷhaṃ gahetvā attano siravare patiṭṭhapesi. Tena vuttaṃ “Bhagavato pāde sirasā vandī” ti.

Mahājano taṃ acchariyaṃ disvā ekappahāreneva mahānādaṃ nadi, gandhamālādīhi pūjetvā yathāruci vandi. Evaṃ pana therena ca mahājanena ca tehi ca pañcahi bhikkhusatehi vanditamatte puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Pakati-adhiṭṭhānavaseneva therassa hatthato mucchitvā alattakavaṇṇāni Bhagavato pādatalāni candanadāru-ādīsu kiñci acāletvāva yathāṭṭhāne patiṭṭhahimsu, yathāṭṭhāne ṭhitāneva¹ ahesuṃ. Bhagavato hi pādesu nikkhamantesu vā pavisantesu vā kappāsa-aṃsu vā dasikatantaṃ vā² telabindu vā dārukkhandhaṃ vā ṭhānā calitaṃ nāma nāhosi. Sabbhaṃ yathāṭṭhāne ṭhitameva ahosi. Uṭṭahitvā pana atthaṅgate cande viya sūriye viya ca Tathāgatassa pādesu antarahitesu mahājano mahākanditaṃ kandi. Parinibbānakālato adhikataṃ kārūṇṇaṃ ahosi.

1. Yathāṭṭhitāneva (Syā)

2. Dussatantaṃ vā (Syā)

Sayameva Bhagavato citako pajjalīti idaṃ pana kassaci pajjalāpetuṃ vāyamantassa adassanavasena vuttaṃ. Devatānubhāvena panesa samantato ekappahārenea pajjali.

235. **Sarīrāneva avasissimsūti** pubbe ekagghanena ñhitattā sarīraṃ nāma ahosi. Idāni vippakiṇṇattā sarīrānīti vuttaṃ. Sumanamakuḷasadisā ca dhotamuttasadisā ca suvaṇṇasadisā ca dhātuyo avasissimsūti attho. Dīghāyukabuddhānañhi sarīraṃ suvaṇṇakkhandhasadisā ekameva hoti. Bhagavā pana “ahaṃ na ciraṃ ñhatvā parinibbāyāmi, mayhaṃ sāsaṇaṃ tāva sabbattha na vitthāritaṃ, tasmā parinibbutassāpi me sāsapamattampi dhātuṃ gahetvā attano attano vasanaññhāne cetiyaṃ katvā paricaranto mahājano saggaparāyaṇo hotū”ti dhātūnaṃ vikiraṇaṃ adhiññhāsi. Kati panassa dhātuyo vippakiṇṇā, kati na vippakiṇṇāti. Catasso dāñhā, dve akkhakā, uñhisanti imā satta dhātuyo na vippakirimsu, sesā vippakirimsūti. Tattha sabbakhuddakā dhātu sāsapabījamatā ahosi, mahādhātu majjhe bhinnataṇḍulamattā, atimahaṭī majjhe bhinnamuggamattāti¹.

Udakadhārāti aggabāhumattāpi jaṅghamattāpi tālakkhandhamattāpi udakadhārā ākāsaṭo patitvā nibbāpesi. **Udakasālatoti** parivāretvā ñhitasālarukkhe sandhāyetaṃ vuttaṃ, tesampi hi khandhantaraviṭapantarehi udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesuṃ. Bhagavato citako mahanto. Samantā pathaviṃ bhinditvāpi naṅgalasīsamatā udakavaṭṭi phalikavaṭaṃsakasadisā uggantvā citakameva gaṇhanti. **Gandhodakenāti** suvaṇṇaghaṭe rajataghaṭe ca pūretvā ābhatanānāgandhodakena. **Nibbāpesunti** suvaṇṇamayarajatamayehi aṭṭhadaṇḍakehi vikiritvā candanacitakaṃ nibbāpesuṃ.

Ettha ca citake jhāyamāne parivāretvā ñhitasālarukkhaṇaṃ sākhandharehi viṭapantarehi pattantarehi jālā uggacchanti, pattaṃ vā sākha vā pupphaṃ vā daḍḍhā nāma natthi, kipillikāpi makkaṭakāpi² jālānaṃ antareneva

1. Bhinnamuggadalamattāti (Ka) Khu 4. 384 piṭṭhe passitabbari.

2. Kipillikāpi makkaṭakāpi pāṇakāpi (Syā)

vicaranti. Ākāśato patita-udakadhārāsupi sālarukkhehi nikkhanta-udakadhārāsupi pathaviṃ bhinditvā nikkhanta-udakadhārāsupi dhammakathāva¹ pamāṇaṃ. Evaṃ citakaṃ nibbāpetvā pana Mallarājāno santhāgāre catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṃ kāretvā lājapañcamāni pupphāni vikiritvā upari celavitānaṃ bandhitvā suvaṇṇatāraḥkādihi khacitvā tattha gandhadāmaṃ mālādāmaratanadāmaṃ olambetvā santhāgārato yāva makuṭabandhanasaṅkhātā sīsapaśādhanaṃ galasālā, tāva ubho hi passehi sāṇikilañjaparikkhepaṃ kāretvā upari celavitānaṃ bandhāpetvā suvaṇṇatāraḥkādihi khacitvā tatthapi gandhadāmaṃ mālādāmaratanadāmaṃ olambetvā maṇidaṇḍavaṇṇe veṇūhi ca pañcavaṇṇaddhaje ussāpetvā samantā vāṭapaṭākā² parikkhipitvā susammaṭṭhāsu vīthīsu kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapetvā daṇḍakadīpikā jāletvā alaṅkatahatthikkhandhe saha dhātūhi suvaṇṇadoṇiṃ ṭhapetvā mālāgandhādīhi pūjentā sādhuḥkīḷitaṃ kīḷantā antonagaraṃ pavesetvā santhāgāre sarabhamayaṇṇapallaṅke³ ṭhapetvā upari setacchattaṃ dhāresuṃ. Evaṃ katvā “atha kho Kosināraḥkā Mallā Bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipaṇjaraṃ karitvā”ti sabbāṃ veditaḥḥaṃ.

Tattha **sattipaṇjaraṃ karitvā**ti sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā. **Dhanupākāraṇti** paṭhamaṃ tāva hatthikumbhena kumbhaṃ paharante parikkhipāpesuṃ, tato asse gīvāya gīvāṃ paharante. Tato rathe āṇikoṭiyā āṇikoṭiṃ paharante. Tato yodhe bāhunā bāhuṃ paharante. Tesāṃ pariyaṇṇe koṭiyā koṭiṃ paharaṇānāni dhanūni parikkhipāpesuṃ. Iti samantā yojanappamaṇaṃ ṭhānaṃ sattāhaṃ sannāhagavacchikaṃ viya katvā āraḥkhaṃ saṃvidahimsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ “dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā”ti.

Kasmā panete evamaḥkaṃsūti. Ito purimesu hi dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṃghassa ṭhānaṇisaṃjokāsaṃ karontā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ saṃvidahantā sādhuḥkīḷikāya okāsaṃ na labhimsu. Tato nesaṃ ahosi “imaṃ sattāhaṃ sādhuḥkīḷitaṃ kīḷissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ amhākaṃ pamattaḥbhāvaṃ ṇatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā āraḥkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāma”ti. Te tathā evamaḥkaṃsu.

1. Dhammatāva (Syā)

2. Dhajapaṭākā (Syā), ratanapaṭākā (Ka)

3. Sattaratanamayapallaṅke (Syā), saramayapallaṅke (Ka)

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. **Assosi kho rājā**ti katham assosi. Paṭhamameva kirassa amaccā sutvā cintayīmsu “Satthā nāma parinibbuto, na so sakkā puna āharitum. Pothujjanikasaddhāya pana amhākaṃ raññā sadiso natthi, sace esa imināva niyāmena suṇissati, hadayamassa phalissati. Rājā kho pana amhehi anurakkhitabbo”ti te tisso suvaṇṇadoṇiyo āharitvā catumadhurassa pūretvā rañño santikaṃ gantvā etadavocum “deva amhehi supinako diṭṭho, tassa paṭighātattam tumhehi dukūladupaṭṭam nivāsetvā yathā nāsāpuṭamattam paññāyati, evaṃ catumadhuradoṇiyā nipajjitum vaṭṭati”ti. Rājā atthacarānaṃ amaccānaṃ vacanaṃ sutvā “evaṃ hotu tātā”ti sampatichitvā tathā akāsi.

Atheko amacco alaṅkāraṃ omuñcitvā kese pakiriya yāya disāya Satthā parinibbuto, tadabhimukho hutvā añjalim paggayha rājānaṃ āha “deva maraṇato muccanakasatto nāma natthi, amhākaṃ āyuvaddhano cetiyaṭṭhānaṃ puññakkhettaṃ abhisekasiṅcako¹ so Bhagavā Satthā Kusinārāya parinibbuto”ti. Rājā sutvāva visaññijāto catumadhuradoṇiyaṃ usumaṃ muñci. Atha naṃ ukkhipitvā dutiyāya doṇiyā nipajjāpesum. So puna saññaṃ labhitvā “tātā kiṃ vadethā”ti pucchi. “Satthā mahārāja parinibbuto”ti. Rājā punavi visaññijāto catumadhuradoṇiyā usumaṃ muñci. Atha naṃ tatopi ukkhipitvā tatiyāya doṇiyā nipajjāpesum. So puna saññaṃ labhitvā “tātā kiṃ vadethā”ti pucchi. “Satthā mahārāja parinibbuto”ti. Rājā punapi visaññijāto, atha naṃ ukkhipitvā nahāpetvā matthake ghaṭehi udakaṃ āsiṅcīmsu.

Rājā saññaṃ labhitvā āsanā vuṭṭhāya gandhaparibhāvite maṇivaṇṇe kese vikiritvā suvaṇṇaphalakavaṇṇāya piṭṭhiyaṃ pakiritvā pāṇinā uraṃ paharitvā pāvālaṅkuravaṇṇāhi suvaṭṭitaṅgulīhi suvaṇṇabimbisakavaṇṇaṃ uraṃ sibbanto viya gahetvā paridevamāno ummattakavesena antaravīthim otiṇṇo, so alaṅkatanātakaparivuto nagarato nikkhamma Jīvakaṃbavanaṃ gantvā yasmiṃ thāne nisinnena Bhagavatā dhammo desito, taṃ olo-

1. Abhisekapīṭhako (Syā)

ketvā “Bhagavā sabbaññu nanu imasmim̐ thāne nisīditvā dhammaṃ desayittha, sokasallam̐ me vinodayittha, tumhe mayham̐ sokasallam̐ nīharittha, aham̐ tumhākaṃ saraṇam̐ gato¹, idāni pana me paṭivacanampi na detha Bhagavā”ti punappunam̐ paridevitvā “nanu Bhagavā aham̐ aññadā evarūpe kāle ‘tumhe mahābhikkhusam̐ghaparivārā Jambudīpatale cārikaṃ carathā’ti suṇomi, idāni panāham̐ tumhākaṃ ananurūpaṃ ayuttam̐ pavattim̐ suṇomi”ti evamādini ca vatvā satṭhimattāhi gāthāhi Bhagavato guṇam̐ anussaritvā cintesi “mama parideviteneva² na sijjhati, Dasabalassa dhātuyo āharāpessāmī”ti evam̐ assosi. Sutvā ca imissā visaññibhāvādipavattiyā avasāne dūtam̐ pāhesi. Tam̐ sandhāya **atha kho rājāti**-ādi vuttam̐.

Tattha **dūtam̐ pāhesīti** dūtañca paṇṇaṇca pesesi. Pesetvā ca pana “sace dassanti, sundaram̐. No ce dassanti, āharaṇupāyena āharissāmī”ti caturaṅginim̐ senam̐ sannayhitvā sayampi nikkhantoyeva. Yathā ca Ajātasattu, evam̐ Licchavī-ādayopi dūtam̐ pesetvā sayampi caturaṅginiyā senāya nikkhamimsuyeva. Tattha pāveyyakā sabbehi āsannatarā Kusinārato tigāvutantare nagare vasanti, Bhagavāpi Pāvam̐ pavisitvāva Kusināram̐ gato. Atha kasmā paṭhamataram̐ na āgatāti ce. Mahāparivārā panete rājāno mahāparivāram̐ karontāva pacchato jātā.

Te sam̐ghe gaṇe etadavocunti sabbepi te sattanagaravāsino āgantvā “amhākaṃ dhātuyo vā dentu, yuddham̐ vā”ti Kusinārānagaram̐ parivāretvā thite “etaṃ Bhagavā amhākaṃ gāmakkhette”ti paṭivacanam̐ avocum̐. Te kira evamāham̐su “na mayam̐ Satthu sāsanaṃ pahiṇimha, nāpi gantvā ānayimha. Satthā pana sayameva āgantvā sāsanaṃ pesetvā amhe pakkosāpesi. Tumhepi kho pana yaṃ tumhākaṃ gāmakkhette ratanam̐ uppajjati, na tam̐ amhākaṃ detha. Sadevake ca loka Buddharatanasamam̐ ratanam̐ nāma natthi, evarūpaṃ uttamaratanam̐ labhitvā mayam̐ na dassāma. Na kho pana tumhehiyeva mātuthanato khīram̐ pītam̐, amhehipi mātuthanato khīram̐ pītam̐. Na tumheyeva purisā, amhepi purisā. Hotū”ti aññamaññaṃ aham̐kāram̐ katvā sāsanaṃ paṭisāsanam̐ pesenti, aññamaññaṃ mānagajjitam̐ gajjanti. Yuddhe pana sati Kosinārakānam̐yeva jayo abhavissa. Kasmā? Yasmā

1. Santikaṃ āgato (Syā)

2. Paridevena (Syā)

dhātupāsanattham¹ āgatā devatā nesaṃ pakkhā ahesuṃ. Pāliyaṃ pana “Bhagavā amhākaṃ gāmakkhette parinibbuto, na mayaṃ dassāma Bhagavato sarīraṇaṃ bhāgaṃ”ti ettakameva āgataṃ.

237. **Evam vutte Doṇo brāhmaṇoti** Doṇabrāhmaṇo imaṃ tesaṃ vivādaṃ sutvā “ete rājāno Bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādaṃ karonti, na kho panetaṃ patirūpaṃ, alaṃ iminā kalahena, vūpasameśāmi naṃ”ti so gantvā te saṃghe gaṇe etadavoca. Kimavoca? Unnatappadese ṭhatvā dvibhāṇavāraparimaṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne “ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo”ti sabbe niravā ahesuṃ. Jambudīpatale kira kulaghare jātā yebhuyyena tassa na antevāsiko nāma natthi. Atha so te attano vacanaṃ sutvā nirave tuṇḥibhūte viditvā puna etadavoca “suṇantu bhonto”ti etaṃ gāthādvayaṃ avoca.

Tattha **amhāka Buddhoti** amhākaṃ Buddho. **Ahu khantivādoti** Buddhabhūmiṃ appatvāpi pāramiyo pūrento Khantivādītāpasakāle Dhammapālakumārakāle Chaddantahatthikāle Bhūridattanāgarājakāle Campeyyanāgarājakāle Saṅkhapālanāgarājakāle Mahākapikāle aññesu ca bahūsu jātakesu paresu kopam akatvā khantimeva akāsi. Khantimeva vaṇṇayi. Kimaṅgaṃ pana etarahi iṭṭhāniṭṭhesu tādilakkhaṇaṃ patto, sabbathāpi amhākaṃ Buddho khantivādo ahosi, tassa evaṃvidhassa. **Na hi sādhuyaṃ uttamapuggalassa, sarīrabhāge siyā sampahāroti na hi sādhuanti** na hi sādhu ayaṃ. **Sarīrabhāgeti** sarīravibhāgaṇimittam, dhātukoṭṭhāsahetūti attho. **Siyā sampahāroti** āvudhasampahāro sādhu na siyāti vuttaṃ hoti.

Sabbeva bhonto sahitāti sabbeva bhonto sahitā hotha, mā bhijjatha. **Samaggāti** kāyena ca vācāya ca ekasannipātā ekavacanā samaggā hotha. **Sammodamānāti** cittenāpi aññamaññaṃ sammodamānā hotha. **Karomaṭṭhabhāgeti** Bhagavato sarīraṇi aṭṭha bhāge

1. Dhātupūjanattham (Syā, Ka), dhātupālanattham (Ka)

karoma. **Cakkhumatoti** pañcahi cakkhūhi cakkhumato Buddhassa. Na kevalaṃ tumheyeva, bahujaṇopi pasanno, tesu ekopi laddhuṃ ayutto nāma natthīti bahuṃ kāraṇaṃ vatvā saññāpesi.

238. **Tesaṃ saṃghānaṃ gaṇānaṃ paṭissutvā**ti tesaṃ tesaṃ tato tato samāgatasamghānaṃ samāgatagaṇānaṃ paṭissuṇitvā. **Bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajitvā**ti ettha ayaṇanukkamo—Doṇo kira tesaṃ paṭissuṇitvā suvaṇṇadoṇiṃ vivarāpesi, rājāno āgantvā doṇiyaṃyeva ṭhitā suvaṇṇavaṇṇā dhātuyo disvā “Bhagavā sabbaññu pubbe mayaṃ tumhākaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ chabbaṇṇabuddharasmikhacitaṃ asīti-anubyañjanasamujjalitasobhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ addasāma, idāni pana suvaṇṇavaṇṇāva dhātuyo avasiṭṭhā jātā, na yuttamidaṃ Bhagavā tumhākaṃ”ti paridevimsu.

Brāhmaṇopi tasmim̐ samaye tesaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā dakkhiṇadāṭhaṃ gahetvā veṭhantare ṭhapesi, atha pacchā aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhaji, sabbāpi dhātuyo pākātikanāḷiyā soḷasa nāḷiyo ahesuṃ, ekekanagaravāsino dve dve nāḷiyo labhimsu. Brāhmaṇassa pana dhātuyo vibhajantasseva Sakko Devānamindo “kena nu kho sadevakassa lokassa kaṅkhaḥchedanattāya catusaccakathāya paccayabhūtā Bhagavato dakkhiṇadāṭhā gahitā”ti olokeno “brāhmaṇena gahitā”ti disvā “brāhmaṇopi dāṭhāya anucchavikaṃ sakkāraṃ kātuṃ na sakkhissati, gaṇhāmi na”ti veṭhantarato gahetvā suvaṇṇacaṅkoṭake ṭhapetvā devalokaṃ netvā Cūḷāmaṇicetiye paṭiṭṭhapesi.

Brāhmaṇopi dhātuyo vibhajitvā dāṭhaṃ apassanto corikāya gahitattā “kena me dāṭhā gahitā”ti pucchitumpi nāsakkhi. “Nanu tayāva dhātuyo bhājītā, kiṃ tvaṃ paṭhamāṃyeva attano dhātuyā atthibhāvaṃ na aññāsī”ti attani dosāropanaṃ sampassanto “mayhampi koṭṭhāsaṃ dethā”ti vattumpi nāsakkhi. Tato “ayampi suvaṇṇatumbo dhātugatikova, yena Tathāgatassa dhātuyo mitā, imassāhaṃ thūpaṃ karissāmi”ti cintetvā **imaṃ me bhonto tumbaṃ dadantūti** āha.

Pippalivaniyā moriyāpi Ajātasattu-ādayo viya dūtaṃ pesetvā
yuddhasajjāva nikkhamiṃsu.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. **Rājagahe Bhagavato sarīrānaṃ thūpaṇṇa mahaṇṇa akāsīti** katham
akāsī. Kusinārato yāva Rājagahaṃ pañcavīsati yojanāni, etthantare aṭṭha-
usabHAVITTHATAṃ samatalaṃ maggaṃ kāretvā yādisaṃ Mallarājāno
makuṭabandhanassa ca santhāgārassa ca antare pūjaṃ kāresuṃ. Tādisaṃ
pañcavīsatiyojanepi magge pūjaṃ kāretvā lokassa anukkaṇṭhanattham
sabbattha antarāpaṇe pasāretvā suvaṇṇadoṇiyaṃ pakkhittadhātuyo
sattipaṇjarena parikkhipāpetvā attano vijite pañcayojanasataparimaṇḍale
manusse sannipātāpesi. Te dhātuyo gahetvā Kusinārato sādhu-kīlitaṃ kīlantaṃ
nikkhamitvā yattha yattha suvaṇṇavaṇṇāni pupphāni passanti, tattha tattha
dhātuyo satti-antare ṭhapetvā pūjaṃ akaṃsu. Tesāṃ pupphānaṃ khīṇakāle
gacchanti, rathassa dhuraṭṭhānaṃ pacchimaṭṭhāne sampatte satta divase
sādhu-kīlitaṃ kīlanti. Evaṃ dhātuyo gahetvā āgacchantānaṃ satta vassāni
satta māsāni satta divasāni vītivattāni.

Micchādiṭṭhikā “samaṇassa Gotamassa parinibbutakālato paṭṭhāya
balakkārena sādhu-kīlītāya upaddutamha, sabbe no kammantā naṭṭhā”ti
ujjhāyantā manam padosetvā chaḷāsītisahassamattā apāye nibbattā.
Khīṇāsavā āvajjitvā “mahājano manam padosetvā apāye nibbatti”ti disvā
“Sakkaṃ devarājānaṃ dhātu-āharaṇūpāyaṃ kāressāmā”ti tassa santikaṃ
gantvā tamattham ārocetvā “dhātu-āharaṇūpāyaṃ karoḥi mahārāja”ti
āhaṃsu. Sakko āha “bhante puthujjano nāma Ajātasattunā samo saddho
natthi, na so mama vacanaṃ karissati, apica kho māravibhīṃsakasādisaṃ
vibhīṃsakaṃ dassessāmi, mahāsaddaṃ sāvessāmi, yakkhagāhaka-khipitaka-
arocake karissāmi, tumhe ‘amanussā mahārāja kupitā dhātuyo āharāpethā’ti
vadeyyātha, evaṃ so āharāpessati”ti. Atha kho Sakko taṃ sabbaṃ akāsī.

Therāpi rājānaṃ upasaṅkamitvā “mahārāja amanussā kupitā, dhātuyo
āharāpehi”ti bhaṇiṃsu. Rājā “na tāva bhante mayhaṃ

cittam tussati, evam santepi āharantū”ti āha. Sattamadvase dhātuyo āharimsu. Evam āhatā¹ dhātuyo gahetvā Rājagahe thūpañca mahañca akāsi. Itarepi attano attano balānurūpena āharitvā sakasakaṭṭhānesu thūpañca mahañca akāmsu.

240. **Evametaṃ bhūtapubbanti** evam etaṃ dhātubhājanañceva dasathūpakaraṇaṇca Jambudīpe bhūtapubbanti pacchā saṅgītikārakā āhaṃsu. Evam patiṭṭhitesu pana thūpesu Mahākassapatthero dhātūnaṃ antarāyaṃ disvā rājānaṃ Ajātasattum upasaṅkamitvā “mahārāja ekaṃ² dhātunidhānaṃ kātum vaṭṭati”ti āha. Sādhū bhante nidhānakammaṃ tāva mama hotu, sesadhātuyo pana kathaṃ āharāmīti. Na mahārāja dhātu-āharaṇaṃ tuyhaṃ bhāro, amhākaṃ bhāroti. Sādhū bhante tumhe dhātuyo āharatha, ahaṃ dhātunidhānaṃ karissāmīti. Thero tesam tesam rājakulānaṃ paricaraṇamattameva ṭhapetvā sesadhātuyo āhari. Rāmagāme pana dhātuyo nāgā pariggaṇhimsu, tāsam antarāyo natthi. “Anāgate Laṅkādīpe Mahāvihāre Mahācetiyaṃhi nidahissanti”ti tā na āharitvā sesehi sattahi nagarehi āharitvā Rājagahassa pācīnadakkhiṇadisābhāge ṭhatvā “imasmiṃ ṭhāne yo pāsāṇo atthi, so antaradhāyatu, paṃsu suvisuddhā hotu, udakaṃ mā uṭṭhahatū”ti adhiṭṭhāsi.

Rājā taṃ ṭhānaṃ khaṇāpetvā tato uddhatapaṃsunā iṭṭhakā kāretvā asītimahāsāvakaṇaṃ cetiyāni kāreti. “Idha rājā kiṃ kāreti”ti pucchantānampi “mahāsāvakaṇaṃ cetiyāni”ti vadanti, na koci dhātunidhānabhāvaṃ jānāti. Asītihaṭṭhagambhīre pana tasmim padese jāte heṭṭhā lohasanthāraṃ santharāpetvā tattha Thūpārāme cetiyagharappamāṇaṃ tambalohamayaṃ gehaṃ kārapetvā aṭṭha aṭṭha haricandanādimaṃ karaṇḍe ca thūpe ca kārapesi. Atha Bhagavato dhātuyo haricandanakaraṇḍe pakkhipitvā taṃ haricandanakaraṇḍakampi aññasmiṃ haricandanakaraṇḍake tampi aññasmiṃti evaṃ aṭṭha haricandanakaraṇḍe ekato katvā eteneva upāyena te aṭṭha karaṇḍe aṭṭhasu haricandanathūpesu, aṭṭha haricandanathūpe aṭṭhasu lohitacandanakaraṇḍesu, aṭṭha lohitacandanakaraṇḍe aṭṭhasu lohitacandanathūpesu, aṭṭha lohitacandanathūpe aṭṭhasu dantakaraṇḍesu, aṭṭha

1. Āgatā (Syā, Ka)

2. Evam (Syā)

dantakaraṇḍe aṭṭhasu danta thūpesu, aṭṭha dantathūpe aṭṭhasu
 sabbaratanakaraṇḍesu, aṭṭha sabbaratanakaraṇḍe aṭṭhasu sabbaratanathūpesu,
 aṭṭha sabbaratanathūpe aṭṭhasu suvaṇṇakaraṇḍesu, aṭṭha suvaṇṇakaraṇḍe
 aṭṭhasu suvaṇṇathūpesu, aṭṭha suvaṇṇathūpe aṭṭhasu rajatakaraṇḍesu, aṭṭha
 rajatakaraṇḍe aṭṭhasu rajatathūpesu, aṭṭha rajatathūpe aṭṭhasu
 maṇikaraṇḍesu, aṭṭha maṇikaraṇḍe aṭṭhasu maṇithūpesu, aṭṭha maṇithūpe
 aṭṭhasu lohitaṅkakaraṇḍesu¹, aṭṭha lohitaṅkakaraṇḍe aṭṭhasu
 lohitaṅkathūpesu, aṭṭha lohitaṅkathūpe aṭṭhasu masāragallakaraṇḍesu, aṭṭha
 masāragallakaraṇḍe aṭṭhasu masāragallathūpesu, aṭṭha masāragallathūpe
 aṭṭhasu phalikakaraṇḍesu, aṭṭha phalikakaraṇḍe aṭṭhasu phalikamayathūpesu
 pakkhipi.

Sabbesaṃ uparimaṃ phalikacetiyaṃ Thūpārāmacetiyaṃ appamāṇaṃ ahosi,
 tassa upari sabbaratanamayaṃ gehaṃ kāresi, tassa upari suvaṇṇamayaṃ,
 tassa upari rajatamayaṃ, tassa upari tambalohamayaṃ gehaṃ². Tattha
 sabbaratanamayaṃ vālikaṃ okiritvā jalajathalajapupphānaṃ sahaṣṣāni
 vippakiritvā aḍḍhachaṭṭhāni jātakasatāni asītimahāthere
 Suddhodanamahārājānaṃ Mahāmāyādeviṃ satta saha jāteti sabbānetāni
 suvaṇṇamayāneva kāresi. Pañcapañcasate suvaṇṇarajatamaye puṇṇaghaṭe
 ṭhapāpesi, pañca suvaṇṇaddhajasate ussāpesi. Pañcasate suvaṇṇadīpe
 pañcasate rajatadīpe kārāpetvā sugandhatelassa pūretvā tesu dukūlavatṭhiyo
 ṭhapesi.

Athāyasmā Mahākassapo “mālā mā milāyantu, gandhā mā vinassantu,
 dīpā mā vijjhāyantu”ti adhiṭṭhahitvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni chindāpesi—

“Anāgate Piyadāso³ nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā Asoko
 dhammarājā bhavissati, so imā dhātuyo vitthārikā karissatī”ti.

Rājā sabbapasādhanchi pūjetvā ādito paṭṭhāya dvāraṃ pidahanto
 nikkhami, so tambalohadvāraṃ pidahitvā āviñchanarajjuyaṃ
 kuñcikaṃ muddikaṃ

1. Lohitaṅgakaraṇḍesu (Syā, Ka)

2. Gehaṃ ahosi (Syā, Ka)

3. Piyadassī (Asokalekhāyaṃ)

bandhitvā tattheva mahantaṃ maṇikkhandhaṃ ṭhapetvā “anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū”ti akkharaṃ chindāpesi.

Sakko devarājā Vissakammaṃ¹ āmantetvā “tāta Ajātasattunā dhātunidhānaṃ kataṃ, ettha ārakkaṃ paṭṭhapehi”ti paṇiṇi, so āgantvā vālasaṅghāṭayantaṃ yojesi, kaṭṭharūpakāni tasmaṃ dhātugabbhe phalikavaṇṇakhagge gāhetvā vātasadisena vegena anupariyāyantaṃ² yantaṃ yojetvā ekāya eva āṇiyā bandhitvā samantato giṇjakāvasathākārena silāparikkhepaṃ katvā upari ekāya pidahitvā paṃsum pakkhipitvā bhūmiṃ samaṃ katvā tassa upari pāsāṇathūpaṃ paṭiṭṭhapesi. Evaṃ niṭṭhite dhātunidhāne yāvatāyukaṃ ṭhatvā theropi parinibbuto, rājāpi yathākammaṃ gato, tepi manussā kālaṃkatā.

Aparabhāge Piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā Asoko nāma dhammarājā hutvā tā dhātuyo gahetvā Jambudīpe vitthārikā akāsi. Kathaṃ? So Nigrodhasāmaṇeraṃ nissāya sāsane laddhappasādo caturāsīti vihārasahassāni kāretvā bhikkhusaṅghaṃ pucchi “bhante mayā caturāsīti vihārasahassāni kāritāni, dhātuyo kuto labhissāmi”ti. Mahārāja “dhātunidhānaṃ nāma atthi”ti suṇoma, na pana paññāyati “asukasmiṃ ṭhāne”ti. Rājā Rājagahe cetiyaṃ bhindāpetvā dhātuṃ apassanto paṭipākatikaṃ kāretvā bhikkhubhikkhuniyo upāsaka-upāsikāyoti catasso parisā gahetvā Vesālīṃ gato. Tatrāpi alabhitvā Kapilavatthum. Tatrāpi alabhitvā Rāmagāmaṃ gato. Rāmagāme nāgā cetiyaṃ bhinditum na adamsu, cetiye nipatitakudālo khaṇḍākhaṇḍaṃ hoti. Evaṃ tatrāpi alabhitvā Allakappaṃ Veṭhadīpaṃ Pāvāṃ Kusināranti sabbattha cetiyāni bhinditvā dhātuṃ alabhitvā paṭipākatikāni katvā puna Rājagahaṃ gantvā catasso parisā sannipātāpetvā “atthi kenaci sutapubbaṃ ‘asukaṭṭhāne nāma dhātunidhānaṃ’ti” pucchi.

Tatreko vīsavassasatiko thero “asukaṭṭhāne dhātunidhānaṃ”ti na jānāmi, mayhaṃ pana pitā mahāthero maṃ sattavassakāle mālācaṅkoṭakaṃ gāhāpetvā “ehi sāmaṇera asukagacchantare

1. Visukammaṃ (Ka)

2. Anupariyāyanti (Syā)

pāsāṇathūpo atthi, tattha gacchāmā”ti gantvā pūjetvā “imaṃ ṭhānaṃ upadhāretuṃ vaṭṭati sāmaṇera”ti āha. Ahaṃ ettakaṃ jānāmi mahārājāti āha. Rājā “etadeva ṭhānaṃ”ti vatvā gacche hāretvā pāsāṇathūpañca paṃsuñca apānetvā heṭṭhā sudhābhūmiṃ addasa. Tato sudhañca iṭṭhakāyo ca hāretvā anupubbena pariveṇaṃ oruyha sattaratanavālukaṃ asihatthāni ca kaṭṭharūpakāni samparivattakāni addasa. So yakkhadāsake pakkosāpetvā balikammaṃ kāretvāpi neva antaṃ na koṭiṃ passanta devatānaṃ namassamāno “ahaṃ imā dhātuyo gahetvā caturāsītiyā vihārasahassesu nidahitvā sakkāraṃ karomi, mā me devatā antarāyaṃ karontū”ti āha.

Sakko devarājā cārikaṃ caranto taṃ disvā Vissakammaṃ āmantesi “tāta Asoko dhammarājā ‘dhātuyo nīharissāmī’ti pariveṇaṃ otiṇṇo, gantvā kaṭṭharūpakāni hārehi”ti. So pañcacūḷagāmadārakavesena gantvā rañño purato dhanuhattho ṭhatvā “harāmi mahārājā”ti āha. “Hara tātā”ti saraṃ gahetvā sandhimhiyeva vijjhi, sabbaṃ vippakiriyittha. Atha rājā āviñchane bandhaṃ kuñcikaṃ muddikaṃ gaṇhi, maṇikkhandhaṃ passi. “Anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū”ti puna akkharāni disvā kuñjhivā “mādisaṃ nāma rājānaṃ daliddarājāti vattum ayuttan”ti punappunaṃ ghaṭetvā dvāraṃ vivarāpetvā antogetaṃ pavitṭho.

Aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ upari āropitadīpā tatheva pajjalanti, nīluppalapupphāni taṅkhaṇaṃ āharitvā āropitāni viya, pupphasanthāro taṅkhaṇaṃ santhato viya, gandhā taṃ muhuttaṃ pisitvā ṭhapitā viya rājā suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā “anāgate Piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā Asoko nāma dhammarājā bhavissati, so imā dhātuyo vitthārikā karissatī”ti vācetvā “diṭṭho bho ahaṃ ayyena Mahākassapaṭṭherenā”ti vatvā vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇena hatthena apphoṭesi. So tasmiṃ ṭhāne paricaraṇadhātumattameva ṭhapetvā sesā dhātuyo gahetvā dhātugehaṃ pubbe pihitanayeneva pidahitvā sabbaṃ yathāpakatiyāva katvā upari pāsāṇacetiyaṃ patiṭṭhāpetvā caturāsītiyā vihārasahassesu

dhātuyo patiṭṭhāpetvā mahāthere vanditvā pucchi “dāyādomhi bhante Buddhasāsane”ti. Kissa dāyādo tvaṃ mahārāja, bāhirako tvaṃ sāsanassāti. Bhante channavutikoḍidhanam viṣajjetvā caturāsīti vihārasahassāni kāretvā ahaṃ na dāyādo, añño ko dāyādoti. Paccayadāyako nāma tvaṃ mahārāja, yo pana attano puttañca dhītarañca pabbājeti, ayaṃ sāsane¹ dāyādo nāmāti. So puttañca dhītarañca pabbājesi. Atha naṃ therā āhaṃsu “idāni mahārāja sāsane dāyādosī”ti.

Evametam bhūtapubbanti evaṃ etaṃ atīte dhātunidhānampi Jambudīpatale bhūtapubbanti. Tatiyasaṅgītikārāpi imaṃ padaṃ ṭhāpayiṃsu.

Aṭṭhadoṇam cakkhumato sarīranti-ādigāthāyo pana Tambapaṇṇidīpe therehi vuttāti.

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sāsanassa (Syā)

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvatīrājadhānīvaṇṇanā

241-2. **Evam me sutanti** Mahāsudassanasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā—**sabbaratanamayoti** ettha ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā, ayaṃ pākāro sabbapākārānaṃ anto ubbedhena¹ saṭṭhihattho ahosi. Eke pana therā “nagaraṃ nāma anto ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabbabāhiro saṭṭhihattho, sesā anupubbanīcā”ti vadanti. Eke “bahi ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabba-abbhantarimo saṭṭhihattho, sesā anupubbanīcā”ti. Eke “anto ca bahi ca ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā majjhe pākāro saṭṭhihattho, anto ca bahi ca tayo tayo anupubbanīcā”ti.

Esikāti esikatthambho. **Tiporisaṅgāti** ekaṃ porisaṃ majjhimapurisassa attano hatthena pañcahatthaṃ, tena tiporisaparikkhepā pannarasahatthaparimāṇāti attho. Te pana kathaṃ ṭhitāti. Nagarassa bāhirapasse ekekaṃ mahādvārabāhaṃ nissāya ekeko, ekekaṃ khuddakadvārabāhaṃ nissāya ekeko, mahādvāra khuddakadvārānaṃ antarā tayo tayoti. Tālapantiṣu sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ ekaṃ sovaṇṇamayanti pākāre vuttalakkhaṇameva veditabbaṃ, paṇṇaphalesupi eseva nayo. Tā pana tālapantiyo asīti hatthā ubbedhena, vippakiṇṇavāluke samatale bhūmibhāge pākārantare ekekaṃ hutvā ṭhitā.

Vaggūti cheko sundaro. **Rajanīyoti** rañjetuṃ samattho. **Khamanīyoti** divasampi suyyamāno khamateva, na bībhaccheti². **Madanīyoti** mānamadapurisamadajanano. **Pañcaṅgikassāti** ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti imehi pañcahaṅgehi samannāgatassa. Tattha **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bherī-ādisu ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma sabbato pariyonaddhaṃ.

1. Uccatarova (Syā, Ka)

2. Na nibbhaccheti (Syā, Ka)

Susiram nāma vaṁsādi. **Ghanam** nāma sammādi. **Suvinītassāti** ākaḍḍhanasithilakaraṇādihi sumucchitassa. **Suppaṭitālitassāti** pamāṇe ṭhitabhāvajānanattham suṭṭhu paṭitālitassa. **Sukusalehi samannāhatassāti** ye vāditum chekā kusalā, tehi vāditassa. **Dhuttāti** akkhadhuttā. **Soṇḍāti** surāsoṇḍā. Teyeva punappunam pātukāmatāvasena **pipāsā**. **Paricāresunti** hattham vā pādam vā¹ cāletvā naccantā kīlīmsu.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. **Sīsam nhātassāti** sīsenā saddhiṁ gandhodakena nahātassa. **Uposathikassāti** samādinna-uposathaṅgassa. **Upāripāsādavaragatassāti** pāsādavarassa upari gatassa subhojanam bhuñjitvā pāsādavarassa uparimahātale sirigabbham pavisitvā sīlāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satasahassam vissajjetvā mahādānam datvā soḷasahi gandhodakaghaṭṭhi sīsam nahāyitvā katapātarāso suddham uttarāsaṅgam ekaṁsam karitvā upāripāsādassa sirisayane pallaṅkam ābhujitvā nisinnō attano dānādimayam puññasamudāyam āvajjanto nisīdi. Ayam sabbacakkavattīnam dhammā.

Tesam tam āvajjantānamyeva vuttappakārapuññakammapaccaya-utusamuṭṭhānam nīlamaṇisaṅghātasadisam pācīnasamuddajalatalam bhindamānam viya, ākāsam alaṅkurumānam² viya dibbam cakkaratanam pātubhavati. Tam Mahāsudassanassāpi tatheva pāturahosi. Tayidam dibbānubhāvayuttattā dibbanti vuttam. Sahassam assa arānanti **sahassāram**. Saha nemiya, saha nābhiya cāti **sanemikam sanābhikam**. Sabbehi ākārehi paripuṇṇanti **sabbākāraparipūram**.

Tattha cakkaṅca tam ratijananatṭhena ratanañcāti **cakkaratanam**. Yāya pana tam nābhiya “sanābhikan”ti vuttam, sā indanīlamayā³ hoti, majjhe panassā sāraraṇatamayā panāli, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānā viya virocāti, majjhe chiddena viya candamaṇḍalena ubhosupi bāhirantesu raṇatapaṭṭena kataparikkhepā hoti. Tesu panassa

1. Hatthavārapādavāre (Syā)

2. Alaṅkatarā kurumānam (Syā)

3. Indanīlamaṇimayā (Syā)

nābhipanālīparikkhepapaṭṭhesu yuttayuttaṭṭhānesu paricchedalekhā
suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayam tāva assa nābhiyā
sabbākāraparipūrātā.

Yehi pana taṃ “arehi sahasāraṇ”ti vuttaṃ, te sattaratanamayā
sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti, tesampi
ghaṭakamaṇīkapaṇicchedalekhādīni suvibhattāneva hutvā paññāyanti.
Ayamassa arāṇaṃ sabbākāraparipūrātā.

Yāya pana taṃ nemiyā “sanemikaṇ”ti vuttaṃ, sā
bālasūriyarasmiyalāpasirīṇi avahasamānā viya
surattasuddhasiniddhapavāḷamayā hoti. Sandhīsu panassā
sañjhārāgasassirīkā¹ rattajambunadapaṭṭā vaṭṭapaṇicchedalekhā suvibhattā
hutvā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūrātā.

Nemimaṇḍalapitṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arāṇaṃ antare
dhamanavaṃso viya anto susiro chiddamaṇḍalakhacito vātagāhī
pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vāteritassa sukusalasamannāhatassa
pañcaṅgikatūriyassa viya saddo vaggu ca rājanīyo ca kamaṇīyo² ca
madanīyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ
ubhosu passesu samosaritakusumadāmānaṃ dve pantiyoti evaṃ
samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivāraṇacchattasatadhārīṇā
pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi
nābhipanālīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā
puṇṇacandakiraṇakalāpasassirīkā
taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsaṅgāgatisobhaṃ
avahasamānā viya dve muttakalāpā olambanti. Yehi cakkaratanena saddhiṃ
ākāse samparivattamāṇe tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti.
Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūrātā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ
bhuñjitvā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā
pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsū kīlāmāne dāraḷakajane nāti-
uccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsaṇṇapadesena
upasobhayamānaṃ viya, rukkhasākhaḅḅāṇi dvādasayojanato paṭṭhāya
suyyamānena

1. Suvisuddhaghanaṇḍaraṇāgasassirīkā (Syā)

2. Khamanīyo (Ka)

madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya
nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ viya,
rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāniyā
abhimukhaṃ āgacchati.

Athassa cakkaratanassa saddasavaneneva “kuto nu kho, kassa nu kho
ayaṃ saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisaṃ ālokayamānānaṃ tesāṃ
manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha “passatha bho acchariyaṃ, ayaṃ
puṇṇacando pubbe eko uggacchati, ajjeva pana attadutiyo uggato, etañhi
rājahaṃsamithunamiva puṇṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ
abhilaṅghati”ti. Tamañño āha “kiṃ kathesi samma, kuhiṃ nāma tayā dve
puṇṇacandā ekato uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro
piṇcharakiraṇo divākaro uggato”ti, tamañño hasitaṃ katvā evamāha “kiṃ
ummattosi, nanu idāneva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ
puṇṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati. Addhā panetaṃ
anekaratanappabhāsamudayujjalaṃ ekassāpi puññavato vimānaṃ
bhavissati”ti. Te sabbe pi apasārayantā aññe evamāhaṃsu “bho kiṃ bahuṃ
vilapatha, nevāyaṃ puṇṇacando, na sūriyo, na devavimānaṃ. Na hetesaṃ
evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena pana etena bhavitabban”ti.

Evam pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ
cakkaratanam abhimukhaṃ hoti. Tato tehi “kassa nu kho idaṃ nibbattan”ti
vutte bhavanti vattāro “na kassaci aññassa, nanu amhākaṃ mahārājā
pūritacakkavattivatto, tassetam nibbattan”ti. Atha so ca mahājano, yo ca
añño passati, sabbo cakkaratanameva anugacchati. Tañcāpi cakkaratanam
rañño yeva atthāya attano āgatabhāvaṃ nāpetukāmaṃ viya sattakkhattum
pākāramatthakeneva nagaraṃ anusamyāyitvā atha rañño antepuraṃ
padakkhiṇaṃ katvā antepurassa ca uttarasīhapañjarasadise ṭhāne yathā
gandhapupphādīhi sukhena sakkā hoti pūjetum, evam akkhāhataṃ viya
tiṭṭhati.

Evam ṭhitassa panassa vātapānachiddādīhi pavisitvā
nānāvīrāgaratanappabhāsamujjalaṃ antopāsādaṃ alaṅkurumānaṃ
pabhāsamūhaṃ disvā dassanatthāya

sañjātābhiḷāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamattham nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkam mocetvā uṭṭhāyāsanaṁ sihapañjarasamīpaṁ gantvā taṁ cakkaratanaṁ disvā “sutaṁ kho pana metan”ti-ādikaṁ cintanaṁ¹ cintayati. Mahāsudassanassāpi sabbaṁ taṁ tatheva ahosi. Tena vuttaṁ “disvā rañño Mahāsudassanassa -pa-. Assaṁ nu kho ahaṁ rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hotīti. Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṁ abbhuggantvā pavatte idāni tassa pavattāpanattham yaṁ kātappaṁ, taṁ dassento **atha kho Ānandā**ti-ādimāha.

244. Tattha **uṭṭhāyāsana**ti nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṁ āgantvā. **Suvaṇṇabhiṅkāraṁ gahetvā**ti hatthisoṇḍasadisapanāḷim suvaṇṇabhiṅkāraṁ ukkhipitvā. **Anvadeva rājā Mahāsudassano saddhiṁ caturaṅginiyā senāyā**ti sabbacakkavattīnañhi udakena abbhukkiritvā “abhivijjātu bhavaṁ cakkaratanaṁ”ti vacanasamanantarameva vehāsaṁ abbhuggantvā cakkaratanaṁ pavattati. Yassa pavattisamakārameva² so rājā cakkavattī nāma hoti. Pavatte pana cakkaratane taṁ anubandhamānova rājā cakkavattiyānavaraṁ āruyha vehāsaṁ abbhuggacchati. Athassa chattacāmarādihattho parijano ceva antepurajano ca tato nānākārakaṇḍakavacādisannāhavibhūsitena vividhābharaṇappabhāsamujjalena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena saddhiṁ uparājasenāpatipabhutayopi vehāsaṁ abbhuggantvā rājānameva parivārenti.

Rājayuttā pana janasaṅgahattham nagaravīthīsu bheriyo carāpenti “tātā amhākaṁ rañño cakkaratanaṁ nibbattaṁ, attano vibhavānurūpena maṇḍitapasādhikā sannipataṭṭhā”ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasaddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṁ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṁ gantukāmatācittam uppajjati, so so ākāsaṅgato hoti. Evaṁ dvādasayojanāyāmaṅgalaṁ parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasarīro vā kiliṭṭhavattho

1. Cittam (Syā)

2. Pavattasamakārameva (Ka)

vā natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjādharaपुरिसā viya ākāse gacchamānā indanīlamaṇitale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Mahāsudassanassāpi tattheva ahosi. Tena vuttaṃ “anvadeva rājā Mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Taṃ pana cakkaratanam rukkhaggānam uparūpari nāti-uccena nātinīcena gaganappadesena pavattati. Yathā rukkhānam pupphaphalapallavehi atthikā, tāni sukhena gahetum sakkonti. Yathā ca bhūmiyam ṭhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī”ti sallakkhetum sakkonti. Ṭhānādīsu ca iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyam, tathā tesam sabbakiccāni ākāseva ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisam gahetvā taṃ cakkaratanam vāmapassena Sinerum pahāya mahāsamuddassa uparibhāgena sattasahassayojanappamānam¹ Pubbavideham gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya, parikkhepatō chattimsayojanāya parisāya sannivesakkhamo sulabhāhārūpakaraṇo chāyudakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge taṃ cakkaratanam akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otarivā yathāruci nahānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsam kappeti. Mahāsudassanassāpi sabbam tattheva ahosi. Tena vuttaṃ “yasmim kho panānanda padese cakkaratanam patitṭhāti, tattha so rājā Mahāsudassano vāsam upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Evaṃ vāsam upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ² āgatan”ti sutvāpi na balakāyam sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanassa hi uppattisamanantameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya taṃ rājānam ārabba āvudham ukkhipitum visaheyya. Ayamānubhāvo cakkaratanassa.

1. Aṭṭhayojanasahassappamānam (Syā)

2. Pana cakkam (Syā)

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
 Arī asesā damathaṃ upenti.
Arindamaṃ nāma narādhipassa,
 Teneva taṃ vuccati tassa cakkanti.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhāvānurūpaṃ
 pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano
 moḷimaṇippabhābhisekena tassa pādapūjaṃ karontā “chi kho mahārājā”ti-
 ādīhi vacanehi tassa kiṃkārapaṭisaṁvitaṃ āpajjanti. Mahāsudassanassāpi
 tatheva akaṃsu. Tena vuttaṃ “ye kho paṇānanda puratthimāya disāya -pa-
 anusāsa mahārājā”ti.

Tattha **svāgatanti** su āgataṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti.
 Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti, tādiso tvaṃ āgamananandano
 gamanasocano. Tasmā tava āgamaṃ su-āgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ
 vutte pana rājā cakkavattī nāpi “ettakaṃ nāma me anuvassaṃ baliṃ
 upakappethā”ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti.
 Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni
 upaparikkhitvā pemaṇīyena mañjunā sarena “passatha tātā, pāṇātipāto
 nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasamvattaniko hoti”ti-ādinaṃ nayena
 dhammaṃ desetvā “pāṇo na hantabbo”ti-ādikaṃ ovādaṃ deti.
 Mahāsudassanopi tatheva akāsi, tena vuttaṃ “rājā Mahāsudassano evamāha
 ‘pāṇo na hantabbo -pa- yathābhuttaṃca bhuñjathā’ti”. Kiṃ pana sabbepi
 rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassāpi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño
 kiṃ gaṇhissantīti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana
 anuyantā bhavanti. Tasmā **ye kho paṇānandāti**-ādimāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ Pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne
 katapātarāse cakkavattibalena vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimasamuddaṃ
 ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ
 ghāyitvā saṃkhittaphaṇo nāgarājā viya, saṃkhitta-ūmivipphāraṃ hutvā
 ogacchamānaṃ mahāsamuddasallilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde
 velūriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṃkhaṇaṇṇeva ca tassa rañño puññasirima
 daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale

vippakiṇṇāni nānāratanaṇi tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaṇipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathāruci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathāruci ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanam paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmiṃ parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanam. Tampi jalanidhijalam¹ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogam nemimaṇḍalapariyantam² abhihanantam nirantameva upagacchati. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimamahāsamuddapariyantam Pubbavideham abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantam Jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Mahāsudassanopi tatheva agamāsi. Tena vuttam “atha kho Ānanda cakkaratanam puratthimam samuddam ajjhogāhetvā paccuttaritvā dakkhiṇam disam pavattī”ti.

Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānam senāsanniveso paṭirājāgamanam tesam³ anusāsanippadānam dakkhiṇasamudda-ajjhogāhanam samuddasalilassa ogacchamānam ratanānam ādānanti⁴ sabbam purimanayeneva veditabbam.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇam Jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttaritvā sattayojanasahassappamāṇam Aparagoyānam vijetum pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantam tatheva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi uttaritvā aṭṭhoyojanasahassappamāṇam Uttarakurum vijetum tatheva gantvā tampi samuddapariyantam tatheva abhivijiya uttarasamuddato paccuttarati.

Ettāvatā rañṇā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccam adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattham sapariso uddham gaganatalaṃ abhilaṅghitvā suvikasitapadumakumudapuṇḍarīkavanavicitte cattāro jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanadesiteneva

1. Jalam (Ka)

3. Tesam tesam (Syā)

2. Nemimaṇḍalassa dīghantam (Syā)

4. Oggacchanam nānāratanaḍānanti (Syā)

maggena yathānukkamaṃ attano rājadhāniṃ paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanam antepuradvāraṃ sobhayamānaṃ viya hutvā tiṭṭhati.

Evam patiṭṭhite pana tasmim cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyaṃ na hoti, cakkaratanobhāsoyeva rattiṃ andhakāraṃ vidhamatiyeva. Ye pana andhakāratthikā honti, tesam andhakārameva hoti. Mahāsudassanassāpi sabbametaṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ “dakkhiṇaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā -pa- evarūpaṃ cakkaratanam pāturaḥosī”ti.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. Evaṃ pātubhūtacakkaratanasseva cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ samaṃ sucibhūmibhāgaṃ¹ kāretvā haricandanādīhi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamokiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamānuññakusumadāmapaṭimaṇḍitavitānaṃ devavimānaṃ viya abhisankharitvā “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamaṃ cintethā”ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānaṃ datvā sīlāni ca samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdi. Athassa puññānubhāvācodito chaddantakulā vā uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhīrattacaraṇagīvāmukhapāṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattapatiṭṭho susaṇṭhita-aṅgapaccaṅgasanniveso vīkāsitarattapadumacārūpakkharo iddhimā yogī viya vehāsagamanaśamattho manosiḷācuṇṇarañjita-pariyanto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho āgantvā tasmim padese tiṭṭhati. So chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati. Uposathakulā āgacchanto sabbajeṭṭho. Pāḷiyaṃ pana uposatho nāgarājā icceva āgataṃ. Nāgarājā nāma kassaci aparibhogo, sabbakaniṭṭho āgacchatīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkavattīnaṃ vuttanayeneva cintayantānaṃ āgacchati. Mahāsudassanassa pana sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā taṃ hatthim apanetvā tattha aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “puna caparaṃ Ānanda -pa- nāgarājā”ti.

1. Parisuddhaṃ bhūmibhāgaṃ (Syā)

Evam pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanam disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturito āgantvā taṃ disvā pasannacitto “bhaddakam vata bho hatthiyānam, sace damatham upeyyā”ti cintayanto hattham pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambitvā sūratabhāvaṃ dassento rājānam upasaṅkamati. Rājā taṃ ārohitukāmo hoti. Athassa parijanā adhippāyaṃ ñatvā taṃ hatthiratanam suvaṇṇaddhajaṃ suvaṇṇālankāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvāva sattaratanamayāya nisseṇiyā āruyha ākāsagamananinnacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so nāgarājā rājahamso viya indanīlamanippabhājālaṃ nīlagaganatalaṃ abhilaṅghati. Tato cakkacārikāya vuttanayeneva sakalarājaparisā. Iti sapaṛiso rājā antopātarāseyeva sakalapathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati. Evam mahiddhikaṃ cakkavattino hatthiratanam hoti. Mahāsudassanassāpi tādisameva ahosi. Tena vuttaṃ “disvā rañño -pa- pāturahosī”ti.

Assaratanavaṇṇanā

247. Evam pātubhūtaṃ hatthiratanassa pana cakkavattino amaccā pakatimaṅgala-assaṭṭhānam sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanattham ussāhaṃ janenti. So purimanayeneva katadānamānanasakkāro samādinnaṣilabbato pāsādatale sukhānisinno puññasampattiṃ samanussarati. Athassa puññānubhāvacodito sindhavakulato vijjulatāvinaddhasaradakālaseta valāhakarāsisassirīko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisasuddhasiniddhaghanasaṃhataśārīro¹ kākagīvā viya indanīlamanī viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kālasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhāpītehi viya muñjasadisehi saṇhavaṭṭa-ujuḡatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso** vehāsaṅgamo **Valāhako nāma assārājā** āgantvā tasmīṃ ṭhāne paṭiṭṭhāti. Mahāsudassanassa panesa hatthiratanam viya āgato. Sesam sabbam

1. Saṅghātaśārīro (Syā, Ka)

hatthiratanane vuttanayeneva veditabbaṃ. Evarūpaṃ assaratanam sandhāya Bhagavā “puna caparan”ti-ādimāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. Evaṃ pātubhūta-assaratanassa pana rañño cakkavattino catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhisamapariṇāhaṃ ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatehi suparisuddhamuttākālāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkatarā caturāsītimaṇisahassaparivāraṃ tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandasassiriṃ pharamānaṃ viya Vepullapabbatato¹ maṇiratanam āgacchati. Tassevaṃ āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇam ākāsaṃ āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇam okāsaṃ ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya sañjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ vāṇijā āpaṇugghāṭanaṃ te te sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti “divā”ti maññamānā. Mahāsudassanassāpi sabbaṃ taṃ tatheva ahoṣi. Tena vuttaṃ “puna caparam Ānanda -pa- maṇiratanam pāturahosī”ti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. Evaṃ pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattino visayasukhavisesassa visesakāraṇam itthiratanam pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, Uttarakuruto vā puññānubhāvena sayam āgacchati. Avasesā panassā sampatti “puna caparam Ānanda rañño Mahāsudassanassa itthiratanam pāturahosi, abhirūpā dassanīyā”ti-ādinā nayena Pāliyaṃyeva āgatā.

Tattha saṇṭhānapāripūriyā adhikam rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānāva cakkhūni piṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassanīyā**. Dissamānāva somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evam pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā nātirassā. **Dassanīyā** yasmā nātikisā nātithulā.

1. Vipulapabbatato (Syā) Vidūrapabbatato (?)

Pāsādikā yasmā nātikālikā nāccodātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā abhikkantā mānusiyaṇṇam appattā dibbavaṇṇam. Manussānañhi vaṇṇabhā bahi na niccharati. Devānam pana atidūrampi niccharati.

Tassā pana dvādasahatthappamāṇam padesaṁ sarīrābhā obhāseti. Nātidīghādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, **atikkantā mānusiyaṇṇanti** iminā kāyasampatti vuttā. **Tūlapicuno vā kappāsapicuno** vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavāravihatassa¹ tūlapicuno vā kappāsapicuno vā. **Sīteti** rañño sītakāle. **Uṇheti** rañño uṇhakāle. **Candanagandhoti** niccakālema supisitassa abhinavassa catujjāṭṭisamāyojita haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandho vāyati**ti hasitakathitakālesu mukhato taṅkhaṇam vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evam rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarīrasampattiyā anurūpaṁ ācāraṁ dassetuṁ **taṁ kho panāti**-ādi vuttaṁ. Tattha rājānam disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva utthātīti **pubbuṭṭhāyini**. Tasmim nisinne tassa tālavaṇṇena bījanādikiccaṁ katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātini**. Kim karomi te devāti vācāya kim kāraṁ paṭisāvetīti **kim kārapaṭissāvinī**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yam rañño piyaṁ, tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni “svāssā ācāro bhāvavisuddhiyāva², na sāṭheyyanā”ti dassetuṁ **taṁ kho panāti**-ādimāha. Tattha **no aticarīti** na atikkamitvā cari, ṭhapetvā rājānam aññaṁ purisaṁ cittenapi na patthesīti vuttaṁ hoti.

Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpā”ti-ādayo ante “pubbuṭṭhāyini”ti-ādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva. “Atikkantā mānusiyaṇṇam”ti-ādayo pana cakkavattino puññaṁ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbattāti veditabbā.

1. Sattadhā vihatassa (Syā)

2. Bhāva visuddhiyāva (Syā)

Abhirūpatādikāpi vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā. Tenāha “evarūpaṃ itthiratanam pāturahosī”ti.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. Evaṃ pātubhūta-itthiratanassa pana rañño cakkavattino dhanakaraṇīyānam kiccānam yathāsukhaṃ pavattanatthaṃ gahapatiratanam pātubhavati. So pakatīyāva mahābhogo, mahābhogakule jāto. Rañño dhanarāsivaddhako seṭṭhigahapati hoti. Cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajam dibbacakkhu pātubhavati, yena antopathaviyampi yojanabbhantare nidhiṃ passati, so taṃ sampattiṃ disvā tuṭṭhamānaso gantvā rājānam dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Mahāsudassanassāpi tatheva sampādesi. Tena vuttaṃ “puna caparam ānanda -pa- evarūpaṃ gahapatiratanam pāturahosī”ti.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. Evaṃ pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccasaṃvidhānasamatthaṃ pariṇāyakaratanam pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova hoti. Pakatīyā eva so paṇḍito byatto medhāvī vibhāvī. Rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇam uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāram ña tvā rañño hite ca ahite ca vavatthapetum samatto hoti, sopi taṃ attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānam sabbakiccānusāsanena pavāreti. Mahāsudassanampi tatheva pavāresi. Tena vuttaṃ “puna caparam -pa- pariṇāyakaratanam pāturahosī”ti.

Tattha ṭhapetabbaṃ ṭhapetunti tasmim tasmim ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetum.

Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā

252. Samavepa, kinīyāti samavipācaniyā¹. Gahaṇīyāti kammajatejodhātuyā. Tattha yassa bhuttamattova āhāro jīrati, yassa

1. Samavipākiniyā (Syā)

vā pana puṭabhattaṃ viya tattheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā samannāgatā. Yassa pana puna bhattachandō bhattachando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgatoti.

Dhammapāsādapokkharāṇivaṇṇanā

253. **Māpesi khoti** nagare bheriṃ carāpetvā janarāsiṃ kāretvā na māpesi, rañño pana saha cittuppadeneva bhūmiṃ bhinditvā caturāsīti pokkharāṇisahassāni nibbattiṃsu. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Dvīhi vedikāhīti** ekāya iṭṭhakānaṃ pariyanteyeva parikkhattā ekāya pariveṇaparicchedapariyante. **Etadahosīti** kasmā ahosi. Ekadivasaṃ kira nahatvā ca pivitvā ca gacchantāṃ mahājanaṃ mahāpuriso oloketvā ime ummattakaveseneva gacchanti. Sace etesaṃ ettha piḷandhanapupphāni bhavēyyuṃ, bhaddakaṃ siyāti. Athassa etadahosi. Tattha **sabbotukanti** pupphaṃ nāma ekasmiṃ yeva utumhi pupphati. Ahaṃ pana tathā karissāmi “yathā sabbesu utūsu pupphissatī”ti cintesiṃ. **Ropāpesīti** nānāvaṇṇa-uppalabijādini tato tato āharāpetvā na ropāpesi, saha cittuppadeneva panassa sabbaṃ ijjhati. Taṃ loko raññā ropitanti maññi. Tena vuttaṃ “ropāpesī”ti. Tato paṭṭhāya mahājano nānappakāraṃ jalajathalajamālaṃ piḷandhitvā nakkhattaṃ kilāmaṇo viya gacchati.

254. Atha rājā tato uttaripe janaṃ sukhasamappitaṃ kātukāmo “yannūnāhaṃ imāsaṃ pokkharāṇīnaṃ tīre”ti-ādinā janassa sukhavidhānaṃ¹ cintetvā sabbaṃ akāsi. Tattha **nhāpesunti** añño sarīraṃ ubbaṭṭesi, añño cuṇṇāni yojesi, añño tīre² nahāyantassa udakaṃ āhari, añño vatthāni paṭiggahesi ceva adāsi ca.

Paṭṭhapesi khoti kathaṃ paṭṭhapesi. Itthīnañca purisānañca anucchavike alaṅkāre kāretvā itthimattameva tattha paricāravasena sesaṃ sabbaṃ pariccāgavasena ṭhapetvā rājā Mahāsudassano dānaṃ deti, taṃ paribhuñjathāti bheriṃ carāpesi. Mahājano pokkharāṇītīraṃ āgantvā nahatvā vatthāni parivattetvā nānāgandhehi vilitto piḷandhanavicittamālo

1. Sukhavidhānaṃva (Syā, Ka)

2. Pokkharāṇītīre (Syā)

dānaggaṃ gantvā anekappakāresu yāgubhattakhajjakesu aṭṭhavidhapānesu ca yo yaṃ icchati, so taṃ khāditvā ca pivitvā ca nānāvaṇṇāni khomasukhumāni vatthāni nivāsetvā sampattiṃ anubhavitvā yesaṃ tādīsāni atthi, te ohāya gacchanti. Yesaṃ pana natthi, te gahetvā gacchanti. Hatthi-assayānādisupi nisīditvā thokaṃ vicaritvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Varasayanesu nipajjitvā sampattiṃ anubhavitvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Itthīhi saddhiṃ sampattiṃ anubhavitvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Sattavidharatanapasāadhanāni ca pasādhetvāpi sampattiṃ anubhavitvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Tampi dānaṃ uṭṭhāya samuṭṭhāya dīyateva. Jambudīpavāsikānaṃ aññaṃ kammaṃ natthi, rañño dānaṃ paribhuñjantāva vicaranti.

255. Atha brāhmaṇagahapatikā cintesuṃ “ayaṃ rājā evarūpaṃ dānaṃ dadantopi ‘mayhaṃ taṇḍulādīni vā khīrādīni vā dethā’ti na kiñci āharāpeti, na kho pana amhākaṃ ‘rājā āharāpeti’ti tuṇhīmāsituṃ patirūpan”ti te bahuṃ sāpateyyaṃ saṃharitvā rañño upanāmesuṃ. Tasmā “atha kho Ānanda brāhmaṇagahapatikā”ti-ādimāha. **Evaṃ samacintesunti** kasmā evaṃ cintesuṃ. Kassaci gharato appaṃ ābhataṃ, kassaci bahu. Tasmīṃ paṭisaṃhariyamāne “kiṃ taveva gharato sundaraṃ ābhataṃ, na mayhaṃ gharato, kiṃ taveva gharato bahu na mayhan”ti evaṃ kalahasaddopi uppajjeyya, so mā uppajjitthāti evaṃ samacintesuṃ.

256. **Ehi tvaṃ sammāti** ehi tvaṃ vayassa¹. **Dhammaṃ nāma pāsādanti** pāsādassa nāmaṃ āropetvāva āṇāpesi². Vissakammo pana kīva³ mahanto deva pāsādo hotūti paṭipucchitvā dīghato yojanaṃ vitthārato aḍḍhayojanaṃ sabbaratanamayova hotūti vuttepi evaṃ hotu bhaddaṃ tava vacananti tassa paṭissuṇitvā dhammarājānaṃ sampaṭicchāpetvā māpesi. Tattha **evaṃ bhaddaṃ tavāti kho Ānandāti** evaṃ bhaddaṃ tava iti kho Ānanda. **Paṭissutvāti** sampaṭicchitvā, vatvāti attho. **Tuṇhībhāvenāti**

1. Vayasa (Syā)

2. Māpesi (Ka)

3. Kimva (Ka)

samaṇadhammapaṭipattikaraṇokāso me bhavissatīti icchanto tuṇhībhāvena adhivāsesi. **Sāramayoti** candanasāramayo.

257. **Dvīhi vedikāhīti** ettha ekā vedikā panassa uṇhīsamattthake ahosi, ekā heṭṭhā paricchedamatthake.

258. **Duddikkho ahosīti** du-uddikkho, pabhāsampattiyā duddasoti attho. **Musatīti** harati phandāpeti niccalabhāvena paṭiṭṭhātuṃ na deti. **Viddheti** ubbiddhe, meghavigamena dūrībhūtetī attho. **Deveti** ākāse.

259. **Māpesi khoti** ahaṃ imasmiṃ ṭhāne pokkharāṇiṃ māpemi, tumhākaṃ gharāni bhindathāti na evaṃ kāretvā māpesi. Cittuppādaseneva panassa bhūmiṃ bhinditvā tathārūpā pokkharāṇi ahosi. **Te sabbakāmehīti** sabbehi icchiticchitavattūhi, samaṇe samaṇaparikkhārehi, brāhmaṇe brāhmaṇaparikkhārehi santappesīti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. **Mahiddhikoti** cittuppādaseneva caturāsītipokkharāṇīsahassānaṃ nibbattisaṅkhātāya mahatiyā iddhiyā samannāgato. **Mahānubhāvoti** tesāmyeva anubhavitabbānaṃ mahantatāya mahānubhāvena samannāgato. **Seyyathidanti**¹ nipāto, tassa “katamesaṃ tiṇṇaṃ”ti attho. **Dānassāti** sampattipariccāgassa. **Damassāti** Ālavakasutte² paññā damoti āgato. Idha attānaṃ damentena kataṃ uposathakammaṃ. **Saṃyamassāti** sīlassa.

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Idha ṭhatvā panassa pubbayogo veditabbo—rājā kira pubbe gahapatikule nibbatti. Tena ca samayena dharamānakasseva Kassapabuddhassa sāsane eko thero araṇṇe vāsaṃ vasati, bodhisatto

1. Seyyathīdanti (Syā)

2. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

attano kammena araṇṇaṃ pavittṭho therāṃ disvā upasaṅkamitvā vanditvā therassa nisajjanatṭhānacaṅkamanatṭhānāni oloketvā pucchi “idheva bhante ayyo vasatī”ti. Āma upāsakāti sutvā “idheva ayyassa paṇṇasālaṃ kātum vaṭṭatī”ti cintetvā attano kammaṃ pahāya dabbasambhāraṃ koṭṭetvā paṇṇasālaṃ katvā chādetvā bhittiyo mattikāya limpivā dvāraṃ yojetvā kaṭṭhattharaṇaṃ katvā “karissati nu kho paribhogaṃ, na karissatī”ti ekamantaṃ nisīdi. Thero antogāmato āgantvā paṇṇasālaṃ pavisitvā kaṭṭhattharaṇe nisīdi. Upāsakopi āgantvā vanditvā samīpe nisinno “phāsukā bhante paṇṇasālā”ti pucchi. Phāsukā bhaddamukha pabbajitasārūppatī. Vasissatha bhante idhāti. Āma upāsakāti, so adhivāsanākārena vasissatīti ṇātvā nibaddhaṃ mayhaṃ gharadvāraṃ āgantabbanti paṭijānāpetvā “ekaṃ me bhante varaṃ dethā”ti āha. Atikkantavarā upāsaka pabbajitātī. Bhante yaṅca kappati, yaṅca anavajjanti. Vadehi upāsakāti. Bhante nibaddhavasanaṭṭhāne nāma manussā maṅgale vā amaṅgale vā āgamaṇaṃ icchanti, anāgacchantassa kujjhanti. Tasmā aṇṇaṃ nimantitaṭṭhānaṃ gantvāpi mayhaṃ gharaṃ pavisitvāva bhattakiccaṃ niṭṭhāpetabbanti. Thero adhivāsesi.

So paṇṇasālāya kaṭasāṭakaṃ¹ pattharivā maṅcapīṭhaṃ paṇṇapesi, apassenāṃ nikkhipi, pādakathalikāṃ ṭhapesi, pokkharāṇiṃ khaṇi, caṅkamaṃ katvā vālikaṃ okiri, mige āgantvā bhittiṃ ghaṃsitvā mattikaṃ pātente disvā kaṇṭakavatīṃ parikkhipi. Pokkharāṇiṃ otaritvā udakaṃ ālulikaṃ karonte disvā anto pāsāṇehi cinitvā bahi kaṇṭakavatīṃ parikkhipitvā antovatipariyante tālapantiyo ropeti, mahācaṅkame sammatṭhatṭhānaṃ ālulente disvā caṅkamampi vatiyā parikkhipitvā antovatipariyante tālapantiṃ ropesi. Evaṃ āvāsaṃ niṭṭhapetvā therassa ticīvaraṃ, piṇḍapātaṃ, osadhaṃ, paribhogabhājanaṃ, āraṇṭakaṃ, pipphalikaṃ, nakhacchedanaṃ, sūciṃ, kattarayaṭṭhiṃ, upāhanaṃ, udakatumbaṃ, chattaṃ, dīpakapallakaṃ, malaharaṇiṃ. Parissāvanaṃ, dhamakaraṇaṃ, pattāṃ, thālakāṃ, yaṃ vā panaṇṇampi pabbajitānaṃ paribhogajātaṃ, sabbaṃ adāsi. Therassa bodhisattena adinnaparikkhāro nāma nāhosi. So sīlāni rakkhanto uposathaṃ karonto

1. Kaṭasāraṇaṃ (Syā)

yāvajīvaṃ therāṃ upaṭṭhahi. Thero tattheva vasanto arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Bodhisattopi yāvatāyukaṃ puññaṃ katvā devaloke nibbattitvā tato cuto manussalokaṃ āgacchanto Kusāvatiyā rājadhāniyā nibbattitvā Mahāsudassano rājā ahoṣi.

Evam nātimahantampi, puññaṃ āyatane¹ kataṃ.

Mahāvīpākāṃ hotīti, kattabbaṃ taṃ vibhāvinā.

Mahāviyūhanti rajatamayaṃ mahākūṭāgāraṃ. Tattha vasitukāmo hutvā agamāsi, **ettāvatā kāmavitakkāti** kāmavitakka tayā ettāvatā nivattitabbaṃ, ito paraṃ tuyhaṃ abhūmi, idaṃ **jhānāgāraṃ** nāma, nayidaṃ tayā saddhim vasaṇaṭṭhānanti evaṃ tayo vitakke kūṭāgāradvāreyeva nivattesi.

261. **Paṭhamajjhānanti**-ādīsu visuṃ **kasiṇaparikkammaṃ** nāma natthi. Nīlakasiṇena atthe sati nīlamaṇiṃ, pītakasiṇena atthe sati suvaṇṇaṃ, lohita-kasiṇena atthe sati rattamaṇiṃ, odātakasiṇena atthe sati rajatanti olokita-olokitaṭṭhāne kasiṇameva paññāyati.

262. **Mettāsahagatenāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbampi Visuddhimagge vuttameva. Iti Pāliyaṃ cattāri jhānāni, cattāri appamaññāneva vuttāni. Mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo pañca abhiññāyo ca nibbattetvā anulomapaṭilomādivasena cuddasahākārehi samāpattiyo pavisanto madhupaṭalaṃ pavīṭṭhabhamaro madhurasena viya samāpattisukheneva yāpeti.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. **Kusāvathīrājadhānippamukhānīti** Kusāvati rājadhānī tesāṃ nagarānaṃ pamukhā sabbasetṭhāti attho. **Bhattābhīhāroti** abhiharitabbabhattaṃ.

1. Te sāsane (Syā)

264. **Vassasatassa vassasatassā**ti kasmā evaṃ cintesi. Tesam saddena ukkaṇṭhitvā, “samāpannassa saddo kaṇṭako”¹ti hi vuttaṃ. Tasmā saddena ukkaṇṭhito mahāpuriso. Atha kasmā mā āgacchantūti na vadati. Idāni rājā na passatīti nibaddhavattaṃ na labhissanti, taṃ tesam mā uppajjitthāti na vadati.

Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā

265. **Etadahosī**ti kadā etaṃ ahosi. Raṇṇo kālaṅkiriya-divase. Tadā kira devatā cintesum “rājā anāthakālaṅkiriyaṃ mā karotu, orodhehi bahūhi dhītūhi puttehi parivāritova karotū”ti. Atha devim āvaṭṭetvā tassā evaṃ cittaṃ uppādesum. **Pitāni vatthānī**ti tāni kira pakatiyā raṇṇo manāpāni, tasmā tāni pārupathāti āha. **Ettheva devi tiṭṭhāti** devi imaṃ jhānāgāraṃ nāma tumhehi saddhim vasanaṭṭhānaṃ na hoti, jhānarativindanaṭṭhānaṃ mama, mā idha pāvisīti.

266. **Etadahosī**ti loka sattā nāma maraṇāsannakāle ativiya virocanti, tenassa raṇṇo vippasanna-indriyabhāvaṃ disvā evaṃ ahosi, tato mā raṇṇo kālaṅkiriyaṃ ahosīti tassa kālaṅkiriyaṃ anicchamānā sampati guṇamassa kathayitvā tiṭṭhamānākāraṃ karissāmīti cintetvā **imāni te devāti**-ādimāha. Tattha **chandaṃ janehī**ti pemaṃ uppādehi, ratim karohi. **Jīvite apekkhanti** jīvite sāpekkhaṃ, ālayaṃ, taṇhaṃ karohīti attho.

Evaṃ kho maṃ tvaṃ devīti “mayaṃ kho deva itthiyo nāma pabbajitānaṃ upacāra-kathaṃ na jānāma, kathaṃ vadāma mahārājā”ti rājānaṃ “pabbajito ayaṃ”ti mañña-mānāya deviyā vutte “evaṃ kho maṃ tvaṃ devi samudācarāhi”ti-ādimāha. **Garahitāti** Buddhehi Paccekabuddhehi sāvakehi aññehi ca paṇḍitehi² bahussutehi garahitā. Kim kāraṇā? Sāpekkhakālakiriyaṃ hi attanoyeva gehe yakkhakukkura-ajagoṇamahimsa-mūsikakukkuṭa-ūkāmaṅgulādibhāvena³ nibbattanakāraṇaṃ hoti.

1. Am 3. 363 piṭṭhe. 2. Pabbajitehi (Syā, Ka) 3. ...kukkuṭasakuṇādhāvena (Syā)

268. **Atha kho Ānanda Subhaddā devī assūni puñchitvā** devī ekamantaṃ gantvā roditvā kanditvā assūni puñchitvā etadavoca.

Brahmalokūpagamavaṇṇanā

269. **Gahapatissa vāti** kasmā āha. Tesam kira Soṇasetṭhiputtādīnaṃ viya mahatī sampatti hoti, Soṇassa kira setṭhiputtassa ekā bhattapāti dve sataśahassāni agghati. Iti tesam tādīsaṃ bhattaṃ bhuttānaṃ muhuttaṃ bhattasammado bhattamucchā bhattakilamatho hoti.

271. **Yaṃ tena samayena ajjhāvasāmi**ti yattha vasāmi, taṃ ekaṃyeva nagaraṃ hoti, avasesesu puttadhītādayo ceva dāsamanussā ca vasiṃsu. Pāsādakūṭāgāresupi eseva nayo. Pallaṅkādisupi ekaṃyeva pallaṅkaṃ paribhuñjati, sesā puttādīnaṃ paribhogā honti. Itthīsupi ekāva paccupaṭṭhāti, sesā parivāramattā honti, **paridahāmi**ti ekameva dussayugaṃ nivāsemi, sesāni parivāretvā vicarantānaṃ asītisaṃsādhikānaṃ soḷasannaṃ purisaśataśahassānaṃ honti. **Bhuñjāmi**ti paramappamaṇena nāḷikodanamatthaṃ bhuñjāmi, sesaṃ parivāretvā vicarantānaṃ cattālīsaśahassādhikānaṃ aṭṭhannaṃ purisaśataśahassānaṃ hotīti dasseti. Ekathālīpāko hi dasannaṃ janānaṃ pahoti.

Etāni pana caturāsīti nagaraśahassāni ceva pāsādaśahassāni ca kūṭāgāraśahassāni ca ekissāyeva paṇṇasālāya nissandena nibbattāni. Caturāsīti pallaṅkaśahassāni nipajjanatthāya dinnamañcakassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti hatthisaśahassāni assaśahassāni rathasaśahassāni nisīdanatthāya dinnapīṭhassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti maṇisaśahassāni ekadīpassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti pokkharāṇisaśahassāni ekapokkharāṇiyā nissandena nibbattāni. Caturāsīti itthisaśahassāni puttasaśahassāni gahapatīsaśahassāni paribhogabhājanapattathālaka dhamakaraṇa pariśāvāna āraṇṇaka pipphalaka nakhacchedana kuñcikakaṇṇamalaharaṇī pādakathalika upāhana chatta kattarayaṭṭhidānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti dhenusaśahassāni gorasādānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti vatthakoṭisaśahassāni nivāsanapārūpanadānassa nissandena

272. Evaṃ Bhāgavā Mahāsudassanassa sampattiṃ ādito paṭṭhāya
vitthārena kathetvā sabbaṃ taṃ dāraḱānaṃ paṃsvāgāraḱīḷanaṃ viya
dassento parinibbānaṃaṇḱe nipaṇṇova **passānandā**ti-ādimāha. Tattha
vipariṇatāti pakativijahanena nibbutapaḱīpo viya apaṇṇattikaḱhāvaṃ gaṱā.
Evaṃ aniccā kho Ānanda saṅkhārāti evaṃ hutvā abhāvatṱhena aniccā.

Evam addhuvāti evaṃ udakapupphuḷādayo viya dhuvabhāvavirahitā.
Evam anassāsikāti evaṃ supinake pītapānīyaṃ viya anulittacandanam viya
ca assāsavirahitā.

Sarīraṃ nikkhipeyyāti sarīraṃ chaḍḍeyya. Idāni aññassa sarīrassa nikkhepo vā paṭijagganaṃ vā natthi kilesapahīnattā Ānanda Tathāgatassāti vadati. Idaṃ pana vatvā puna therāṃ āmantesi, cakkavattino ānubhāvo nāma rañño pabbajitassa sattame divase antaradhāyati. Mahāsudassanassa pana kālaṅkiriyaṭṭaṃ sattameva divase sattaratanapākārāṃ sattaratanatālā caturāsīti pokkharāṇisahasāni dhammapāsādo dhammapokkharāṇi cakkaratananti sabbametaṃ antaradhāyīti. Hatthi-ādīsu pana ayaṃ dhammatā khīṇāyukā saheva kālaṃ karonti.

Āyusese sati hatthiratanam uposathakulam gacchati. Assaratanam valāhakakulam. Mañiratanam Vepullapabbatameva gacchati. Itthiratanassa ānubhāvo antaradhāyati. Gahapatiratanassa cakkhu pākatikameva hoti. Pariṇāyakaratanassa veyyattiyam nassati.

Idamavoca Bhagavāti idam Pāḷiyam āruḷhañca anāruḷhañca sabbam Bhagavā avoca. Sesam uttānatthamevāti.

Mahāsudassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Janavasabhasutta

Nātikiyādi byākaraṇavaṇṇanā

273-275. **Evam me sutanti** Janavasabhasuttam. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā—**parito parito janapadesūti** samantā samantā janapadesu. **Paricāraketi** Buddhadhammasaṃghānaṃ paricārake. **Upapattisūti** ñāṇagatipuññānaṃ upapattisu. **Kāsikosalesūti** Kāsīsu ca Kosalesu ca, Kāsiraṭṭhe ca Kosalarāṭṭhe cāti attho. Esa nayo sabbattha. Aṅgamagadhayonakakamboja-assaka-avantiraṭṭhesu pana chasu na byākaroti. Imesaṃ pana soḷasannaṃ mahājanapadānaṃ purimesu dasasueva byākaroti. **Nātikiyāti** nātikagāma vāsino.

Tenāti tena anāgāmi-ādibhāvena. **Sutvāti** sabbaññutaññāṇena paricchinditvā byākarontassa Bhagavato pañhābyākaraṇaṃ sutvā tesāṃ anāgāmi-ādīsu niṭṭhaṅgatā hutvā. Tena anāgāmi-ādibhāvena attamaṇā ahesuṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **tenāti** te nātikiyāti vuttaṃ. Etasmiṃ atthe na-kāro nipātamattaṃ hoti.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

277. **Bhagavantaṃ kittayamānarūpoti** aho Buddho, aho dhammo, aho saṃgho, aho dhammo svākkhātoti evaṃ kittayantova kālamakāsi. **Bahujano pasīdeyyāti** amhākaṃ pitā mātā bhātā bhaginī putto dhītā sahāyako, tena amhehi saddhiṃ ekato bhuttā, ekato sayitā, tassa idaṇcīdaṇca manāpaṃ akarimha, so kira anāgāmi sakadāgāmi sotāpanno, aho sādhu aho suṭṭhūti evaṃ bahujano pasādaṃ āpajjeyya.

278. **Gatinti** ñāṇagatiṃ. **Abhisamparāyanti** ñāṇābhisamparāyameva. **Addasā khoti** kittake jane addasa. Catuvīsatisatasahassāni.

279. **Upasantapadissoti**¹ upasantadassano. **Bhātirivāti** ativiya bhāti, ativiya virocati. **Indriyānanti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ. **Addasaṃ kho ahaṃ Ānandāti** neva dasa, na vīsati, na sataṃ, na sahasaṃ, anūnādhikāni catuvīsatisatasahasāni addasanti āha.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Disvā pana me ettako jano maṃ nissāya dukkhā pamuttoti balavasomanassaṃ uppajji, cittaṃ pasīdi, cittassa pasannattā cittasamuṭṭhānaṃ lohitaṃ pasīdi, lohitassa pasannattā manacchaṭṭhāni indriyāni pasīdinsūti sabbamidaṃ vatvā **atha kho Ānandāti**-ādimāha. Tattha yasmā so Bhagavato dhammakathaṃ sutvā dasasahasādhikassa janasatasahasassa jeṭṭhako hutvā sotāpanno jāto, tasmā **Janavasabhotissa** nāmaṃ ahosi.

Ito sattāti ito devalokā cavitvā satta. **Tato sattāti** tato manussalokā cavitvā satta. **Samāsārāni catuddasāti** sabbāpi catuddasakhandhapaṭipāṭiyo. **Nivāsamabhijānāmīti** jātivasena nivāsaṃ jānāmi. **Yattha me vusitaṃ pureti** yattha devesu ca Vessavaṇassa sahaḃyataṃ upagatena manussesu ca rājabhūtena ito attabhāvato pureyeva mayā vusitaṃ. Pure evaṃ vusitattā eva ca idāni sotāpanno hutvā tīsu vatthūsu bahuṃ puññaṃ katvā tassānubhāvena upari nibbattitum samatthopi dīgharattaṃ vusitaṭṭhāna nikantiyā balavatāya ettheva nibbatto.

281. **Āsā ca pana me santiṭṭhatīti** imināhaṃ sotāpannoti na suttappamattova hutvā kālaṃ vītināmesim. Sakadāgāmaggaṭṭhāya pana me vipassanā āradhā. Ajjeva ajjeva paṭivijjhissāmīti evaṃ sa-ussāho viharāmīti dasseti. **Yadaggeti** laṭṭhivanuyyāne paṭhamadassane sotāpannadivasāṃ sandhāya vadati. **Tadagge ahaṃ bhante dīgharattaṃ avinipāto avinipātaṃ sañjānāmīti** taṃdivasaṃ ādim katvā, ahaṃ bhante purimaṃ catuddasa-attabhāvasaṅkhātāṃ² dīgharattaṃ avinipāto laṭṭhivanuyyāne sotāpattimaggaḃasena adhigataṃ avinipātadhammataṃ³ sañjānāmīti attho.

1. Upasantapadissoti (Syā)

2. Purimacatuddasa-attabhāvasaṅkhātāṃ (?)

3. Avinipātadhammaṃ (Syā)

Anacchariyanti anu-acchariyaṃ. Cintayamānaṃ punappunaṃ acchariyamevidaṃ yaṃ kenacideva karaṇīyena gacchanto Bhagavantaṃ antarāmagge addasaṃ, idampi acchariyaṃ yaṃca Vessavaṇassa mahārājassa sayam̐parisāya¹ bhāsato Bhagavato diṭṭhasadisameva sammukhā sutam̐. **Dve paccayāti** antarāmagge diṭṭhabhāvo ca Vessavaṇassa sammukhā sutam̐ ārocetukāmatā ca.

Devasabhāvaṇṇanā

282. **Sannipatitāti** kasmā sannipatitā. Te kira catūhi karaṇehi sannipatanti. Vassūpanāyikasaṅgahatthaṃ, pavāraṇāsasaṅgahatthaṃ, dhammasavanatthaṃ, pāricchattakakīlānubhavanatthanti. Tattha sve vassūpanāyikāti āsālhipuṇṇamāya² dvīsu devalokesu devā Sudhammāya devasabhāya sannipatitvā mantenti asukavihāre eko bhikkhu vassūpagato, asukavihāre dve tayo cattāro pañca dasa vīsati tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ sataṃ sahaṃsaṃ bhikkhū vassūpagatā, etthettha ṭhāne ayyānaṃ ārakkhaṃ susamvihitaṃ karoṭhāti evaṃ vassūpanāyikasaṅgato kato hoti.

Tadāpi eteneva karaṇena sannipatitā. **Idaṃ tesam̐ hoti āsanasminti** idaṃ tesam̐ catunnaṃ mahārājānaṃ āsanaṃ hoti. Evaṃ tesu nisinnesu atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hoti.

Yenatthenāti yena vassūpanāyikatthena. **Tam̐ atthaṃ cintayitvā tam̐ atthaṃ mantayitvāti** tam̐ araṇṇavāsino bhikkhusaṅghassa ārakkhatthaṃ cintayitvā. Etthettha vuṭṭhabhikkhusaṅghassa ārakkhaṃ samvidahathāti catūti mahārājehi saddhiṃ mantetvā. **Vuttavacanāpi tanti** tettiṃsa devaputtā vadanti, mahārājāno **vuttavacanā** nāma. Tathā tettiṃsadevaputtā paccānusāsanti, itare **paccānusiṭṭhavanā** nāma. Padadvayepi pana tanti nipātamattameva. **Avipakkantāti**³ agatā.

283. **Uḷāroti** vipulo mahā. **Devānubhāvanti** yā sā sabbadevatānaṃ vatthālāṅkāravimānasarīraṇaṃ pabhā dvādasa yojanāni pharati. Mahāpuṇṇānaṃ pana sarīrapabhā yojanasataṃ pharati. Tam̐ devānubhāvaṃ atikkamitvā.

1. Tassaṃ parisāyaṃ (Syā) 2. Āsālhipuṇṇamāyaṃ (Syā) 3. Adhipakkantāti (Ka)

Brahmuno hetam pubbanimittanti yathā sūriyassa udayato etam pubbaṅgamaṃ etam pubbanimittam yadidaṃ aruṇuggaṃ, evameva brahmunopi etam “pubbanimittan”ti dīpeti.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. **Anabhisambhavanīyoti** apattabbo, na taṃ devā Tāvatiṃsā passantīti attho. **Cakkhupathasminti** cakkhupasāde āpāthe vā. So devānaṃ cakkhussa āpāthe sambhavanīyo pattabbo na hoti, na abhibhavaṭīti vuttaṃ hoti. Heṭṭhā heṭṭhā hi devatā uparūpari devānaṃ oḷārikaṃ katvā māpitameva attabhāvaṃ passitum sakkonti. **Vedapaṭilābhanti** tuṭṭhipaṭilābham. **Adhunābhisitto rajjena**ti sampati¹ abhisitto rajjena. Ayaṃ panattho Duṭṭhagāmaṇi-abhayavatthunā dīpetabbo—

So kira dvattiṃsa damiḷarājāno vijitvā Anurādhapure pattābhiseko tuṭṭhasomanassena māsaṃ niddaṃ na labhi, tato “niddaṃ na labhāmi bhante”ti bhikkhusaṅghassa ācikkhi. Tena hi mahārāja ajja uposathaṃ adhiṭṭhāhīti. So ca uposathaṃ adhiṭṭhāsi. Saṅgho gantvā “cittayamakam sajjhāyathā”ti aṭṭha ābhidhammikabhikkhū pesesi. Te gantvā “nipajja tvaṃ mahārāja”ti vatvā sajjhāyaṃ ārabhiṃsu. Rājā sajjhāyaṃ suṇantova niddaṃ okkami. Therā rājānaṃ mā pabodhayitthāti pakkamiṃsu. Rājā dutiyadivase sūriyuggamane pabujjhivā there apassanto “kuhiṃ ayyā”ti pucchi. Tumhākaṃ niddokkamanabhāvaṃ ñatvā gatāti. Natthi bho mayhaṃ ayyakassa dāraṇaṃ ajānanakabhesajjaṃ nāma, yāva niddābhesajjampi jānantiyevāti āha.

Pañcasikhoti Pañcasikhagandhabbasadiso hutvā. Pañcasikhagandhabbadevaputtassa kira sabbadevatā attabhāvaṃ mamāyanti. Tasmā brahmāpi tādisaṃyeva attabhāvaṃ nimminivā pāturahosi. **Pallaṅkena nisīdīti** pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi.

Vissatṭhoti sumutto apalibuddho. **Viññeyyoti** atthaviññāpano. **Mañjūti** madhuro mudu. **Savanīyoti** sotabbayuttako kaṇṇasukho.

1. Sampattiyā (Syā)

Bindūti ekagghano. **Avisārīti** suvisado avippakiṇṇo. **Gambhīroti** nābhimūlato paṭṭhāya gambhīrasamuṭṭhito, na jivhādanta-
oṭṭhatālumattappahārasamuṭṭhito. Evaṃ samuṭṭhito hi amadhuro ca hoti, na
ca dūraṃ sāveti. **Ninnādīti** mahāmeghamudiṅgasaddo viya ninnādayutto.
Apicettha pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthoyevāti
veditabbo. **Yathāparisanti** yattakā parisā, tattakameva viññāpeti. Anto
parisāyaṃyevassa saddo samparivattati, na bahiddhā vidhāvati. **Ye hi kecīti-**
ādi bahujaṇahitāya paṭipannabhāvadassanattamaṃ vadati. **Saraṇaṃ gatāti** na
yathā vā tathā vā saraṇaṃ gate sandhāya vadati. Nibbematikagahitasaraṇe
pana sandhāya vadati. **Gandhabbakāyaṃ paripūrentīti** gandhabbadevagaṇaṃ
paripūrenti. Iti amhākaṃ Satthu loke uppannakālato paṭṭhāya
chadevalokādisu piṭṭhaṃ koṭṭetvā pūritanāli viya saravananaḷavanāṃ viya ca
nirantaraṃ jātaparisāti āha.

Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā

287. **Yāvasupaññattā cime tena Bhagavatāti** tena mayhaṃ Satthārā
Bhagavatā yāva supaññattā yāva sukathitā. **Iddhipādāti** ettha ijjhanatṭhena
iddhi, patiṭṭhānatṭhena pādāti veditabbā. **Iddhipahutāyāti** iddhipahonakatāya.
Iddhivisavitāyāti iddhivipajjanabhāvāya¹, punappunaṃ āsevanavasena
ciṇṇavasitāyāti vuttaṃ hoti. **Iddhivikubbanatāyāti** iddhivikubbanabhāvāya,
nānappakārato katvā dassanattāya.

Chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgatanti-ādīsu chanda hetuko
chandādhiko vā samādhī chandasamādhī, kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ
karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā
padhānasaṅkhārā, catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassettaṃ
adhivacanaṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārēna ca
upetaṃ. **Iddhipādanti** nipphattipariyāyena ijjhanatṭhena vā, ijjhanti etāya
sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena **iddhīti**
saṅkhyāṃ gatānaṃ abhiññācittasampayuttānaṃ
chandasamādhippadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānatṭhena pādabhūto
sesacittacetāsikarāsīti attho. Vutteñhetāṃ “iddhipādoti tathābhūtaṃ
vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”².

1. Iddhivisevitāyāti iddhivisesabhāvāya (Syā)

2. Abhi 2. 226 piṭṭhe.

Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti vuccati. Apica upacārajjhānaṃ pādo, paṭhamajjhānaṃ iddhi. Sa-upacāraṃ paṭhamajjhānaṃ pādo, dutiyajjhānaṃ iddhīti evaṃ pubbabhāge pādo, aparabhāge iddhīti evamettha attho veditabbo. Vitthārena Iddhipādakathā **Visuddhimagge** ca Vibhaṅgaṭṭhakathāya ca vuttā.

Keci pana “nipphannā iddhi. Anipphanno iddhipādo”ti vadanti, tesaṃ vādamaddanattāya abhidhamme **uttaracūlikavāro** nāma ābhato¹—“cattāro iddhipādā chandiddhipādo, vīriyiddhipādo, cittiddhipādo, vīmaṃsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo. Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiya, vivicceva kāmehi paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ. Yo tasmiṃ samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṃ vuccati chandiddhipādo, avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā”ti². Ime pana lokuttaravaseneva āgatā. Tattha Raṭṭhapālathero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā, Sambhūtatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti.

Tattha yathā catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana “divase divase upaṭṭhātuṃ ko sakkoti, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmi”ti kupite paccante rañña pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

1. Āgato (Syā, Ka)

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

Eko “divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarapaṭicchannampi bhāroyeva, mantabalena¹ ārādhessāmī”ti khattavijjāya² kataparicayattā mantasamvidhānena rājānaṃ ārādhettvā ṭhānantaraṃ pāpuṇāti. Yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo “kiṃ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādissassa dento mayhaṃ dassatī”ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Anekavihitanti anekavidhaṃ. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsaṃ.

Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā

288. **Sukhassa adhigamāyāti** jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassa ca adhigamāya. **Sam̐saṭṭhoti** sampayuttacitto. **Ariyadhammanti** ariyena Bhagavatā Buddhena desitaṃ dhammaṃ. **Suṇāti** Satthu sammukhā bhikkhubhikkhuni-ādīhi vā desiyamānaṃ suṇāti. **Yoniso manasikarotīti** upāyato pathato kāraṇato aniccanti-ādivasena manasi karoti. “**Yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccanti dukkhe dukkhanti anattani anattāti asubhe asubhanti saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yonisomanasikāro”ti evaṃ vutte yonisomanasikāre³ kammaṃ ārabhatīti attho. **Asam̐saṭṭhoti** vatthukāmehipi kilesakāmehipi sam̐saṭṭho viharati. **Uppajjati sukhanti** uppajjati paṭhamajjhānasukhaṃ. **Sukhā bhiyyo somanassanti** samāpattito vuṭṭhitassa jhānasukhapaccayā aparāparaṃ somanassaṃ uppajjati. **Pamudāti** tuṭṭhākārato dubbalapīti. **Pāmojjanti** balavataraṃ pītisomanassaṃ. **Paṭhamo okāsādhigamoti** paṭhamajjhānaṃ pañcanīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā “paṭhamo okāsādhigamo”ti vuttaṃ.

1. Mantavasena (Syā) 2. Khettavijjāya (Syā, Ka) 3. Vuttayonisomanasikārena (Syā)

Oḷārikāti ettha kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontu, cittasaṅkhārā katham oḷārikāti. Appahīnattā. Kāyasaṅkhārā hi catutthajjhānena pahīyanti, vacīsaṅkhārā dutiyajjhānena, cittasaṅkhārā nirodhasamāpattiya. Iti kāyavacīsaṅkhāresu pahīnesupi te tiṭṭhantiyevāti pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā. **Sukhanti** nirodhā vuṭṭhahantassa uppannam catutthajjhānikaphalasamāpattisukham. **Sukhā bhiyyo somanassanti** phalasamāpattito vuṭṭhitassa aparāparam somanassam. **Dutiyo okāsādhigamoti** catutthajjhānam sukham dukkham vikkhambhetvā attano okāsam gahetvā tiṭṭhati, tasmā “dutiyo okāsādhigamo”ti vuttam. Dutiyatatiyajjhānāni panettha catutthe gahite gahitāneva hontīti visum na vuttānīti.

Idam kusalanti—ādīsu **kusalam** nāma dasakusalakammapathā. **Akusalanti** dasa-akusalakammapathā. **Sāvajjadukādayopi** etesam vaseneva veditabbā. Sabbañceva panetaṃ kaṇhañca sukkañca sappatibhāgañcāti **kaṇhasukkasappatibhāgam**. Nibbānameva hetam appatibhāgam. **Avijjā pahiyatīti** vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahiyati. **Vijjā uppajjatīti** arahattamaggavijjā uppajjati. **Sukhanti** arahattamaggasukhañceva phalasukhañca. **Sukhā bhiyyo somanassanti** phalasamāpattito vuṭṭhitassa aparāparam somanassam. **Tatiyo okāsādhigamoti** arahattamaggo sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsam gahetvā tiṭṭhati, tasmā “tatiyo okāsādhigamo”ti vutto. Sesamaggā pana tasmim gahite antogadhā evāti visum na vuttā.

Ime pana tayo okāsādhigamā aṭṭhatimsārammaṇavasena vitthāretvā kathetabbā. Katham? Sabbāni ārammaṇāni **Visuddhimagge** vuttanayeneva upacāravasena ca appanāvasena ca vavatthapetvā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānam “paṭhamo okāsādhigamo”ti kathetabbam. Terasasu ṭhānesu dutiyatatiyajjhānāni, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānañca nirodhasamāpattim pāpetvā “dutiyo okāsādhigamo”ti kathetabbam. Dasa upacārajjhānāni pana maggassa padaṭṭhānabhūtāni tatiyam okāsādhigamam bhajanti. Apica tīsu sikkhāsu adhisīlasikkhā paṭhamam okāsādhigamam bhajati, adhiccitasikkhā dutiyam, adhipaññāsikkhā tatiyanti evam sikkhāvasenapi kathetabbam. Sāmaññaphalepi cūḷasīlato yāva paṭhamajjhānā paṭhamo

okāsādhigamo, dutiyajjhānato yāva nevasaññānāsaññāyatanā dutiyo,
vipassanāto yāva arahattā tatiyo okāsādhigamoti evaṃ
Sāmaññaphalasuttantavasenapi kathetabbaṃ. Tīsu pana piṭakesu
Vinayapiṭakam paṭhamam okāsādhigamam bhajati, Suttantapiṭakam
dutiyaṃ, Abhidhammapiṭakam tatiyanti evaṃ piṭakavasenapi kathetabbaṃ.

Pubbe kira mahātherā vassūpanāyikāya imameva suttaṃ paṭṭhapenti.
Kiṃ kārāṇā? Tīṇi piṭakāni vibhajitvā kathetum labhissāmāti. Tepiṭakena hi
samodhānetvā kathentassa dukkathitanti na sakkā vattum. Tepiṭakam
bhajāpetvā¹ kathitameva idaṃ suttaṃ sukathitam hotīti.

Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā

289. **Kusalassādhigamāyāti** maggakusalassa ceva phalakusalassa ca
adhigamatthāya. Ubhayampi hetam anavajjattṭhena khemaṭṭhena vā
kusalameva. **Tattha sammā samādhīyatīti** tasmim ajjhattakāye samāhito
ekaggacitto hoti. **Bahiddhā parakāye ñāṇadassanam abhinibbattetīti** attano
kāyato parassa kāyābhimukham ñāṇam peseti. Esa nayo sabbattha.
Sabbattheva ca **satimāti** padena kāyādi pariggāhikā sati, **lokoti** padena
pariggahitakāyādayova loko. Cattāro cete satipaṭṭhānā
lokiyalokuttaramissakā kathitāti veditabbā.

Sattasamādhīparikkhāraṇṇanā

290. **Samādhīparikkhārāti** ettha tayo parikkhārā. “Ratho sīlaparikkhāro
jhānakkho cakkavīriyo”² hi ettha alaṅkāro parikkhāro nāma. “Sattahi
nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ³ hoti”⁴ ettha parivāro parikkhāro nāma.
“Gilānapaccayajīvitaparikkhāro”⁵ ettha sambhāro parikkhāro nāma. Idha
pana parivāraparikkhāravasena “satta samādhīparikkhārāti” vuttaṃ.
Parikkhatāti parivāritā. **Ayam vuccati so ariyo sammāsamādhīti** ayam
sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi

1. Vibhajitvā (Syā)

2. Sam 3. 5 piṭṭhe.

3. Suparikkhittam (Syā, Ka)

4. Am 2. 478 piṭṭhe.

5. Dī 3. 107 piṭṭhe.

parivuto “ariyo sammāsamādhi”ti vuccati. **Sa-upaniso itipīti** sa-upanissayo itipi vuccati, saparivāro yevāti vuttaṃ hoti. **Sammādiṭṭhissāti** sammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa. **Sammāsaṅkappo pahotīti** sammāsaṅkappo pavattati. Esa nayo sabbapadesu. Ayaṃ panattho maggavasenāpi phalavasenāpi veditabbo. Kathaṃ? Maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa maggassammāsaṅkappo pahoti -pa- maggañāṇe ṭhitassa maggavimutti pahoti. Tathā phalassammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa phalassammāsaṅkappo pahoti -pa- phalassammāñāṇe ṭhitassa phalavimutti pahotīti.

Svākkhātoti-ādini Visuddhimagge vaṇṇitāni. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassāti** nibbānassa. **Dvārāti** pavesanamaggā. **Aveccappasādenāti** acalappasādena. **Dhammavinītāti** sammāniyyānena niyyātā¹.

Atthāyaṃ itarā pajāti anāgāmino sandhāyāha, anāgāmino ca atthīti vuttaṃ hoti. **Puññabhāgāti** puññakoṭṭhāsena nibbattā. **Ottappanti** ottappamāno². Tena kadāci nāma musā assāti musāvādabhayena saṅkhātum na sakkomi, na pana mama saṅkhātum balaṃ natthīti dīpeti.

291. **Taṃ kiṃ maññati bhavanti** iminā kevalaṃ Vessavaṇaṃ pucchati, na panassa evarūpo Satthā nāhosīti vā na bhavissatīti vā laddhi atthi. Sabbabuddhānañhi abhisamaye viseso natthi.

292. **Sayaṃparisāyanti** attano parisāyaṃ. **Tayidaṃ brahmacariyanti** taṃ idaṃ sakalaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ. Sesāṃ uttānameva. Imāni pana padāni dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitānīti.

Janavasabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dhamme vinītāti dhammaniyāmena niyyātā (Syā)

2. Ottappanti ottappamāno (Sī)

6. Mahāgovindasutta

293. **Evam me sutanti** Mahāgovindasuttaṃ.

Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā—**Pañcasikho**ti pañcacūḷo pañcakuṇḍaliko. So kira manussapathe puñṇakammakaraṇakāle daharo pañcacūḷakadāarakakāle vacchapālakajetṭhako hutvā aññepi dārake gahetvā bahigāme catumaggaṭṭhānesu sālāṃ karonto pokkharāṇiṃ khaṇanto setuṃ bandhanto visamaṃ maggaṃ samaṃ karonto yānānaṃ akkhaṇaṭṭhātanarukkhe harantoti evarūpāni puñṇāni karonto vicaritvā daharova kālamakāsi. Tassa so attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahosi. So kālāṃ katvā Cātumahārājikadevaloke navutivassasatasahassappamāṇaṃ āyuraṃ gahetvā nibbatti. Tassa tigāvutappamāṇo suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo ahosi. So sakaṭṭasahassamattaṃ ābharaṇaṃ pasādhettvā navakumbhamatte gandhe vilimpitvā dibbarattavattadharo rattasuvaṇṇakaṇṇikaṃ piḷandhitvā pañcahi kuṇḍalakehi piṭṭhiyaṃ vattamānehi pañcacūḷakadāraparihāreneva vicarati. Tenetaṃ “Pañcasikho”tveva sañjānanti.

Abhikkantāya rattiyaṃti abhikkantāya khīṇāya rattiyaṃ, ekakoṭṭhāsaṃ atītāyāti attho. **Abhikkantavaṇṇoti** ati-iṭṭhakantamanāpavaṇṇo. Pakatiyāpi hesa kantavaṇṇo, alaṅkaritvā āgatattā pana abhikkantavaṇṇo ahosi.

Kevalakappanti anavasesaṃ samantato. Anavasesattho ettha kevalasaddo, kevalaparipuṇṇanti ettha viya. Samantato-attho¹ kappasaddo, kevalakappaṃ Jetavananti-ādīsu viya. **Obhāsetvāti** ābhāya pharitvā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho.

Devasabhāvaṇṇanā

294. **Sudhammāyaṃsabhāyanti** Sudhammāya nāma itthiyaṃ ratanamattakaṇṇikarukkhanissandena nibbattasabhāyaṃ. Tassā kira phalikamayā bhūmi, maṇimayā

1. Samantattho (Syā)

āṇiyo, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghāṭikā ca saṅghātā ca, pavāḷamayāni vālarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsakā ca mukhavatṭi ca, indanīla-iṭṭhakāhi chadanam, sovaṇṇamayam chadanapīṭham, rajatamayā thūpikā, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasatāni, parikkhepato navayojanasatāni, ubbedhato pañcayojanasatāni, evarūpāyam Sudhammāyam sabhāyam.

Dhataratṭhoti-ādīsu **Dhataratṭho** gandhabbarājā gandhabbadevatānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassasuvaṇṇamayāni phalakāni ca¹ suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā puratthimāya disāya pacchimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūḷhako gumbhaṇḍarājā gumbhaṇḍadevatānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassarajatamayāni phalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā dakkhiṇāya disāya uttarābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūpakkho nāgarājā nāgānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassamaṇimayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā pacchimāya disāya puratthimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Vessavaṇo yakkharājā yakkhānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassapavāḷamayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā uttarāya disāya dakkhiṇābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinnoti veditabbo.

Atha pacchā amhākaṁ āsanam hotīti tesam pacchato amhākaṁ nisīditum okāso pāpuṇāti. Tato param pavisitum vā passitum vā na labhāma. Sannipātakāraṇam panettha pubbe vuttam catubbidhameva. Tesu vassūpanāyikasāṅgaho vitthārīto. Yathā pana vassūpanāyikāya, evam mahāpavāraṇāyapi puṇṇamadivase sannipatitvā “ajja kattha gantvā kassa santike pavāressamā”ti mantenti. Tattha Sakko Devānamindo yebhuyyena Piyaṅgudīpamahāvihārasmiṁyeva pavāreti. Sesā devatā

1. Mahāphalakāni ca (Syā)

pāricchattakādīni dibbapupphāni ceva dibbacandanacuṇṇāni ca gahetvā attano attano manāpaṭṭhānameva gantvā pavārenti. Evaṃ pavāraṇasaṅgahatthāya sannipatanti.

Devaloke pana **Āsāvati** nāma latā atthi. Sā pupphissatīti devā vassasahassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Pāricchattake pupphamāne ekavassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha—

“Yasmiṃ bhikkhave samaye devānaṃ Tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā Tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti ‘paṇḍupalāso kho dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva pannapalāso bhavissatī’¹ti. Yasmaṃ bhikkhave samaye devānaṃ Tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti, khārakajāto hoti, jālakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto¹ hoti. Attamanā bhikkhave devā Tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti ‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro na cirasseva sabbapāliphullo bhavissatī’²ti.

Sabbapāliphullassa kho pana bhikkhave pāricchattakassa koviḷārassa samantā paññāsa yojanāni ābhāya phuṭaṃ hoti, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati, ayamānubhāvo pāricchattakassa koviḷārassā”²ti.

Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccaṃ vā aṅkusakaṃ gahetvā namanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅkoṭakakiccaṃ vā natthi, kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchana-kavāto sampaṭicchati, pavesanakavāto Sudhammaṃ devasabhaṃ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni naccanto santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti. Yojanappamāṇo ratanapallaṅko upari tiyojanena setacchattena dhārayamānena, tadanantaram Sakkassa

1. Kokāsakajāto (Syā, Ka)

2. Am 2. 426 piṭṭhe.

devaraṇṇo āsanam atthariyati. Tato tettiṃsāya devaputtānam, tato aññāsam mahesakkhadevatānam. Aññataradevatānam pana pupphakaṇṇikāva āsanam hoti.

Devā devasabham pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikam āhacca nipatamānā devatānam tigāvutappamāṇam attabhāvaṃ lākhārasaparikammasajjitaṃ viya karoti. Tesam sā kīlā catūhi māsehi pariyosānam gacchati. Evaṃ pāricchattakakīlānubhavanatthāya sannipatanti.

Māsassa pana aṭṭhadvase devaloke mahādhammasavanam ghusati. Tattha Sudhammāyam devasabhāyam Sanaṅkumāro vā mahābrahmā, Sakko vā Devānamindo, dhammakathikabhikkhu vā, aññataro vā dhammakathiko devaputto dhammakatham katheti. Aṭṭhamiyam pakkhassa catunnam mahārājānam amaccā, cātuddasiyam puttā, pannarase sayam cattāro mahārājāno nikkhamitvā suvaṇṇapaṭṭaṇca jātihiṅgulakaṇca gaṇhitvā gāmanigamarājadhāniyo anuvicaranti. Te “asukā nāma itthi vā puriso vā Buddham saraṇam gato, dhammam saraṇam gato, saṅgham saraṇam gato. Pañcasīlāni rakkhati. Māsassa aṭṭha uposathe karoti. Mātu-upaṭṭhānam pūreti. Pitu-upaṭṭhānam pūreti. Asukaṭṭhāne uppalahatthakasatena pupphakumbhena pūjā katā. Dīpasahassam āropitam. Akāladhammasavanam kārītam. Chattavedikā puṭavedikā¹ kucchivedikā sīhāsanaṃ sīhasopānam kārītam. Tīṇi sucarītāni pūreti. Dasakusalakammapathe samādāya vattatī”ti suvaṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhitvā āharitvā Pañcasikhassa hatthe denti. Pañcasikho Mātālissa hatthe deti. Mātali saṅgāhako Sakkassa devaraṇṇo deti.

Yadā puñṇakammakārakā bahū na honti, potthako khuddako hoti, tam disvāva devā “pamatto vata bho mahājano viharati, cattāro apāyā paripūrissanti, cha devalokā tucchā bhavissanti”ti anattamanā honti. Sace pana potthako mahā hoti, tam disvāva devā “appamatto vata bho mahājano viharati, cattāro apāyā suñṇā

1. Muddhivedikā (Syā)

bhavissanti, cha devalokā paripūrissanti, Buddhasāsane puññāni karitvā āgate mahāpuññe purakkhatvā nakkhattaṃ kīlitaṃ labhissamā”ti attamanā honti. Taṃ potthakaṃ gahetvā Sakko devarājā vāceti. Tassa pakatiniyāmena kathentassa saddo dvādasa yojanāni gaṇhāti¹. Uccena sarena kathentassa ca sakalaṃ dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ chādetvā tiṭṭhati. Evaṃ dhammasavanatthāya sannipatanti. Idha pana pavāraṇasaṅgahatthāya sannipatitāti veditabbā.

Tathāgataṃ namassantāti navahi kāraṇehi Tathāgataṃ namassamānā.
Dhammassa ca sudhammatanti svākkhātātādibhedaṃ dhammassa
 sudhammataṃ ujuppaṭipannatādibhedaṃ saṅghassa ca suppaṭipattinti attho.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. **Yathābhucceti** yathābhūte yathāsabhāve. **Vaṇṇeti** guṇe.
Payirudāhāsīti kathesi. **Bahujanahitāya paṭipannoti** kathaṃ paṭipanno?
 Dīpaṅkarapādamūle aṭṭha dhamme samodhānetvā Buddhatthāya
 abhinīharamānopi bahunanahitāya paṭipanno nāma hoti.

Dānapāramī sīlapāramī nekkhammapāramī paññāpāramī vīriyapāramī
 khantipāramī saccapāramī adhiṭṭhānapāramī mettāpāramī upekkhāpāramīti
 kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni imā dasa pāramiyo pūrentopi
 bahunanahitāya paṭipanno.

Khantivāditāpasakāle Cūḷadhammapālakumārakāle
 Chaddantanāgarājakāle Bhūridattacampeyyasaṅkhapālanāgarājakāle
 Mahākapikāle ca tādisāni dukkarāni karontopi bahunanahitāya paṭipanno.
 Vessantarattabhāve ṭhatvā sattasatakamahādānaṃ² datvā sattasu ṭhānesu
 pathaviṃ kampetvā pāramikūtaṃ gaṇhantopi bahunanahitāya paṭipanno.
 Tato anantare attabhāve Tusitapure yāvatāyukaṃ tiṭṭhantopi bahunanahitāya
 paṭipanno.

Tattha pañca pubbanimittāni disvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi yācito
 pañca mahāvilokanāni viloketvā devānaṃ saṅgahatthāya paṭiññaṃ datvā

1. Gacchati (Syā)

2. Sattasattakamahādānaṃ (Ka)

Tusitapurā cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Dasa māse mātukucchiyaṃ vasitvā Lumbinīvane mātukucchito nikkhamantopi, ekūnatimsavassāni agāraṃ ajjhāvasitvā mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā Anomanadītīre pabbajantopi, chabbassāni padhānena attānaṃ kilametvā Bodhipallaṅkaṃ āruya sabbaññutaññānaṃ paṭivijjhantopi, sattasattāhaṃ Bodhimaṇḍe yāpentopi, isipatanaṃ āgamma anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattentopi, yamakapāṭihāriyaṃ karontopi, devorohaṇaṃ orohantopi, Buddho hutvā pañcacattālīsa vassāni tiṭṭhantopi, āyusaṅkhāraṃ ossajantopi, yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantopi bahujanahitāya paṭipanno. Yāvassa sāsapamattāpi dhātuyo dharanti, tāva bahujanahitāya paṭipannoti veditabbo. Sesapadāni etasseva vevacanāni, tattha pacchimaṃ pacchimaṃ purimassa purimassa attho.

Neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahīti atītepi Buddhato aññaṃ na samanupassāma, anāgatepi na samanupassāma, etarahi pana aññaṃ Satthuno abhāvatoyeva aññaṃ tena Bhagavatā na samanupassāmāti ayamettha attho. Aṭṭhakathāyampi hi “atītānāgatā Buddhā amhākaṃ Satthārā sadisāyeva, kiṃ Sakko kathetī”ti vicāretvā “etarahi bahujanahitāya paṭipanno Satthā amhākaṃ Satthāraṃ muñcitvā añño koci natthi, tasmā na passāmāti kathetī”ti vuttaṃ. Yathā ca ettha, evaṃ ito paresupi padesu ayamattho veditabbo. Svākkhātādīni ca kusalādīni ca vuttatthāneva.

Gaṇḍodakaṃ Yamunodakenāti Gaṇḍāyamunānaṃ samāgamaṭṭhāne udakaṃ vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi saṃsandati sameti, majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva hoti, na mahāsamudda-udakena saṃsatṭhakāle viya visadisaṃ. Parisuddhassa nibbānassa paṭipadāpi parisuddhāva. Na hi daharakāle vejjakammādīni katvā agocare caritvā mahallakakāle nibbānaṃ daṭṭhuṃ sakkā, nibbānagāminī pana paṭipadā parisuddhāva vaṭṭati ākāśūpamā. Yathā hi ākāśampi alaggaṃ parisuddhaṃ candimasūriyānaṃ ākāse icchiticchitaṭṭhānaṃ gacchantānaṃ viya nibbānaṃ gacchantassa bhikkhuno paṭipadāpi kule vā gaṇe vā

Ekasmim kira samaye Rājagahe Sāvatthiyam Sākete Kosambiyam
Bārāṇasiyam Bhagavato paṭipāṭibhantaṃ nāma uppannaṃ, tattheko “aham
sataṃ vissajjetvā dānaṃ dassāmi”ti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi.
Añño ahaṃ dve satāni. Añño ahaṃ pañca satāni. Añño ahaṃ sahaṣsaṃ.
Añño ahaṃ dve sahaṣsāni. Añño ahaṃ pañca. Dasa. Vīsati. Paññāsaṃ.
Añño ahaṃ sataṣaṣsaṃ. Añño ahaṃ dve sataṣaṣsāni vissajjetvā dānaṃ
dassāmi paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Janapadacārikaṃ carantampi
okāsaṃ labhitvā “dānaṃ dassāmi”ti sakaṭāni pūretvā mahājano
anubandhiyeva. Yathāha “tena kho pana samayena jānapadā manussā bahuni
loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi sakaṭesu āropetvā Bhagavato
piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti ‘yattha

1. Saṃ 1.340 piṭṭhe.

paṭipāṭim labhissāma, tattha bhattam karissāmā'ti"¹. Evam aññānipi Khandhake ca vinaye ca bahūni vatthūni veditabbāni.

Asadisadāne panesa lābho matthakam patto. Ekasmin kira samaye Bhagavati janapadacārikam caritvā Jetavanam sampatte rājā nimantetvā dānam adāsi. Dutiyadivase nāgarā adamsu. Puna tesam dānato atirekam rājā, tassa dānato atirekam nāgarāti evam bahūsu divasesu gatesu rājā cintesi “ime nāgarā divase divase atirekataram karonti, pathavissaro pana rājā nāgarehi dāne parājitoti garahā bhavissatī”ti. Athassa Mallikā upāyam ācikkhi. So rājanāṇe sālakalyāṇipadarehi maṇḍapam kāretvā tam nīluppalehi chādetvā pañca āsanasatāni paññāpetvā pañca hatthisatāni āsanānam pacchābhāge ṭhapetvā ekekena hatthinā ekekassa bhikkhuno setacchattam dhārāpesi. Dvinnam dvinnam āsanānam antare sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā ekekā khattiyadhītā catujjātiyagandham pisati. Niṭṭhitam niṭṭhitam majjhaṭṭhāne gandhambāṇe pakkhipati, tam aparā khattiyadhītā nīluppalahatthakena samparivatteti. Evam ekekassa bhikkhuno tisso tisso khattiyadhītaro parivārā, aparā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā itthi tālavaṇṭam gahetvā bijati, aññā dhamakaraṇam gahetvā udakam parissāveti, aññā pattato udakam harati. Bhagavato cattāri anagghāni ahesum. Pādakathalikā ādhārako apassenaphalakam chattapādamaṇṭi imāni cattāri anagghāni ahesum. Saṃghanavakassa deyyadhammo satasahassam agghati. Tasmim ca dāne Aṅgulimālatthero saṃghanavako ahosi. Tassa āsanasamīpe ānīto hatthi tam upagantum nāsakkhi. Tato rañño ārocesum. Rājā “añño hatthi natthi”ti. Duṭṭhahatthi pana atthi, ānetum na sakkāti. Sammāsambuddho saṃghanavako kataro mahārājāti. Aṅgulimālatthero Bhagavāti. Tena hi tam duṭṭhahatthim ānetvā ṭhapetu mahārājāti. Hatthim maṇḍayitvā ānayimsu. So therassa tejena nāsāvātasāṅcaraṇamattampi katum nāsakkhi. Evam nirantaram satta divasāni dānam dīyittha. Sattame divase rājā Dasabalam vanditvā “Bhagavā mayham dhammam desethā”ti āha.

1. Vi 3. 314 piṭṭhe.

Tassaṃ ca parisati kāḷo ca juṇho cāti dve amaccā honti. Kāḷo cintesi “nassati rājakulassa santakaṃ, kiṃ nāmete ettakā janā karissanti, bhuñjitvā vihāraṃ gantvā niddāyissanteva, idaṃ pana eko rājapuriso labhitvā kiṃ nāma na kareyya, aho nassati rañño santakan”ti. Juṇho cintesi “mahantaṃ idaṃ rājattanaṃ nāma, ko añño idaṃ kātuṃ sakkhissati. Kiṃ rājā nāma so, yo rājattane ʒhitopi evarūpaṃ dānaṃ dātuṃ na sakkoti”ti. Bhagavā parisāya ajjhāsayaṃ olokento tesaṃ dvinnāṃ ajjhāsayaṃ viditvā “sace ajja juṇhassa ajjhāsayena dhammakathaṃ kathemi, kāḷassa sattadhā muddhā phalissati. Mayā kho pana sattānuddayatāya pāramiyo pūritā. Juṇho aññasmimpi divase mayi dhammaṃ kathayante maggaphalaṃ paṭivijjhissati, idāni pana kāḷaṃ olokessāmi”ti rañño catuppadikameva gāthaṃ abhāsi—

“Na ve kadariyā devalokaṃ vajanti,
Bālā have nappasaṃsanti dānaṃ.
Dhīro ca dānaṃ anumodamāno,
Teneva so hoti sukhī paratthā”ti¹.

Rājā anattamano hutvā “mayā mahādānaṃ dinnaṃ, Satthā ca me mandameva dhammaṃ katesi, nāsakkhim maññe Dasabalassa cittaṃ gahetun”ti. So bhuttaṭṭarāso vihāraṃ gantvā Bhagavantaṃ vanditvā pucchi “mayā bhante mahantaṃ dānaṃ dinnaṃ, anumodanā ca me na mahatī katā, ko nu kho me bhante doso”ti. Natthi mahārāja tava doso, parisā pana aparisuddhā, tasmā dhammaṃ na desesinti. Kasmā pana Bhagavā parisā na suddhāti. Satthā dvinnāṃ amaccānaṃ parivitakkaṃ ārocesi. Rājā kāḷaṃ pucchi “evaṃ tāta kāḷā”ti. Evaṃ mahārājāti. Mayi mama santakaṃ dadamāne tava kataraṃ ʒhānaṃ rujjati², na taṃ sakkomi passituṃ, pabbājetha naṃ mama raṭṭhatoti āha. Tato juṇhaṃ pakkosāpetvā pucchi “evaṃ kira tāta cintesi”ti āma mahārājāti. Tava cittānurūpameva hotūti tasmimyeva maṇḍape evaṃ paññattesuyeva āsanesu pañca bhikkhusatāni nisīdāpetvā tāyeva khattiyadhītaro parivārāpetvā rājagehato dhanāṃ gahetvā

1. Khu 1. 40 Dhammapade.

2. Dussati (Ka)

mayā dinnasadisameva satta divasāni dānaṃ dehīti. So tathā adāsi. Datvā sattame divase “dhammaṃ Bhagavā desethā”ti āha.

Satthā dvinnampi dānānaṃ anumodanaṃ ekato katvā dve mahānadiyo ekoghapuṇṇā kurumāno viya mahādhammadesanaṃ desesi.

Desanāpariyosāne juṇho sotāpanno ahosi. Rājā pasīditvā Dasabalassa bāhiravatthum nāma¹ adāsi. Evaṃ abhinipphanno kho pana tassa Bhagavato lābhoti veditabbo.

Abhinipphanno silokoti vaṇṇaguṇakittanaṃ. Sopi Bhagavato dhammacakkappavattanato paṭṭhāya abhinipphanno. Tato paṭṭhāya hi Bhagavato khattiyāpi vaṇṇaṃ kathenti. Brāhmaṇāpi gahapatayopi nāgā supaṇṇā gandhabbā devatā brahmānopi kittim vatvā “itipi so Bhagavā”ti-ādinā. Aññatitthiyāpi Vararojassa sahassaṃ datvā samaṇassa Gotamassa avaṇṇaṃ kathehīti uyyojesuṃ. So sahassaṃ gahetvā Dasabalaṃ pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā² apalokayamāno likkhāmatampi vajjaṃ adisvā “vipakiṇṇadvattimsamahāpurisalakkhaṇe asīti-anubyañjanavibhūsite byāmapabhāparikkhitte suphullitapāricchattakatārāgaṇasamujjalita-antalikkha vicittakusumasassirikanandanavanasadise anavajja-attabhāve avaṇṇaṃ vadantassa mukhampi viparivatteyya, muddhāpi sattadhā phaleyya, avaṇṇaṃ vattuṃ upāyo natthi, vaṇṇameva vadissāmi”ti pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā atirekapadasahassena vaṇṇameva kathesi. Yamakapāṭihāriye panesa **vaṇṇo** nāma matthakaṃ patto. Evaṃ abhinipphanno silokoti.

Yāva maññe khattiyāti khattiyā brāhmaṇā vessā suddā nāgā supaṇṇā yakkhā asurā devā brahmānoti sabbeva³ te sampiyāyamānarūpā haṭṭhatuṭṭhā viharanti. **Vigatamado kho panāti** ettakā maṃ janā sampiyāyamānarūpā viharantīti na madapamatto hutvā davādivasena āhāraṃ āhāreti, aññadatthu vigatamado kho pana so Bhagavā āhāraṃ āhāresi.

1. Pāvāyavatthaṃ nāma (Syā)

2. Kesaggā (Syā)

3. Sabbepi (Syā)

Yathāvādīti yaṃ vācāya vadati, tadanvayamevassa kāyakammaṃ hoti. Yañca kāyena karoti, tadanvayamevassa vacīkammaṃ hoti. Kāyo vā vācaṃ, vācā vā kāyaṃ nātikkamati, vācā kāyena, kāyo ca vācāya sameti. Yathā ca

Vāmena sūkarō hoti, dakkhiṇena ajāmigo.

Sarena nelako¹ hoti, visāṇena jaraggavoti—

Ayaṃ sūkarayakkho sūkare disvā sūkarasadisam vāmapassam dassetvā te gahetvā khādati, ajāmige disvā taṃsadisam dakkhiṇapassam dassetvā te gahetvā khādati, nelakavacchake disvā vacchakaravam ravanto te gahetvā khādati, goṇe disvā tesam visāṇasadisāni visāṇāni māpetvā, te dūratova “goṇo viya dissatī”ti evaṃ upagate gahetvā khādati. Yathā ca Dhammikavāyasajātake sakuṇehi puṭṭho vāyaso “ahaṃ vātabhakkho, vātabhakkhatāya mukhaṃ vivaritvā pāṇakānañca maraṇabhayena ekeneva pādena ṭhito, tasmā tumhepi—

Dhammaṃ caratha bhaddaṃ vo, dhammaṃ caratha ñātayo.

Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi cā”ti.

Sakuṇesu vissāsam uppādesi, tato

Bhaddako vatāyaṃ pakkhī, diḷo paramadhammiko.

Ekapādena tiṭṭhanto, dhammo dhammoti bhāsātīti.

Evaṃ vissāsamāgate sakuṇe khādittha, tena tesam vācā kāyena, kāyo ca vācāya na sameti, na evaṃ Bhagavato. Bhagavato pana vācā kāyena, kāyo ca vācāya sametiyevāti dasseti.

Tiṇṇā taritā vicikicchā assāti **tiṇṇavicikicchō**. “Kathamidaṃ kathamidaṃ”ti evarūpā vigatā kathamkathā assāti **vigatakathamkathō**. Yathā hi mahājano “ayaṃ rukkho kiṃ rukkho nāma, ayaṃ gāmo, ayaṃ janapado, idaṃ raṭṭhaṃ kiṃ raṭṭhaṃ nāma, kasmā nu kho ayaṃ rukkho ujukkhandho, ayaṃ vaṇakkhandho, kasmā kaṇṭako koci ujuko hoti, koci vaṅko, pupphaṃ kiñci sugandhaṃ, kiñci duggandhaṃ, phalaṃ

1. Eḷako (Syā)

kiñci madhuraṃ, kiñci amadhuraṃ”ti sakaṅkhova hoti, na evaṃ Satthā. Satthā hi “imesaṃ nāma dhātūnaṃ ussannussannattā idaṃ evaṃ hoti”ti vigatakathaṃkathova. Yathā ca paṭhamajjhānādilābhīnaṃ dutiyajjhānādīsu kaṅkhā hoti. Paccekabuddhānampi hi sabbaññuññāṇe yāthāvasanniṭṭhānābhāvato vohāravasena kaṅkhā nāma hotiyeva, na evaṃ Buddhassa. So hi Bhagavā sabbattha vigatakathaṃkathoti dasseti.

Pariyositasāṅkappoti yathā keci sīlamattena, keci vipassanāmattena, keci paṭhamajjhānena -pa- keci nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā, keci sotāpānabhāvamattena -pa- keci arahattena, keci sāvakaṇāpāramiññāṇena, keci paccekabodhiññāṇena pariyositasāṅkappā paripuṇṇamanorathā honti, na evaṃ mama Satthā. Mama pana Satthā sabbaññutaññāṇena pariyositasāṅkappoti dasseti.

Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyanti karaṇatthe paccattavacanāṃ, adhikāsayena uttamanissayabhūtena ādibrahmacariyena porāṇabrahmacariyabhūtena ca ariyamaggena tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho pariyositasāṅkappoti attho. “Pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”ti hi vacanato pariyositasāṅkappatāpi Bhagavato ariyamaggeneva nipphannāti.

297. **Yathariva Bhagavāti** yathā Bhagavā, evaṃ ekasmiṃ Jambudīpatale catūsu disāsu cārikaṃ caramānā aho vata cattāro Jinā dhammaṃ deseyyunti paccāsisamānā vadanti. Athāpare tīsu maṇḍalesu ekato vicaraṇabhāvaṃ ākaṅkhamānā **tayo Sammāsambuddhāti** āhaṃsu. Apare “dasa pāramiyo nāma pūretvā catunnaṃ tiṇṇaṃ vā uppatti dullabhā, sace pana eko nibaddhavāsaṃ vasanto dhammaṃ deseyya, eko cārikaṃ caranto, evampi Jambudīpo sobheyya ceva, bahuñca hitasukhamadhigaccheyyā”ti cintetvā **aho vata mārisāti** āhaṃsu.

298. **Aṭṭhānametaṃ anavakāso yanti** ettha ṭhānaṃ avakāso ti ubhayametaṃ karaṇādhivacanameva. Karaṇaṇhi tiṭṭhati ettha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhānaṃ. Okāso viya cassa taṃ tena vinā aññattha abhāvatoti avakāso. **Yanti** karaṇatthe paccattaṃ. Idaṃ vuttaṃ

hoti “yena kāraṇena ekissā lokadhātuyā dve Buddhā ekato uppajjeyyūṃ, taṃ kāraṇaṃ natthi”ti.

Ettha ca

“Yāvatā candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocānā.

Tāva saḥassadhā loko, ettha te vattatī vaso”ti¹—

Gāthāya ekacakkavāḷameva ekā lokadhātu. “Sahassī lokadhātu akampitthā”ti² āgataṭṭhāne cakkavāḷasahassaṃ ekā lokadhātu. “Ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato tisahasimahāsahasilokadhātum sareṇa viññāpeyya, obhāseṇa ca phareyyā”ti³ āgataṭṭhāne tisahasimahāsahassī ekā lokadhātu. “Ayaṅca dasasahassī lokadhātū”ti⁴ āgataṭṭhāne dasacakkavāḷasahassāni ekā lokadhātu. Taṃ sandhāya **ekissā lokadhātuyāti** āha. Ettakaṅhi **jātikhettaṃ nāma**. Tatrāpi ṭhapetvā imasmim cakkavāḷe Jambudīpassa Majjhimadesaṃ na aññatra Buddhā uppajjanti, jātikhattato pana paraṃ Buddhānaṃ uppattiṭṭhānameva na paññāyati. **Yenatthenāti** yena pavāraṇasaṅgahatthena.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. **Vaṇṇena ceva yasaṣā cāti** alaṅkāraparivāreṇa ca puññasiriyā cāti attho.

301. **Sādhu mahābrahmeti** ettha sampasādane sādhusaddo. **Saṅkhāya modāmāti** jānitvā modāma.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. **Yāva dīgharattaṃ mahāpaññoṇa so Bhagavāti** ettakanti paricchinditvā na sakkā vattum, atha kho yāva dīgharattaṃ aticirarattaṃ mahāpaññoṇa so Bhagavā. **Noti** kathaṃ tumhe maññathāti. Atha sayamevettaṃ paññaṃ byākātukāmo “anacchariyametaṃ mārisā, yaṃ idāni

1. Ma 1. 404 piṭṭhe.

3. Am 1. 229 piṭṭhe.

2. Am 1. 280 piṭṭhe.

4. Ma 3. 161 piṭṭhe.

pāramiyo pūretvā Bodhipallaṅke tiṇṇaṃ mārāṇaṃ matthakaṃ bhinditvā paṭividdha-asādhāraṇaṇāṇo so Bhagavā mahāpaṇṇo bhaveyya, kimettha acchariyaṃ, aparipakkāya pana bodhiyā padesaṇāṇe ṭhitassa sarāgādikālepi mahāpaṇṇabhāvameva vo mārisā kathessāmī”ti bhavapaṭicchannakāraṇaṃ āharitvā dassento **bhūtapubbaṃ bhoti**-ādimāha.

Purohitoti sabbakiccāni anusāsanapurohito. **Govindoti** govindiyābhisekena abhisitto, pakatiyā panassa aññadeva nāmaṃ, abhisittakālato paṭṭhāya “Govindo”ti saṅkhyāṃ gato. **Jotipālōti** jotanato ca pālanato ca Jotipālo. Tassa kira jātadivase sabbāvudhāni ujjotimsu, rājāpi paccūsasamaye attano maṅgalāvudhaṃ pajjalitaṃ disvā bhīto aṭṭhāsī. Govindo pātova rājūpaṭṭhānaṃ gantvā sukhasēyyaṃ pucchi, rājā “kuto me ācariya sukhasēyyā”ti vatvā taṃ kāraṇaṃ ārocesi. Mā bhāyi mahārāja, mayhaṃ putto jāto, tassānubhāvena sakalanagare āvudhāni pajjalimsūti. Rājā “kiṃ nu kho me kumāro paccatthiko bhavēyyā”ti cintetvā suṭṭhutaṃ bhāyi. “Kiṃ vitakkesi mahārāja”ti ca puṭṭho tamatthaṃ ārocesi. Atha naṃ Govindo “mā bhāyi mahārāja, neso kumāro tumhākaṃ dubbhissati¹, sakalajambudīpe pana tena samo paṇṇāya na bhavissati, mama puttassa vacanena mahājanassa kaṅkhā chijjissati, tumhākaṇca sabbakiccāni anusāsissati”ti samassāseti. Rājā tuṭṭho “kumārassa khīramūlaṃ hotū”ti sahaṣsaṃ datvā “kumāraṃ mahallakakāle mama dassethā”ti āha. Kumāro anupubbena vuḍḍhimanupatto. Jotitattā panassa pālanasamatthatāya ca Jotipālotveva nāmaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ “jotanato ca pālanato ca Jotipālo”ti.

Samma vossajjitvāti sammā vossajjitvā. Ayameva vā pāṭho. **Alamatthadasataroti** samattho paṭibalo atthadaso alamatthadaso, taṃ alamatthadasaṃ tiretīti alamatthadasataro. **Jotipālasseva māṇavassa anusāsaniyāti** sopi Jotipālaṃyeva pucchitvā anusāsatiṭi dasseti.

1. Dūbhissati (Sī)

305. **Bhavamatthu bhavantaṃ Jotipālanti** bhoto Jotipālassa bhavo vuddhi visesādhigamo sabbakalyāṇaṇceva maṅgalaṇca hotūti attho. **Sammodanīyaṃ kathanti** “alaṃ mahārāja mā cintayi, dhuvadhammo esa sabbasattānaṃ”ti-ādinā nayena maraṇappaṭisaṃyuttaṃ sokavinodanapaṭisanthāarakathaṃ pariyosāpetvā. **Mā no bhavaṃ Jotipālo anusāsaniyā paccabyāhāsīti** mā paṭibyaḱāsi, “anusāsā”ti¹ vutto “nāhaṃ anusāsāmi”ti no mā anusāsaniyā paccakkhāsīti attho. **Abhisambhosīti** saṃvidahitvā paṭṭhapesi. **Manussā evamāhaṃsūti** taṃ pitarā mahāpaṇṇataraṃ sabbakiccāni anusāsantaṃ sabbakamme abhisambhavaṃtaṃ disvā tuṭṭhacittā **Govindo vata bho brāhmaṇo, Mahāgovindo vata bho brāhmaṇo**ti evamāhaṃsu. Idaṃ vuttaṃ hoti “Govindo vata bho brāhmaṇo ahosi etassa pitā, ayaṃ pana Mahāgovindo vata bho brāhmaṇo”ti.

Rajjasamvibhajanavaṇṇanā

306. **Yena te cha khattiyāti** ye te “sahāyā”ti vuttā cha khattiyā, te kira Reṇussa ekapitikā kaniṭṭhabhātaro, tasmā Mahāgovindo “ayaṃ abhisitto etesaṃ rajjasamvibhāgaṃ kareyya vā na vā, yannūnāhaṃ te paṭikacceva Reṇussa santikaṃ pesetvā paṭiññaṃ gaṇhāpeyyaṃ”ti cintento yena te cha khattiyā tenupasaṅkami. **Rājakattāro**ti rājakārakā amaccā.

307. **Madanīyā kāmāti** madakarā pamādarkarā kāmā. Gacchante gacchante kāle esa anussaritumpi na sakkuṇeyya, tasmā āyantu bhonto, āgacchantūti attho.

308. **Sarāmahaṃ bhoti** tadā kira manussānaṃ saccavādikālo hoti, tasmā “kadā mayā vuttaṃ, kena diṭṭhaṃ, kena sutan”ti abhūtaṃ avatvā “sarāmahaṃ bho”ti āha. **Sammodanīyaṃ kathanti** kiṃ mahārāja, devattaṃ gate rañṇe mā cintayittha, dhuvadhammo esa sabbasattānaṃ, evaṃbhāvino saṅkhārāti evarūpaṃ paṭisanthāarakathaṃ. **Sabbāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesīti** sabbāni

1. Anusāsīti (Ka)

cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi. Ekekassa rañño rajjam tiyojanasataṃ hoti, Reṇussa rañño rajjosaraṇapadeso dasagāvutaṃ, majjhe pana Reṇussa rajjam vitānasadisam ahosi. Kasmā evaṃ paṭṭhapesīti. Kālena kālaṃ rājānaṃ passitum āgacchantā aññassa rajjam apīletvā attano attano rajjapadeseneva āgamissanti ceva gamissanti ca. Pararajjam otiṇṇassa hi “bhattaṃ detha, goṇaṃ dethā”ti vadato manussā ujjhāyanti “ime rājāno attano attano vijitena na gacchanti, amhākaṃ pīlaṃ karonti”ti. Attano vijitena gacchantassa “amhākaṃ santikā iminā idañcidañca laddhabbamevā”ti manussā pīlaṃ na maññanti. Imamatthaṃ cintayitvā Mahāgovindo sammodamānā rājāno ciraṃ rajjamanusāsantū”ti evaṃ paṭṭhapesi.

Dantapuram Kalingānaṃ, Assakānañca potanaṃ.
Māhissati¹ Avantīnaṃ, Sovīrañca² rodukaṃ³.
Mithilā ca Videhānaṃ, Campā Aṅgesu māpitā.
Bārāṇasī ca Kāsīnaṃ, etc Govindamāpitāti—

Etāni satta nagarāni Mahāgovindeneva tesam rājūnaṃ atthāya māpitāni.

Sattabhū Brahmadatto ca, Vessabhū Bharato saha.
Reṇu dve ca Dhataratṭhā, tadāsum satta bhāradhātī⁴—

Imāni tesam sattannampi nāmāni. Tesu hi eko Sattabhū nāma ahosi, eko Brahmadatto nāma, eko Vessabhū nāma, eko teneva saha Bharato nāma, eko Reṇu nāma, dve pana Dhataratṭhāti ime satta Jambudīpatale bhāradhā mahārājāno ahesunti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mahesayam (Ka)

2. Socirānañca (Syā)

3. Rorukaṃ (Syā)

4. Bhāravāti (Syā)

Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā

311. **Upasaṅkamimsūti** “amhākaṃ ayaṃ issariyasampatti na aññassānubhāvena, Mahāgovindassānubhāvena nipphannā. Mahāgovindo amhe satta rājāno samagge katvā Jambudīpatale paṭiṭṭhāpesi, pubbūpakārissa pana na sukarā paṭikiriya kātum. Amhe sattapi jane esoyeva anusāsatu, etaṃyeva senāpatiṇca purohitaṇca karoma, evaṃ no vuddhi bhavissatī”ti cintetvā upasaṅkamimsu. Mahāgovindopi “mayā ete samaggā katā, sace etesaṃ añño senāpati purohito ca bhavissati, tato attano attano senāpatipurohitānaṃ vacanaṃ gahetvā aññamaññaṃ bhindissanti, adhivāsemi nesaṃ senāpatiṭṭhānaṇca purohitaṭṭhānaṇca”ti cintetvā “evaṃ bho”ti paccassosi.

Satta ca brāhmaṇamahāsāleti “ahaṃ sabbatṭhānesu sammukho bhaveyyaṃ vā na vā, yatthāhaṃ sammukho na bhavissāmi, tattheva te kattabbaṃ karissanti”ti satta anupurohite ṭhapesi. Te sandhāya idaṃ vuttaṃ “satta ca brāhmaṇamahāsāle”ti. Divasassa dvikkhattum¹ vā sāyaṃ pāto vā nahāyantīti **nahātakā**. Vatacariyapariyosāne vā nahātā, tato paṭṭhāya brāhmaṇehi² saddhiṃ na khādanti na pivantīti nahātakā.

312. **Abbhugacchīti** abhi-uggacchi. Tadā kira manussānaṃ “na brahmunā saddhiṃ amantetvā sakkā evaṃ sakalajambudīpaṃ anusāsituṃ”ti nisinnanisinnatṭhāne ayameva kathā pavattittha. **Na kho panāhanti** mahāpuriso kira “ayaṃ mayhaṃ abhūto vaṇṇo uppanno, vaṇṇupatti kho pana na bhāriyā, uppannassa vaṇṇassa rakkhanameva bhāriyaṃ, ayaṇca me acintetvā amantetvā karontasseva vaṇṇo uppannova, cintetvā mantetvā karontassa pana vitthārikataro bhavissatī”ti brahmadassane upāyaṃ pariyesanto taṃ disvā **sutaṃ kho pana metanti**-ādi-attham³ parivitakkesi.

1. Tikkhattum (Syā)

2. Brāhmaṇā brāhmaṇehi (Syā)

3. Ādimetaṃ (Syā)

313. **Yena Reṇurājā tenupasaṅkamīti** evaṃ me antarā daṭṭhukāmo vā sallapitukāmo vā na bhavissati, yato chinnapalibodho sukhaṃ viharissāmīti palibodhupacchedanatthaṃ upasaṅkami, esa nayo sabbattha.

316. **Sādisiyoti** samavaṇṇā samajātikā.

317. **Navam sandhāgāraṃ kāretvāti**
 rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanasampannaṃ vassike cattāro māsē vasanakkhamaṃ bahi naḷaparikkhitaṃ vicittaṃ āvasathaṃ kāretvā.
Karuṇaṃ jhānaṃ jhāyīti karuṇāya tikacatukkajjhānaṃ jhāyī, karuṇāmukhena panettha avasesāpi tayo brahmavihārā gahitāva.
Ukkaṇṭhanā paritassanāti jhānabhūmiyaṃ ṭhitassa anabhirati-ukkaṇṭhanā vā bhayaparitassanā vā natthi, brahmuno pana āgamanapatthanā āgamanataṇhā ahūti attho.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. **Bhayanti** cittutrāsabhayameva. **Ajānantāti** ajānamānā. **Kathaṃ jānemu taṃ mayanti** mayaṃ kinti taṃ jānāma, ayaṃ katthavāsiko kinnāmo kiṃ gottoti-ādīnaṃ ākārānaṃ kena ākārena taṃ dhārayāmaṃti attho.

Maṃ ve kumāraṃ jānantīti maṃ “kumāro”ti “daharo”ti jānanti.
Brahmaloketi seṭṭhaloke. **Sanantananti** ciratanaṃ porāṇakaṃ. Ahaṃ so porāṇakumāro Saṇānkumāro nāma brahmāti dasseti. **Evaṃ Govinda jānāhīti** Govinda paṇḍita tvaṃ evaṃ jānāhi evaṃ maṃ dhārehi.

“Āsanaṃ udakaṃ pajjaṃ, madhusākaṇca¹ brahmuno.

Agghe bhavantaṃ pucchāma, agghaṃ kurutu no bhavaṇ”ti—

Ettha **agghanti** atithino upanāmetabbaṃ vuccati. Teneva idamāsaṇaṃ paññattaṃ, ettha nisīdatha, idaṃ udakaṃ parisuddhaṃ, ito pāṇiyaṃ pivatha, pāde dhovatha, idaṃ pajjaṃ pādānaṃ hitatthāya abhisankhataṃ telaṃ, ito pāde makkhetha, idaṃ madhusākanti. Bodhisattassa brahmacariyaṃ na aññesaṃ brahmacariyasadisāṃ hoti, na so “idaṃ sve, idaṃ tatiyadivase bhavissati”ti

1. Madhupākaṇca (Syā)

sannidhiṃ nāma karoti. Madhusākāṃ pana aloṇaṃ adhūpanaṃ atakkāṃ udakena seditasākāṃ, taṃ sandhāyesa “idaṃ paribhuñjathā”ti vadanto “agghe bhavantaṃ pucchāma”ti-ādimāha. Ime sabbepi agghā brahmuno atthi, te **agghe bhavantaṃ pucchāma**. Evaṃ pucchantānañca **agghaṃ kurutu no bhavaṃ**, paṭiggaṇhātu no bhavaṃ idamagghanti vuttaṃ hoti. Kiṃ panesa “ito ekampi brahmā na bhuñjati”ti idaṃ na jānātīti. No na jānāti, jānantopi attano santike āgato atithi pucchitabboti vattasīsena pucchati.

Atha kho brahmā “kiṃ nu kho paṇḍito mama paribhogakaraṇābhāvaṃ ñatvā pucchati, udāhu kohaṇṇe ṭhatvā pucchati”ti samannāharanto “vattasīse ṭhito pucchati”ti ñatvā paṭiggaṇhituṃ dāni me vaṭṭatīti **paṭiggaṇhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ Govinda bhāsasīti** āha. Yaṃ tvaṃ Govinda bhāsasi “idamāsaṇaṃ paññattaṃ, ettha nisīdathā”ti-ādi, tatra te mayaṃ āsane nisinnā nāma homa, pāṇiyaṃ pītā nāma homa, pādāpi me dhotā nāma hontu, telenapi makkhitā nāma hontu, udakasākampi paribhuttaṃ nāma hotu, tayā dinnāṃ adhivāsitaḥkalato paṭṭhāya yaṃ yaṃ tvaṃ bhāsati, taṃ taṃ mayā paṭiggahitameva hoti. Tena vuttaṃ “paṭiggaṇhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ Govinda bhāsasi”ti. Evaṃ pana agghaṃ paṭiggaṇhitvā pañhassa okāsaṃ karonto **diṭṭhadhammahitatthāyāti**-ādimāha.

Kaṅkhī akaṅkhiṃ paravediyesūti ahaṃ savicikiccho bhavantaṃ parena sayāṃ abhisāṅkhatattā parassa pākaṭesu paravediyesu pañhesu nibbicikicchaṃ.

Hitvā mamattanti idaṃ mama, idaṃ mamāti upakaraṇataṇhaṃ cajitvā¹. **Manujesūti** sattesu, manujesu yo koci manujo mamattaṃ hitvāti attho. **Ekodibhūtoti** ekībhūto, eko tiṭṭhanto eko nisīdantoti. Vacanattho panettha eko udeti pavattatīti ekodi, tādiso bhūtoti ekodibhūto. **Karuṇedhimuttoti**² karuṇājhaṇe adhimutto, taṃ jhānaṃ nibbattetvāti attho. **Nirāmagandhoti** vissagandhavirahito. **Ettha ṭhitoti** etesu dhammesu ṭhito. **Ettha ca**

1. Vajjetvā (Ka)

2. Karuṇādhimuttoti (Syā)

sikkhamānoti etesu dhammesu sikkhamāno. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana upari Mahāgovindena ca brahmunā ca vuttoyeva.

320. Tattha **ete avidvāti** ete āmagandhe ahaṃ avidvā, na jānāmīti attho. **Idha brūhi dhīrāti** te¹ me tvaṃ idha dhīra paṇḍita brūhi vada. **Kenāvaṭā vāti pajā kurutūti** katamena kilesāvaraṇena āvaritā pajā pūtikā vāyati. **Āpāyikāti** apāyūpagā. **Nivutabrahmalokāti** nivuto pihito brahmaloko assāti nivutabrahmaloko. Katamena kilesena pajāya brahmalokūpago maggo nivuto pihito paṭicchannoti pucchati.

Kodho mosavajjam nikati ca dubbhoti kujjhanalakkhaṇo kodho ca, paravisamvādanalakkhaṇo musāvādo ca, sadisaṃ dassetvā vañcanalakkhaṇā nikati ca, mittadubbhanalakkhaṇo dubbho ca. **Kadariyatā atimāno usūyāti** thaddhamacchariyalakkhaṇā kadariyatā ca, atikkamitvā maññanalakkhaṇo atimāno ca, parasampattikhīyanalakkhaṇā **usūyā ca. Icchā vivicchā paraheṭhanā cāti**² taṇhālakkaṇā icchā ca, macchariyalakkhaṇā vivicchā ca, vihiṃsālakkaṇā paraheṭhanā ca. **Lobho ca doso ca mado ca mohoti** yattha katthaci lubbhanalakkhaṇo lobho ca, dussanalakkhaṇo doso ca, majjanalakkhaṇo mado ca, muyhanalakkhaṇo moho ca. **Etesu yuttā anirāmagandhāti** etesu cuddasasu kilesesu yuttā pajā nirāmagandhā na hoti, āmagandhā sakuṇapagandhā pūtigandhāyevāti vadati. **Āpāyikā nivutabrahmalokāti** esā pana āpāyikā ceva hoti paṭicchannabrahmalokamaggā cāti. Idaṃ pana suttam kathentena **Āmagandhasuttena** dīpetvā kathetabbaṃ, Āmagandhasuttampi iminā dīpetvā kathetabbaṃ.

Te na sunimmadayāti te āmagandhā sunimmadayā sukhena nimmadetabbā pahātabbā na honti, duppajahā dujjayāti attho. **Yassa dāni bhavaṃ Govindo kālāṃ maññatīti** “yassā pabbajjāya bhavaṃ Govindo kālāṃ maññati, ayameva hotu, evaṃ sati mayhampi tava santike āgamanāṃ svāgamanāṃ bhavissati, kathitadhammakathā sukathitā bhavissati, tvaṃ tāta

1. Tena (Syā)

2. Paraviheṭṭhanā cāti (Ka)

sakalajambudīpe aggapuriso daharo paṭhamavaye ṭhito, evaṃ mahantaṃ nāma sampattisirivilāsaṃ pahāya tava pabbajanaṃ nāma gandhahatthino ayabandhanaṃ chinditvā gamanaṃ viya ati-uḷāraṃ, Buddhatanti nāmesā”ti mahāpurisassa dalhīkammaṃ katvā brahmā Sanaṅkumāro brahmalokameva gato.

Reṇurāja-āmantanāvaṇṇanā

321. Mahāpurisopi “mama itova nikkhamitvā pabbajanaṃ nāma na vuttaṃ, ahaṃ rājakulassa atthaṃ anusāsāmi, tasmā rañño ārocessāmi. Sace sopi pabbajissati, sundarameva. No ce pabbajissati, purohitaṭṭhānaṃ niyyātetvā ahaṃ pabbajissāmī”ti cintetvā rājānaṃ upasaṅkami, tena vuttaṃ “atha kho bho Mahāgovindo -pa- nāhaṃ porohacce rame”ti.

Tattha **tvam pajānassu rajjenā**ti tava rajjena tvameva jānāhi. **Nāhaṃ porohicce rameti** ahaṃ purohitabhāve na ramāmi, ukkaṇṭhitosmi, aññaṃ anusāsakaṃ jānāhi, nāhaṃ porohicce rameti.

Atha rājā “dhuvaṃ cattāro māse paṭisallīnassa brāhmaṇassa gehe bhogā mandā jātā”ti cintetvā dhanena nimantento “sace te ūnaṃ kāmehi, ahaṃ paripūrayāmi te”ti vatvā puna “kinnu kho esa ekako viharanto kenaci vihiṃsito bhaveyyā”ti cintetvā

“Yo taṃ hiṃsati vāremi, bhūmisenāpati ahaṃ.

Tuvaṃ pitā ahaṃ putto, mā no Govinda pajahī”ti—

Āha. Tassattho—yo taṃ hiṃsati, taṃ vāremi, kevalaṃ tumhe “asuko”ti ācikkhatha, ahamettha katabbaṃ jānissāmīti. **Bhūmisenāpati ahanti** atha vā ahaṃ pathaviyā sāmī, svāhaṃ imaṃ rajjaṃ tumheyeva paṭicchāpessāmi. **Tuvaṃ pitā ahaṃ puttoti** tvam pitiṭṭhāne ṭhassasi, ahaṃ puttattṭhāne. So tvam mama manaṃ haritvā attanoyeva manaṃ¹ Govinda pajehi², yathā icchasi, tathā pavattassu. Ahaṃ pana tava manaṃyeva anuvattanto tayā dinnapiṇḍaṃ paribhuñjanto taṃ asicammahattho vā upaṭṭhahissāmi, rathaṃ vā te pājessāmi. “Mā no Govinda pajahī”ti vā

1. Mā no (Syā, Ka)

2. Pājahīti (Syā)

pāṭho. Tassattho—tvaṃ pitiṭṭhāne tiṭṭha, ahaṃ puttaṭṭhāne ṭhassāmi. Mā no tvaṃ bho Govinda pajahi mā pariccajīti. Atha mahāpuriso yaṃ rājā cintesi, tassa attani abhāvaṃ dassento

“Na matthi ūnaṃ kāmehi, himsitā me na vijjati.

Amanussavaco sutvā, tasmāhaṃ na gahe rame”ti—

āha. Tattha **na matthī**ti na me atthi. **Gaheti** gehe. Atha naṃ rājā pucchi—

“Amanusso kathaṃ vaṇṇo, kiṃ te atthaṃ abhāsatha.

Yaṅca sutvā jahāsi no, gehe amhe ca kevalī”ti¹.

Tattha **jahāsi no, gehe amhe ca kevalī**ti brāhmaṇassa sampattibharite gehe saṅgahavasena attano gehe karonto yaṃ sutvā amhākaṃ gehe ca amhe ca kevalī² sabbe aparisese Jambudīpavāsino jahāsīti vadati.

Athassa ācikkhanto mahāpuriso **upavutthassa me pubbeti**-ādimāha.

Tattha **upavutthassā**ti cattāro māsē ekībhāvaṃ upagantvā vutthassa.

Yiṭṭhakāmassa me satoti yajitukāmassa me samānassa. **Aggi pajjalito āsi, kusapattaparitthatoti** kusapattehi paritthato sappidadhimadhu-ādīni pakkipitvā aggi jalayitumāraddho āsi, evaṃ aggiṃ jāletvā “mahājanassa dānaṃ dassāmi”ti evaṃ cintetvā ṭhitassa mamāti ayamettha attho.

Sanantanoti Sanaṅkumāro brahmā. Tato rājā sayampi pabbajitukāmo hutvā **saddahāmī**ti-ādimāha. Tattha **kathaṃ vattetha aññathā**ti kathaṃ tumhe aññathā vattissatha, **te taṃ anuvattissāmā**ti te mayampi tumheyeva anuvattissāma, anupabbajissāmāti attho. “Anuvajissāmā”tipi pāṭho, tassa anugacchissāmāti attho. **Akācoti** nikkāco akakkaso. **Govindassānusāsaneti** tava Govindassa sāsane. Bhavantaṃ Govindameva Satthāraṃ karitvā carissāmāti vadati.

1. Kevaleti (Syā)

2. Kevale (Syā)

Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā

322. **Yena te cha khattiyā tenupasaṅkamīti** Reṇuṃ rājānaṃ “sādhu mahārāja rajjaṃ nāma mātaraṃ pitaraṃ bhātibhaginī-ādayopi māretvā gaṇhantesu sattesu evaṃ mahantaṃ rajjasiriṃ pahāya pabbajitukāmena uḷāraṃ mahārājena katan”ti upatthambhetvā daḷhataramassa ussāhaṃ katvā upasaṅkami. **Evaṃ samacintesunti** rañño cintitanayeneva kadāci brāhmaṇassa bhogā parihīnā bhaveyyunti maññamānā samacintesuṃ. **Dhanena sikkheyyāmāti** upalāpeyyāma saṅgaṇheyyāma. **Tāvatakaṃ āharīyatanti** tāvatakaṃ āharāpiyatu gaṇhiyatu, yattakaṃ icchatha, tattakaṃ gaṇhathāti vuttaṃ hoti. **Bhavantānaṃyeva vāhasāti** bhavante paccayaṃ katvā, tumhehi dinnattāyeva pahūtaṃ sāpateyyaṃ jātaṃ.

323. **Sace jahatha kāmānīti** sace vatthukāme ca kilesakāme ca pariccajatha. **Yattha satto puthujjanoti** yesu kāmesu puthujjano satto laggo laggito. **Ārambhavho daḷhā hothāti** evaṃ sante vīriyaṃ ārabhatha, asithilaparikkamataṃ adhiṭṭhāya daḷhā bhavatha. **Khantībalasamāhitāti** khantibalena samannāgatā bhavathāti rājūnaṃ ussāhaṃ janeti.

Esa maggo ujumaggoti esa karuṇājhānamaggo ujumaggo nāma. **Esa maggo anuttaroti** eseva brahmalokūpapattiyā asadisamaggo uttamamaggo nāma. **Saddhammo sabbhi rakkhitoti** eso eva ca Buddhapaccekaḥbuddhasāvakehi sabbhi rakkhitaḍhammo nāma. Iti karuṇājhānassa vaṇṇabhaṇanenāpi tesaṃ anivattanattāya daḷhikammameva karoti.

Ko nu kho pana bho jānāti jīvitānanti bho jīvitaṃ nāma udakapupphulūpamaṃ¹ tiṇagge ussāvabindūpamaṃ taṅkhaṇaviddhaṃsanadhammaṃ, tassa ko gatiṃ jānāti kismiṃ khaṇe bhijjissati. **Gamanīyo samparāyoti** paraloko pana avassaṃ gantabbova, tattha paṇḍitena kulaputtana **mantāyaṃ boddhabbaṃ**. Mantā vuccati paññā, tāya mantetabbaṃ bujjhitabbaṃ, upaparikkhitabbaṇca jānitabbaṇcāti attho. Karaṇatthe vā bhummaṃ. **Mantāyaṃ boddhabbanti** mantāya bujjhitabbaṃ, ñāṇena jānitabbanti attho. Kim bujjhitabbaṃ? Jīvitassa dujjānatā

1. Udakabubbūpamaṃ (Syā)

samparāyassa ca avassam gamanīyatā, bujjhitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā **kattabbam kusalam caritabbam brahmacariyam**. Kasmā? Yasmā natthi jātassa amaraṇam.

Brāhmaṇamahāsālādīnam āmantanāvaṇṇanā

324. **Appesakkhā ca appalābhā cāti** bho pabbajjā nāma appayasā ceva, pabbajitakālato paṭṭhāya hi rajjam pahāya pabbajitam viheṭhetvā viheṭhetvā lāmakam anātham katvāva kathenti. Appalābhā ca, sakalagāmaṃ caritvāpi ajjhoharaṇīyam dullabhameva. Idam pana **brahmaññam mahesakkhañca** mahāyasattā, **mahālābhañca** lābhasakkārasampannattā. Bhavam hi etarahi sakalajambudīpe aggapurohito sabbattha aggāsanaṃ aggodakaṃ aggabhattaṃ aggagandham aggamālaṃ labhatīti.

Rājāva raññanti ahañhi bho etarahi pakatiraññaṃ majjhe cakkavattirājā viya. **Brahmāva brahmānanti** pakatibrahmaṇaṃ majjhe mahābrahmasadiso. **Devatāva gahapatikānanti** avasesagahapatikānaṃ panamhi Sakkadevarājasadiso.

Bhariyānam āmantanāvaṇṇanā

325. **Cattārīsā bhariyā sādisiyoti** sādisiyova cattārīsā bhariyā, aññā panassa tisu vayesu nāṭakitthiyo bahukāyeva.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

326. **Cārikam caratīti** gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikam carati, gatagataṭṭhāne **Buddhakolāhalaṃ** viya hoti. Manussā “Mahāgovindapaṇḍito kira āgacchatī”ti sutvā puretameva maṇḍapaṃ kāretvā maggaṃ alaṅkaritvā paccuggantvā gaṇhitvā enti, mahālābhasakkāro mahogho viya ajjhottharanto uppajji. **Satta purohitassāti** sattannaṃ rājūnaṃ purohitassa. Iti yathā etarahi evarūpesu vā ṭhānesu kismiñcideva dukkhe uppanne “namo Buddhassā”ti vadanti, evaṃ tadā “namatthu Mahāgovindassa brāhmaṇassa, namatthu sattapurohitassā”ti vadanti.

327. **Mettāsaḥagatenā**ti-ādinā nayena Pāḷiyaṃ brahmavihārāva āgatā, mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo ca pañca ca abhiññāyo nibbattesi. **Sāvakānaṃ ca brahmalokasahabyatāya maggaṃ desetī**ti brahmaloke brahmunā saḥabhāvāya maggaṃ kathesi.

328. **Sabbenasabbanti** ye aṭṭha ca samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattesuṃ. **Ye na sabbenasabbanti sāsanaṃ ājānimsūti** ye aṭṭhasu samāpattīsu ekasamāpattimpī na jānimsu, na sakkhimsu nibbattetuṃ. **Amoghā**ti savipākā. **Avañjhā**ti na vañjhā, sabbanihīnaṃ pasavanti gandhabbakāyaṃ pasavi. **Saphalā**ti avasesadevalokūpapattihi sātthā. **Sa-udrayā**ti brahmalokūpapattiyā savuddhi.

329. **Sarāmahanti** sarāmi ahaṃ Pañcasikha, iminā kira padena ayaṃ suttanto Buddhabhāsito nāma jāto. **Na nibbidāyā**ti na vaṭṭe nibbindanattāya. **Na virāgāyā**ti na vaṭṭe virāgatthāya. **Na nirodhāyā**ti na vaṭṭassa nirodhatthāya. **Na upasamāyā**ti na vaṭṭassa upasamanattāya. **Na abhiññāyā**ti na vaṭṭaṃ abhiññanattāya. **Na sambodhāyā**ti na kilesaniddāvigamena vaṭṭato pabujjhanattāya. **Na nibbānāyā**ti na amatanibbānattāya.

Ekantanibbidāyāti ekantameva vaṭṭe nibbindanattāya. Ettha pana **nibbidāyā**ti vipassanā. **Virāgāyā**ti maggo. **Nirodhāya upasamāyā**ti nibbānaṃ. **Abhiññāya sambodhāyā**ti maggo. **Nibbānāyā**ti nibbānameva. Evaṃ ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tīsu maggo, tīsu nibbānaṃ vuttanti evaṃ vavatthānakathā¹ veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānīpi nibbānavevacanānīpi hontiyeva. **Sammādiṭṭhi**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ Visuddhimagge Saccavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

330. **Ye na sabbenasabbanti** ye cattāropi ariyamagge paripūretuṃ na jānanti, tīṇi vā dve vā ekaṃ vā nibbattenti. **Sabbesaṃyeva imesaṃ kulaputtānanti** brahmacariyaciṇṇakulaputtānaṃ. **Amoghā -pa- saphalā sa-udrayā**ti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

1. Vivaṭṭakathā (Syā)

Bhagavantam abhivādetvā padakkhiṇam katvāti Bhagavato dhammadesanam cittaena sampaticchanto abhinanditvā vācāya paṣaṃsamāno anumoditvā mahantaṃ añjalim sirasmim patiṭṭhapetvā pasannalākhārase nimujjamāno viya Dasabalassa chabbaṇṇarasmiḍāntaram pavisitvā catūsu ṭhānesu vanditvā tikkhattum padakkhiṇam katvā Bhagavantam abhitthavanto abhitthavanto Satthu purato antaradhāyitvā attano devalokameva agamāsīti.

Mahāgovindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsamayasutta

Nidānavañṇanā

331. **Evam me sutanti** Mahāsamayasuttaṃ.

Tatrāyamaṃpubbapadavañṇanā—**sakkesūti** Ambaṭṭhasutte vuttena uppattinayena “Sakyā vata bho kumārā”ti udānaṃ paṭicca **Sakkāti** laddhanāmānaṃ rājakumārānaṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “Sakkā”ti vuccati, tasmim̐ Sakkesu janapade. **Mahāvaneti** sayamjāte aropite Himavantena saddhim̐ ekābaddhe mahati vane. **Sabbeheva arahante**hīti imaṃ suttaṃ kathitadivaseyeva pattarahattehi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—sākiyakoliyā kira Kapilavatthunagarassa ca Koliyanagarassa ca antare Rohiṇim̐ nāma nadim̐ ekeneva āvaraṇena bandhāpetvā sassāni karonti, atha jeṭṭhamūlamāse sassesu milāyantesu ubhayanagaravāsikānampi kammakarā sannipatiṃsu. Tattha Koliyanagaravāsino āhaṃsu “idaṃ udakaṃ ubhato hariyamānaṃ na tumhākaṃ, na amhākaṃ pahossati, amhākaṃ pana sassāṃ ekena udakeneva nippahajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā”ti. Kapilavatthunagaravāsino āhaṃsu “tumhesu koṭṭhe pūretvā ṭhitesu mayaṃ rattasuvañṇanīlamaṇikālakahāpaṇe ca gahetvā pacchipasibbakādihatthā na sakkhissāma tumhākaṃ gharadvāre vicarituṃ, amhākampi sassāṃ ekeneva udakena nippahajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā”ti. “Na mayaṃ dassāmā”ti. “Mayampi na dassāmā”ti. Evaṃ kalahaṃ vaḍḍhetvā eko uṭṭhāya ekassa pahāraṃ adāsi, sopi aññassāti evaṃ aññamaññaṃ paharitvā rājakulānaṃ jātim̐ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu.

Koliyakammakarā vadanti “tumhe Kapilavatthuvāsike gahetvā gajjatha, ye soṇasiṅgālādayo viya attano bhaginīhi saddhim̐ saṃvasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kim̐ karissantī”ti. Sākiyakammakarāpi vadanti “tumhe dāni kuṭṭhino dārake gahetvā gajjatha, ye anāthā niggaṭikā tiracchānā viya kolarukkhe vasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca

amhākaṃ kiṃ karissanti”ti. Te gantvā tasmim kamme niyutta-amaccānaṃ kathesuṃ, amaccā rājakulānaṃ kathesuṃ, tato Sākiyā “Bhaginihi saddhim samvāsikānaṃ thāmaṇca balaṇca dassessāmā”ti yuddhasajjā nikkhamimsu. Koliyāpi “kolarukkhavāsīnaṃ thāmaṇca balaṇca dassessāmā”ti yuddhasajjā nikkhamimsu.

Bhagavāpi rattiya paccūsasamaye va mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento ime evaṃ yuddhasajje nikkhamante addasa. Disvā “mayi gate ayaṃ kalaho vūpasamissati nu kho udāhu no”ti upadhārento “ahametta gantvā kalahavūpasamanatthaṃ tīṇi jātakāni kathessāmi, tato kalaho vūpasamissaki. Atha sāmaggidīpanatthāya dve jātakāni kathetvā **Attadaṇḍasuttaṃ** desessāmi. Desanaṃ sutvā ubhayanagaravāsīnopi aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni dassanti, ahaṃ te pabbajissāmi, tadā mahāsamāgamo bhavissati”ti sannitṭhānamakāsi. Tasmā imesu yuddhasajjesu nikkhamantesu kassaci anārocetvā sayameva pattacīvaramādāya gantvā dvinnaṃ senānaṃ antare ākāse pallaṅkaṃ ābhujitvā chabbaṇṇarasmīyo vissajjetvā nisīdi.

Kapilavatthuvāsīno Bhagavantaṃ disvāva “amhākaṃ nātisetṭho Satthā āgato, diṭṭho nu kho tena amhākaṃ kalahakāraṇabhāvo”ti cintetvā “na kho pana sakkā Bhagavati āgate amhehi parassa sarīre satthaṃ pātetuṃ, Koliyanagaravāsīno amhe hanantu vā pacantu vā”ti āvudhāni chaḍḍetvā Bhagavantaṃ vanditvā nisīdimsu. Koliyanagaravāsīnopi tatheva cintetvā āvudhāni chaḍḍetvā Bhagavantaṃ vanditvā nisīdimsu.

Bhagavā jānantova “kasmā āgatattha mahārājā”ti pucchi. Bhagavā na titthakīlāya na pabbatakīlāya na nadīkīlāya na giridassanatthaṃ, imasmim pana ṭhāne saṅgāmaṃ paccupaṭṭhapetvā āgatamhāti. Kiṃ nissāya vo kalaho mahārājāti. Udaḥaṃ bhanteti. Udaḥaṃ kiṃ agghati mahārājāti. Appagghaṃ bhanteti. Pathavī nāma kiṃ agghati mahārājāti. Anagghā bhanteti. Khattiyā kiṃ agghanti mahārājāti. Khattiyā nāma anagghā bhanteti. Appamūlakaṃ udaḥaṃ nissāya kimatthaṃ anagghaḥ khattiye nāsetha mahārājāti. “Kalahe assādo nāma natthi, kalahavasena mahārājā aṭṭhāne veraṃ katvā ekāya rukkhadevatāya kālasīhena saddhim baddhāghāto

sakalampi imaṃ kappam anuppattoyevā”ti vatvā **Phandana-jātakam** kathesi. Tato “parapattiyena nāma mahārājā na bhavitabbaṃ. Parapattiyā hutvā hi ekassa sasakassa kathāya tiyojanasahassavitthate Himavante catuppadagaṇā mahāsamuddaṃ pakkhandino ahesuṃ. Tasmā parapattiyena na bhavitabbaṃ”ti vatvā **Pathavī-undriya-jātakam** kathesi. Tato “kadāci mahārājā dubbalopi mahabbalassa randhaṃ vivaraṃ passati, kadāci mahabbalo dubbalassa. Laṭukikāpi hi sakuṇikā hatthināgaṃ ghātesī”ti vatvā **Laṭukika-jātakam** kathesi. Evaṃ kalahavūpasamattāya tīṇi jātakāni kathetvā sāmaggiparidīpanattāya dve jātakāni kathesi. Kathaṃ? Samaggānañhi mahārājā koci otāraṃ nāma passituṃ na sakkotīti vatvā **Rukkhadhamma-jātakam** kathesi. Tato “samaggānaṃ mahārājā koci vivaraṃ passituṃ nāsakkihi. Yadaṃ pana aññaṃaṇñaṃ vivādamakaṃsu, atha te nesādaputto jīvitaṃ voropetvā ādāya gato. Vivāde assādo nāma natthi”ti vatvā **Vaṭṭaka-jātakam** kathesi. Evaṃ imāni pañca jātakāni kathetvā avasāne Attadaṇḍasuttaṃ kathesi.

Rājāno pasannā “sace Satthā nāgamiṣṣa, mayaṃ sahatthā aññaṃaṇñaṃyeva vadhitvā lohitaṇḍaṃ pavattayissāma, amhākaṃ puttabhātaro gehadvāre na passeyyāma, sāsanaṇḍaṃsānaṇḍaṃampi no āharaṇako na bhavissati. Satthāraṃ nissāya no jīvitaṃ laddhaṃ. Sace pana Satthā agāraṃ ajjhāvasiṣṣa, dvisahassadīparivāresu catūsu mahādīpesu rajjamaṣṣa hatthagataṃ abhaviṣṣa, atirekasahassaṃ kho paṇassa puttā abhaviṣṣaṃsu, tato khattiyaparivārova avicarissa. Taṃ kho paṇesa sampattiṃ pahāya nikkhamitvā sambodhiṃ patto, idānipi khattiyaparivāroyeva vicaratū”ti ubhayanagaravāsino aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni adaṃsu. Bhagavā te pabbajetvā Mahāvanaṃ agamāsi. Tesāṃ garugāravavasena na attano ruciyaṃ pabbajitānaṃ anabhirati uppajji. Purāṇadutiyaikāyopi nesaṃ “ayyaputtā ukkaṇṭhantu, gharāvāso na saṇṭhātī”ti-ādīni vatvā sāsanaṃ pesenti. Te atirekataraṃ ukkaṇṭhiṃsu.

Bhagavā āvajjanto tesāṃ anabhiratabhāvaṃ ñatvā “ime bhikkhū mādisena Buddhena saddhiṃ ekato vasantā ukkaṇṭhanti, handa nesaṃ kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathetvā tattha netvā anabhiratiṃ

vinodessāmī”ti kuṇāladahassa vaṇṇaṃ katesi. Te taṃ daṭṭhukāmā ahesuṃ. Daṭṭhukāmattha bhikkhave kuṇāladahanti. Āma Bhagavāti. Yadi evaṃ etha gacchāmāti. Iddhimantānaṃ Bhagavā gamanaṭṭhānaṃ mayaṃ kathaṃ gamissāmāti. Tumhe gantukāmā hotha, ahaṃ mamānubhāvena gahetvā gamissāmāti. Sādhu bhanteti. Atha Bhagavā pañca bhikkhusatāni gahetvā ākāse uppatitvā kuṇāladahe patiṭṭhāya te bhikkhū āha “bhikkhave imasmiṃ kuṇāladahe yesaṃ macchānaṃ nāmaṃ na jānātha, tesaṃ nāmaṃ pucchathā”ti.

Te pucchimsu, Bhagavā pucchitapucchitaṃ kathesi. Na kevalaṃ macchānaṃyeva, tasmīṃ vanasaṇḍe rukkhānampi pabbatapāde dvīpadacatuppadasakuṇānampi nāmāni pucchāpetvā kathesi. Atha dvīhi sakuṇehi mukhatuṇḍakena ḍaṃsitvā gahitadaṇḍake nisinno kuṇālasakuṇarājā purato pacchato ubhosu passesu sakuṇasaṃghaparivuto āgacchati. Bhikkhū taṃ disvā “esa bhante imesaṃ sakuṇānaṃ rājā bhavissati, parivārā ete etassā”ti maññāmāti. Evameva bhikkhave ayampi mama vaṃso mama paveṇīti. Idāni tāva mayaṃ bhante ete sakuṇe passāma. Yaṃ pana Bhagavā “ayampi mama vaṃso mama paveṇī”ti āha, taṃ sotukāmamhāti. Sotukāmattha bhikkhaveti. Āma Bhagavāti. Tena hi suṇāthāti tīhi gāthāsatehi maṇḍetvā **Kuṇālajātakam** kathento anabhiratiṃ vinodesi. Desanāpariyosāne sabbepi sotāpattiphale patiṭṭhahimsu, maggeneva ca nesaṃ iddhipi āgatā. Bhagavā “hotu tāva ettakaṃ etesaṃ bhikkhūnaṃ”ti ākāse uppatitvā Mahāvanameva agamāsi. Tepi bhikkhū gamanakāle Dasabalassa ānubhāvena gantvā āgamanakāle attano ānubhāvena Bhagavantaṃ parivāretvā Mahāvane otarimsu.

Bhagavā paññattāsane nisīditvā te bhikkhū āmantetvā “etha bhikkhave nisīdatha, uparimaggattayavajjhānaṃ vo kilesānaṃ pahānāya kammaṭṭhānaṃ kathessāmī”ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Bhikkhū cintesuṃ “Bhagavā amhākaṃ anabhiratabhāvaṃ ñatvā kuṇāladahaṃ netvā anabhiratiṃ vinodesi, tattha sotāpattiphalappattānaṃ no idāni idha tiṇṇaṃ maggānaṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi, na kho panamhehi ‘sotāpannā mayan’ti vītīnāmetuṃ vaṭṭati, uttamapurisasadisehi no bhavituṃ vaṭṭatī”ti te Dasabalassa pāde vanditvā utṭhāya nisīdanaṃ papphotetvā visuṃ visuṃ pabbhārarukkkhamūlesu nisīdimsu.

Bhagavā cintesi “ime bhikkhū pakatiyāpi avissaṭṭhakammaṭṭhānā, laddhupāyassa pana bhikkhuno kilamanakāraṇaṃ nāma natthi. Gacchantā gacchantā ca vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patvā ‘attanā attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocessāmā’ti mama santikaṃ āgamissanti. Etesu āgatesu dasasahassacakkavāle devatā ekacakkavāle sannipatissanti, mahāsamayo bhavissati, vivitte okāse mayā nisīdituṃ vaṭṭatī”ti. Tato vivitte okāse Buddhāsaṇaṃ paññāpetvā nisīdi.

Sabbapaṭṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatathero saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tato aparo tato aparoti pañcasatāpi paduminiyaṃ padumāni viya vikasiṃsu. Sabbapaṭṭhamaṃ arahattappattabhikkhū “Bhagavato ārocessāmi”ti pallaṅkaṃ vinibbhujitvā nisīdanaṃ papphoṭetvā utṭhāya Dasabalābhimukho ahosi. Evaṃ aparopi aparopīti pañcasatāpi bhattachālaṃ pavisantā viya paṭipāṭiyāva āgamaṃsu. Paṭṭhamaṃ āgato vanditvā nisīdanaṃ paññāpetvā ekamantaṃ nisīditvā paṭiladdhaguṇaṃ ārocetukāmo “atthi nu kho añño koci, natthi”ti nivattitvā āgamanamaggaṃ olokento aparampi addasa aparampi addasa. Iti sabbepi te āgantvā ekamantaṃ nisīditvā ayaṃ imassa harāyamāno na kathesi, ayaṃ imassa harāyamāno na kathesīti. Khīṇāsavānaṃ kira dve ākāra honti—“aho vata mayā paṭiladdhaguṇaṃ sadevako loko khippameva paṭivijjheyyā”ti cittaṃ uppajjati. Paṭiladdhabhāvaṃ pana nidhiladdhapuriso viya na aññassa ārocetukāmo hoti.

Evaṃ osīdamatte pana tasmim ariyamaṇḍale pācīnayugandharaparikkhepato abbhā mahikā dhūmo rajo rāhūti imehi upakkilesehi vippamuttaṃ Buddhuppādapaṭimaṇḍitassa lokassa rāmaṇeyyakadassanatthaṃ pācīnadisāya ukkhitta rajatamaya mahā-ādāsamaṇḍalaṃ viya, nemivaṭṭiyaṃ gahetvā parivattiyamānarajatacakkasassirikaṃ puṇṇacandamaṇḍalaṃ ullaṅghitvā anilapathaṃ paṭipajjittha. Iti evarūpe khaṇe laye muhutte Bhagavā Sakkesu viharati Kapilavatthusmim Mahāvane mahatā bhikkhusaṃghena saddhim pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi.

Tattha Bhagavāpi Mahāsammatassa vaṃse uppanno, tepi pañcasatā bhikkhū Mahāsammatassa kule uppannā. Bhagavāpi khattiyagabbhe jāto, tepi

khattiyagabbhe jātā. Bhagavāpi rājapabbajito, tepi rājapabbajitā. Bhagavāpi setacchattam pahāya hatthagatam cakkavattirajjam nissajjetvā pabbajito, tepi setacchattam pahāya hatthagatāni rajjāni nissajjetvā pabbajitā. Iti Bhagavā parisuddhe okāse parisuddhe rattibhāge sayam parisuddho parisuddhaparivāro vītarāgo vītarāgaparivāro vītadoso vītadosaparivāro vītamoho vītamohaparivāro nittanho nittanhaparivāro nikkilesa nikkilesaparivāro santo santaparivāro danto dantaparivāro mutto muttaparivāro ativiya virocatīti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, yattakam sakkoti, tattakam vattabban. Iti ime bhikkhū sandhāya vuttam “pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehī”ti.

Yebhuyyenāti bahutarā sannipatitā, mandā na sannipatitā asaṇṇā arūpāvacaradevatā samāpannadevatā ca. Tatrāyam sannipātakamo— Mahāvanassa kira sāmanta¹ devatā calimsu, “āyāma bho Buddhadassanam nāma bahūpakāram, dhammassavanam bahūpakāram, bhikkhusamghadassanam bahūpakāram, āyāma āyāmā”ti mahāsaddam kurumānā āgantvā Bhagavantaṇca tammuhattam arahattappattakhīṇāsava ca vanditvā ekamantam aṭṭhamsu. Eteneva upāyena tāsam tāsam saddam sutvā saddantara-aḍḍhagāvutagāvuta-aḍḍhayanayanayanādivasena tiyojanasahasavitthate Himavante, tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesu, navanavutiyā doṇamukhasatasahassesu, channavutiyā paṭṭanakotīsatasahassesu, chapaṇṇāsāya ratanākaresūti sakalajambudīpe, Pubbavidehe, Aparagoyāne, Uttarakurumhi, dvīsu parittadīpasahassesūti sakalacakkavāḷe, tato dutiyatatiyacakkavāḷeti evam dasasahasacakkavāḷesu devatā sannipatitāti veditabbā. Dasasahasacakkavāḷaṇhi idha dasalokadhātuyoti adhippetā. Tena vuttam “dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā hontī”ti.

Evam sannipatitāhi devatāhi sakalacakkavāḷagabbham yāva brahmalokā sūcighare nirantaram pakkhittasūcīhi viya paripuṇnam hoti. Tatra brahmalokassa evam uccattanam veditabban—lohapāsāde kira sattakūṭāgārasamo pāsāṇo brahmaloke thatvā adho khitto

1. Samantā (Syā)

catūhi māsehi pathaviṃ pāpuṇāti. Evaṃ mahante okāse yathā heṭṭhā ṭhatvā khittāni pupphāni vā dhūmo vā upari gantum, upari vā ṭhatvā khittasāsapā heṭṭhā otaritum antaram na labhanti, evaṃ nirantaram devatā ahesum. Yathā kho pana cakkavattirañño nisinnatṭhānaṃ asambādham hoti, āgatāgatā mahesakkhā khattiyā okāsaṃ labhantiyeva, parato parato¹ pana atisambādham hoti, evameva Bhagavato nisinnatṭhānaṃ asambādham, āgatāgatā mahesakkhā devatā ca mahābrahmāno ca okāsaṃ labhantiyeva. Apisudaṃ Bhagavato āsannāsannaṭṭhāne mahāparinibbāne vuttanayeneva vālaggakoṭinitudanamatte padese dasapi vīsampi sabbaparato tiṃsampi devatā sukhume sukhume attabhāve māpetvā aṭṭhaṃsu. Saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu.

Suddhā vāsakāyikānanti Suddhāvāsavāsīnaṃ. **Suddhāvāsā** nāma suddhānaṃ anāgāmikhīṇāsavānaṃ āvāsā pañca brahmalokā. **Etadahosi**ti kasmā ahosi? Te kira brahmāno samāpattiṃ samāpajjitvā yathāparicchedena vuṭṭhitā brahmabhavanaṃ oloketā pacchābhatte bhattagehaṃ viya suññataṃ addasaṃsu. Tato “kuhiṃ brahmāno gatā”ti āvajjantā mahāsamāgamaṃ ñatvā “ayaṃ samāgamo mahā, mayaṃ ohīnā, ohīnakānaṃ okāso dullabho hoti, tasmā gacchantā atucchahatthā hutvā ekekaṃ gātham abhisankharitvā gacchāma. Tāya mahāsamāgame ca attano āgatabhāvaṃ jānāpessāma, Dasabalassa ca vaṇṇaṃ bhāsissāmā”ti. Iti tesāṃ samāpattito vuṭṭhāya āvajjitattā etadahosi.

332. **Bhagavato purato pātura**hesunti Pāliyaṃ Bhagavato santike abhimukhaṭṭhāneyeva otiṇṇā viya katvā vuttā, na kho panettha evaṃ attho veditabbo. Te pana brahmaloke ṭhitāyeva gāthā abhisankharitvā eko puratthimacakkavālamukhavaṭṭiyaṃ otari, eko dakkhiṇacakkavālamukhavaṭṭiyaṃ, eko pacchimacakkavālamukhavaṭṭiyaṃ, eko uttaracakkavālamukhavaṭṭiyaṃ otari. Tato puratthimacakkavālamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā nīlakasiṇaṃ samāpajjitvā nīlarasmiyo vissajjitvā dasasahassacakkavāladevatānaṃ maṇicammaṃ paṭimuñcanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā

1. Purato purato (Syā)

Buddhavīthi nāma kenaci ottharituṃ na sakkā, tasmā pahaṭabuddhavīthiyāva āgantvā Bhagavantam abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito attanā abhisankhataṃ gātham abhāsi.

Dakkhiṇacakkavāḷamukhavatṭhiyaṃ otiṇṇabrahmāpi pītakaṣiṇaṃ samāpajjitvā pītarasmiyo suvaṇṇapaḥamaṃ muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ suvaṇṇapaṭaṃ pārupento viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Pacchimacakkavāḷamukhavatṭhiyaṃ otiṇṇabrahmāpi lohitaṇṇaṃ samāpajjitvā lohitarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ rattavarakambalena parikkhipanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Uttaracakkavāḷamukhavatṭhiyaṃ otiṇṇabrahmāpi odātaṇṇaṃ samāpajjitvā odātarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ sumanapaṭaṃ pārupanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi.

Pāliyaṃ pana “Bhagavato purato pāturaḥesuṃ. Atha kho tā devatā Bhagavantam abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsū”ti evaṃ ekakkhaṇaṃ viya purato pātubhāvo ca abhivādetvā ekamantaṃ ṭhitabhāvo ca vutto, so iminā anukkamena ahosi, ekato katvā pana dassito. Gāthābhāsaṇaṃ pana Pāliyaṃ visuṃ visuṃyeva vuttaṃ.

Tattha **mahāsamayoti** mahāsamūho. **Pavanaṃ** vuccati vanasaṇḍo. Ubhayenapi Bhagavā imasmiṃ vanasaṇḍe ajja mahāsamūho mahāsannipātoti āha. Tato yesaṃ so sannipāto, te dassetuṃ **devakāyā samāgatā**ti āha. Tattha **devakāyā**ti devaghaṭā. **Āgatamha imaṃ dhammasamayanti** evaṃ samāgate devakāye disvā mayampi imaṃ dhammasamūhaṃ āgatā. Kiṃ kārāṇā? **Dakkhitāye aparājitasamṅhaṃ**, kenaci aparājitaṃ ajjeva tayo māre madditvā vijitasamṅamaṃ imaṃ aparājitasamṅhaṃ dassanattāya āgatamhāti attho. So pana brahmā imaṃ gātham bhāsivā Bhagavantam abhivādetvā puratthimacakkavāḷamukhavatṭhiyaṃyeva aṭṭhāsi.

Atha dutiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **tatra bhikkhavoti** tasmim sannipātaṭṭhāne bhikkhū. **Samādahaṃsū**ti samādhinā yojesuṃ. **Cittamattano ujukaṃ akaṃsū**ti attano cittaṃ sabbe vaṅkakuṭilajimhabhāve haritvā ujukaṃ akarimsu. **Sārathīva nettāni**

gahetvāti yathā samappavattesu sindhavesu odhastapatodo¹ sārathi sabbayottāni gahetvā acodento avārento tiṭṭhati, evaṃ chaḷaṅgupekkhāsamannāgatā guttadvārā sabbepete pañcasatā bhikkhū indriyāni rakkhanti paṇḍitā, ete daṭṭhum idhāgatamha Bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha tatiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **chetvā khīlanti** rāgadosamohakhīlaṃ chinditvā. **Palighanti** rāgadosamohapalighameva. **Indakhīlantipi** rāgadosamoha-indakhīlameva. **Ūhacca manejāti** ete taṇhā-ejāya abhāvena anejā bhikkhū indakhīlaṃ ūhacca samūhanitvā. **Te carantīti** catūsu disāsu appaṭihatacārikaṃ caranti. **Suddhāti** nirupakkilesā. **Vimalāti** nimmalā. Idam tasseva vevacanam. **Cakkhumatāti** pañcahi cakkhūhi cakkhumantena. **Sudantāti** cakkhutopi dantā, sotatopi ghānatopi jivhātopi kāyatopi manatopi dantā. **Susunāgāti** taruṇanāgā. Te evarūpena anuttarena yogācariyena² damite taruṇanāge dassanāya āgatamha Bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha catuttho vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **gatāseti** nibbematikasaraṇagamanena gatā. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. Atha Bhagavā olokeno pathavītalato yāva cakkavāḷamukhavatṭiparicchedā yāva Akaniṭṭhabrahmalokā devatāsannipātam disvā cintesi “mahā ayaṃ devatāsamāgamo, bhikkhū pana evaṃ mahā devatāya samāgamoti na jānanti, handa nesaṃ ācikkhāmī”ti. Evaṃ cintetvā “atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesi”ti sabbam vitthāretabbaṃ. Tattha **etaparamāti** etaṃ paramaṃ pamāṇaṃ etesanti etaparamā. Idāni Buddhānaṃ pana abhāvā “yepi te bhikkhave etarahi”ti tatiyo vāro na vutto. **Ācikkhissāmi bhikkhave**ti kasmā āha? Devatānaṃ cittakallatājananatthaṃ. Devatā kira cintesum “Bhagavā evaṃ mahante samāgame mahesakkhānaṃyeva devatānaṃ nāmagottāni kathessati, appesakkhānaṃ “kiṃ kathessati”ti.

1. Osajjitapaṭodo (Syā)

2. Yogavīriyena (Syā)

Atha Bhagavā “imā devatā kiṃ cintenti”ti āvajjanto mukhena hattham pavesetvā hadayamaṃsaṃ maddanto viya sabhaṇḍaṃ coraṃ gaṇhanto viya ca taṃ tāsāṃ cittācāraṃ ñatvā “dasasahassacakkavāḷato āgatāgatānaṃ appesakkhamahesakkhānaṃ sabbāsampi devatānaṃ nāmagottaṃ kathessāmi”ti cintesi.

Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, na kiñci katthaci nīlādivasena vibhatarūpārammaṇesu rūpārammaṇaṃ vā bherīsaddādivasena vibhattasaddārammaṇādīsu visuṃ visuṃ saddādi-ārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ nāgacchati. Yathāha—

“Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ passāmi, tamahaṃ abbhaññāsin”ti¹.

Evam sabbattha appaṭihatañāṇo Bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. “Kammāvaraṇena vā samannāgatā”ti-ādinā nayena vuttā sattā **abhabbā** nāma, te ekavihāre vasantepi Buddhā na oloketi. Viparītā pana **bhabbā** nāma, te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmā tasmimpi devatāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe pariggahesi. Pariggahetvā “ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosacaritā, ettakā mohacaritā”ti caritavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyaṃ dhammadesanaṃ upadhārayanto “rāgacaritānaṃ devatānaṃ **Sammāparibbājanīyasuttaṃ** kathessāmi, dosacaritānaṃ **Kalahavivādasuttaṃ**, mohacaritānaṃ **Mahābyūhasuttaṃ**, vitakkacaritānaṃ **Cūḷabyūhasuttaṃ**, saddhācaritānaṃ **Tuvattakapaṭipadaṃ**, buddhacaritānaṃ **Purābhedasuttaṃ** kathessāmi”ti desanaṃ vavatthapetvā puna taṃ parisāṃ manasākāsi “attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena atthupattikena pucchāvasenā”ti. Tato “pucchāvasena jāneyyā”ti ñatvā “atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayāṃ gahetvā caritavasena pañhaṃ pucchituṃ samattho”ti “tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkotī”ti addasa. Tato asītimahāsavake dve aggasāvake ca samannāharitvā

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

“tepi na sakkontī”ti disvā cintesi “sace Paccekabuddho bhaveyya, sakkuṇeyya nu kho”ti. “Sopi na sakkuṇeyyā”ti ñatvā “sakkasuyāmādīsu koci sakkuṇeyyā”ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya, na pana tesupi koci sakkoti.

Athassa etadahosi “mādīso Buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño Buddho”ti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharivā olokento aññaṃ Buddhaṃ na addasa. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ idāni attanā samaṃ na passeyya, so jātadivasepi Brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayena attanā samaṃ apassanto “aggohamasmi lokassā”ti appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi “sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evampetā devatā na sakkhissanti paṭivijjhituṃ. Aññasmiṃ pana Buddhoyeva pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhituṃ, tasmā nimmitabuddhaṃ māpessāmī”ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “pattacīvaragahaṇaṃ ālokitavilokitaṃ samiñjitapasāritaṃca mama sadisaṃheva hotū”ti kāmāvacaracittehi parikammaṃ katvā Pācīnayugandharaparikkhepato ullaṅghamaṇaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamantaṃ viya rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi.

Devasaṅgho taṃ disvā “añño pi nu kho bho cando uggato”ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte “na cando, sūriyo uggato”ti puna āsannatare jāte “na sūriyo, devavimānaṃ ekaṃ”ti puna āsannatare jāte “na devavimānaṃ, devaputto eko”ti puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eko”ti puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparopi bho Buddho āgato”ti āha. Tattha puthujjanadevatā cintayīṃsu “ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto, dvinnāṃ kīva mahanto bhavissatī”ti. Ariyadevatā cintayīṃsu “ekissā lokadhātuyā dve Buddhā nāma natthi, addhā Bhagavatā attanā sadiso añño eko Buddho nimmito”ti.

Atha tassa devasaṅghassa passantasseva nimmitabuddho āgantvā Dasabalaṃ avanditvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavatopi dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi dvattiṃsāva,

Bhagavato sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamanti, nimmitassāpi, Bhagavato sarīrarasmiyo nimmitassa sarīre paṭihaññanti, nimmitassa sarīrarasmiyo Bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi Buddhānaṃ sarīrato uggamma Akaniṭṭhabhavanānaṃ āhacca tato paṭinivattitvā devatānaṃ matthakapariyante otarivā cakkavāḷamukhavatṭṭhiyaṃ paṭiṭṭhahimsu. Sakalacakkavāḷagabbhaṃ suvaṇṇamayavaṇṇakagopānasīvinaddhamiva cetiyagharaṃ virocittha. Dasasassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe rāsibhūtā dvinnaṃ Buddhānaṃ rasmigabbhantaraṃ pavisitvā atṭhaṃsu. Nimmitabuddho nisīdantoyeva Dasabalassa Bodhipallāṅke kilesappahānaṃ abhitthavanto.

“Pucchāmi Miniṃ pahūtapaññaṃ,
Tiṇṇaṃ pāraṅgataṃ parinibbutaṃ ʈhitattaṃ.
Nikkhamma gharā panujja kāme.
Kathaṃ bhikkhu sammā so loke paribbajeyyā”ti¹—

Gāthaṃ abhāsi. Satthā devatānaṃ tāva cittakallatājananattham āgatāgatānaṃ nāmagottāni kathessāmīti cintetvā **ācikkhissāmi bhikkhaveti-**ādimāha.

334. Tattha **silokamanukassāmīti** akkharapadaniyamitaṃ vacanasāṅghātaṃ pavattayissāmi. **Yattha bhumma tadassitāti** yesu yesu ʈhānesu bhumma devatā taṃ taṃ nissitā. **Ye sitā girigabbharanti-**ādīhi tesāṃ bhikkhūnaṃ vaṇṇaṃ kathesi, ye bhikkhū girikucchiṃ nissitāti attho. **Pahitattāti** pesitacittā. **Samāhitāti** avikkhittā.

Puthūti bahujaṇā. **Sīhāva sallīnāti** sīhā viya nilīnā ekattaṃ upagatā. **Lomahaṃsābhisambhunoti** lomahaṃsaṃ abhibhavitvā ʈhitā, nibbhayāti vuttaṃ hoti. **Odātamanasā suddhāti** odātacittā hutvā suddhā. **Vippasannāmanāvilāti** vippasanna-anāvilā.

Bhiyyopañcasate ñatvāti Sammāsambuddhena saddhiṃ atirekapañcasate bhikkhū jānitvā. **Vane kāpilavatthaveti** Kapilavatthusamīpamhi jāte vanasaṇḍe. **Tato āmantayī Satthāti** tadā āmantayī.

1. Khu 1. 332 Suttanipāte.

Sāvake sāsane rateti attano dhammadesanāya savanante jātattā sāvake sikkhattayasāsane ratattā sāsane rate. Idam sabbam “silokamanukassāmī”ti vacanato aññena vuttam viya katvā vadati.

Devakāyā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti te dibbacakkhunā vijānāthāti nesam bhikkhūnam dibbacakkhuññābhinihāratthāya kathesi. **Te ca ātappamakarum, sutvā Buddhassa sāsanti** te ca bhikkhū tam Buddhasāsanam sutvā tāvadeva tadatthāya vīriyam karimsu.

Evam katamattātappānamyeva **tesam pāturahu ñānam**. Kīdisam? Amanussānam dassanam dibbacakkhuññam uppajji. Na tam tehi tasmiṃ khaṇe parikammaṃ katvā uppāditam. Ariyamaggeneva hi tam nipphannam. Amanussadassanattham panassa abhinihāramattameva katam. Satthāpi “atthi tumhākaṃ ñānam, tam nīharitvā tena hi te vijānāthā”ti idameva sandhāya “te vijānātha bhikkhavo”ti āha.

Appeke satamaddakkhanti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū amanussānam satam addasamsu. **Sahassam atha sattarinti** eke sahassam. Eke sattati sahassāni.

Satam eke sahassānti eke satahassam addasamsu. **Appekenantamaddakkhanti** vipulam addasamsu, satavasena sahassavasena ca aparicchinnepi addasamsūti attho. Kasmā? Yasmā **disā sabbā phuṭā ahum, bharitā sampuṇṇāva ahesum**.

Taṇca sabbam abhiññāyāti yaṃ tesu ekenekena diṭṭham, taṇca sabbam jānitvā. **Vavatthitvāna**¹ **cakkhumāti** hatthatale lekham viya paccakkhato vavatthapetvā pañcahi cakkhūhi cakkhumā Satthā. **Tato āmantayīti** pubbe vuttagāthameva nāmagottakittanattāya āha. Tumhe ete vijānātha, passatha, oloketha, ye voham kittayissāmīti ayamettha sambandho. **Girāhīti** vacanehi. **Anupubbasoti** anupaṭipāṭiyā.

335. **Sattasahassā te yakkhā, bhumkā Kāpilavattavā**ti sattasahassā tāvettha Kapilavattum nissāya nibbattā bhumkā yakkhāyevāti

1. Avekkhitvā (Ṭikā)

vadati. **Iddhimantoti** dibba-iddhiyuttā. **Jutimantoti** ānubhāvasampannā.
Vaṇṇavantoti sarīravaṇṇasampannā. **Yasassinoti** parivārasampannā.
Modamānā abhikkāmunti tuṭṭhacittā āgatā. **Bhikkhūnaṃ samitiṃ vananti**
 imaṃ Mahāvanaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ bhikkhūnaṃ dassanattāya āgatā.
 Atha vā **samitinti** samūhaṃ, bhikkhusamūhaṃ dassanāya āgatātipi attho.

Chasahassā Hemavatā, yakkhā nānattavaṇṇinoti chasahassā
 Hemavatapabbate nibbattayakkhā, te ca sabbepi nīlādivaṇṇavasena
 nānattavaṇṇā.

Sātāgirā tisahassāti Sātāgiripabbate nibbattayakkhā tisahassā.

Iccete soḷasasahassāti ete sabbepi soḷasasahassā honti.

Vessāmittā pañcasatāti Vessāmittapabbate nibbattā pañcasatā.

Kumbhīro Rājagahikoti Rājagahanagare nibbatto Kumbhīro nāma
 yakkho. **Vepullassa nivesananti** tassa Vepullapabbato nivesanaṃ,
 nivāsanaṭṭhānanti attho. **Bhiyyo naṃ satasahassaṃ, yakkhānaṃ**
payirupāsātīti taṃ atirekaṃ yakkhānaṃ satasahassaṃ¹ payirupāsati.
Kumbhīro Rājagahiko, sopāgā samitiṃ vananti sopi kumbhīro saparivāro
 imaṃ vanaṃ bhikkhusamitiṃ dassanattāya āgato.

336. **Purimañca disaṃ rājā, Dhataratṭho pasāsātīti** pācīnadisaṃ
 anusāsati. **Gandhabbānaṃ adhipatīti** catūsupi disāsu gandhabbānaṃ
 jeṭṭhako. Sabbe te tassa vase vattanti. **Mahārājā yasassisoti** mahāparivāro
 eso mahārājā.

Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalāti tassa Dhataratṭhassa
 bahavo mahabbalā puttā, te sabbe Sakkassa devarañño nāmadhārakā.

Virūḷho taṃ pasāsātīti taṃ disaṃ Virūḷho anusāsati.

1. Atirekayakkhasatasahassaṃ (Syā)

Puttāpi tassāti tassāpi tādīsāyeva puttā. Pāliyaṃ pana “mahabbalā”ti likhanti. Aṭṭhakathāyaṃ sabbavāresu¹ “mahābalā”ti pāṭho.

“Purimaṃ disaṃ Dhataratṭho, dikkhiṇena Virūḷhako.
Pacchimena Virūpakkho, Kuvero uttaraṃ disaṃ.

Cattāro te mahārājā, samantā caturō disā.

Daddallamānā² aṭṭhamasu, vane Kāpilavatthave”ti—

Imā pana gāthā sabbasaṅgāhikavasena vuttā.

Ayañcetha attho—dasasahassacakkavāḷe Dhataratṭhā nāma mahārājāno atthi, te sabbepi koṭisatasahassakoṭisatasahassagandhabbaparivārā āgantvā puratthimāya disāya Kapilavatthumahāvanato paṭṭhāya cakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitā. Evaṃ dakkhiṇadisādīsu Virūḷhakādayo. Tenevāha “samantā caturō disā, daddallamānā aṭṭhamasū”ti. Idañhi vuttaṃ hoti “samantā cakkavāḷehi āgantvā caturō disā pabbatamatthakesu aggikkhandhā viya suṭṭhu jalamānā ṭhitā”ti. Te pana yasmā Kapilavatthuvanameva sandhāya āgatā, tasmā cakkavāḷaṃ pūretvā cakkavāḷena samasamā ṭhitāpi “vane Kāpilavatthave”ti vuttā.

337. **Tesaṃ māyāvino dāsā, āguṃ vañcanikā saṭhāti** tesaṃ mahārājānaṃ katapāpapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya yuttā kuṭilācārā dāsā atthi, ye sammukhaparammukhavañcanāhi lokaṃ vañcanato “vañcanikā”ti ca, kerāṭiyasāṭheyyena samannāgatattā “saṭhā”ti ca vuccanti, tepi āgatāti attho. **Māyā kuṭeṇḍu viṭeṇḍu, viṭucca viṭuṭo saḥāti** te dāsā sabbepi māyākārakāva. Nāmena panettha eko **kuṭeṇḍu** nāma, eko **viṭeṇḍu** nāma, Pāliyaṃ pana “veṭeṇḍū”ti likhanti. Eko **viṭucca** nāma, eko **viṭuṭo** nāma. **Saḥāti** sopi viṭuṭo tehi saheva āgato.

1. Sabbaṭṭhānesu (Ka)

2. Daddaḷhamānā (Ka)

Candano kāmasetṭho ca, kinnighaṇḍu nighaṇḍu cāti aparo kinnighaṇḍu nāma. Pāḷiyaṃ pana “kinnughanḍū”ti likhanti. **Nighaṇḍu cāti** añño nighaṇḍu nāma, ettakā dāsā. Ito pare pana

“Panādo opamañño ca, Devasuto ca Mātali.

Cittaseno ca gandhabbo, Naḷo rājā Janesabho.

Āguṃ Pañcasikho ceva, Timbarū Sūriyavacchasā”ti—

Ime devarājāno. Tattha **devasutoti** devasārathi. **Cittasenoti** citto ca seno ca cittaseno ca. **Gandhabboti** ayaṃ Cittaseno gandhabbakāyiko devaputto. Na kevalañcesa, sabbepe te panādādayo gandhabbā eva. **Naḷorājāti** Naḷakāradevaputto nāmeko. **Janesabhoti** janavasabho devaputto. **Āguṃ Pañcasikho cevāti** Pañcasikho ceva devaputto āgato. **Timbarūti** Timbarū nāma gandhabbadevarājā. **Sūriyavacchasāti** tasseva dhītā.

Ete caññe ca rājāno, gandhabbā saha rājubhīti ete ca nāmavasena vuttagandhabbarājāno aññe ca etehi rājūhi saddhiṃ bahū gandhabbā. **Modamānā abhikkāmurī, bhikkhūnaṃ samitīm vananti** haṭṭhatuṭṭhacittā bhikkhusaṃghasamitīm imaṃ vanam āgatāti attho.

338. **Athāguṃ nāgasā Nāgā, Vesālā sahatacchakāti** Nāgasadahavāsikā ca Vesālīvāsikā ca Nāgā saha Tacchakanāgaparisāya āgatāti attho. **Kambalassatarāti** Kambalo ca Assataro ca. Ete kira Sinerupāde vasanti, supaññehipi anuddharaṇīyā mahesakkhanāgā. **Pāyāgā saha ñātibhīti** payāgatitthavāsino ca saha ñātisaṃghena āgatā.

Yāmunā Dhataratṭhā cāti Yamunavāsino ca Dhataratṭhakule uppannā nāgā ca. **Erāvaṇo mahānāgoti** Erāvaṇo ca devaputto, jātiyā nāgo na hoti. Nāgavohārena panesa vohariyati. **Sopāgāti** sopi āgato.

Ye nāgarāje sahasā harantīti ye ime vuttappakāre nāge lobhābhibhūtā sāhasam¹ katvā haranti gaṇhanti. **Dibbā dijā pakkhī visuddhacakkhūti** dibbānubhāvato dibbā mātukucchito ca aṇḍakosato cāti dve vāre jātāti dijā pakkhayuttatāya pakkhī yojanasatantarepi yojanasahassantarepi nāge dassanasamattacakkhutāya visuddhacakkhū. **Vehāyasā te vanamajjhappattāti** te ākāseveva imaṃ Mahāvanam sampattā. **Citrā supaṇṇā iti tesa nāmanti** tesam “citrāsupaṇṇā”ti nāmaṃ.

Abhayam tadā nāgarājānamāsi, supaṇṇato khemamakāsi **Buddhoti** tasmā sabbepi te aññamaññaṃ **saṇhāhi vācāhi upavhayantā** mittā viya bandhavā viya ca samullapantā sammodamānā āliṅgantā hatthe gaṇhantā amsakūṭe hattham ṭhapentā haṭṭhatuṭṭhacittā. **Nāgā supaṇṇā saraṇamakamsu** **Buddhanti** Buddhameva saraṇam gatā.

339. **Jitā vajirahatthenāti** Indena devarañña jāta. **Samuddam asurāsītāti** mahāsamuddavāsino² Sujātāya asurakaññāya kāraṇā sabbepi **bhātaro Vāsavassete, iddhimanto yasassino.**

Tesu **kālakañca mahābhismāti** kālakañcā ca mahante bhiṃsane attabhāve māpetvā āgamiṃsu. **Asurā dānaveghasāti dānaveghasā** nāma aññe dhanuggaha-asurā. **Vepacitti Sucitti ca, pahārādo namucī sahāti** Vepacitti-asuro, Sucitti-asuro cāti ete ca asurā namuci ca māro devaputto etehi saheva āgato. Ime asurā mahāsamuddavāsino, ayaṃ Paranimmitadevalokavāsī, kasmā etehi sahāgatoti? Acchandikattā. Tepi hi acchandikā abhabbā, ayampi tādisoyeva. Tasmā dhātuso saṃsandamāno āgato.

Satañca Baliputtānanti Balino mahā-asurassa puttānam satam. **Sabbe verocanāmakāti** sabbe attano mātulassa Rāhusseva nāmadharā. **Sannayhitvā balisenanti** attano Balisenam sannahitvā sabbe katasannāhāva hutvā. **Rāhubhaddamupāgamunti** Rōhu-asurindam upasaṅkamimsu.

1. Sāhasikam (Syā)

2. Mahāsamuddavāsino jītā (Ka)

Samayo dāni bhaddanteti bhaddaṃ tava hotu, samayo te bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaraṃ upasaṅkamitvā bhikkhusaṃghaṃ dassanāyāti attho.

340. **Āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamunti** āpokasiṇādīsu parikammaṃ katvā nibbattā **āpoti-ādināmakā devā āgamuṃ. Varuṇā vāraṇā devā, somo ca yasasā sahāti** Varuṇadevatā, Vāraṇadevatā, Somadevatāti evaṃ nāmakā ca devā Yasasā nāma devena sahāgatāti attho. **Mettākaruṇākāyikāti** mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikammaṃ katvā nibbattadevā. **Āguṃ devā yasassinoti** etepi Mahāyasā devā āgatā.

Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇinoti te dasadhā ʈhitā dasa devakāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇā āgatāti attho.

Veṇḍū ca devāti veṇḍudevatā ca. **Sahali cāti** sahalidevatā ca. **Asamā ca duve yamāti** asamadevatā ca dve ca yamakā devā. **Candassupanisā devā, candamāguṃ purakkhatvāti** candanissitakā devā candam purato katvā āgatā. Tathā sūriyanissitakā devā sūriyaṃ purakkhatvā¹. **Nakkhattāni purakkhatvāti** nakkhattanissitāpi devā nakkhattāni purato katvā āgatā. **Āguṃ mandavalāhakāti** vāvalāhakā, abbhavalāhakā, uṇhavalāhakā, etc sabbepi valāhakāyikā “Mandavalāhakā” nāma vuccanti, tepi āgatāti attho. **Vasūnaṃ Vāsavo seṭṭho, Sakko pāgā Purindadoti** vasūnaṃ devatānaṃ seṭṭho vāsavo yo Sakkoti ca, Purindadoti ca vuccati, sopi āgato.

Dasete dasadhā kāyāti etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā. **Sabbe nānattavaṇṇinoti** nīlādivasena nānattavaṇṇā.

Athāguṃ Sahabhū devāti atha Sahabhū nāma devā āgatā. **Jalamaggisikhārivāti** aggisikhā viya jalantā. Jalamaggi ca Sikhārivāti imāni tesam nāmānītipi vuttaṃ. **Ariṭṭhakā ca rojā cāti** Ariṭṭhakadevā ca Rojadevā ca. **Umāpupphanibhāsinoti umāpupphadevā**² nāma etc

1. Sūriyamāgū purakkhitā (Syā)

2. Ummāpupphadevā (Syā, Ka)

devā. Umāpupphasadisā hi tesam sarirābhā, tasmā “umāpupphanibhāsino”ti vuccanti.

Varuṇā sahadhammā cāti ete ca dve janā. **Accutā ca Anejakāti** Accutadevatā ca Anejakadevatā ca. **Suleyyarucirā āgunti** Suleyyā ca Rucirā ca āgatā. **Āguṃ Vāsavanesinoti** Vāsavanesīdevā nāma āgatā. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Samānā Mahāsamānāti Samānā ca Mahāsamānā ca. **Mānūsā Mānusuttamāti** Mānūsā ca Mānusuttamā ca. **Khiddāpadosikā āguṃ, āguṃ Manopadosikāti** Khiddāpadosikā Manopadosikā ca devā āgatā.

Athāguṃ harayo devāti Haridevā nāma āgatā. **Ye ca Lohitavāsini** Lohitavāsino ca āgatā. **Pāragā Mahāpāragāti** ete ca duvidhā āgatā. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Sukkā Karambhā Aruṇā, āguṃ Veghanasā sahāti ete Sukkādayo tayo, tehi saha veghanasā ca āgatā. **Odātagayhā pāmokkhāti** Odātagayhā nāma Pāmokkhadevā āgatā. **Āguṃ devā Vicakkhaṇāti** Vicakkhaṇā nāma devā āgatā.

Sadāmattā Hāragajāti Sadāmattā ca Hāragajā ca. **Missakā ca yasassinoti** yasangampannā missakadevā ca. **Thanayaṃ āga Pajjunnoti** Pajjunno ca devarājā thanayanto āgato. **Yo disā abhivassatīti** yo yaṃ yaṃ disaṃ yāti, tattha tattha devo vassati. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhā āgatā.

Khemiyā Tusitā Yāmāti Khemiyā devā Tusitapuravāsino ca Yāmādevalokavāsino ca. **Kathakā ca yasassinoti** yasangampannā Kathakadevā ca. Pāḷiyaṃ pana “kaṭṭhakā cā”ti likhanti. **Lambītakā Lāmaseṭṭhāti** Lambītakadevā ca Lāmaseṭṭhadevā ca. **Jotināmā ca āsavāti** pabbatamatthake katanaḷaggikkhandho viya jotamānā Jotidevā nāma atthi, te ca Āsā ca devā āgatāti attho.

Pāliyaṃ pana “jātināmā”ti¹ likhanti. Āsā devatā chandavasena **āsavāti** vuttā. **Nimmānaratino āguṃ, athāguṃ Paranimmitā. Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā.

Satṭhete devanikāyāti ete ca āpo ca devāti-ādikā cha dasakā satṭhi devanikāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇino. **Nāmanvayena āgacchunti** nāmabhāgena nāmakotṭhāsena āgatā. **Ye caññe sadisā sahāti** ye ca aññepi tehi sadisā vaṇṇatopi nāmatopi etādisāyeva sesacakkavāḷesu devā, tepi āgatāyevāti ekapadeneva kalāpaṃ viya puṭakaṃ² viya ca katvā sabbā devatā niddisati.

Evam dasasu lokadhātusahassesu devakāye niddisitvā idāni yadattham te āgatā, tam dassento **pavuṭṭhajātinti** gāthamāha. Tassattho—pavuṭṭhā vigatā jāti assāti ariyasaṃgho pavuṭṭhajāti nāma, **tam pavuṭṭhajātīm** rāgadosamohakhīlānaṃ abhāvā **akhīlaṃ** cattāro oghe taritvā ṭhitattā **oghatinṇaṃ** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ** ariyasaṃghaṃ dakkhema passissāma. Tesamyeva oghānaṃ tiṇṇattā **oghataraṃ** āguṃ akaraṇato **nāgaṃ. Asitātiganti**³ kālakabhāvātītaṃ candaṃva siriya virocamānaṃ Dasabalaṃca dakkhema passissāmāti etadattham sabbepi te nāmanvayena āgacchum, ye caññe sadisā sahāti.

341. Idāni brahmāno dassento **subrahmā paramatto cāti**-ādimāha. Tattha **subrahmāti** eko brahmā⁴. Paramattopi brahmāva. **Puttā iddhimato sahāti** ete iddhimato Buddhassa Bhagavato puttā ariyabrahmāno saheva āgatā. **Sanaṅkumāro tisso cāti** Sanaṅkumāro ca Tissamahābrahmā ca. **Sopāgāti** sopi āgato.

“Sahassaṃ brahmalokānaṃ, mahābrahmābhitiṭṭhati.

Upapanno jutimanto, bhismākāyo yasassiso”ti—

1. Jotināmāti (Syā)

3. Asitātiganti (Syā)

2. Muddhikaṃ (Syā)

4. Eko seṭṭhabrahmā (Syā)

Ettha **sahassam brahmalokānanti** ekaṅguliya ekasahassacakkavāle dasahi aṅgulīhi dasasahassicakkavāle ālokapharaṇasamatthānam Mahābrahmānam sahaṣsam āgataṃ. **Mahābrahmābhitiṭṭhati**ti yattha ekeko Mahābrahmā aññe brahme abhibhavitvā tiṭṭhati. **Upapannoti** brahmaloke nibbato. **Jutimantoti** ānubhāvasampanno. **Bhismākāyoti** mahākāyo, dvīhi tīhi Māgadhikehi¹ gāmakkhettehi samappamāṇa-attabhāvo. **Yasassisoti** attabhāvasirīsāṅkhātena yasena samannāgato.

Dassettha issarā āgum, paccekavasavattinoti etasmiṇca brahmasahasseye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vasaṃ vattenti, evarūpā dasa issarā Mahābrahmāno āgatā. **Tesaṇca majjhato āga, Hārīto parivāritoti** tesam brahmānam majjhe Hārīto nāma mahābrahmā satasahassabrahmaparivāro āgato.

342. **Te ca sabbe abhikkante, sa-inde deve sabrahmaketi** te sabbe pi Sakkam devarājānam jeṭṭhakaṃ katvā āgate devakāye, Hārītamahābrahmānam jeṭṭhakaṃ katvā āgate brahmakāye ca. **Mārasenā abhikkāmīti** mārasenā abhigatā. **Passa kaṇhassa mandiyanti** kālakassa mārasa bālabhāvaṃ passatha.

Etha gaṇhatha bandhathāti evaṃ attano parisam āṇāpesi. **Rāgena baddhamatthu voti** sabbam vo idaṃ devamaṇḍalam rāgena baddham hotu. **Samantā parivāretha, mā vo muñcitha koci nanti** tumhākaṃ ekopi etesu ekampi mā muñci. “Mā vo muñcethā”tipi pāṭho, esevattho.

Iti tattha mahāseno, kaṇho senam apesayīti evaṃ tattha mahāsamaye mahāseno māro mārasenam apesayi. **Pāṇinā talamāhaccāti** hatthena pathavītalam paharivā. **Saram katvāna bheravanti** māravibhimsakadassanatham bhayānakam saraṇca katvā.

Yathā pāvussako meggho, thanayanto savijjukoti savijjuko pāvussakameggho viya mahāgajjitaṃ gajjanto. **Tadā so paccudāvattīti** tasmiṃ samaye so māro tam vibhimsanakam dassetvā

1. Māgadhakehi (Ka)

paṭinivatto. **Saṅkuddho asayaṃ vaseti** suṭṭhu kuddho kupito kañci vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase asayaṃvasī attano vasena akāmakō hutvā nivatto. Bhagavā kira “ayaṃ māro imaṃ mahāsamāgamaṃ disvā ‘abhisamayantarāyaṃ karissāmī’¹ti antarantare¹ mārasenaṃ pesetvā māraṃ vibhimsakaṃ dassetī”²ti aññāsi. Pakati cesā Bhagavato, yattha abhisamayo na bhavissati, tattha māraṃ vibhimsakaṃ dassentaṃ na nivāreti. Yattha pana abhisamayo hoti, tattha yathā parisā neva mārassa rūpaṃ passati, na saddaṃ suṇāti, evaṃ adhiṭṭhātīti. Imasmiṃca samāgame mahābhisamayo bhavissati, tasmā yathā devatā neva tassa rūpaṃ passanti, na saddaṃ suṇanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “tadā so paccudāvatti, saṅkuddho asayaṃvase”³ti.

343. **Taṇca sabbam abhiññāya, vavatthitvāna cakkhumāti** taṃ sabbam Bhagavā jānitvā vavatthapetvā ca.

Mārasenā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti bhikkhave mārasenā abhikkantā, te tumhe attano anurūpaṃ vijānātha, phalasamāpattiṃ samāpajjathāti vadati. **Ātappamakarunti** phalasamāpattiṃ pavisanatthāya vīriyaṃ ārabhiṃsu. **Vītarāgehi pakkāmunti** māro ca mārasenā ca vītarāgehi ariyehi dūratova apakkamuṃ. **Nesaṃ lomāpi iñjayunti** tesaṃ vītarāgānaṃ lomānipi na cālayiṃsu. Atha māro bhikkhusaṃghaṃ ārabha imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Sabbe vijitasāṅgāmā, bhayātītā yasassino.

Modanti saha bhūtehi, sāvakā te janesutā”⁴ti.

Tattha **modanti saha bhūtehi** Dasabalassa sāsane bhūtehi sañjātehi ariyehi saddhiṃ modanti pamodanti. **Janesutāti** jane vissutā pākaṭā abhiññātā.

Idaṃ pana Mahāsamayasuttaṃ nāma devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ, tasmā maṅgalaṃ vadantena abhinavaṭṭhānesu idameva suttaṃ vattabbaṃ. Devatā kira “imaṃ suttaṃ suṇissāmā”⁵ti ohitasotā vicaranti. Desanāpariyosāne

1. Antarantarena (Syā)

panassa koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthi.

Devatānañcassa piyamanāpabhāve idaṃ vatthu—Koṭipabbatavihāre kira nāgaleṇadvāre nāgarukkhe ekā devadhītā vasati. Eko daharo antoleṇe imaṃ suttaṃ sajjhāyati. Devadhītā sutvā suttapariyosāne mahāsaddena sādhuḥkāramadāsi. Ko esoti. Ahaṃ bhante devadhītāti. Kasmā sādhuḥkāramadāsīti. Bhante Dasabalena Mahāvane nisīditvā kathitadivase imaṃ suttaṃ sutvā ajja assosiṃ, Bhagavatā kathitato ekakkharampi ahāpetvā suggahito ayaṃ dhammo tumhehīti. Dasabalassa kathayato suttaṃ tayāti. Āma bhanteti. Mahā kira devatāsannipāto ahosi, tvaṃ kattha ṭhitā suṇīti.

Ahaṃ bhante Mahāvanavāsiyā devatā, mahesakkhāsu pana devatāsu āgacchantīsu Jambudīpe okāsaṃ nālatthaṃ, atha imaṃ Tambapaṇṇidīpaṃ āgantvā jambukolapattāne ṭhatvā sotaṃ āraddhamhi, tatrāpi mahesakkhāsu devatāsu āgacchantīsu anukkamena paṭikkamamānā Rohaṇajanapade Mahāgāmassa piṭṭhibhāgato samudde galappamāṇaṃ udakaṃ pavisitvā tattha ṭhitā assosinti. Tuyhaṃ ṭhitaṭṭhānato dūre Satthāraṃ passasi devateti. Kiṃ kathetha bhante, Satthā Mahāvane dhammaṃ desento niraṇṭaraṃ mamaññeva oloketīti maññamānā ottapamānā ūmīsu nilayāmīti¹.

Taṃ divasaṃ kira koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tumhepi tadā arahattaṃ pattāti. Natthi bhante. Anāgāmiphalaṃ pattattha maññeti. Natthi bhante. Sakadāgāmiphalaṃ pattattha maññeti. Natthi bhante. Tayo magge pattā devatā kira gaṇanapathaṃ atītā, sotāpannā jātattha maññeti. Devatā taṃ divasaṃ sotāpattiṭṭhānaṃ pattattā harāyamānā “apucchitabbaṃ pucchati ayyo”ti āha. Tato naṃ so bhikkhu āha “sakkā pana devate tava attabhāvaṃ amhākaṃ dassetun”ti. Na sakkā bhante

1. Maññamānā ottappāmi hiriyāmīti (Syā)

sakalakāyaṃ dassetuṃ, aṅgulipabbamattaṃ dassessāmi ayyassāti
kuṇḍikachiddena aṅgulim antoleṇābhimukhaṃ akāsi,
candasahassasūriyasahassa-uggamanakālo viya ahosi. Devadhītā “appamattā
bhante hothā”ti daharabhikkhuṃ vanditvā agamāsi. Evaṃ imaṃ suttaṃ
devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ, mamāyanti naṃ devatāti.

Mahāsamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakkapañhasutta

Nidānavañṇanā

344. **Evam me sutanti** Sakkapañhasuttaṃ.

Tatrāyamanuttānapadavañṇanā—**Ambasaṇḍā**¹ **nāma brāhmaṇagāmō**ti so kira gāmo Ambasaṇḍānaṃ avidūre nivittṭho, tasmā “Ambasaṇḍā”² tveva² vuccati. **Vediyake pabbateti** so kira pabbato pabbatapāde jātena maṇivedikāsadisena nīlavanasaṇḍena samantā parikkhitto, tasmā “Vediyakapabbato”² tveva saṅkhyāṃ gato. **Indasālaguhāyanti** pubbepe sā dvinnāṃ pabbatānaṃ antare guhā, indasālarukkho cassā dvāre, tasmā “Indasālaguhā”² ti saṅkhyāṃ gatā. Atha naṃ kuṭṭhehi parikkhipitvā dvāravātapānāni yojetvā supariniṭṭhitasudhākammamālākammalatākammavicittāṃ leṇaṃ katvā Bhagavato adamsu. Purimavohāravasena pana “Indasālaguhā”² tveva naṃ sañjānanti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “Indasālaguhāyaṇ”² ti.

Ussukkaṃ udapādīti dhammiko ussāho uppajji. Nanu ca esa abhiñhadassāvī Bhagavato, na so devatāsannipāto nāma atthi, yatthāyaṃ na āgatapubbo, Sakkena sadiso appamādavihārī devaputto nāma natthi. Atha kasmā Buddhadassanaṃ anāgatapubbassa viyassa ussāho udapādīti. Maraṇabhayaena santaṃjittatā. Tasmim kirassa samaye āyu parikkhiṇo, so pañca pubbanimittāni disvā “parikkhiṇo dāni me āyū”² ti aññāsī. Yesañca devaputtānaṃ maraṇanimittāni āvi bhavanti, tesu ye parittakena puññakammena devaloke nibbattā, te “kuhiṃ nu kho idāni nibbattissāmā”² ti bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ye katabhīruttānā bahuṃ puññaṃ katvā nibbattā, te attanā dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ bhāvitabhāvanañca āgamma “uparidevaloke sampattiṃ anubhavissāmā”² ti na bhāyanti.

Sakko pana devarājā pubbanimittāni disvā dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ, yojanasahassubbedhaṃ Vejayaṇṭaṃ, tiyojanasatikāṃ Sudhammadevasabhaṃ, yojanasatubbedhaṃ Pāricchattakaṃ, saṭṭhiyojanikaṃ Paṇḍukambalasilaṃ, aḍḍhatiyā nāṭakakoṭiyo dvīsu devalokesu devapariṣaṃ, Nandanavanaṃ,

1. Ambasaṇḍo (Syā)

2. Ambasaṇḍotveva (Syā)

Cittalatāvanam Missakavanam, Phārusakavananti etaṃ sabbasampattiṃ oloketvā “nassati vata bho me ayaṃ sampattī”ti bhayābhībhūto ahosi.

Tato “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā lokapitāmaho mahābrahmā vā, yo me hadayanissitaṃ sokasallaṃ samuddharitvā imaṃ sampattiṃ thāvaraṃ kareyyā”ti olokeno kañci adisvā puna addasa “mādisānaṃ sataśassānampi uppannaṃ sokasallaṃ Sammāsambuddho uddharituṃ paṭibalo”ti. Athevaṃ parivitakkentassa tena kho pana samayena Sakkassa Devānamindassa ussukkaṃ udapādi Bhagavantaṃ dassanāya.

Kaḥaṃ nu kho Bhagavā etarahi viharatīti katarasmiṃ janapade kataraṃ nagaraṃ upanissāya kassa paccaye paribhuñjanto kassa amataṃ dhammaṃ desayamāno viharatīti. **Addasā khoti** addakkhi paṭivijjhi. **Mārisāti** piyavacanametam, devatānaṃ pāṭiyekko vohāro. Niddukkhātipi vuttaṃ hoti. Kasmā panesa deve āmantesi? Sahāyatthāya. Pubbe kiresa Bhagavati Saḷalaghare viharante ekakova dassanāya agamāsi. Satthā “aparipakkaṃ tāvassa ñāṇaṃ, katipāhaṃ pana atikkamitvā mayi Indasālaguhāyaṃ viharante pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayaabhīto dvīsu devalokesu devatāhi saddhiṃ upasaṅkamitvā cuddasa pañhe pucchitvā upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītiyā devatāsahassemi saddhiṃ sotāpattiṃphale paṭiṭṭhahissatī”ti cintetvā okāsaṃ nākāsi. So “mama pubbepi ekakassa gatattā Satthārā okāso na kato, addhā me natthi maggaphalassa upanissayo, ekassa pana upanissaye satī cakkavāḷapariyantāyapi parisāya Bhagavā dhammaṃ desetiyeva. Avassaṃ kho pana dvīsu devalokesu kassaci devassa upanissayo bhavissati, taṃ sandhāya Satthā dhammaṃ desessati. Taṃ sutvā ahampi attano domanassaṃ vūpasameśsamī”ti cintetvā sahāyatthāya āmantesi.

Evaṃ bhaddaṃ tavāti kho devā Tāvatiṃsāti evaṃ hotu mahārāja, gacchāma Bhagavantaṃ dassanāya, dullabho Buddhuppādo, bhaddaṃ tava, yo tvaṃ “pabbatakiḷlaṃ nadikiḷlaṃ gacchāmā”ti avatvā amhe evarūpesu thānesu niyojesīti. **Paccassosunti** tassa vacanaṃ sirasā sampaṭicchimsu.

345. **Pañcasikhaṃ Gandhabbadevaputtaṃ āmantesi**ti deve tāva āmantetu, imaṃ kasmā visuṃ āmantesi? Okāsakaraṇatthaṃ. Evaṃ kirassa ahosi “dvīsu devalokesu devatā gahetvā dhurena paharantassa viya Satthāraṃ upasaṅkhamituṃ na yuttaṃ, ayaṃ pana Pañcasikho Dasabalassa upatthāko vallabho icchiticchitakkhaṇe gantvā pañhaṃ pucchitvā dhammaṃ suṇāti, imaṃ purato pesetvā okāsaṃ kāretvā iminā katokāse upasaṅkhamitvā pañhaṃ pucchissāmi”ti okāsakaraṇatthaṃ āmantesi.

Evaṃ bhaddaṃ tavāti so “evaṃ mahārāja hotu, bhaddaṃ tava, yo tvaṃ maṃ ‘ehi mārisa uyyānakīlādīni vā naṭasamajjādīni vā dassanāya gacchāmā’ti avatvā ‘Buddhaṃ passissāma dhammaṃ sossāmā’ti vadasī”ti daḥhataṃ upatthambhento Devānamindassa vacanaṃ paṭissutvā anucariyaṃ sahacaraṇaṃ ekato gamanaṃ upāgami.

Tattha **beluvapaṇḍunti** beluvapakkaṃ viya paṇḍuvaṇṇaṃ¹. Tassa kira sovaṇṇamayaṃ pokkharaṃ, indaṇīlamayo daṇḍo, rajatamayā tantiyo pavālamayā veṭhakā², vīṇāpattakaṃ gāvutaṃ, tantibandhanaṭṭhānaṃ gāvutaṃ, upari daṇḍako gāvutanti tigāvutappamāṇā vīṇā. Iti so taṃ vīṇaṃ ādāya samapaññāsamucchanā³ mucchetvā agganakhehi paharitvā madhuraṃ gītassaraṃ nicchāretvā sesadeve sakkassa gamanakālaṃ jānāpento ekamantaṃ aṭṭhāsi. Evaṃ tassa gītavādītasaññāya sannipatīte devagaṇe **atha kho Sakko Devānamindo -pa- Veditake pabbate paccuṭṭhāsi**.

346. **Atiriva obhāsajātoti** aññesu divasesu ekasseva devassa vā mārasa vā brahmuno vā obhāsena obhāsajāto hoti, taṃdivasaṃ pana dvīsu devalokesu devatānaṃ obhāsena atiriva obhāsajāto ekapajjoto sahassacandasūriya-uggatakālasadisso ahosi. **Parito gāmesu manussāti** samantā gāmesu manussā. Pakatisāyamāsakāleyeva kira gāmamajjhe dārakesu kīlantesu tattha sakko agamāsi, tasmā manussā passitvā evamāhaṃsu. Nanu ca majjhimayāme devatā Bhagavantaṃ upasaṅkamanti, ayaṃ

1. Beluvapaṇḍuvīṇanti beluvapakkaṃ viya paṇḍuvīṇaṃ (Syā) 2. Vedhakā (Syā, Ka)

3. Samapaññāsamucchanāya (Syā)

kasmā paṭhamayāmassāpi purimabhāgeyeva āgatoti. Maraṇabhayeneva tajjitattā. **Kiṃ su nāmāti** kiṃ su nāma bho etaṃ, ko nu kho ajja mahesakkho devo vā brahmā vā Bhagavantam pañham pucchitum dhammam sotum upasaṅkamanto, kathamso nāma bho Bhagavā pañham vissajjessati dhammam desessati, lābhā amhākaṃ, yesam no evam devatānam kaṅkhāvinodako Satthā avidūre vihāre vasati, ye labhāma thālakabhikkhampi kaṭacchubhikkhampi dātunti samviggā lomahaṭṭhajātā uddhaggaḷomā hutvā dasanakhasamodhānasamujjalam añjalim sirasmim patiṭṭhapetvā namassamānā aṭṭhamso.

347. **Durupasaṅkamāti** dupayirupāsiyā. Aham sarāgo sadoso samoho, Satthā vītarāgo vītadoso vītamoho, tasmā dupayirupāsiyā Tathāgatā mādisena. **Jhāyīti** lakkhaṇūpanijjhānena ca ārammaṇūpanijjhānena ca jhāyī. Tasmim yeva jhāne ratāti **jhānaratā**. **Tadantaram paṭisallīnāti** tadantaram¹ paṭisallīnā sampati paṭisallīnā vā. Tasmā na kevalam jhāyī jhānaratāti durupasaṅkamā, idānimeva paṭisallīnāti durupasaṅkamā. **Pasādeyyāsīti** āradheyyāsi, okāsam me kāretvā dadeyyāsīti vadati. **Beluvapaṇḍuvīṇam ādāyāti** nanu pubbeva ādinnāti. Āma ādinnā, maggagamanavasena pana amsakūṭe laggitā, idāni nam vāmahatthe ṭhapetvā vādanasajjam katvā ādiyi. Tena vuttam “ādāyā”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. **Assāvesīti** sāvesi. **Buddhūpasāñhitāti** Buddham ārabha Buddham nissayam katvā pavattāti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vande te pitaram bhadde, Timbarum Sūriyavacchaseti-ettha **Sūriyavacchaseti** sūriyasamānasarīrā. Tassā kira devadhītāya pādantato rasmi uṭṭhahitvā kesantam ārohati, tasmā bālasūriyamaṇḍalasadisā khāyati, iti nam “Sūriyavacchasa”ti sañjānanti. Tam sandhāyāha “bhadde Sūriyavacchase tava pitaram Timbarum gandhabbadevarājānam vandāmī”ti. **Yena jātāsi kalyāṇīti**

1. Tadanantaram (Syā)

yena kāraṇabhūtena yaṃ Timbaruṃ devarājānaṃ nissāya tvaṃ jātā kalyāṇī sabbaṅgasobhanā¹. **Ānandajananī mamāti** mayhaṃ pītisomanassavaḍḍhanī.

Vātova sedataṃ kantoti yathā sañjātasedānaṃ sedaharaṇatthaṃ vāto iṭṭho hoti kanto manāpo, evanti attho. **Pāṇīyaṃva pipāsato**ti pātumicchantaṃ pipāsato pipāsābhībhūtassa. **Aṅgīrasī**ti aṅge rasmiyo assāti aṅgīrasī², tameva ārabba ālapanto vadati. **Dhammo arahatānivāti** arahantānaṃ navaloguttaradhammo viya.

Jighacchatoti bhuñjitukāmassa khudābhībhūtassa. **Jalantamiva vārināti** yathā koci jalantaṃ jātavedaṃ udakakumbhena nibbāpeyya, evaṃ tava kāraṇā uppannaṃ mama kāmarāgapariḷāhaṃ nibbāpehīti vadati.

Yuttaṃ kiṇṇakkhareṇunāti padumakesarareṇunā yuttaṃ. **Nāgo ghammābhitattovāti** ghammābhitattahatthī viya. **Ogāhe te thanūdaranti** yathā so nāgo pokkharāṇaṃ ogāhitvā pivitvā aggasoṇḍamattaṃ paññāyamānaṃ katvā nimuggo sukhaṃ sātāṃ vindati, evaṃ kadā nu kho te thenudaraṃ thanavemajjhaṃ udaraṇca otaritvā ahaṃ sukhaṃ sātāṃ paṭilabhissāmīti vadati.

“Accaṅkusova nāgo³, jitaṃ me tuttatomaṃ.

Kāraṇaṃ nappajānāmi, sammatto lakkhaṇūruyā”ti—

Ettha **tuttaṃ** vuccati kaṇṇamūle vijjhana-ayadaṇḍako. **Tomaranti** pādādīsu vijjhanadaṇḍatomaṃ. **Aṅkusoti** matthake vijjhanakuṭilakaṇṭako. Yo ca nāgo pabhinnamatto accaṅkuso hoti aṅkusaṃ atīto, aṅkusena vijjhiyamānopi vasaṃ na gacchati, so “jitaṃ mayā tuttatomaṃ, yo ahaṃ aṅkusassapi vasaṃ na gacchāmī”ti madadappena⁴ kiñci kāraṇaṃ na bujjhati. Yathā so accaṅkuso nāgo “jitaṃ me tuttatomaṃ”ti kiñci kāraṇaṃ nappajānāti, evaṃ ahampi lakkhaṇasampanna-ūrutāya lakkhaṇūruyā sammatto matto pamatto ummatto viya kiñci kāraṇaṃ nappajānāmīti vadati. Atha vā accaṅkusova nāgo ahampi sammatto lakkhaṇūruyā kiñci

1. Sabbaṅgasobhanī (Syā)

3. Nāgo ca (Syā)

2. Aṅgīrasī (Syā), aṅgarasmī (Ka)

4. Madadabbena (Ka)

tato virāgakāraṇaṃ nappajānāmi. Kasmā? Yasmā tena nāgena viya jitaṃ me tuttatomaraṃ, na kassaci vadato vacanaṃ ādiyāmi.

Tayi gedhitacittosmīti bhadde lakkhaṇūru tayi baddhacittosmi.
Gedhitacittoti vā gedhaṃ ajjhupetacitto. **Cittaṃ vipariṇāmitanti** pakatiṃ jahitvā ṭhitaṃ. **Paṭigantuṃ na sakkomīti** nivattituṃ na sakkomi.
Vaṅkaghastova ambujoti baḷisaṃ gilitvā ṭhitamaccho viya. “Ghaso”tipi pāṭho, ayamevattho.

Vāmūrūti vāmākārena saṇṭhita-ūru, kadalikkhandhasadisa-ūrūti vā attho. **Sajāti** āliṅga. **Mandalocaneti** itthiyo na tikhiṇaṃ nijjhāyanti mandam ālocenti olokenti, tasmā “mandalocanā”ti vuccanti. **Palissajāti** sabbatobhāgena āliṅga. **Etaṃ me abhipatthitanti** etaṃ mayā abhiṇhaṃ patthitaṃ.

Appako vata me santoti pakatiyāva mando samāno. **Vellitakesiyāti** kesā muñcitvā piṭṭhiyaṃ vissaṭṭhakāle sappo viya vellantā gacchantā assāti vellitakesī, tassā vellitakesiyā. **Anekabhāvo samuppādīti** anekavidho jāto. **Anekabhāgoti** vā pāṭho. **Arahanteva dakkhiṇāti** arahantamhi dinnadānaṃ viya nānappakārato pabhinno.

Yaṃ me atthi kataṃ puññanti yaṃ mayā kataṃ puññamatthi.
Arahantesu tādisūti tādilakkhaṇappattesu arahantesu. **Tayā saddhim vipaccatanti** sabbaṃ tayā saddhimeva vipākaṃ detu.

Ekodīti ekībhāvaṃ gato. **Nipako satoti** nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti nipako. Satiyā samannāgatattā sato. **Amataṃ Muni jigīsānoti** yathā so Buddhamuni amataṃ nibbānaṃ jigīsati pariyesati, evaṃ taṃ ahaṃ Sūriyavacchase jigīsāmi pariyesāmi. Yathā vā so amataṃ jigīsāno esanto gavesanto vicarati, evāhaṃ taṃ esanto gavesanto vicarāmītipi attho.

Yathāpi Muni nandeyya, patvā sambodhimuttamanti yathā Buddhamuni Bodhipallaṅke nisinno sabbaññutaññāṇaṃ patvā nandeyya toseyya. **Evaṃ**

nandeyyanti evameva ahampi tayā missībhāvaṃ gato nandeyyaṃ, pītisomanassajāto bhaveyyanti vadati.

Tāhaṃ bhadde vareyyāheti aheti āmantanaṃ, ahe bhadde Sūriyavacchase Sakkena Devānamindena “kiṃ dvīsu devalokesu devarajjaṃ gaṇhasi, Sūriyavacchasaṃ”ti evaṃ vare dinne devarajjaṃ pahāya “Sūriyavacchasaṃ gaṇhāmī”ti evaṃ taṃ ahaṃ vareyyaṃ iccheyyaṃ gaṇheyyanti attho.

Sālaṃva na ciraṃ phullanti tava pitu nagaradvāre naciraṃ pupphito sālo atthi, so ativiya manoharo, taṃ naciraṃ phullasālaṃ viya. **Pitaraṃ te sumedhaseti** atisassirikaṃ tava pitaraṃ **vandamāno namassāmi** namo karomi. **Yassāsetādisī pajāti** yassa etādisī dhītā.

349. **Sam̐sandatīti** kasmā gītasaddassa ceva vīṇāsaddassa ca vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha Bhagavato sārāgo atthīti, natthi. Chaḷaṅgupekkhāya upekkhako Bhagavā etādisesu ṭhānesu, kevalaṃ itṭhāniṭṭhaṃ jānāti, na tattha rajjati. Vuttampi cetāṃ “saṃvijjati kho āvuso Bhagavato cakkhu, passati Bhagavā cakkhunā rūpaṃ, chandarāgo Bhagavato natthi, suvimuttacitto Bhagavā. Saṃvijjati kho āvuso Bhagavato sotaṃ”ti-ādi¹. Sace pana vaṇṇaṃ na katheyya, Pañcasikho “okāso me kato”ti na jāneyya, atha sakko “Bhagavatā Pañcasikhassa okāso na kato”ti devatā gahetvā tatova paṭinivatteyya, tato mahājāniyo bhaveyya. Vaṇṇe pana kathite “kato Bhagavatā Pañcasikhassa okāso”ti devatāhi saddhiṃ upasaṅkamitvā paṇhaṃ pucchitvā vissajjanāvasāne asītiyā devatāsahassemi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhahissatīti nātvā vaṇṇaṃ kathesi.

Tattha **kadā saṃyūlhāti** kadā ganthitā piṇḍitā. **Tena kho paṇāhaṃ bhante samayenāti** tena samayena tasmim̐ tumhākaṃ sambodhippattito paṭṭhāya aṭṭhame sattāhe. **Bhaddā nāma Sūriyavacchasaṃti** nāmato bhaddā sarīrasampattiyā Sūriyavacchasaṃ. **Bhaginīti** vohāravacanametāṃ, devadhītīti attho. **Parakāminīti** paraṃ kāmēti abhikaṅkhati.

1. Sam̐ 2. 374 piṭṭhe.

Upanaccantiyāti naccamānāya. Sā kira ekasmim samaye Cātumahārājikadevehi saddhim Sakkassa devarājassa naccam dassanattāya gatā, tasmim ca khaṇe Sakko Tathāgatassa aṭṭha yathābhucce guṇe payirudāhāsi. Evaṃ tasmim divase gantvā naccantī assosi.

Sakkūpasaṅkamavaṇṇanā

350. **Paṭisammodatī**ti “saṃsandati kho te”ti-ādīni vadanto Bhagavā sammodati, Pañcasikho paṭisammodati. Gāthā ca bhāsanto Pañcasikho sammodati, Bhagavā paṭisammodati. **Āmantesī**ti jānāpesi. Tassa kirevaṃ ahosi “ayaṃ Pañcasikho mayā mama kammēna pesito attano kammaṃ karoti, evarūpassa Satthu santike ṭhatvā kāmaguṇūpasaṅghitaṃ ananucchavikaṃ kathesi, naṭā nāma¹ nillajjā honti, kathento vippakārampi dasseyya, handa naṃ mama kammaṃ jānāpemi”ti cintetvā āmantesi.

351. **Evañca pana Tathāgatā**ti dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacanāṃ. **Abhivadantī**ti abhivādanasampañchanena vaḍḍhitavacanena vadanti. **Abhivaditoti** vaḍḍhitavacanena vutto.

Urundā samapādīti mahantā vivaṭā ahosi, andhakāro guhāyaṃ antaradhāyi. **Āloko udapādī**ti yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahito, āloko jāto. Sabbametaṃ dhammasaṅgāhakānaṃ vacanaṃ.

352. **Cirapaṭikāhaṃ bhanteti** cirato ahaṃ, cirato paṭṭhāyāhaṃ dassanakāmoti attho. **Kehici kehici kiccakaraṇīyehī**ti devānaṃ dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādapariṇāṇikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsāṃ maṇḍanapasādhanaṅkārikā devatā sayanaṃ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāṇe nibbattanti, etesaṃ attāya aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te “tava santakā, mama santakā”ti niccheturā asakkontā aḍḍaṃ karonti, Sakkaṃ devarājānaṃ pucchanti. So “yassa vimānaṃ āsannataraṃ, tassa santakā”ti vadati.

1. Nāṭakā nāma (Syā)

Sace dvepi samaṭṭhāne honti, “yassa vimānaṃ oloketi ṭhitā, tassa santakā”ti vadati. Sace ekampi na oloketi, taṃ ubhinnaṃ kalahupacchedanatthaṃ attano santakaṃ karoti. Kīḷādīnipi kiccāni karaṇīyāneva. Evarūpāni tāni karaṇīyāni sandhāya “kehici kehici kiccakaraṇīyehi”ti āha.

Salaḷāgāraketi Salaḷamayagandhakuṭiyāṃ. **Aññatarena samādhināti** tadā kira Bhagavā Sakkasseva aparipākagataṃ ñāṇaṃ viditvā okāsaṃ akāretukāmo phalasamāpattivihārena nisīdi. Taṃ esa ajānanto “aññatarena samādhinā”ti āha. **Bhūjati ca nāmāti Bhūjatīti** tassa nāmaṃ. **Paricārīkāti** pādapariacārīkā devadhītā. Sā kira dve phalāni pattā, tenassā devaloke abhiratiyeva natthi, niccaṃ Bhagavato upaṭṭhānaṃ āgantvā añjaliṃ sirasi ṭhapetvā Bhagavantaṃ namassamānā tiṭṭhati, **nemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhitoti** “samāpanno saddaṃ suṇāti”ti no vata re vattabbe, nanu Bhagavā Sakkassa Devānamindassa “apicāhaṃ āyasmato cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito”ti bhaṇatīti. Tiṭṭhatu nemisaddo, samāpanno nāma antosamāpattiyaṃ kaṇṇamūle dhamamānassa saṅkhayugaḷassāpi asanisannipātassāpi saddaṃ na suṇāti. Bhagavā pana “ettakaṃ kālaṃ Sakkassa okāsaṃ na karissāmī”ti paricchinditvā kālavasena phalasamāpattiṃ samāpanno. Sakko “na dāni me Satthā okāsaṃ karotī”ti Gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ katvā rathaṃ nivattetvā devalokābhimukhaṃ pesesi. Gandhakuṭipariveṇaṃ rathasaddena samohitaṃ pañcaṅgikatūriyaṃ viya ahosi. Bhagavato yathāparicchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhitassa rathasaddeneva paṭhamāvajjanaṃ uppajji, tasmā evamāha.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. **Sīlesu paripūrakārīnīti** pañcasu sīlesu paripūrakārīnī. **Itthittaṃ virājetvāti** itthittaṃ nāma alaṃ, na hi itthitte ṭhatvā cakkavattisiriṃ, na Sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavitum, na paccekabodhiṃ, na sammāsambodhiṃ gantum sakkāti evaṃ itthittaṃ virājeti nāma. Mahantamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo pāpuṇituntī

evaṃ pana purisattaṃ bhāveti nāma. Sāpi evamakāsi. Tena vuttaṃ “itthittaṃ virājetvā purisattaṃ bhāvetvā”ti. **Hīnaṃ gandhabbakāyanti** hīnaṃ lāmakāṃ gandhabbanikāyaṃ. Kasmā pana te parisuddhasilā tattha uppannāti? Pubbanikantiyā. Pubbepi kira nesaṃ etadeva vasitaṭṭhānaṃ, tasmā nikantivasena tattha uppannā. **Upaṭṭhānanti** upaṭṭhānasālaṃ. **Pāricariyanti** paricaraṇabhāvaṃ. Gītavāditehi amhe paricarissāmāti āgacchanti.

Paṭicodesīti sāresi. So kira te disvā “ime devaputtā ativiya virocenti ativaṇṇavanto, kiṃ nu kho kammaṃ katvā āgatā”ti āvajjanto “bhikkhū ahesun”ti addasa. Tato “bhikkhū hontu, sīlesu paripūrakārino”ti upadhārento “paripūrakārino”ti addasa. “Paripūrakārino hontu, añño guṇo atthi natthī”ti upadhārento “jhānalābhino”ti addasa. “Jhānalābhino hontu, kuhiṃ vāsikā”ti upadhārento “mayhaṃva kulūpakā”ti addasa. Parisuddhasilā nāma chasu devalokesu yatthicchanti, tattha nibbattanti. Ime pana uparidevaloke ca na nibbattā. Jhānalābhino nāma brahmaloke nibbattanti, ime ca brahmaloke na nibbattā. Ahaṃ pana etesaṃ ovāde ṭhatvā devalokasāmikassa Sakkassa Devānamindassa pallaṅke putto hutvā nibbatto, ime hīne gandhabbakāya nibbattā. Aṭṭhivedhapuggalā nāmete vaṭṭetvā vaṭṭetvā gālhaṃ vijjhitaḥcintetvā **kutomukhā nāmāti**-ādīhi vacanehi paṭicodesi.

Tattha **kutomukhā**ti Bhagavati abhimukhe dhammaṃ desente tumhe kutomukhā kiṃ aññāvihitā ito cito ca olokayamānā udāhu niddāyamānā. **Duddiṭṭharūpanti** duddiṭṭhasabhāvaṃ daṭṭhum ayuttaṃ. **Sahadhammiki**ti ekassa Satthu sāsane samāciṇṇadhamme katapuññe. **Tesaṃ bhanteti** tesaṃ gopakena devaputtena evaṃ vatvā puna “aho tumhe nillajjā ahirikā”ti-ādīhi vacanehi paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satim paṭilabhiṃsu.

Kāyaṃ brahmapurohitanti te kira cintayimṃsu “naṭehi nāma naccantehi vāyantehi vādentehi āgantvā dāyo nāma labhitabbo assa, ayaṃ

pana amhākaṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya pakkhittaloṇaṃ uddhanaṃ viya taṭataṭāyateva, kiṃ nu kho idan”ti āvajjantā attano samaṇabhāvaṃ parisuddhasīlataṃ jhānalābhitāṃ tasseva kulūpakabhāvaṃ disvā “parisuddhasīlā nāma chasu devalokesu yathārucite tḥāne nibbattanti, jhānalābhino brahmaloke. Mayaṃ uparidevalokepi brahmalokepi nibbattitum nāsakkhimha. Amhākaṃ ovāde tḥatvā ayaṃ itthikā upari nibbattā, mayaṃ bhikkhū samānā Bhagavati brahmacariyaṃ caritvā hīne gandhabbakāye nibbattā. Tena no ayaṃ evaṃ niggaṇhātī”ti ñatvā tassa kathaṃ suṇantāyeva tesu dve janā paṭhamajjhānasatiṃ paṭilabhitvā jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantā anāgāmiphaleyyeva paṭiṭṭhahimsu. Atha nesaṃ so paritto kāmāvacarattabhāvo dhāretum nāsakkhi. Tasmā tāvadeva cavitvā brahmapurohitesu nibbattā. So ca nesaṃ kāyo tattha tḥitānaṃyeva nibbatto. Tena vuttaṃ “tesaṃ bhante gopakena devaputtana paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satiṃ paṭilabhimso kāyaṃ brahmapurohitan”ti.

Tattha **diṭṭheva dhammeti** tasmiṃ yeva attabhāve jhānasatiṃ paṭilabhimso. Tattheva tḥatvā cutā pana kāyaṃ brahmapurohitaṃ brahmapurohitasarīraṃ paṭilabhimsoṭi evamattho daṭṭhabbo. **Eko pana devoti** eko devaputto nikantiṃ chinditum asakkonto kāme ajjhavasi, tattheva āvāsiko ahoṣi.

354. **Samṅhaṇcupaṭṭhāsinti** samṅhaṇca upaṭṭhāsim.

Sudhammatāyāti dhammassa sundarabhāvena. **Tidivūpapannoti** tidive tidasapure upapanno. **Gandhabbakāyūpagate** vasīneti gandhabbakāyaṃ āvāsiko hutvā upagate. **Ye ca mayaṃ pubbe manussabhūtāti** ye pubbe manussabhūtā mayaṃ annena pānena upaṭṭhahimhāti iminā saddhiṃ yojetvā attho veditabbo.

Pādūpasāṅgayhāti pāde upasaṅgayha pādadhovanapādamakkhanānuppadānena pūjetvā ceva vanditvā ca. **Sake nivesaneti** attano ghare. Imassāpi padassa upaṭṭhahimhāti imināva sambandho.

Paccattaṃ veditabboti attanāva veditabbo. **Ariyāna subhāsitanīti** tumhehi vuccamānāni Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ subhāsitanī.

Tumhe pana seṭṭhamupāsamānāti uttamaṃ Buddhaṃ Bhagavantaṃ upāsamānā anuttare Buddhasāsane vā¹. **Brahmacariyanti** seṭṭhacariyaṃ. **Bhavatūpapattīti** bhavantānaṃ upapatti.

Agāre vasato mayhanti gharamajjhe vasantassa mayhaṃ.

Svajjāti so ajja. **Gotamasāvakenāti** idha gopako Gotamasāvakoti vutto. **Sameccāti** samāgantvā.

Handa viyāyāma byāyāmāti handa uyyamāma byāyamāma. **Mā no mayam parapessā ahumhāti** notī nipātamattaṃ, mā mayam parassa pesanakārakāva ahumhāti attho. **Gotamasāsanānīti** idha pakatiyā paṭividdhaṃ paṭhamajjhānameva Gotamasāsanānīti vuttaṃ, taṃ anussaraṃ anussaritvāti attho.

Cittāni virājayitvāti pañcakāmaguṇikacittāni virājayitvā. **Kāmesu ādīnavanti** vikkhambhanavasena paṭhamajjhānena kāmesu ādīnavaṃ addasaṃsu, samucchadavasena tatiyamaggena. **Kāmasaṃyojanabandhanānīti** kāmasaṃñojanāni ca kāmabandhanāni ca. **Pāpimayogānīti** pāpimato mārassa yogabhūtāni, bandhanabhūtānīti attho. **Duraccayānīti** duratikkamāni. **Sa-indā devā sapajāpatikāti** indaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sa-indā pajāpatiṃ devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sapajāpatikā. **Sabhāyupaviṭṭhāti** sabhāyaṃ upaviṭṭhā, nisinnāti attho.

Vīrāti sūrā. **Virāgāti** vītarāgā. **Virajaṃ karontāti** virajaṃ anāgāmimaggaṃ karontā uppādentā. **Nāgova sannāni guṇānīti**² kāmasaṃñojanabandhanāni chetvā deve Tāvatiṃse atikkamīsu. **Saṃvegajātassāti** jātasaṃvegassa Sakkassa.

Kāmābhibhūti duvidhānampi kāmānaṃ abhibhū. **Satiyā vihināti** jhānasativirahitā.

Tiṇṇaṃ tesanti tesu tīsu janethu. **Āvasinettha ekoti** tattha hīne kāye ekoyeva āvāsiko jāto. **Sambodhipathānusārinoti** anāgāmimaggānusārino. **Devepi hīlentīti** dve

1. Buddhē sāsane vā (?)

2. Sandānaguṇānīti (Sī) santāni guṇānīti (Syā)

devaloke hīlentā adhokarontā upacārappanāsamādhīhi samāhitattā attano pādapaṃsum devatānaṃ matthake okirantā ākāse uppatitvā gatāti.

Etādisī dhammappakāsānetthāti ettha sāsane evarūpā dhammappakāsānā, yāya¹ sāvaka etehi guṇehi samannāgatā honti. **Na tattha kiṃ kaṅkhati koci sāvako**ti kiṃ tattha tesu sāvakesu koci ekasāvakopi Buddhādīsu vā cātuddisabhāve vā na kaṅkhati “sabbadisāsu asajjamāno agayhamāno viharatī”ti. Idāni Bhagavato vaṇṇaṃ bhaṇanto “nitiṇṇa-oghaṃ vicikicchachinnaṃ, Buddhaṃ namassāma Jinaṃ janindan”ti āha. Tattha **vicikicchachinnanti** chinnavicikicchaṃ. **Janindanti** sabbalokuttamaṃ.

Yaṃ te dhammanti yaṃ tava dhammaṃ. **Ajjhagaṃsu teti** te devaputtā adhigatā. **Kāyaṃ brahmapurohitanti** amhākaṃ passantānaññeva brahmapurohitasarīraṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ tava dhammaṃ jānitvā tesāṃ tiṇṇaṃ janānaṃ te dve visesagū amhākaṃ passantānaṃyeva kāyaṃ brahmapurohitaṃ adhigantvā maggaphalavisesaṃ ajjhagaṃsu, mayampi tassa dhammassa pattiya āgatamhāsi mārisāti. **Āgatamhaseti** sampattamha. **Katāvakāsā Bhagavatā, pañhaṃ pucchemu mārisāti** sace no Bhagavā okāsaṃ karoti, atha Bhagavatā katāvakāsā hutvā pañhaṃ mārisa puccheyyāmāti attho.

Maghamāṇavavattthu

355. **Dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkhoti** cirakālato pabhuti visuddho. Kīvacirakālato? Anuppanne Buddhe Magadharaṭṭhe Macalagāmake Maghamāṇavakālato paṭṭhāya. Tadā kiresa ekadivasaṃ kālasseva vuṭṭhāya gāmamajjhe manussānaṃ gāmakammakaraṇaṭṭhānaṃ gantvā attano ṭhitaṭṭhānaṃ pādanteneva paṃsukacavaraṃ apanetvā ramaṇīyamakāsi, añño āgantvā tattha aṭṭhāsi. So tāvatakeneva satim paṭilabhitvā majjhe gāmassa khalamaṇḍalamattaṃ ṭhānaṃ sodhetvā vālukaṃ okiritvā dārūni āharitvā sītakāle aggim karoti, daharā ca mahallakā ca āgantvā tattha nisīdanti.

Athassa ekadivasam etadahosi “mayam nagaram gantvā rājarājamahāmatṭādayo passāma, imesupi candimasūriyesu ‘Cando nāma devaputto, sūriyo nāma devaputto’ti vadanti, kim nu kho katvā ete etā sampattiyo adhigatā”ti. Tato “nāññam kiñci, puññakammameva katvā”ti cintetvā “mayāpi evamvidhasampattidāyakam puññakammameva kattabban”ti cintesi.

So kālasseva vuṭṭhāya yāgum pivitvā vāsipharasukudālamusalahattho catumahāpatham gantvā musalena pāsāṇe uccāletvā pavaṭṭeti, yānānam akkhapaṭighātārukkhe harati, visamam samam karoti, catumahāpathe sālām karoti, pokkharāṇim khaṇati, setum bandhati, evam divasam kamman katvā atthaṅgate sūriye gharam eti. Tam añño pucchi “bho magha tvaṁ pātova nikkhamitvā sāyam araññato esi, kim kamman karosī”ti. Puññakammam karomi, saggagāmmimaggam sodhemīti. Kimidam bho puññam nāmāti. Tvaṁ na jānāsīti. Āma na jānāmīti. Nagaram gatakāle diṭṭhapubbā te rājarājamahāmatṭādayoti. Āma diṭṭhapubbāti. Puññakammam katvā tehi tam ṭhānam laddham, ahampi evamvidhasampattidāyakam kamman karomi. “Cando nāma devaputto, sūriyo nāma devaputto”ti sutapubbam tayāti. Āma sutapubbanti. Etassa saggassa gamanamaggam aham sodhemīti. Idam pana puññakammam kim taveva vaṭṭati, aññassa na vaṭṭatīti. Na kassacetam vāritanti. Yadi evam sve araññam gamanakāle mayhampi saddam dehīti. Punadivase tam gahetvā gato, evam tasmim gāme tetthimsa manussā taruṇavayā sabbe tasseeva anuvattakā ahesum. Te ekacchandā hutvā puññakammāni karontā vicaranti. Yam disam gacchanti, maggam samam karontā ekadivaseneva karonti, pokkharāṇim khaṇantā, sālām karontā, setum bandhantā ekadivaseneva niṭṭhāpenti.

Atha nesam gāmaabhojako cintesi “aham pubbe etesu suram pivantesu paṇaghātādīni karontesu ca kahāpaṇādivasena ceva daṇḍabalivasena ca dhanam labhāmi, idāni etesam puññakaraṇakālato paṭṭhāya ettako āyo natthi, handa ne rājakule paribhindāmī”ti rājānam upasaṅkamitvā core mahārāja passāmīti. Kuhiṁ tātāti. Mayham gāmeti. Kim corā nāma tātāti. Rājāparādhikā devāti. Kim jātikāti. Gahapatijātikā devāti. Gahapatikā kim karissanti,

tayā jānamānena kasmā mayhaṃ na kathitanti. Bhayena mahārāja na kathemi, idāni mā mayhaṃ dosaṃ kareyyāthāti. Atha rājā “ayaṃ mayhaṃ mahāravaṃ ravaṃ”ti saddahitvā “tena hi gaccha, tvameva ne ānehi”ti balaṃ datvā pesesi. So gantvā divasaṃ araṇṇe kammaṃ katvā sāyamāsaṃ bhuñjitvā gāmamajjhe nisīditvā “sve kiṃ kammaṃ karissāma, kiṃ maggaṃ samaṃ karoma, pokkharapaṇiṃ khaṇāma, setuṃ bandhāmā”ti mantayamāneyeva te parivāretvā “mā phandittha, raṇṇo āṇa”ti bandhitvā pāyāsi. Atha kho nesaṃ itthiyo “sāmikā kira vo ‘rājāparādhikā corā’ti bandhitvā niyyanti”ti sutvā “aticirena kūṭā ete ‘puñṇakammaṃ karomā’ti divase divase araṇṇeva acchanti, sabbakammantā parihīnā, gehe na kiñci vadḍhati, suṭṭhu baddhā suṭṭhu gahitā”ti vadiṃsu.

Gāmahojakopi te netvā raṇṇo dassesi. Rājā anupaparikkhitvāyeva “hatthinā maddāpethā”ti āha. Tesu nīyamānesu Magho itare āha “bho sakkhissatha mama vacanaṃ kātun”ti. Tava vacanaṃ karontāyevamha imaṃ bhayaṃ pattā, evaṃ santepi tava vacanaṃ karoma, bhaṇa bho, kiṃ karomāti. Ettha¹ bho vaṭṭe carantānaṃ nāma nibaddhaṃ etaṃ, kiṃ pana tumhe corāti. Na coramhāti. Imassa lokassa saccakiriya nāma avassayo, tasmā sabbepi “yadi amhe corā, hatthī maddatu, atha na corā, mā maddatū”ti saccakiriyaṃ karoṭhāti. Te tathā akaṃsu. Hatthī upagantumpi na sakkoti, viravanto palāyati, hatthiṃ tuttomaraṅkusehi koṭṭentāpi upanetuṃ na sakkonti. “Hatthiṃ upanetuṃ na sakkomā”ti raṇṇo ārocesuṃ. Tena hi upari kaṭena paṭicchādetvā maddāpethāti. Upari kaṭe dinne diguṇaravaṃ viravanto palāyati.

Rājā sutvā pesuñṇakārakaṃ pakkosāpetvā āha “tāta hatthī maddituṃ na icchatī”ti. Āma deva jeṭṭhakamaṇavo mantaṃ jānāti, mantasseva ayamānubhāvoti. Rājā taṃ pakkosāpetvā “manto kira te atthī”ti pucchi. Natthi deva mayhaṃ manto, saccakiriyaṃ pana mayaṃ karimha “yadi amhe raṇṇo corā, maddatu, atha na corā, mā maddatū”ti, saccakiriyaṃ no esa ānubhāvoti. Kiṃ pana tāta tumhe kammaṃ karoṭhāti. Amhe deva maggaṃ samaṃ karoma, catumahāpathe sālāṃ

1. Etha (Syā)

karoma, pokkharāṇiṃ khaṇāma, setuṃ bandhāma, evarūpāni puññakammāni karontā vicarimhāti.

Ayaṃ tumhe kimatthaṃ piṣuṇesīti. Amhākaṃ pamattakāle idañcidañca labhati, appamattakāle taṃ natthi, etena kāraṇenāti. Tāta ayaṃ hatthī nāma tiracchāno, sopi tumhākaṃ guṇe jānāti. Ahaṃ manusso hutvāpi na jānāmi, tumhākaṃ vasanagāmaṃ tumhākaṃyeva puna aharaṇīyaṃ katvā demi, ayampi hatthī tumhākaṃyeva hotu, pesuññakārakopi tumhākaṃyeva dāso hotu. Ito paṭṭhāya mayhampi puññakammaṃ karoṭhāti dhanāṃ datvā vissajjesi. Te dhanāṃ gahetvā vārena vārena hatthiṃ āruyha gacchantā mantayanti “bho puññakammaṃ nāma anāgatabhavatthāya kariyati, amhākaṃ pana anto-udake pupphitaṃ nīluppalaṃ viya imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Idāni atirekaṃ puññaṃ karissāmā”ti, kiṃ karomāti. Catumahāpathe thāvaram katvā mahājanassa vissamanasālaṃ karoma, itthīhi pana saddhiṃ apattikaṃ katvā karissāma, amhesu hi “corā”ti gahetvā nīyamānesu itthiṇaṃ ekāpi cintāmattakampi akatvā “subaddhā sugahitā”ti uṭṭhahiṃsu, tasmā tāsāṃ pattim na dassāmāti. Te attano gehāni gantvā hatthino tettiṃsapiṇḍaṃ denti, tettiṃsa tiṇamuṭṭhiyo āharanti, taṃ sabbaṃ hatthissa kucchipūraṃ jātaṃ. Te araṇṇaṃ pavisitvā rukkhe chandanti, chinnaṃ chinnaṃ hatthī kaḍḍhitvā sakaṭapathe ṭhapesi, te rukkhe tacchetvā sālāya kammaṃ ārabhiṃsu.

Maghassa gehe Sujātā, Sudhammā, Cittā, Nandāti¹ catasso bhariyāyo ahesuṃ. Sudhammā vaḍḍhakiṃ pucchati “tāta ime sahāyā kālasseva gantvā sāyaṃ enti, kiṃ kammaṃ karontī”ti. Sālaṃ karonti ammāti. Tāta mayhampi sālāya pattim katvā dehīti. “Itthīhi apattikaṃ karomā”ti ete vadantīti. Sā vaḍḍhakissa aṭṭha kahāpaṇe datvā “tāta yena kenaci upāyena mayhaṃ pattikaṃ karohi”ti āha. So “sādhu amma”ti vatvā puretaraṃ vāsipharaṣuṃ gahetvā gāmamajjhe ṭhatvā “kiṃ bho ajja imasmimpi kāle na nikkhamathā”ti uccāsaddaṃ katvā “sabbe maggaṃ āruḷhā”ti ñatvā “gacchatha tāva tumhe, mayhaṃ papañco atthī”ti

1. Sucittā sunandāti (Syā, Ka)

te purato katvā aññaṃ maggaṃ āruya kaṇṇikūpagaṃ rukkhāṃ chinditvā tacchettvā maṭṭhaṃ katvā āharitvā Sudhammāya gehe ṭhapesi “mayā dehīti vuttadivase nīharitvā dadeyyāsi”ti.

Atha niṭṭhite dabbasambhārakamme bhūmikammato paṭṭhāya cayabandhanathambhussāpana saṅghāṭayojana kaṇṇikamañcabandhanesu katesu so vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisīditvā catūhi disāhi gopānasiyo ukkhipitvā “bho ekaṃ pamuṭṭhaṃ atthī”ti āha. Kiṃ bho pamuṭṭhaṃ, sabbameva tvaṃ pamussasīti. Imā bho gopānasiyo kattha patiṭṭhahissantīti. Kaṇṇikā nāma laddhuṃ vaṭṭatīti. Kuhiṃ bho idāni sakkā laddhanti. Kulānaṃ gehe sakkā laddhanti. Āhiṇḍantā pucchathāti. Te antogāmaṃ pavisitvā pucchitvā Sudhammāya gharadvāre “imasmiṃ ghare kaṇṇikā atthī”ti āhaṃsu. Sā “atthī”ti āha. Handa mūlaṃ gaṇhāhīti. Mūlaṃ na gaṇhāmi, sace mama pattim karotha, dassāmīti. Etha bho mātugāmassa pattim na karoma, araññaṃ gantvā rukkhāṃ chindissāmāti nikkhamiṃsu.

Tato vaḍḍhakī “kiṃ na laddhā tāta kaṇṇikā”ti pucchi. Te tamatthaṃ ārocayiṃsu. Vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisinnova ākāsaṃ ulloketvā “bho ajja nakkhattaṃ sundaraṃ, idaṃ aññaṃ samvaccharaṃ atikkamitvā sakkā laddhuṃ, tumhehi ca dukkhena ābhatā dabbasambhārā, te sakalasaṃvaccharena imasmiṃyeva ṭhāne pūtikā bhavissanti. Devaloke nibbattakāle tassāpi ekasmiṃ koṇe sālā hotu, āharatha nan”ti āha. Sāpi yāva te na puna āgacchanti, tāva kaṇṇikāya heṭṭhimatale “ayaṃ sālā **Sudhammā** nāmā”ti akkharāni chindāpetvā ahatena vatthena veṭhetvā ṭhapesi. Kammikā āgantvā “āhara re kaṇṇikaṃ, yaṃ hotu¹ taṃ hotu, tuyhampi pattim karissāmā”ti āhaṃsu. Sā nīharitvā “tātā yāva aṭṭha vā soḷasa vā gopānasiyo na ārohanti, tāva imaṃ vatthaṃ mā nibbeḍhayitthā”ti vatvā adāsi. Te “sādhū”ti sampañcchitvā gahetvā gopānasiyo āropetvāva vatthaṃ nibbeḍhesuṃ.

Eko mahāgāmikamanusso uddhaṃ ullokento akkharāni disvā “kiṃ bho idan”ti akkharaññaṃ manussaṃ pakkosāpetvā dassesi. So

1. Yaṃ hoti (?)

“Sudhammā nāma ayaṃ sālā”ti āha. “Haratha bho, mayaṃ ādito paṭṭhāya sālāṃ katvā nāmamattampi na labhāma, esā ratanamattena kaṇṇikarukkkena sālāṃ attano nāmena kāreti”ti viravanti. Vaḍḍhakī tesāṃ viravantānaṃyeva gopānasiyo pavesetvā¹ āpiṃ datvā sālākammaṃ niṭṭhāpesi.

Sālāṃ tidhā vibhajimṣu, ekasmiṃ koṭṭhāse issarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ akaṃsu, ekasmiṃ duggatānaṃ, ekasmiṃ gilānānaṃ. Tettiṃsa janā tettiṃsa phalakāni paññāpetvā hatthissa saññaṃ adaṃsu “āgantuko āgantvā yassa atthate phalake nisīdati, taṃ gahetvā phalakasāmikasseva gehe patiṭṭhāpehi. Tassa pādaparikkammaṃpiṭṭhiparikkammakhādanīyabhojanīyasayanāni sabbāni phalakasāmikasseva bhāro bhavissatīti. Hatthī āgatāgataṃ gahetvā phalakasāmikassa gehaṃ neti, so tassa taṃ divasaṃ kattabbaṃ karoti.

Maghamāṇavo sālato avidūre ṭhāne koviḷāraruḁkkaṃ ropāpesi, mūle cassa pāsāṇaphalakaṃ atthari. **Nandā** nāmassa bhariyā avidūre pokkharāṇiṃ khaṇāpesi, **cittā** mālāvacche ropāpesi, sabbajetṭhikā pana ādāsaṃ gahetvā attabhāvaṃ maṇḍayamānāva vicarati. Magho taṃ āha “bhadde Sudhammā sālāya pattikā jātā, Nandā pokkharāṇiṃ khaṇāpesi, Cittā mālāvacche ropāpesi. Tava pana puñṇakammaṃ nāma natthi, ekaṃ puñṇaṃ karohi bhadde”ti. Sā “tvaṃ kassa kāraṇā karosi, nanu tayā kataṃ mayhamevā”ti vatvā attabhāvamaṇḍanameva anuyuñjati.

Magho yāvatāyukaṃ ṭhatvā tato cavitvā Tāvatiṃsabhavane Sakko hutvā nibbatti, tepi tettiṃsa gāmikamanussā kālaṃ katvā tettiṃsa devaputtā hutvā tasseva santike nibbattā. Sakkassa Vejyanto nāma pāsādo satta yojanasatāni uggacchi, dhajo tīṇi yojanasatāni uggacchi, koviḷāraruḁkhassa nissandena samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho Pāricchattako nibbatti,

1. Āropetvā (Ka)

pāsāṇaphalakassa nissandena Pāricchattakamūle saṭṭhiyojanikā Paṇḍukambalasilā nibbatti. Sudhammāya kaṇṇikarukkhassa nissandena tiyojanasatikā Sudhammā devasabhā nibbatti. Nandāya pokkharāṇiyā nissandena paññāsajjanā Nandā nāma pokkharāṇī nibbatti. Cittāya mālāvaccavattunissandena saṭṭhiyojanikaṃ Cittalatāvanam nāma uyyānam nibbatti.

Sakko devarājā Sudhammāya devasabhāya yojanike suvaṇṇapallāṅke nisinno tiyojanike setacchatte dhāriyamāne tehi devaputtehi tāhi devakaññāhi aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭṭhi dvīsu devalokesu devatāhi ca parivārīto mahāsampattiṃ olokento tā tisso itthiyo disvā “imā tāva paññāyanti, Sujātā kuhin”ti olokento “ayaṃ mama vacanam akatvā girikandarāya bakasakuṇikā hutvā nibbattā”ti disvā devalokato otaritvā tassā santikaṃ gato. Sā disvāva sañjānitvā adhomukhā jātā. “Bāle idāni kiṃ sīsam na ukkhipasi, tvaṃ mama vacanam akatvā attabhāvameva maṇḍayamānā vītinaṃesi. Sudhammāya ca Nandāya ca Cittāya ca mahāsampatti nibbattā, ehi amhākaṃ sampattiṃ passā”ti devalokaṃ netvā Nandāya pokkharāṇiyā pakkhipitvā pallāṅke nisīdi.

Nāṭakitthiyo “kuhiṃ gatattha mahārājā”ti pucchimsu. So anārocetukāmopi tāhi nippīliyamāno “Sujātāya santikan”ti āha. Kuhiṃ nibbattā mahārājāti. Kandarapādeti. Idāni kuhinti. Nandāpokkharāṇiyam me vissaṭṭhāti. Etha bho amhākaṃ ayyam passāmāti sabbā tattha agamaṃsu. Sā pubbe sabbajēṭṭhikā hutvā tā avamaññittha, idāni tāpi tam disvā “passatha bho amhākaṃ ayyāya mukham kakkāṭakavijjhanasūlasadisaṃ”ti-ādāni vadantiyo keḷiṃ akaṃsu. Sā ativiya aṭṭiyamānā Sakkaṃ devarājānam āha “mahārāja imāni suvaṇṇarajatamaṇivimānāni vā Nandāpokkharāṇī vā mayham kiṃ karissati, jātibhūmiyeva mahārāja sattānam sukhā, maṃ tattheva kandarapāde vissajjehi”ti. Sakko tam tattha vissajjetvā “mama vacanam karissasi”ti āha. Karissāmi mahārājāti. Pañcasīlāni gahetvā akhaṇḍāni katvā rakkha, katipāhena tam etāsam jēṭṭhikaṃ karissāmīti. Sā tathā akāsi.

Sakko katipāhassa accayena “sakkā nu kho sīlaṃ rakkhitun”ti gantvā maccharūpena uttānako hutvā tassā purato udakapiṭṭhe osarati, sā “matamacchako bhavissatī”ti gantvā sīse aggahesi, maccho naṅguṭṭhaṃ cālesi, sā “jīvati maññe”ti udaye vissajjesi. Sakko ākāse ṭhatvā “sādhu sādhu rakkhasi sikkhāpadaṃ, evaṃ taṃ rakkhamānaṃ katipāheneva nāṭakānaṃ jeṭṭhikaṃ karissāmī”ti āha. Tassāpi pañca vassasatāni āyu ahosi. Ekadivasampi udarapūraṃ nālatthaṃ, sukkhitvā parisukkhitaṃ milāyamānāpi sīlaṃ akhaṇḍetvā kālaṃ katvā Bārāṇasīyaṃ kumbhakāragehe nibbatti.

Sakko “kuhiṃ nibbattā”ti olovento disvā “tato idha ānetuṃ na sakkā, jīvitavuttimassā dassāmī”ti suvaṇṇa-eḷālukānaṃ yānakaṃ pūretvā majjhe gāmassa mahallakavesena nisīditvā “eḷālukāni gaṇhathā”ti ukkuṭṭhimakāsi. Samantā gāmaṃvāsikā āgantvā “dehi tātā”ti āhaṃsu. Ahaṃ sīlarakkhakānaṃ demi, tumhe sīlaṃ rakkhathāti. Tāta mayaṃ sīlaṃ nāma kīdisantipi na jānāma, mūlena dehīti. “Sīlarakkhakānaṃyeva dammī”ti āha. “Etha re kosi ayaṃ eḷālukamahallako”ti sabbe nivattiṃsu.

Sā dārikā pucchi “amma tumhe eḷālukatthāya gatā tucchahatthāva āgatā”ti. Kosi amma eḷālukamahallako “ahaṃ sīlarakkhakānaṃ dammī”ti vadati, nūnimassa dārikā sīlaṃ khādītva vattanti¹, mayaṃ sīlameva na jānāmāti. Sā “mayhaṃ ānītaṃ bhavissatī”ti gantvā “eḷālukaṃ tātā dehī”ti āha. Tvaṃ sīlāni rakkhasi ammāti. Āma tātā rakkhāmīti. Idaṃ mayā tuyhameva ābhatanti gehadvāre yānena saddhiṃ ṭhapetvā pakkāmi. Sāpi yāvajīvaṃ sīlaṃ rakkhitvā cavitvā Vepacitti-asurassa dhītā hutvā nibbatti. Sīlanissandena pāsādikā ahosi. So “dhītuṃvivāhamaṅgalaṃ karissāmī”ti Asure sannipātesi.

Sakko “kuhiṃ nibbattā”ti olovento “Asurabhavane nibbattā, ajjassā vivāhamaṅgalaṃ karissanti”ti disvā “idāni yaṃkiñci katvā ānetabbā mayā”ti Asuravaṇṇaṃ nimminivā gantvā Asurānaṃ antare aṭṭhāsi.

1. Rakkhitvā vaṭṭati (Syā)

“Tava sāmikaṃ vadehī”¹ti¹ tassā hatthe pitā pupphadāmaṃ adāsi “yaṃ icchasi, tassūpari khipāhī”ti. Sā oloketi Sakkaṃ disvā pubbasannivāsena sañjātasinehā “ayaṃ me sāmiko”ti tassūpari dāmaṃ khipi. So taṃ bāhāya gahetvā ākāse uppati, tasmim̐ khaṇe Asurā sañjānimsu. Te “gaṇhatha gaṇhatha Jarasakkaṃ, veriko amhākaṃ, na mayaṃ etassa dārikaṃ dassāmā”ti anubandhimsu. Vepacitti pucchi “kenāhaṭā”ti. Jarasakkena mahārājāti. “Avasesesu ayameva seṭṭho, apethā”ti āha. Sakko naṃ netvā adḍhatiyakoṭināṭakānaṃ jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi. Sā Sakkaṃ varaṃ yāci “mahārāja mayhaṃ imasmim̐ devaloke mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā natthi, yattha yattha gacchasi, tattha tattha maṃ gahetvāva gaccha mahārāja”ti. Sakko “sādhū”ti paṭiññaṃ adāsi.

Evam̐ Macalagāmake Maghamāṇavakālato paṭṭhāya visuddhabhāvamassa sampassanto Bhagavā “dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkho”ti āha. **Atthasaññhanti** atthanissitaṃ kāraṇanissitaṃ.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. **Kim saṃyojanā**ti kimbandhanā kena bandhanena baddhā hutvā. **Puthukāyā**ti bahujaṇā. **Averā**ti appaṭighā. **Adaṇḍā**ti āvudhadaṇḍadhadanaḍḍavinimuttā. **Asapattā**ti apaccatthikā. **Abyāpajjāti** vigatadomanassā. **Viharemu averinoti** aho vata kenaci saddhim̐ averino vihareyyāma, katthaci kopam̐ na uppādetvā accharāya gahitakaṃ jaṇghasahassena saddhim̐ paribhuñjeyyāmāti dānaṃ datvā pūjaṃ katvā ca patthayanti. **Iti ca nesaṃ hotīti** evaṃca nesaṃ ayaṃ patthanā hoti. **Atha ca panā**ti evam̐ patthanāya satipi.

Issāmacchariyasaṃyojanāti parasampattikhīyanalakkaṇā issā, attasampattiyā parchi sādharmaṇabhāvassa asahanalakkaṇaṃ macchariyaṃ, issā ca macchariyaṇca saṃyojanaṃ etesanti issāmacchariyasaṃyojanā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana issāmacchariyāni abhidhamme vuttāneva.

1. Sāmikavaraṃ demīti (Syā)

Āvāsamacchariyena panettha yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule aññesaṃ dānādīni karonte disvā “bhinnam vatidaṃ kulaṃ mama”ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṃghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogena paribhuñjitvā yakkho vā peto vā Mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīraṇaṇṇaṇṇaṇṇamacchariyena pana pariyattidhammacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, na paresaṃ vaṇṇaṃ, “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattiṇca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Apica āvāsamacchariyena lohagehe paccati. Kulamacchariyena appalābho hoti. Lābhamacchariyena Gūthaniraye nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammacchariyena Kukkuḷaniraye nibbattati. Idaṃ pana issāmacchariyasaṃyojanaṃ sotāpattimaggena pahīyati. Yāva taṃ nappahīyati, tāva devamanussā averatādīni patthayantāpi verādīhi na parimuccantiyeva.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti etasmim pañhe mayā tumhākaṃ vacanaṃ sutvā kaṅkhā tiṇṇāti vadati, na maggavasena tiṇṇakaṅkhataṃ dīpeti. **Vigatā kathaṃkathā**ti idaṃ kathaṃ, idaṃ kathanti ayampi kathaṃkathā vigatā.

358. **Nidānādīni vuttatthāneva. Piyāppiyānidānanti** piyasattasaṅkhāranidānaṃ macchariyaṃ, appiyasattasaṅkhāranidānā issā. Ubhayaṃ vā ubhayanidānaṃ. Pabbajitassa hi saddhivihārikādayo, gahaṭṭhassa puttādayo hatthi-assādayo vā sattā piyā honti keḷāyitā mamāyitā, muhuttampi te apassanto adhivāsetuṃ na sakkoti. So aññaṃ tādisaṃ piyasattaṃ labhantaṃ disvā issaṃ karoti. “Iminā amhākaṃ kiñci kammaṃ atthi, muhuttaṃ tāva naṃ dethā”ti tameva aññehi yācito “na sakkā dātuṃ, kilamissati vā ukkaṇṭhissati vā”ti-ādīni vatvā macchariyaṃ karoti. Evaṃ tāva ubhayampi piyasattanidānaṃ hoti. Bhikkhussa pana pattacīvaraparikkhārājātaṃ, gahaṭṭhassa vā alaṅkāradī-upakaraṇaṃ piyaṃ hoti manāpaṃ, so

aññassa tādisaṃ uppajjamānaṃ disvā “aho vatassa evarūpaṃ na bhaveyyā”ti issaṃ karoti, yācito vāpi “mayampetaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, na sakkā dātun”ti macchariyaṃ karoti. Evaṃ ubhayampi piyasaṅkhāranidānaṃ hoti. Appiye pana te vuttappakāre satte ca saṅkhāre ca labhitvā sacepissa te amanāpā honti, tathāpi kilesānaṃ viparītavuttitāya “ṭhapetvā maṃ ko añño evarūpassa lābhī”ti issaṃ vā karoti, yācito tāvakālikampi adadamāno macchariyaṃ vā karoti. Evaṃ ubhayampi appiyasattasaṅkhāranidānaṃ hoti.

Chandanidānanti ettha pariyesanachando, paṭilābhachando, paribhogachando, sannidhichando, vissajjanachandoti pañcavidho chando.

Katamo **pariyesanachando**. Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ pariyesati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ pariyesati, dhaṇaṃ pariyesati. Ayaṃ pariyesanachando.

Katamo **paṭilābhachando**. Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paṭilabhati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paṭilabhati, dhaṇaṃ paṭilabhati. Ayaṃ paṭilābhachando.

Katamo **paribhogachando**. Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paribhuñjati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paribhuñjati, dhaṇaṃ paribhuñjati. Ayaṃ paribhogachando.

Katamo **sannidhichando**. Idhekacco atitto chandajāto dhanasannicayaṃ karoti “āpadāsu bhavissatī”ti. Ayaṃ sannidhichando.

Katamo **vissajjanachando**. Idhekacco atitto chandajāto dhaṇaṃ vissajjeti hatthārohaṇaṃ assārohaṇaṃ rathikānaṃ dhanuggahānaṃ “ime maṃ rakkhissanti gopissanti mamāyissanti samparivārayissanti”ti. Ayaṃ vissajjanachando. Ime pañca chandā idha taṇhāmattameva, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ.

Vitakkaniḍānanti ettha “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti¹ evaṃ vutto vinicchayavitakko vitakko nāma. **Vinicchayoti** dve vinicchayā

1. Dī 2. 52 piṭṭhe.

taṇhāvinicchayo ca, diṭṭhivinicchayo ca. Aṭṭhasataṃ gaṇhāvicaritaṃ taṇhāvinicchayo nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo nāmāti evaṃ vuttataṇhāvinicchayavasena hi iṭṭhāniṭṭhapiyāppiyavavatthānaṃ na hoti. Tadeva hi ekaccassa iṭṭhaṃ hoti, ekaccassa aniṭṭhaṃ paccantarājamajjhimadesarājūnaṃ gaṇḍuppadamigamaṃsādīsu viya. Tasmim̐ pana taṇhāvinicchayavinicchite paṭiladdhavatthusmim̐ “ettakaṃ rūpassa bhavissati, ettakaṃ saddassa, ettakaṃ gandhassa, ettakaṃ rasassa, ettakaṃ phoṭṭhabbassa bhavissati, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa bhavissati, ettakaṃ nidahissāmi, ettakaṃ parassa dassāmī”ti vavatthānaṃ vitakkavinicchayena hoti. Tenāha “chando kho Devānaminda vitakkanidāno”ti.

Papañcasaññāsaṅkhānidānoti tayo papañcā taṇhāpapañco, mānapapañco, diṭṭhipapañcoti. Tattha aṭṭhasatataṇhāvicaritaṃ taṇhāpapañco nāma. Navavidho māno mānapapañco nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhipapañco nāma. Tesu idha taṇhāpapañco adhippeto. Kenatṭhena papañco? Mattapamattākārapāpanatṭhena papañco. Tamsampayuttā saññā papañcasaññā. Saṅkhā vuccati koṭṭhāso “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti-ādīsu viya. Iti papañcasaññāsaṅkhānidānoti papañcasaññākoṭṭhāsanidāno vitakkoti attho.

Papañcasaññāsaṅkhānirodhasāruppagāmininti etissā papañcasaññāsaṅkhāya yo nirodho vūpasamo, tassa sārappañceva tattha gāminiñcāti saha vipassanāya maggaṃ pucchati.

Vedanākammaṭṭhānavanṇanā

359. Athassa Bhagavā **somanassaṃpāhanti** tisso vedanā ārabhi. Kim̐ pana Bhagavatā pucchitaṃ kathitaṃ, apucchitaṃ, sānusandhikaṃ, ananusandhikanti. Pucchitameva kathitaṃ, no apucchitaṃ, sānusandhikameva, no ananusandhikaṃ. Devatānañhi rūpato arūpaṃ pākāṭataraṃ, arūpepi vedanā pākāṭatarā. Kasmā? Devatānañhi karajakāyaṃ sukhumaṃ, kammajaṃ balavaṃ, karajakāyassa sukhumattā, kammajassa balavattā ekāhāraṃpi atikkamitvā na tiṭṭhanti,

uṇhapāsāṇe ṭhapitasappipiṇḍi¹ viya vilīyantīti sabbaṃ **Brahmajāle** vuttanayeneva veditabbaṃ. Tasmā Bhagavā Sakkassa tisso vedanā ārabhi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānañca. Rūpapariggaho, arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha Bhagavā yassa rūpaṃ pākaṭaṃ, tassa saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Yassa arūpaṃ pākaṭaṃ, tassa arūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Kathento ca tassa vatthubhūtaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvāva katheti, devānaṃ pana arūpakammaṭṭhānaṃ pākaṭanti arūpakammaṭṭhānavasena vedanā ārabhi.

Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṇṇāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno **phasso** pākaṭo hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā **vedanā** pākaṭā hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā taṃ vijānantaṃ uppajjamānaṃ **viññāṇaṃ** pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā”ti upadhārento “vatthunissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya

1. Ṭhapitasappipiṇḍo (Syā)

vuttaṃ “idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ¹ ettha paṭibaddhaṃ”ti. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmantī nāmarūpamattameva passati. Rūpañcettha rūpakkkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattam hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttamā vā nāmarūpaṃ natthi. So “ime pañcakkhandhā kiṃ hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti passati. Tato “paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārāpuñjamattameva”ti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti sammasanto vicarati, so ajja ajjāti paṭivedham ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evamimesampi tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāsīsena kathesi. Phassavasena hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ etassa na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattiya pākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, tadā sakalaṃ sarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya, ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya “ahosukhaṃ, aho sukhaṃ”ti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, tadā sakalasārīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya, vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya, sukkhatiṇavanappatimhi araṇṇe dāru-ukkākalāpaṃ khipamānaṃ viya “aho dukkhaṃ, aho dukkhaṃ”ti vipplāpayamānameva uppajjati. Iti sukkhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārena viya abhibhūtā². Sā sukkhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭikkhepavasena majjhataṭkārahūtā adukkkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antaraṃ piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palātassa migassa anupadaṃ

1. Nissitaṃ (Syā)

2. Andhakārā avibhūtā (Ka)

gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissati”ti nayato jānāti, evaṃ. Āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, ito āruyha, ito oruyha, majjhe evarīgatoti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhataṭṭhānaṃ adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ Bhagavā paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi.

Na kevalaṇca idheva evaṃ dassesi, **Mahāsatiṭṭhāne, Majjhimanikāyamhi Satipaṭṭhāne, Cūḷatanḥāsāṅkhaye, Mahātanḥāsāṅkhaye, Cūḷavedallasutte, Mahāvedallasutte, Raṭṭhapālasutte, Māgaṇḍīyasutte, Dhātuvibhaṅge, Āneñjasappāye, sakale Vedanāsaṃyutteti** evaṃ anukesu suttantesu paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi Sakkapaṇhe paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Rūpakammaṭṭhānaṃ panetha vedanāya ārammaṇamattakaṃyeva saṅkhittaṃ, tasmā Pāliyaṃ nāruḷhaṃ bhavissati.

360. Arūpakammaṭṭhāne yaṃ tassa pākaṭaṃ vedanāvasena abhinivesamukhaṃ, tameva dassetuṃ **somanassaṃpāhaṃ Devānamindāti-** ādimāha. Tattha **duvidhenāti** dvividhena, dvīhi koṭṭhāsehīti attho. **Evarūpaṃ somanassaṃ na sevitabbanti** evarūpaṃ gehasitasomanassaṃ na sevitabbāṃ. Gehasitasomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha gehasitāni somanassāni. Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato, pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ”ti¹ evaṃ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitaṃ² somanassaṃ.

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Pavattakāmaguṇanissitaṃ (Syā)

Evarūpaṃ somanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitaṃ somanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitaṃ somanassaṃ nāma “tattha katamāni cha nekkhammasitāni somanassāni. Rūpānaṃ tveva aniccatam viditvā vipariṇāma virāgaṇi rodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāma dhammāti evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassaṃ”¹ evaṃ chasu dvāresu itthārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussukkitā me vipassanā”² ti somanassajātassa uppannaṃ somanassaṃ. **Sevitabbanti** idaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakasomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāraṃ** tasmimpi nekkhammasite somanasse yaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānāvasena ca uppannaṃ savitakkaṃ savicāraṃ somanassanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṃ** yaṃ pana dutiyatatiyajjhānāvasena uppannaṃ avitakkaṃ avicāraṃ somanassanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre, te**² **paṇītatareti** etesupi dvīsu yaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, taṃ paṇītataranti attho.

Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Dvinnāṃ arahattaṃ kathitaṃ. Kathaṃ? Eko kira bhikkhu savitakkasavicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā “idaṃ somanassaṃ kiṃ nissitaṃ”¹ ti upadhārento “vatthunissitaṃ”² ti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte paṭiṭṭhāti. Eko avitakka-avicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte paṭiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭhasomanassesupi savitakkasavicārato avitakka-avicāraṃ paṇītataṃ. Savitakkasavicārasomanassavipassanātopi avitakka-avicāravipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicārasomanassaphalasamāpattitopi avitakka-avicārasomanassaphalasamāpattiyeva paṇītatarā. Tenāha Bhagavā “ye avitakke avicāre, te paṇītatare”² ti.

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Se (Sī)

361. **Evarūpaṃ domanassaṃ na sevitabbanti** evarūpaṃ gehasitadomanassaṃ na sevitabbaṃ. Gehasitadomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha gehasitāni domanassāni. Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā apaṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitadomanassaṃ”¹ evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇaṃ nānubhaviṃ, nānubhavissāmi, nānubhavāmīti vitakkayato uppannaṃ kāmagaṇanissitaṃ domanassaṃ.

Evarūpaṃ domanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitadomanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitadomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha nekkhammasitāni domanassāni. Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāma virāgaṇi rodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanāṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanāṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitadomanassaṃ”² evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭhapetvā ussukkāpetumasakkkontassa imampi pakkhaṃ, imampi māsāṃ, imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇitum nāsakkhinti anusocato uppannaṃ domanassaṃ. **Sevitabbanti** idaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakadomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkasavicāraṇti** tasmimpi duvidhe domanasse gehasitadomanassameva savitakkasavicāradomanassaṃ nāma. Nekkhammavasena vipassanāvasena anussativasena paṭhamadutiya-jhānavasena ca uppannadomanassaṃ pana avitakka-avicāradomanassanti veditabbaṃ. Nippariyāyena pana avitakka-avicāradomanassaṃ nāma natthi. Domanassindriyāñhi ekaṃsena akusalañceva savitakkasavicāraṇca, etassa pana bhikkhuno maññanavasena savitakkasavicāraṇti ca avitakka-avicāraṇti ca vuttaṃ.

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Tatrāyaṃ nayo, idha bhikkhu domanassapaccayabhūte savitakkasavicāradhamme avitakka-avicāradhamme ca domanassapaccayā eva uppanne maggaphaladhamme ca aññesaṃ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā “kadā nu kho me savitakkasavicāradomanasse vipassanā paṭṭhapitā bhavissati, kadā avitakka-avicāradomanasse”ti ca “kadā nu kho me savitakkasavicāradomanassaphalasangamāpatti nibbattitā bhavissati, kadā avitakka-avicāradomanassaphalasangamāpatti”ti cintetvā temāsikaṃ, chamāsikaṃ, navamāsikaṃ vā paṭipadaṃ gaṇhāti. Temāsikaṃ gahetvā paṭhamamāse ekaṃ yāmaṃ jaggati, dve yāme niddāya okāsaṃ karoti, majjhime māse dve yāme jaggati, ekaṃ yāmaṃ niddāya okāsaṃ karoti, pacchimamāse caṅkamanisajjāyeva yāpeti. Evañce arahattaṃ pāpuṇāti, iccetam kusalam. No ce pāpuṇāti, visesetvā chamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi dve dve māse vuttanayena paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇitum asakkonto visesetvā navamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi tayo tayo māse tatheva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇitum asakkontassa “na laddham vata me sabrahmacārīhi saddhim visuddhipavāraṇaṃ pavāretun”ti āvajjato domanassaṃ uppajjati, assudhārā pavattanti Gāmantapabbhāravāsīmahāsīvattherassa viya.

Mahāsīvattheravatthu

Thero kira aṭṭhārasa mahāgaṇe vācesi. Tassovāde ṭhatvā tiṃsasahassā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇimsu. Atheke bhikkhu “mayham tāva abbhantare guṇā appamāṇā, kīdisā nu kho me ācariyassa guṇā”ti āvajjanto puthujjanabhāvaṃ passitvā “amhākaṃ ācariyo aññesaṃ avassayo hoti, attano bhavitum na sakkoti, ovādamassa dassāmī”ti ākāseṇa gantvā vihārasamīpe otaritvā divāṭṭhāne nisinnam ācariyaṃ upasaṅkamitvā vattam dassetvā ekamantaṃ nisīdi.

Thero “kiṃ kārāṇā āgatosi piṇḍapātikā”ti āha. Ekaṃ anumodanaṃ gaṇhissāmīti āgatosmi bhanteti. Okāso na bhavissati āvusoti. Vitakkamāḷake ṭhitakāle pucchissāmi bhanteti. Tasmim ṭhāne aññe pucchantīti. Sikkhācāramagge bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Duppaṭṭanivāsanaṭṭhāne, saṅghāṭipārūpanaṭṭhāne, pattanīharaṇaṭṭhāne,

gāme caritvā āsanāsālāyaṃ yāgupītakāle bhanteti. Tattha Aṭṭhakathātherā attano kaṅkhaṃ vinodenti āvusoti. Antogāmato nikkhantakāle pucchissāmi bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti āvusoti. Antarāmagge bhante, bhojanāsālāyaṃ bhattakiccapariyosāne bhante, divāṭṭhāne, pādadhovanakāle, mukhadhovanakāle bhanteti. Tadā aññe pucchantīti. Tato paṭṭhāya yāva aruṇā apare pucchanti āvusoti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanatthaṃ gamanakāle bhanteti. Tadā aññe pucchantīti. Mukhaṃ dhovitvā āgamanakāle bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Senāsanāṃ pavisitvā nisinnakāle bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Bhante nanu mukhaṃ dhovitvā senāsanāṃ pavisitvā tayo cattāro pallaṅke usumaṃ gāhāpetvā yonisomanasikāre kammaṃ karontānaṃ okāsakālena bhavitabbaṃ siyā, maraṇakhaṇampi na labhissatha bhante, phalakasadisattha bhante parassa avassayo hotha attano bhavitum na sakkotha, na me tumhākaṃ anumodanāya atthoti ākāse uppatitvā agamāsi.

Thero “imassa bhikkhuno pariyattiyā kammaṃ natthi, mayhaṃ pana añkusako bhavissāmīti āgato”ti ñatvā “idāni okāso na bhavissati, paccūsakāle gamissāmī”ti pattacīvaraṃ samīpe katvā sabbaṃ divasabhāgaṃ paṭhamayāmamajjhimayāmañca dhammaṃ vācetvā pacchimayāme ekasmiṃ there uddesaṃ gahetvā nikkhante pattacīvaraṃ gahetvā teneva saddhiṃ nikkhanto. Nisinna-antevāsikā ācariyo kenaci papañcena nikkhantoti maññiṃsu. Nikkhanto thero koci deva samānācariyabhikkhūti saññaṃ akāsi.

Thero kira “mādisassa arahattaṃ nāma kim¹, dvīhatīheneva pāpuṇitvā paccāgamissāmī”ti antevāsikānaṃ anārocetvāva āsāḷhīmāsassa juñhapakkhaterasiyā nikkhanto gāmantapabbhāraṃ gantvā caṅkamaṃ āruyha kammaṭṭhānaṃ manasikaronto taṃ divasaṃ arahattaṃ gahetum nāsakkhi. Uposathadivase sampatte “dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti āgato, gahetum pana nāsakkhiṃ. Tayo māse² pana tīṇi divasāni viya yāva mahāpavāraṇā tāva jānissāmī”ti vassaṃ upagantvāpi gahetum nāsakkhi. Pavāraṇādivase cintesi “ahaṃ dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti

1. Arahattaṃ uppādetum nāma kim (Ka)

2. Māsā (Syā)

āgato, temāsenāpi nāsakkhiṃ, sabrahmacārino pana visuddhipavāraṇaṃ pavārentī”ti. Tassevaṃ cintayato assudhārā pavattanti. Tato “na mañce mayhaṃ catūhi iriyāpathehi maggaphalaṃ uppajjissati, arahattaṃ appatvā neva mañce piṭṭhiṃ pasāressāmi, na pāde dhovissāmi”ti mañcaṃ ussāpetvā ṭhapesi. Puna antovassaṃ pattam, arahattaṃ gahetuṃ nāsakkiyeva. Ekūnatimsapavāraṇāsu assudhārā pavattanti. Gāmadārakā therassa pādesu phālitaṭṭhānāni kaṇṭakehi sibbanti, davaṃ karontāpi “ayyassa Mahāsīvatttherassa viya pādā hontū”ti davaṃ karonti.

Thero tiṃsa¹samvacchare Mahāpavāraṇādivase ālambaṇaphalakam nissāya ṭhito “idāni me tiṃsa vassāni samaṇadhammaṃ karontassa, nāsakkhiṃ arahattaṃ pāpuṇitum, addhā me imasmiṃ attabhāve maggo vā phalaṃ vā natthi, na me laddhaṃ sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretuṃ”ti cintesi. Tassevaṃ cintayatova domanassaṃ uppajji, assudhārā pavattanti. Atha avidūraṭṭhāne ekā devadhītā rodamānā aṭṭhāsi. Ko ettha rodasīti. Ahaṃ bhante devadhītāti. Kasmā rodasīti. Rodamānena maggaphalaṃ nibbattitaṃ, tena² ahampi ekaṃ dve maggaphalāni nibbattessāmīti rodāmi bhanteti.

Tato thero “bho Mahāsīvattthera devatāpi tayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, anucchavikaṃ nu kho te etan”ti vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ aggahesi. So “idāni nipajjissāmi”ti senāsanaṃ paṭijaggitvā mañcakaṃ paññāpetvā udakaṭṭhāne udakaṃ paccupaṭṭhapetvā “pāde dhovissāmi”ti sopānaphalake nisīdi.

Antevāsikāpissa “amhākaṃ ācariyassa samaṇadhammaṃ kātuṃ gacchantassa tiṃsa vassāni, sakkhi nu kho visesaṃ nibbattetuṃ, nāsakkhi”ti āvajjayamānā “arahattaṃ patvā pādadhovanatthaṃ nisinno”ti disvā “amhākaṃ ācariyo amhādisesu antevāsikesu tiṭṭhantesu ‘attanāva pāde dhovissati’ti aṭṭhānametaṃ, ahaṃ dhovissāmi ahaṃ dhovissāmi”ti tiṃsasahassānipi ākāseṇa gantvā vanditvā “pāde dhovissāma

1. Tiṃsame (?)

2. Rodanena maggaphale nibbattante (Syā)

bhante”ti āhaṃsu. Āvuso idāni tiṃsa vassāni honti mama pādānaṃ adhotānaṃ, tiṭṭhatha tumhe, ahameva dhovissāmīti.

Sakkopi āvajjanto “mayhaṃ ayyo Mahāsīvatthero arahattaṃ patto tiṃsasahassānaṃ antevāsikānaṃ ‘pāde dhovissāmā’ti āgatānaṃ pāde dhovituṃ na deti. Mādise pana upaṭṭhāke tiṭṭhante ‘mayhaṃ ayyo sayāṃ pāde dhovissatī’ti aṭṭhānametaṃ ahaṃ dhovissāmī”ti sanniṭṭhānaṃ katvā Sujātāya deviyā saddhiṃ bhikkhusaṃghassa santike pāturahosi. So Sujaṃ Asurakaññaṃ purato katvā “apetha bhante mātugāmo”ti okāsaṃ kāretvā therāṃ upasaṅkamitvā vanditvā purato ukkuṭiko nisīditvā “pāde dhovissāmi bhante”ti āha. Kosiya idāni me tiṃsa vassāni pādānaṃ adhotānaṃ, devatānaṃca pakatīyāpi manussasarīragandho nāma jeguccho, yojanasate ṭhitānaṃpi kaṇṭhe āsattakuṇapaṃ viya hoti, ahameva dhovissāmīti. Bhante ayaṃ gandho nāma na paññāyati, tumhākaṃ pana sīlagandho cha devaloke atikkamitvā upari bhavaggaṃ patvā ṭhito. Sīlagandhato añño uttaritaro gandho nāma natthi bhante, tumhākaṃ sīlagandhenamhi āgatoti vāmahatthena gopphakasandhiyaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pādatalaṃ parimajji. Daharakumārasseva pādā ahesuṃ. Sakko pāde dhovitvā vanditvā devalokameva gato.

Evam “na labhāmi sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretuṃ”ti āvajjantassa uppannaṃ domanassaṃ nissāya bhikkhuno maññanavasena vipassanāya ārammaṇampi vipassanāpi maggopi phalampi savitakkasavicāradomanassanti ca avitakkāvicāradomanassanti ca vuttanti veditabbaṃ.

Tattha eko bhikkhu savitakkasavicāradomanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā idaṃ domanassaṃ kiṃ nissitanti upadhārento vatthunissitanti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkāvicāre domanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhinivīṭṭhadomanassesupi savitakkasavicārato avitakka-avicāraṃ pañītataraṃ. Savitakkasavicāradomanassavipassanātopi avitakkāvicāradomanassavipassanā pañītatarā. Savitakkasavicāradomanassaphalasamāpattitopi avitakkāvicāradomanassaphalasamāpattiyeva

paṇītatarā. Tenāha Bhagavā “ye avitakka-avicāre te paṇītatare”ti.

362. **Evarūpā upekkhā na sevittabbā**ti evarūpā gehasita-upekkhā na sevittabbā. Gehasita-upekkhā nāma “tattha katamā cha gehasita-upekkhā. Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassa anodhi Jinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī”ti¹ evaṃ chasu dvāresu itthārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍike nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmagaṇanissitā upekkhā na sevittabbā.

Evarūpā upekkhā sevittabbāti evarūpā nekkhammasitā upekkhā sevittabbā. Nekkhammasitā upekkhā nāma “tattha katamā cha nekkhammasitā upekkhā. Rūpānamtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāma virāgaṇi rodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammā’ti evametam yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī”ti¹ evaṃ chasu dvāresu itthāniṭṭha-ārammaṇe āpāthagate itthe arajjantassa anitthe adussantassa asamapekkhanena asammuyhantassa uppannā vipassanā ñāṇasampayuttā upekkhā. Apica vedanāsabhāgā tatramajjhāttupekkhāpi ettha upekkhāva. Tasmā **sevittabbā**ti yaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhama dutiya tatiyacatutthajjhānavasena ca uppajjanaka-upekkhā sevittabbā nāma.

Ettha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāraṇti** tāyapi nekkhammasita-upekkhāya yaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhamajjhānavasena ca uppannaṃ savitakkasavicāraṃ upekkhanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṇti** yaṃ pana dutiyajjhānādivasena uppannaṃ avitakkāvicāraṃ upekkhanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre te paṇītatareti** etāsu dvīsu yā avitakka-avicārā, sā paṇītatarāti attho. Iminā kiṃ kathitaṃ

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

hoti? Dvinnam arahattam kathitam. Eko hi bhikkhu savitakkasavicāra-upekkhāya vipassanam paṭṭhapetvā ayaṃ upekkhā kiṃ nissitāti upadhārento vatthunissitāti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte paṭiṭṭhāti. Eko avitakkāvicārāya upekkhāya vipassanam paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte paṭiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭha-upekkhāsopi savitakkasavicārato avitakkāvicārā paṇītatarā. Savitakkasavicāra-upekkhāvipassanātopi avitakkāvicārā-upekkhāvipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicāra-upekkhāphalasangāhikātopi avitakkāvicārā-upekkhāphalasangāhikā paṇītatarā. Tenāha Bhagavā “ye avitakke avicāre te paṇītatare”ti.

363. Evaṃ paṭipanno kho Devānaminda bhikkhu

papañcasaññāsāṅkhānirodhasāruppagāminim paṭipadam paṭipanno hotīti Bhagavā arahattanikūṭena desanam niṭṭhapesi. Sakko pana sotāpattiphalam patto. Buddhānañhi ajjhāsaya hīno na hoti, ukkaṭṭhova hoti. Ekassapi bahūnampi dhammam desentā arahatteneva kūṭam gaṇhanti. Sattā pana attano anurūpe upanissaye ṭhitā keci sotāpannā honti, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahanto. Rājā viya hi Bhagavā, rājakumārā viya veneyyā. Yathā hi rājā bhojanakāle attano pamāṇena piṇḍam uddharitvā rājakumārānam upaneti, te tato attano mukhappamāṇeneva kabalām karonti, evam Bhagavā attajjhāsayānurūpāya desanāya arahatteneva kūṭam gaṇhāti. Veneyyā attano upanissayappamāṇena tato sotāpattiphalamattam vā sakadāgāmī-anāgāmī-arahattaphalameva vā gaṇhanti. Sakko pana sotāpanno jāto. Sotāpanno ca hutvā Bhagavato puratoyeva cavitvā taruṇasakko hutvā nibbatti, devatānañhi cavamānānam attabhāvassa gatāgataṭṭhānam nāma na paññāyati, dīpasikhāgamanam viya hoti. Tasmā sesadevatā na jānimsu. Sakko pana sayam cutattā Bhagavā ca appaṭihataññattā dveva janā jānimsu. Atha Sakko cintesi “mayham hi Bhagavatā tisu ṭhānesu nibbattitaphalameva kathitam, ayaṃ pana maggo vā phalam vā sakuṇikāya viya uppatitvā gahetum na sakkā, āgamanīyapubbabhāgaṭṭhānāyāssa bhavitabbam. Handhāham upari khīṇāsavassa pubbabhāgaṭṭhānāyāssa bhavitabbam”ti.

Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā

364. Tato taṃ pucchanto **kathaṃ paṭipanno pana mārisāti**-ādimāha.
 Tattha **pātimokkhasaṃvarāyāti** uttamajeṭṭhakasīlasaṃvarāya.
Kāyasamācārampīti-ādi sevitabbakāyasamācārādivasena
 pātimokkhasaṃvaradassanattamaṃ vuttaṃ. Sīlakathā ca nāmesā
 kammaṭṭhavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā hoti.

Tattha kammaṭṭhavasena kathentena asevitabbakāyasamācāro tāva
 pāṇātipāta-adinnādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kathentena
 kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena kathetabbo.
 Sevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇihi ceva kāyadvāre
 paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo. Asevitabbavacīsamācāro
 musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena
 ca kathetabbo. Sevitabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇihi ceva
 vacīdvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanāyeva. Sā
 kāyavacīsamācāragahaṇena gahitāpi samānā yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ
 nāma etasmiṃ yeva dvāradvaye uppajjati, na ākāse. Tasmā
 ājīvaṭṭhamakasīladassanattamaṃ visuṃ vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā
 anariyapariyesanāya kathetabbā. Sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya.
 Vuttañhetam—

Dvemā bhikkhave pariyesanā anariyā ca pariyesanā, ariyā ca
 pariyesanā. Katamā ca bhikkhave anariyā pariyesanā. Idha bhikkhave
 ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati, attanā
 jarādhammo, byādhidhammo, maraṇadhammo, sokadhammo,
 saṃkilesadhammo¹ samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave jātidhammaṃ vadetha. Puttabhāriyaṃ bhikkhave
 jātidhammaṃ, dāsīdāsaṃ jātidhammaṃ, ajeḷakaṃ jātidhammaṃ,
 kukkuṭasūkaraṃ jātidhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ jātidhammaṃ,
 jātarūparajataṃ jātidhammaṃ,

1. Saṃkilesikadhammo (Ka)

jātidhammā hete bhikkhave upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito
ajjhāpanno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave jarādhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ bhikkhave
jarādhammaṃ -pa- jarādhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave byādhidhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ
bhikkhave byādhidhammaṃ, dāsīdāsaṃ byādhidhammaṃ, ajeḷakaṃ,
kukkuṭasūkaraṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ byādhidhammaṃ,
byādhidhammā hete bhikkhave upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito
ajjhāpanno attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva
pariyesati.

Kiñca bhikkhave maraṇadhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ
bhikkhave maraṇadhammaṃ -pa- maraṇadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave sokadhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ -pa-
sokadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave saṃkilesadhammaṃ vadetha -pa- jātarūparajataṃ
saṃkilesadhammaṃ. Saṃkilesadhammā hete bhikkhave upadhayo,
etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā saṃkilesadhammo samāno
saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati. Ayaṃ bhikkhave anariyā
pariyesanā¹.

Apica kuhanādivasena pañcavidhā agocaravasena chabbidhā
vejjakammādivasena ekavīsakivīdhā, evaṃ pavattā sabbāpi anesānā
anariyapariyesanāyevāti veditabbā.

Katamā ca bhikkhave ariyā pariyesanā. Idha bhikkhave ekacco
attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ
anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā jarādhhammo,
byādhī, maraṇa, soka, saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme
ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, ayaṃ ariyā pariyesanāti¹.

Apica pañca kuhanādīni cha agocare ekavīsatividhañca anesanaṃ vajjetvā bhikkhācariyāya dhammena samena pariyesanāpi ariyapariyesanāyevāti veditabbā.

Ettha ca yo yo “na sevitabbo”ti vutto, so so pubbabhāge pāṇātipātādīnaṃ sambhārapariyesanāpayogakaraṇagamanakālato paṭṭhāya na sevitabbova. Itaro ādito paṭṭhāya sevitabbo, asakkontena cittampi uppādetabbaṃ. Apica saṃghabhedādīnaṃ atthāya parakkamantānaṃ Devadattādīnaṃ viya kāyasamācāro na sevitabbo, divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamanādivasena pavatto Dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya kāyasamācāro sevitabbo. Dhanuggahapesanādivasena vācaṃ bhindantānaṃ Devadattādīnaṃ viya vacīsamācāro na sevitabbo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇakittanādivasena pavatto Dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya vacīsamācāro sevitabbo. Anariyapariyesanaṃ pariyesantānaṃ Devadattādīnaṃ viya pariyesanā na sevitabbā, ariyapariyesanameva pariyesantānaṃ Dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya pariyesanā sevitabbā.

Evaṃ paṭipanno khoti evaṃ asevitabbaṃ kāyavacīsamācāraṃ pariyesanañca pahāya sevitabbānaṃ pāripūriyā paṭipanno Devānaminda bhikkhu pātimokkhasaṃvarāya uttamajeṭṭhakasīlasaṃvaratthāya paṭipanno nāma hotīti Bhagavā khīṇāsavassa āgamanīyapubbabhāgapaṭipadaṃ kathesi.

Indriyasaṃvaravaṇṇanā

365. Dutiyapucchāyaṃ **indriyasaṃvarāyā**ti indriyānaṃ pidhānāya, guttadvāratāya saṃvutadvāratāyāti attho. Vissajjane panassa **cakkhuviññeyyaṃ rūpampī**ti-ādi sevitabbarūpādivasena indriyasaṃvaradassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **evaṃ vutteti** heṭṭhā somanassādipaṇhāvissajjanānaṃ sutattā imināpi evarūpena bhavitabbanti sañjātaṭṭhāno Bhagavatā evaṃ vutte Sakko

1. Ma 1. 218 piṭṭhe.

Devānamindo Bhagavantam etadavoca, etaṃ **imassa kho ahaṃ bhanteti-** ādikaṃ vacanaṃ avoca. Bhagavāpissa okāsaṃ datvā tuṇhī ahoṣi.

Kathetukāropi hi yo atthaṃ sampādetuṃ na sakkoti, atthaṃ sampādetuṃ sakkonto vā na kathetukāmo hoti, na tassa Bhagavā okāsaṃ karoti. Ayaṃ pana yasmā kathetukāmo ceva, sakkoti ca atthaṃ sampādetuṃ, tenassa Bhagavā okāsamakāsi.

Tattha **evarūpaṃ na sevitabbanti**-ādīsu ayaṃ saṅkhepo—yaṃ rūpaṃ passato rāgādayo uppajjanti, taṃ na sevitabbaṃ na daṭṭhabbaṃ na oloketabbanti attho. Yaṃ pana passato asubhasaññā vā saṇṭhāti, pasādo vā uppajjati, aniccasaññāpaṭilābho vā hoti, taṃ sevitabbaṃ.

Yaṃ cittakkharaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti, evarūpo saddo na sevitabbo. Yaṃ pana atthanissitaṃ dhammanissitaṃ kumbhadāsīgītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā saṇṭhāti, evarūpo saddo sevitabbo.

Yaṃ gandhaṃ ghāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo gandho na sevitabbo. Yaṃ pana gandhaṃ ghāyato asubhasaññāpāṭilābho hoti, evarūpo gandho sevitabbo.

Yaṃ rasaṃ sāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo raso na sevitabbo. Yaṃ pana rasaṃ sāyato āhāre paṭikūlasaññā ceva uppajjati, sāyitapaccayā ca kāyabalaṃ nissāya ariyabhūmiṃ okkamituṃ sakkoti, Mahāsīvattherabhāgineyyasīvasāmaṇerassa viya paribhuñjantasessa kilesakkhaya vā hoti, evarūpo raso sevitabbo.

Yaṃ phoṭṭhabbaṃ phusato rāgādayo uppajjanti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ na sevitabbaṃ. Yaṃ pana phusato Sāriputtattherādīnaṃ viya āsavakkhaya ceva, vīriyaṇca supaggahitaṃ, pacchimā ca janatā diṭṭhānugatiṃ āpādanena anuggahitā hoti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ sevitabbaṃ. Sāriputtatthero kira tiṃsa vassāni mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Tathā Mahāmoggallānatthero. Mahākassapatthero vīsavassasataṃ mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Anuruddhatthero paññāsa vassāni¹. Bhaddiyatthero tiṃsa vassāni. Soṇatthero

1. Pañcapaññāsa vassāni (Syā)

aṭṭhārasa vassāni. Raṭṭhapālattothero dvādasa. Ānandatthero pannarasa. Rāhulatthero dvādasa. Bākulatthero asīti vassāni. Nālakatthero yāvapariniḃḃānā mañce piṭṭhiṃ na pasāresīti.

Ye manoviññeyya dhamme samannāharantassa rāgādayo uppajjanti, “aho vata yaṃ paresaṃ paravittūpakaraṇaṃ taṃ mamassā”ti-ādinā nayena vā abhiijhādīni āpāthamāgacchanti, evarūpā dhammā na sevitabbā. “Sabbe sattā averā hontū”ti evaṃ mettādivasena, ye vā pana tiṇṇaṃ therānaṃ dhammā, evarūpā sevitabbā. Tayo kira therā vassūpanāyikadivase kāmavitakkādayo akusalavitakkā na vitakketabbāti katikaṃ akaṃsu. Atha pavāraṇadivase saṃghatthero saṃghanavakaṃ pucchi “āvuso imasmiṃ temāse kittake ṭhāne cittassa dhāvituṃ dinnan”ti. Na bhante pariveṇaparicchedato bahi dhāvituṃ adāsinti. Dutiyaṃ pucchi “tava āvuso”ti. Nivāsagehato bhante bahi dhāvituṃ na adāsinti. Atha dvepi therānaṃ pucchimsu “tumhākaṃ pana bhante”ti. Niyakajjhatakkhandhapañcakato āvuso bahi dhāvituṃ na adāsinti. Tumhehi bhante dukkaraṃ katanti. Evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo.

366. **Ekantavādā**ti ekoyeva anto vādassa etesaṃ, na dvedhā gatavādāti¹ **ekantavādā**, ekaṃyeva vadantīti pucchati. **Ekanta sīlā**ti ekācārā. **Ekantachandā**ti ekaladdhikā. **Ekanta-ajjhosaṇā**ti ekantapariyosānā.

Anekadhātu nānādhātu kho Devānaminda lokoti Devānaminda ayaṃ loko anakajjhāsayo nānajjhāsayo. Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti. Ekasmiṃ ṭhātukāme eko sayitukāmo hoti. Dve sattā anakajjhāsaya nāma dullabhā. Tasmiṃ anakadhātunānādhātusmiṃ loka yaṃ yadeva dhātuṃ yaṃ yadeva ajjhāsayaṃ sattā abhinivisanti gaṇhanti, taṃ tadeva. **Thāmasā parāmāsā**ti thāmena ca parāmāsena ca. **Abhinivissa voharantī**ti suṭṭhu gaṇhitvā voharanti, kathenti dīpenti kittenti. **Idameva saccaṃ moghamaññanti** idaṃ amhākameva vacanaṃ saccaṃ, aññesaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ niratthakanti.

1. Na dvevādāti (Syā)

Accantaniṭṭhāti anto vuccati vināso, antaṃ atītā niṭṭhā etesanti accantaniṭṭhā. Yā etesaṃ niṭṭhā, yo paramassāso nibbānaṃ, taṃ sabbesaṃ vināsātikkantaṃ niccanti vuccati. **Yogakkhemoti** nibbānasseva nāmaṃ, accanto yogakkhemo etesanti **accantayogakkhemī**. Setṭhaṭṭhena brahmaṃ ariyamaggaṃ carantīti **brahmacārī**. Accantatthāya¹ brahmacārī **accantabrahmacārī**. **Pariyosānantipi** nibbānassa nāmaṃ, accantaṃ pariyosānaṃ etesanti **accantapariyosānā**.

Taṇhāsaṅkhayavimuttāti taṇhāsaṅkhayoti maggopi nibbānampi. Maggo taṇhaṃ saṅkhiṇāti vināsetīti taṇhāsaṅkhayo. Nibbānaṃ yasmā taṃ āgamma taṇhā saṅkhiyati vinassati, tasmā taṇhāsaṅkhayo. taṇhāsaṅkhayena maggena vimuttā, taṇhāsaṅkhaye vā nibbāne vimuttā adhimuttāti **taṇhāsaṅkhayavimuttā**.

Ettāvata ca Bhagavatā cuddasapi mahāpaṇhā byākatā honti. Cuddasa mahāpaṇhā nāma issāmacchariyaṃ eko paṇho, piyāppiyaṃ eko, chando eko, vitakko eko, papaṇco eko, somanassaṃ eko, domanassaṃ eko, upekkhā eko, kāyasamācāro eko, vacīsamācāro eko, pariyesanā eko, indriyaṃvaro eko, anekadhātu eko, accantaniṭṭhā ekoti.

367. **Ejāti** calanaṭṭhena taṇhā vuccati. Sā pīlanaṭṭhena **rogo**, anto padussanaṭṭhena **gaṇḍo**, anuppaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ**. **Tasmā ayaṃ purisoti** yasmā ejā attanā katakammānurūpena purisaṃ tattha tattha abhinibbattatthāya kaḍḍhati, tasmā ayaṃ puriso tesāṃ tesāṃ bhavānaṃ vasena uccāvacāṃ āpajjati. Brahmaloce ucco hoti, devaloce avaco. Devaloce ucco, manussaloce avaco. Manussaloce ucco, apāye avaco. **Yesāhaṃ bhanteti** yesaṃ ahaṃ bhante. Sandhivasena panettha “yesāhan”ti hoti. **Yathāsutaṃ yathāpariyattanti** yathā mayā suto ceva uggahito ca, evaṃ. **Dhammaṃ desemi**ti sattavatapadaṃ dhammaṃ desemi. **Na cāhaṃ tesanti** ahaṃ pana tesāṃ sāvako

1. Accantatāya (Syā), accantaṃ (?) Sattaṅguttaraṭṭhakathāyaṃ chaṭṭhavagge passitabbaṃ.

na sampajjāmi. **Ahaṃ kho pana bhanteti**-ādinā attano sotāpannabhāvaṃ jānāpeti.

Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā

368. **Vedapaṭilābhantituṭṭhipaṭilābhaṃ. Devāsurasaṅgāmoti** devānañca asurānañca saṅgāmo. **Samupabyūḷhoti** samāpanno nalāṭena nalāṭaṃ paharaṇākārappatto viya. Etesaṃ kira kadāci mahāsamuddapiṭṭhe saṅgāmo hoti, tattha pana chedanavijjhanādīhi aññamaññaṃ ghāto nāma natthi, dārumeṇḍakayuddhaṃ viya jayaparājayamattameva hoti. Kadāci devā jinanti, kadāci asurā. Tattha yasmiṃ saṅgāme devā puna apaccāgamanāya asure jinimsu. Taṃ sandhāya **tasmiṃ kho pana bhanteti**-ādimāha. **Ubhayametanti** ubhayaṃ etaṃ, duvidhampi ojaṃ ettha devaloke devāyeva paribhuñjissantīti evamassa āvajjantassa balavapītisomanassaṃ uppajji. **Sadaṇḍāvacaroti** sadaṇḍāvacarako, daṇḍaggahaṇena satthaggaṇaṇa saddhiṃ ahosi, na nikkhattadaṇḍasatthoti dasseti. **Ekantanibbidāyāti** ekanteneva vaṭṭe nibbindanattāyāti sabbaṃ Mahāgovindasutte guttameva.

369. **Pavedesīti** kathesi dīpesi. **Idhevāti** imasmiṃyeva okāse. **Devabhūtassa me satoti** devassa me sato. **Punarāyu ca me laddhoti** puna aññena kammavipākena me jīvitaṃ laddhanti, iminā attano cutabhāvañceva upapannabhāvañca āvikaroti.

Diviyā kāyāti dibbā attabhāvā. **Āyuraṃ hitvā amānusanti** dibbaṃ āyuraṃ jahitvā. **Amūḷho gabbhameśāmiti** niyatagatikattā amūḷho hutvā. **Yattha me ramatī manoti** yattha me mano ramissati, tattheva khattiyakulādīsu gabbhaṃ upagacchissāmīti sattakkhattuṃ deve ca mānuse cāti imamattamaṃ dīpeti.

Ñāyena viharissāmīti manussesu upapannopi mātaraṃ jīvitaṃ voropanaḍīnaṃ abhabbattā ñāyena kāraṇena samena viharissāmīti attho.

Sambodhi ce bhavissatīti idaṃ sakadāgāmimaggaṃ sandhāya vadati,
sace sakadāgāmī bhavissāmīti dīpeti. **Aññātā viharissāmīti** aññātā
ājānitukāmo hutvā viharissāmi. **Sveva anto bhavissatīti** so eva me
manussaloke anto bhavissatīti.

Puna devo bhavissāmi, devalokasmim uttamoti puna devalokasmim
uttamo Sakko Devānamindo bhavissāmīti vadati.

Antime vattamānamhīti antime bhava vattamāne. **So nivāso bhavissatīti**
ye te āyunā ca paññāya ca Akaniṭṭhā jeṭṭhakā sabbadevehi paṇītatarā devā,
avasāne me so nivāso bhavissati. Ayaṃ kira tato Sakkattabhāvato cuto
tasmim attabhāve anāgāmimaggassa paṭiladdhattā uddhamso
Akaniṭṭhagāmī hutvā Avihādīsu nibbattanto avasāne Akaniṭṭhe nibbattissati.
Taṃ sandhāya evamāha. Esa kira Avihesu kappasahassaṃ vasissati,
Atappesu dve kappasahassāni, Sudassesu cttāri kappasahassāni, Sudassīsu
aṭṭha, Akaniṭṭhesu soḷasāti ekatiṃsa kappasahassāni brahma-āyuraṃ
anubhavissati. Sakko devarājā Anāthapiṇḍiko gahapati Visākhā mahā-
upāsikāti tayopi hi ime ekappamāṇa-āyukā eva, vaṭṭābhīratasattā nāma etehi
sadisā sukhabhāgino nāma natthi.

370. **Apariyositasāṅkappoti** aniṭṭhitamanoratho. **Yassu maññāmi**
samaṇeti ye ca samaṇe pavivittavihārinoti maññāmi.

Ārāḍhanāti sampādanā. **Virāḍhanāti** asampādanā. **Na sampāyantīti**
sampādetvā kathetuṃ na sakkonti.

Ādiccabandhunanti ādiccopi Gotamagotto, Bhagavāpi Gotamagotto,
tasmā evamāha. **Yaṃ karomasīti** yaṃ pubbe brahmuno namakkāraṃ
karoma. **Samaṃ devehīti** devehi saddhim, ito paṭṭhāya idāni amhākaṃ
brahmuno namakkārakaraṇaṃ natthīti dasseti. **Sāmaṃ karomāti**
namakkāraṃ karoma.

371. **Parāmasitvā**ti tuṭṭhacitto sahāyaṃ hatthena hatthamhi paharanto viya pathaviṃ paharitvā, sakkebhāvatthāya vā paharitvā “yathā tvaṃ niccalo, evamaham Bhagavatī”ti¹. **Ajjhiṭṭhapañhā**ti ajjhesitapañhā patthitapañhā². Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sakkapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Bhavāmīti (Syā)

2. Puṭṭhapañhā (Syā)

9. Mahāsatipaṭṭhānasutta

Uddesavāra kathāvaṇṇanā

373. **Evam me sutanti** Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ.

Tatrāyamaṃpubbapadavaṇṇanā—**ekāyano ayaṃ bhikkhave maggoti** kasmā Bhagavā idaṃ suttaṃ abhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthātāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ paṭiggahetum samatthā honti. Tena nesaṃ Bhagavā imaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthataṃ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkipitvā idaṃ gambhīratthaṃ Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkipiyeyya, suvaṇṇamañjūsāṃ vā pana labhitvā sattaratanāni pakkipiyeyya, evaṃ Bhagavā Kururaṭṭhavāsipariśaraṃ labhitvā gambhīradesanaṃ desesi. Tenevettha aññānipi gambhīratthāni imasmiṃ Dīghanikāye **Mahānidānaṃ** Majjhimanikāye **Satipaṭṭhānaṃ**, **Sāropamaṃ**, **Rukkhopamaṃ**, **Raṭṭhapālaṃ**, **Māgaṇḍiyaṃ**, **Āneñjasappāyanti** aññānipi suttāni desesi.

Apica tasmiṃ janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraṇaparijānāpi satipaṭṭhānapaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsopi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthi “amma tvaṃ katarāṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasikarosi”ti pucchitā “na kiñci”ti vadati, taṃ garahanti “dhiratthu tava jīvitāṃ, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā”ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi”ti ovaditvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti. Yā pana “ahaṃ asukasatipaṭṭhānaṃ nāma manasikaromi”ti vadati, tassā “sādhu sādhu”ti sādhuḥkārāṃ katvā “tava jīvitāṃ sujīvitāṃ, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya Sammāsambuddho uppanno”ti-ādīhi paśaṃsanti. Na kevalañcettaṃ manussajātikāva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi.

Tatridaṃ vatthu—eko kira naṭako suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu. Buddharakkhitotissa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasam purato nisinnam disvā mahātherī āha “Buddharakkhitā”ti. Kiṃ ayyeti. Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti. Natthi ayyeti. Āvuso pabbajitānaṃ santike vasantena nāma vissatṭha-attabhāvena bhavitum na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasam pātova toraṇagge nisīditvā bālātapaṃ tapamānaṃ eko sakuṇo¹ nakhapañjarena aggahesi. So “kira kirī”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye Buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitaṃ therī āha “Buddharakkhita sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesī”ti. Na ayye aññaṃ kiñci cintesiṃ, aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjaṃ gahetvā gacchati, katarasmim ṭhāne vippakirissatīti evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhu sādhu Buddharakkhita anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā. Tasmā nesaṃ Bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṃ suttaṃ abhāsī.

Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi

Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisasāṅkamoti—

Bahūni nāmāni. Svāyamidha ayananāmena vutto, tasmā **ekāyano ayaṃ bhikkhave maggoti** ettha ekamaggo ayaṃ bhikkhave maggo na dvidhā pathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano,

1. Ekā sakuṇagghī (Syā)

saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa ayano ekāyano. **Ekassā**ti seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho ca Bhagavā, tasmā Bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepe Bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi¹. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayanoti ekāyano, imasmiṃ yeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti². Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Apica ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā Sahampati—

Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggam pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tarīmsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghanti³.

Keci pana “na pāraṃ diguṇaṃ yanti”ti gāthāyena yasmā ekavāraṃ nibbānaṃ gacchati, tasmā “ekāyano”ti vadanti, taṃ na yujjati. Imassa hi atthassa sakiṃ ayanoti iminā byañjanaena bhavitabbaṃ. Yadi pana ekaṃ ayanamassa ekā gati pavattīti evaṃ atthaṃ yojetvā vucceyya, byañjanaṃ yujjeyya, attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kóyādicatu-ārammaṇappavatto hi pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idhādhippeto, na lokuttaro, so ca anekavārampi ayati, anekañcassa ayanam hoti.

Pubbepi ca imasmiṃ pade mahātherānaṃ sākacchā ahosiyeva. Tipiṭakacūḷanāgatthero pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti āha. Ācariyo panassa Tipiṭakacūḷasumatthero missakamaggoti āha. Pubbabhāgo bhanteti. Missako āvusoti. Ācariye pana punappunaṃ bhaṇante

1. Ma 3. 59 piṭṭhe.

2. Dī 2. 125 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 162 piṭṭhe.

appaṭibāhitvā tuṇhī ahosi. Pañhaṃ avinicchinitvāva uṭṭhahimsu.
 Athācariyatthero nahānaḷṭṭhakam gacchanto “mayā missakamaggo kathito,
 Cūḷanāgo pubbabhāgamaggoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo”ti
 suttantaṃ ādito paṭṭhāya parivattento “yo hi koci bhikkhave ime cattāro
 satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni”ti imasmiṃ ṭhāne sallakkhesi.
 Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto
 missakamaggo na labbhati. Cūḷanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova
 labbhatīti nātvā aṭṭhamiyaṃ dhammasavane saṅghuṭṭhe agamāsi.

Porāṇakattherā kira piyadhammasavanā honti, saddaṃ sutvāva “ahaṃ
 paṭhamam, ahaṃ paṭhaman”ti ekappahāreneva osaranti. Tasmiṃca divase
 Cūḷanāgattherassa vāro, tena dhammāsane nisīditvā bījanim gahetvā
 pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṃ ṭhitassa etadahosi “raho
 nisīditvā na vakkhāmi”ti. Porāṇakattherā hi anusūyakā honti. Na attano
 rucimeva ucchubhāraṃ viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva
 gaṇhanti, akāraṇaṃ vissajjenti. Tasmā thero “āvuso Cūḷanāgā”ti āha. So
 ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā “kim bhante”ti āha. Āvuso
 Cūḷanāga mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto
 pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggova labbhatīti. Thero cintesi “amhākaṃ ācariyo
 sabbapariyattiko Tepiṭako sutabuddho, evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṃ
 pañho āluḷeti, anāgate mama bhātikā imaṃ pañhaṃ āluḷessantīti suttaṃ
 gahetvā imaṃ pañhaṃ niccalaṃ karissāmi”ti Paṭisambhidāmagгато
 “ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo.

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā.

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṃca cakkhumā.

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā.

Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṃ.

Etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathā”ti—

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti rāgādīhi malehi abhiijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito satasahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ upari ekasmiṃyeva kappe nibbatte Taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaranāmake Buddhē ādiṃ katvā Sakyamunipariyosānā aneke Sammāsambuddhā anekasatā Paccekabuddhā gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvakā cāti ime sattā sabbe cittamalaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṅkilesavodānapaññattiyeva natthi. Tathā hi

Rūpena saṅkiliṭṭhena, saṅkilissanti māṇavā.

Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaraṃ Mahesinā.

Citena saṅkiliṭṭhena, saṅkilissanti māṇavā.

Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ Mahesinā.

Yathāha “cittasaṅkilesā bhikkhave sattā saṅkilissanti, cittavodānā visujjhanti”ti. Tañca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha “sattānaṃ visuddhiyā”ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho, ayañhi maggo bhāvito **Santatimahāmattā**dīnaṃ viya sokasamatikkamāya **Paṭācārā**dīnaṃ viya paridevasamatikkamāya samvattati. Tenāha “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti. Kiñcāpi hi Santatimahāmatto

Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te māhu kiñcanaṃ.

Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasīti¹—

Imaṃ gāthaṃ sutvāva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto. Paṭācārā

Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā.

Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatāti²—

1. Khu 1. 425 piṭṭhe.

2. Khu 1. 54 piṭṭhe.

Imaṃ gāthaṃ hutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnāṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa, Sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Tatrāyaṃ atthadīpanā—Sāvatthiyaṃ kira **Tisso** nāma kuṭumpikaputto cattālīsa hiraññaakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu bhariyā “gacchatha, naṃ jīvītā voropethā”ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha “kasmā āgatattha upāsakā”ti. Taṃ jīvītā voropessāmāti. Pāṭibhogaṃ me upāsakā gahetvā ajjekarattim jīvitaṃ dethāti. Ko te samaṇa imasmiṃ ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti. Thero mahantaṃ pāsānaṃ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggim katvā nippajjiṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi—

Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ.

Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ.

Sampatte aruṇuggamhi, arahattapāpuṇinti.

Aparepi **tiṃsa bhikkhū** Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavihāre vassaṃ upagantvā “āvuso tiyāmarattim samaṇadhammova kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabban”ti vatvā viharimṃsu. Tesāṃ samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantaṇaṃ eko byaggho, āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci “maṃ byaggho gaṇhī”ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase “itare

āvuso kuhin”ti pucchitvā ñatvā ca “idāni gahitena gahitomhīti vattabban”ti vatvā viharimsu. Atha aññatarāṃ daharabhikkhūṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So “byaggho bhante”ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhimsu. Byaggho bhikkhūnaṃ agatim chinnataṭṭhānamārūya taṃ bhikkhūṃ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khāditum ārabhi. Itarepi “idāni sappurisa amhehi kattabbaṃ natthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī”ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhīyā khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi—

Silavā vatasampanno, paññavā susamāhito.

Muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.

Pañjarasmiṃ gahetvāna, silāya uparī kato.

Kāmaṃ khādatu maṃ byaggho, aṭṭhiyā ca nhārusa ca.

Kilese khepayissāmi, phusissāmi vimuttiyanti.

Aparopi Pītamallatthero¹ nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākāṃ gahetvā Tambapaṇṇidīpaṃ āgamma rājānaṃ passitvā rañña katānuggaho ekadivasaṃ kilañjakāpaṇasāladvārena² gacchanto “rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti na tumhākavākyāṃ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”ti. So tamyeva ākusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇā katvā tiṃsa bhikkhū gahetvā gabalavāliya-aṅgaṇaṃ³ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattiṃ eko migaluddako migoti maññaṃano pahari. Satti vinivijjhivā gatā, so taṃ sattiṃ harāpetvā paharaṇamukhāni tiṇavaṭṭhiyā pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā

1. Pītimallatthero (Syā)

2. Kilañjakāsanadvārena (Syā)

3. Gavaparapāliyaṃ aṅgaṇaṃ (Syā)

saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitassaddena āgatānaṃ
bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi—

Bhāsitaṃ Buddhasēṭṭhassa, sabbalokaggavādino.

Na tumhākamidaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.

Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino.

Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukhoti.

Evam tāva ayaṃ maggo Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya
saṃvattati.

Sakko pana Devānamindo attano pañcavidhapubbanimittaṃ disvā
maraṇabhayasantaṃjito domanassajāto Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ
pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ
sotāpattiphale paṭiṭṭhāsi. Sā cassa upapatti puna pākatikāva ahosi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivuto saggasampattiṃ
anubhoti. Tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā
niraye uppannā. So “kiṃ imā cirāyanti”ti upadhārento tesaṃ niraye
nibbattanabhāvaṃ ñatvā “kittakaṃ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto
attano āyuparikkhayaṃ veditvā cavitvā tattheva niraye nippattanabhāvaṃ
disvā bhūto ativiya domanassajāto hutvā “imaṃ me domanassaṃ Satthā
vinayissati, na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā Bhagavantaṃ
upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi—

Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano.

Anuppannesu kicchesu¹, atho uppatitesu ca.

Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchitoti².

Tato naṃ Bhagavā āha—

Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā.

Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi paṇinanti².

1. Kiccesu (Syā, Ka)

2. Saṃ 1. 52 piṭṭhe.

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhim sotāpatti-phale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā devalokameva agamāsīti. Evaṃ ayaṃ maggo bhāvito Sakkādīnaṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattatīti veditabbo.

Ñāyassa adhigamāyāti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha “ñāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyaṃ** taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyaṃ, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṃ sādheti. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyaṃ”ti.

Tattha kiñcāpi “sattānaṃ visuddhiyā”ti vutte sokasamatikkamādinī¹ atthato siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsana-yuttikovidā aññesaṃ na pākaṭāni, na ca Bhagavā paṭhamāṃ sāsana-yuttikovidāṃ janāṃ katvā pacchā dhammaṃ deseti. Tena teneva pana suttena taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyaṇamaggo sādheti, taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassento “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti-ādimāha. Yasmā vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyaṇamaggena saṃvattati, sā sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti. Sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamaṇa, dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo ñāyassādhigamaṇa, ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyaṃ. Tasmā imampi kamaṃ dassento “sattānaṃ visuddhiyā”ti vatvā “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti-ādimāha.

Apica vaṇṇabhaṇaṇametāṃ ekāyaṇamaggassa. Yatheva hi Bhagavā “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi yadidaṃ chachakkānī”ti² chachakkadesanāya aṭṭhahi paḍehi vaṇṇaṃ abhāsī, yathā ca ariyavaṃsadesanāya “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇāpubbā

1. Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti (Syā)

2. Ma 3. 327 piṭṭhe.

na saṅkīyanti na saṅkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”¹ti¹ navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ imassāpi ekāyanamaggassa sattānaṃ visuddhiyāti-ādīhi sattahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Kasmāti ce, tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajanatthaṃ. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū “ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhiṃ nāyaṃ nibbānanti tayo visese āvahaṭi”ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajanatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi. Kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yathā hi sataśaṣṭhaṣṭhanikapaṇḍukambalavāṇijena kambalaṃ gaṇhathāti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavāḷakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalātveva vuccanti. Yādā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye nappahonti, tepi dassanakāmā honti, evameva “ekāyano bhikkhave ayaṃ maggo”ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyyānikamaggāpi maggātveva vuccanti. “Sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādimhi pana vutte “ayaṃ kira maggo cattāro upaddave hanati, tayo visese āvahaṭi”ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissantīti vaṇṇaṃ bhāsanto “sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādimāha. Yathā ca sataśaṣṭhaṣṭhanikapaṇḍukambalavāṇijūpamā, evaṃ rattajambunadasuvaṇṇa udakappasādaka maṇiratana suvisuddha muttaratana pavāḷā divāṇijūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparichedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparichedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunaṃ yavītivattatāpi, satipi.

“Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo”ti-ādīsu¹ hi satigocarō satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ no sati, sati pana upaṭṭhānañceva sati cā”ti-ādīsupi². Tassattho—patiṭṭhāti asminti **paṭṭhānaṃ**. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsītum arahatī”ti³ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikātā satta sambojjhaṅge paripūrenti”ti-ādīsū pana satiyeva “satipaṭṭhānan”ti vuccati. Tassattho—paṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pattharitvā pavattatīti attho. Satiyeva satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidhādhippetāṃ.

Yadi evaṃ kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedenā hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttañhetarā “maggoti kenatṭhena maggo, nibbānagamaṇaṭṭhena. Nibbānatthikehi maggaṇīyaṭṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsū ārammaṇesu kiccaṃ sādhayamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, “mārasenappamaddanaṃ vo bhikkhave maggaṃ desessāmi, taṃ suṇātha. Katamo ca bhikkhave mārasenappamaddano maggo. Yadidaṃ satta bojjhaṅgā”ti-ādīsū⁵ viya. Yathā mārasenappamaddanoti ca, satta bojjhaṅgāti ca atthato ekaṃ, byañjanaṃ evettha

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

4. Aṃ 3. 287 piṭṭhe.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 88 piṭṭhe.

nānaṃ. Evaṃ “ekāyanagaggo”ti ca “cattāro satipaṭṭhānā”ti ca atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ, tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanāṃ. Ārammaṇabhedena satibahuttā bahuvacanāṃ veditabbāṃ.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anunā anadhikāti. Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ visuddhimaggo. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā anunā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādībhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā anunā anadhikāti veditabbā. Na kevalaṅ vipallāsappahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthaṅca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnavārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato. Pacchimato. Uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbāṃ. Nagaraṃ

viya hi nibbānamahānagaram, dvāram viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo,
pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā
pācīnadvārena nagameva pavisanti, evam kāyānupassanāmukhena
āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanam bhāvetvā
kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam nibbānameva
osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇāya disāya uṭṭhānakam
bhaṇḍam gahetvā dakkhiṇadvārena nagameva pavisanti, evam
vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanam
bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam
nibbānameva osaranti. Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimadisāya
uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pacchimadvārena nagameva pavisanti, evam
cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanam bhāvetvā
cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam nibbānameva
osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam
gahetvā uttaradvārena nagameva pavisanti, evam
dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanam
bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam
nibbānameva osaranti. Evam saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca
ekameva satipaṭṭhānam ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatā pucchā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane.
Bhikkhaveti dhammapaṭiggāhaka-puggalālapanametam. **Bhikkhū**ti
paṭipattisampādaka-puggalanidassanametam. Aññepi ca devamanussā
paṭipattim sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā
bhikkhubhāvadassanato ca “bhikkhū”ti āha. Bhagavato hi anusāsanim
sampaṭicchantesu bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā
bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā “bhikkhū”ti āha. Tasmim gahite pana sesā
gahitāva honti rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imam
paṭipattim paṭipajjati, so bhikkhu nāma hotīti paṭipattiyā
bhikkhubhāvadassanatopi “bhikkhū”ti āha. Paṭipannako hi devo vā hotu
manusso vā, bhikkhūti saṅkhyam gacchatiyeva. Yathāha—

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
 Santo danto niyato brahmacārī.
 Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
 So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”¹.

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. Āyoti uppattideso. Tatthāyaṃ vacanattho. Āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāye anupassanasīlo kāyaṃ vā anupassamāno. Kāyeti ca vatvāpi puna kāyānupassīti dutiyakāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanattamaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī, yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhanupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
 Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”^{ti}.

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ, ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo—ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassīti vuttaṃ hoti. Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabbhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukha-attasubhabbhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ parato “idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā -pa-. So satova assasati”¹ti-ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ cammakāyaṃ maṃsakāyaṃ rudhirakāyaṃ nhārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhimiñjakāyaṃ”¹ti paṭisambhidāyaṃ¹ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho veditabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo.

Apica “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”¹ti-ādinā¹ anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādināṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato. Dukkhatō anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātāpetīti¹ ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajāññaśāṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha “satiṅca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti². Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ “ātāpi sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyatiyeva. Tasmā pañcapi upādānakkhandhā lokoti Vibhaṅge vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenetam vuttaṃ. Yaṃ panāha “tattha katamo loko. Sveva kāyo loko”ti, ayamevettha attho. Tasmim loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāggahaṇena kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Ātappatīti (Syā)

2. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ¹ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepassabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtañca anapanayanto yogasamattho hotīti.

Aparo nayo “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ, “viharatī”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ, “ātāpī”ti-ādīsu pana ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṇa sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññaṇa vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanābalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vibhaṅge pana **anupassīti** tattha katamā anupassanā. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno² samannāgato, tena vuccati anupassīti. **Viharatīti** iriyati pavattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatīti. **Ātāpīti** tattha katamaṃ ātāpaṃ. Yo cetāsiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmo, idaṃ vuccati ātāpaṃ. Iminā ātāpena upeto hoti -pa- samannāgato, tena vuccati ātāpīti. **Sampajānoti** tattha katamaṃ sampajaññaṇaṃ. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati sampajaññaṇaṃ. Iminā sampajaññaṇa upeto hoti -pa- samannāgato, tena vuccati sampajānoti. **Satimāti** tattha katamā sati. Yā sati anussati -pa-

1. Asubhadukkhabhāvādīnaṃ (Syā)

2. Upapanno samupapanno (Syā)

sammāsati, ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti -pa-samannāgato, tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko. Sveva kāyo loko. Pañcapi upādānakkhandhā loko, ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā. Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandirāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ. Yaṃ cetasaṃ asātaṃ cetasaṃ dukkhaṃ cetosamphassaṃ asātā dukkhā vedanā, idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayaṃca abhijjhā, idaṃca domanassaṃ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikātā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassaṃ”ti¹.

Evametesāṃ padānaṃ attho vutto. Tena saha ayaṃ Aṭṭhakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ veditabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatiṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Idāni vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharati -pa- vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha **vedanāsu vedanānupassī**ti evamādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī. Citte cittānupassī. Dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesāṃ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā tā anupassanto “vedanāsu vedanānupassī”ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathaṃca vedanā anupassitabbāti. Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

1. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.

Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.

Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”¹.

Sabbā eva cetā “dukkhā”tipi anupassitabbā. Vuttañhetāṃ “yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmi”². Sukhadukkhatoṇi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā t̥hitisukhā vipariṇāmadukkhā”³ sabbāṃ vitthāretabbāṃ. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesāṃ niddesavāreyeva pākaṭaṃ bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādi-anupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbāṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesāṃ vuttanayameva. Kāmañcetha yassa kāyasāṅkhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādīsipi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hoti, tenevassa tattha pahānadassanattampi etaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā ānāpānāpabbavaṇṇanā

374. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakāraṇo thūlakilañjasaṇhakilañjacāṅkoṭaka peḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveṇuṃ labhivā catudhā bhindivā tato ekekaṃ veṇukhaṇḍaṃ gaheṭvā phāleṭvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, evameva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ sattukāmo ekameva sammāsatiṃ “cattāro satipaṭṭhānā.

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

Katame cattāro. Idha bhikkhave bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”ti-ādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajanto “kathaṇca bhikkhave”ti-ādinā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathaṇcā**ti-ādi vitthāretukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—bhikkhave kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti. Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha bhikkhave bhikkhūti** bhikkhave imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam “idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹. Tena vuttaṃ “imasmiṃ sāsane bhikkhū”ti.

Araññagato vā rukkhamaḷagato vā suññāgāragato vāti idamassa satipaṭṭhānabhāvanānūrūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṃ cittaṃ kammaṭṭhānavīthiṃ otarituṃ na icchatī, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam khīraṃ pivitvā vadḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṃ vā rukkhamaḷaṃ vā suññāgāraṃ vā pavisitvā tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇa—

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha.
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe dalhaṇ”ti.

Evamassetam senāsanam bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ “idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanan”ti.

Apica yasmā idam kāyānupassanāya muddhabhūtaṃ
sabbabuddhapaccekabuddhasāvakānaṃ
visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ
ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahatthi-assādisaddasamākulaṃ
gāmantaṃ apariccajivā na sukaraṃ sampādetum, saddakaṇḍakattā jhānassa.
Agāmake pana araṇṇe sukaraṃ yogāvacarena idam kammaṭṭhānaṃ
pariggahetvā ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva jhānaṃ pādakaṃ
katvā saṅkhāre sammāsivā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇitum, tasmāssa
anurūpasenāsanam dassento Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo
nagarabhūmiṃ passivā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti
upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati,
evameva yogāvacarassa anurūpasenāsanam upaparikkhitvā “ettha
kammaṭṭhānamanuyuñjītabban”ti upadisati, tato tattha
kammaṭṭhānamanuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte
“Sammāsambuddho vata so Bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayaṃ pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araṇṇe
tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyivā
vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayaṃ araṇṇādīsu
kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge ceva
cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇā—

“Yathāpi dīpiko nāma, nilīyivā gaṇhatī mige.
Tathevāyaṃ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
Araṇṇam pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman”ti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇāsenāsanam dassento
Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha. Ito paraṃ imasmiṃ ānāpānapabbe yaṃ
vattabbaṃ siyā, taṃ Visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi bhikkhave
dakkho bhamakāro vāti** idañhi upamāmatameva **iti ajjhattaṃ vā kāyeti**
idam appanāmatameva ca tattha anāgataṃ, sesaṃ āgatameva.

Yaṃ pana anāgataṃ, tattha **dakkhoti** cheko. **Dīghaṃ vā añchantoti** mahantānaṃ bherīpokkharādīnaṃ likhanakāle hatthe ca pāde ca pasāretvā dīghaṃ kaḍḍhanto. **Rassaṃ vā añchantoti** khuddakānaṃ dantasūcivekodīnaṃ likhanakāle mandamandaṃ rassaṃ kaḍḍhanto. **Evameva khoti** evaṃ ayampi bhikkhu addhānavasena ittaravasena ca pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti -pa- passasissāmīti sikkhatīti. Tassevaṃ sikkhato assāsapassāsanimitte cattāri jhānāni uppajjanti, so jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā.

Tattha assāsapassāsakammito “ime assāsapassāsā kiṃ nissitā, vatthunissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇce”ti evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti. Tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmantī. Evaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaṭṭicasamuppādaṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetāṃ, añño satto vā puggalo vā natthī”ti vitīṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi “imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthunissitāni, vatthu nāma karajakāyo, jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpaṃ”ti nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaccayākāraṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamatta mevetāṃ, añño satto vā puggalo vā natthī”ti vitīṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhanto anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idamekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paṇṇakammaṭṭhānaṃ aṭṭhapetvā aparāparaṃ sañcaraṇakālo kathito. Ekasmim kāle pana idaṃ ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārassa bhastañca gaggaranāliñca tājjañca vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ sañcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyañca nāsapuṭaṃ cittañca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ sañcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto “samudayadhammānupassī vā kāyasmim viharatī”ti vuccati.

Vayadhammānupassī vāti yathā bhaṭṭāya apanītāya gaggaranāliya bhinnāya taje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye bhinne nāsapuṭe viddhaste citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsānirোধoti evaṃ passanto “vayadhammānupassī vā kāyasmim viharatī”ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā panassāti** kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payo janaparicchedavavatthāpanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yā sā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññadatthāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṃ uttaruttari ñāṇapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatīti** taṇhānissayadiṭṭhinissayānaṃ vasena anissitova viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatīti** lokasmim kiñci rūpaṃ vā -pa- viññāṇaṃ vā “ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā”ti na gaṇhāti. **Evampīti** upari atthaṃ upādāya sampiṇḍanattho pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkītvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbāṃ niṭṭhitam.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha kāmaṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā “gacchāmā”ti jānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na pajahati, attasaññaṃ¹ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko gacchati, kassa gamanaṃ, kiṃ kārāṇā gacchatī”ti evaṃ sampajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Ṭhānādisupi eseva nayo.

Tattha ko gacchatīti na koci satto vā puggalo vā gacchati. Kassa gamananti na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṃ. Kiṃ kārāṇā gacchatīti cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti—“gacchāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamananti vuccati. Ṭhānādisupi eseva nayo.

Tatrāpi hi “tiṭṭhāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo ṭhānanti vuccati. “Nisīdāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa samīñjanaṃ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. “Sayāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṃ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti “satto gacchati, satto tiṭṭhatī”ti vuccati, atthato pana koci gacchanto vā ṭhito vā natthi. Yathā pana “sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantam vā ṭhitaṃ vā atthi, cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente “sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti

1. Sattasaññaṃ (Syā, Ka)

vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena sakataṃ viya kāyo, goṇā viya cittajavātā, sārathi viya cittaṃ. “Gacchāmi tiṭṭhāmī”ti citte uppanne vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti, tato “satto gacchati, satto tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmī”ti vohāramattaṃ hoti. Tenāha—

“Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanam.

Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayam.

Yantaṃ suttavaseneva¹, cittasuttavasenidaṃ.

Payuttaṃ kāyayantampi, yāti ṭhāti nisīdati.

Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye.

Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje”ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayavaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa “gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānāti”ti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātīti sabbasaṅgāhikavacanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yena yena vā ākārenassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṃ gacchatīti pajānāti. Ṭhānanisajjasayanākārena ṭhitaṃ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati.

Samudayadhammānupassī vāti ādisu pana avijjāsamudayā rūpasamudayoti-ādinā nayena pañcahākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha “samudayadhammānupassī vā”ti-ādi vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassāti**-ādi vuttasadisameva.

1. Yantasuttavaseneva (Ṭikā)

Idhāpi catu-iriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catu-iriyāpathapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbhaṃ niṭṭhitam.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusampajaññavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **abhikkanteti**-ādīni **sāmaññaphale** vaṇṇitāni. **Iti ajjhataṃ vāti** evaṃ catusampajaññapariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi **samudayavayadhammānupassīti**-ādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesam vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbhaṃ niṭṭhitam.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Evaṃ catusampajaññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **inameva kāyanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge Kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṃ.

Ubhatomukhāti heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā.
Nānāvihitassāti nānāvidhassa.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ—ubhatomukhā putoli¹ viya hi cātumahābhūṭiko kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṃ viya kesādayo dvattimsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacaro, tassa taṃ putoliṃ muñcitvā paccavekkhato nānāvidhadhaññaṃ pākāṭakālo viya yogino dvattimsākārassa vibhūtakālo veditabbo. **Iti ajjhataṃ vāti** evaṃ kesādiapariggaṇhanena attano vā keye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṃhi idha dvattimsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajtvā idāni dhātumanasikāravasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tatthāyaṃ opammasaṃsandanaṃ saddhiṃ atthavaṇṇanā—yathā koci² goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhivā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṃ, yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu -pa- vāyodhātū”ti evaṃ paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti—yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharantassāpi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassāpi vadhentassāpi vadhitaṃ mataṃ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bilaso³ na vibhajati. Vibhajtvā nisinnassa panassa gāvītisaññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati. Nāssa

1. Mūtoḷi (Majjhimanikāyaṭīkāyaṃ)

2. Eko (Ka)

3. Bilaso (Syā, Tīkāyaṃ ca)

evaṃ hoti “ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ haranti”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime maṃsaṃ haranti”cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassapi pabbajitassāpi tāva deva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imeva kāyaṃ yathāṭṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato paṇassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha Bhagavā “imeva kāyaṃ yathāṭṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati ‘atthi imasmim kāye pathaviḍhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti. Seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātako vā -pa- vāyodhātū”ti. Goghātako viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catu-iriyāpatho, bilaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Kammatṭhānakathā pana Visuddhimagge vittharītā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ catudhātupariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṇhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **seyyathāpi passeyyāti** yathā passeyya. **Sarīranti** matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍitanti** susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Kammārabhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti uddhumātakaṃ. Vinīlaṃ

vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva vipubbakaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ nāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? **Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃmanatītoti**. Idaṃ vuttaṃ hoti—āyu, usmā, viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhmo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃ pūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃ uddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃmanatīto** evaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkantoti. **Iti ajjhattaṃ vāti** evaṃ uddhumātādipariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsa-oṭṭhamāṃsa-akkhikūṭādiṇi luñcivā luñcivā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohitanti** sāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimaṃsalohitamakkhanti** maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ “nimaṃsalohitamakkhitaṃ”ti. **Aññenāti** aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikanti** catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vippakiṇṇaṃ. **Pādaṭṭhikādisupi** eseva nayo.

Terovassikānīti atikkantaṃvaccharāni. **Pūtīnīti** abbhokāse ṭhitāni vātātapavutṭhisamphassena terovassikāneva pūtīti honti, antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānīti** cuṇṇaṃ cuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā. **Iti ajjhattaṃ vāti** evaṃ khajjamānādipariggaṇhanena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana thatvā navasivathikā samodhānetabbā. Ekāhamataṃ vāti hi ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, kākehi vā khajjamānanti-ādikā ekā, aṭṭhikasāṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhanti ekā, apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, aṭṭhikāni apagatasambandhānīti-ādikā ekā, aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānīti ekā, puñjakitāni terovassikānīti ekā, pūtīni cuṇṇakajātānīti ekāti.

Evam kho bhikkhaviti idaṃ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇaṃ ariyamaggo maggasaccaṃ. Evam catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Ettāvatā ca ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti. Tattha ānāpānapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammaṭṭhānāni, sivathikānaṃ pana ādinavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammaṭṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Evam Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṇca bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha **sukhaṃ vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “ahaṃ sukhaṃ vedayāmi”ti pajānātīti attho. Tattha

kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanam sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vedayatīti na koci satto vā puggalo vā vedayati. Kassa vedanāti na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃkāraṇā vedanāti vatthu-ārammaṇāva panassa vedanā, tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati taṃ pana vedanāya pavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmiti pajānāti”ti veditabbo Cittalapabbate aññataratthero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati, tameko daharo āha “kataraṃ vo bhante ṭhānaṃ rujjati”ti. Āvuso pāṭiyekkaṃ rujjanaṭṭhānaṃ nāma natthi, vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetum vaṭṭati no bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsanaṃ bhante seyyoti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesum. Thero daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso ettakā adhivāsanaṃ”ti. Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamataṃ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ -pa- nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānāti. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento yasmā phassavasena cittavasena vā kathiyamānaṃ pākaṭaṃ na hoti, andhakāraṃ viya khāyati, vedanānaṃ pana uppattipākaṭatāya vedanāvasena pākaṭaṃ hoti, tasmā Sakkapañhe viya idhāpi vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ kathesi. Tattha

“duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañcā”ti-
ādi kathāmaggo **Sakkapañhe** vuttanayeneva veditabbo.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo,
sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātīti sukhavedanākkhaṇe dukkhavedanāya
abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃyeva vedayāmī”ti
pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhavedanā, tassa idāni abhāvato
imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā
adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetaṃ
Bhagavatā—

“Yasmiṃ Aggivessana samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva
tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ
vedanaṃ vedeti, sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ
Aggivessana samaye dukkhaṃ -pa- adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti,
neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ
vedeti, adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti.
Sukhāpi kho Aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā
khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi
kho -pa-. Adukkhamasukhāpi kho Aggivessana vedanā aniccā -pa-
nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ Aggivessana sutavā ariyasāvako
sukhāyapi vedayāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati,
adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā
vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimuttamī’ti ñāṇaṃ hoti, ‘khīṇā jāti, vusitaṃ
brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī”ti¹.

Sāmisam vā sukhanti-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma

pañcakāmaguṇāmisasannissitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā
sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha
gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha
nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha
gehasita-upekkhavedanā. **Nirāmisā**

adukkhamasukhā nāma cha nekkhammasita-upekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo **Sakkapañhe** vuttoyeva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sukhavedanādipariggaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** ettha pana avijjāsamudayā vedanāsamudayoti-ādīhi pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṃ samudayañca vayañca passanto “samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā vedanāsu, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati”ti veditabbo. Ito paraṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayameva. Kevalaṃhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādīsamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ kathetvā idāni soḷasaṭṭhena cittānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha **sarāganti** aṭṭhavidhalobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadehi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhadomanassasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva, uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānīpi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnaṇīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Saṃkhittanti** thinamiddhānupatitaṃ. Etaṃhi saṅkuṭṭacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ, etaṃhi pasaṭṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ,

anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhitaṃ** yassa appanāsamādhī upacārasamādhī vā atthi. **Asamāhitaṃ** ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimuttaṃ** tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttaṃ** ubhayavimuttivirahitaṃ. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sarāgādipariggaṇhanaṃ yasmim yasmim khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati.

Samudayavayadhammānupassīti ettha pana avijjāsamudayā viññāṇasamudayoti evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṃhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ padayojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādīsamevāti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṇca bhikkhave**ti-ādimāha. Apica Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṃ kathetuṃ “kathaṇca bhikkhave”ti-ādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova. Idāni saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ “kathaṇca bhikkhave”ti-ādimāha.

Tattha **santanti** abhiñhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti** asamudācāravasena vā pahīnattā vā asaṃvijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Taṇca pajānāti**ti taṇca kāraṇaṃ pajānāti. Iti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. **Subhanimittaṃ** nāma subhampi subhanimittaṃ, subhāramaṇampi subhanimittaṃ.

Ayonisomanasikāro nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā, dukkhe sukhanti vā, anattani attāti vā, asubhe subhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave subhanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”¹.

Asubhanimutte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti.

Asubhanimittaṃ nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā, dukkhe dukkhanti vā, anattani anattāti vā, asubhe asubhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmecchando pahīyati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave asubhanimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya uppannassa vā kāmacchandassa pahānāyā”².

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvārataḥ bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati bhāventassāpi indriyesu pihitadvārassāpi catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojanamattaññunopi. Teneva vuttaṃ—

Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhunoti³.

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāya pahīyati, tena vuttaṃ “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”⁴. Imehi pana chahi dhammehi pahīnakāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

1. Saṃ 3. 90 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

3. Khu 2. 343 piṭṭhe.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittam, paṭighārammaṇampi paṭighanimittam. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkaṇova. Tam tasmim nimitte bahulam pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave paṭighanimittam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tattha **mettā**ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. **Cetovimuttī**ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇova. Tam tattha bahulam pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā”ti².

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odissaka-anodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettā uggāṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso-anodhisoppharaṇavasena mettā bhāventassāpi. “Tvaṁ etassa kuddho kiṁ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṁ sakkhissasi, nanu tvaṁ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanam nāma vītaccitaṅgāratatta-ayasalākagūthādīni gahetvā param paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kiṁ karissati, kiṁ te sīlādīni vināsetuṁ sakkhissati, esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakam viya paṭivātam khittarajomuttāhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī”ti evam attano ca parassa ca kammassakataṁ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṁ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Thānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe.

“cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Arati-ādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Tandī** nāma kāyālasīyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavinamanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattaṁ** nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādīsu ayonisomanasikāraṁ bahulaṁ pavattayato thinamiddhaṁ uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattaṁ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṁ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṁ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataraṁ. **Parakkamadhātu** nāma paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanato tatopi balavataraṁ. Imasmiṁ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṁ bahulaṁ pavattayato thinamiddhaṁ pahīyati. Tenāha “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti².

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṁvattanti atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthaka tatravattaka alaṁsāṭaka kākamāsaka bhuttavamitakabhojanaṁ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṁ karoto thinamiddhaṁ mahāhatthī viya ottharantaṁ āgacchati, catupañca-ālopa-okāsaṁ pana ṭhapetvā pānīyaṁ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṁ na hotīti evaṁ atibhojane nimittaṁ gaṇhantassāpi thinamiddhaṁ pahīyati. Yasmiṁ iriyāpathe thinamiddhaṁ okkamati, tato aññaṁ parivattentassāpi, rattim candālokaḍḍipāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṁ manasikarontassāpi,

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddham pahīyati. Thānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam attato. Tattha ayonisomanasikāram bahulam pavattayato uddhaccakukkuccam uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti.

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhussaccenapi hi ekaṁ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye Pāḷivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyam ciṇṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, Upālitttherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati, thānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkuccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāthānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāthānīyā dhammā** nāma punappunam vicikicchāya

kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave vicikicchāṭṭhānīyā dhammā, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti.

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti, tenāha “atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāyāti¹.

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhussacenapi hi ekaṃ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi panīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta asubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttāyeva² nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṇhi idha

1. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

2. Vuttanayena (Ka)

nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā
nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ
tādisamevāti.

Nīvaraṇapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Evaṃ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni
pañcakkhandhavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **pañcasu
upādānakkhandhesūti** upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa
paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo,
vitthārato pana Khandhakathā Visuddhimagge vuttā.

Iti rūpanti idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthīti
sabhāvato rūpaṃ pajānāti. Vedanādīsipi eseṇa nayo. Ayamettha saṅkhepo,
vitthārena pana rūpādāni Visuddhimagge Khandhakathāyameva vuttāni. **Iti
rūpassa samudayo**ti evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa
samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** evaṃ avijjānirodhādivasena
pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo. Vedanādīsipi eseṇa nayo. Ayamettha
saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge Udayabbayañāṇakathāya vutto.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggaṇhanena attano vā
dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa
dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha
“avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnaṃ pañcasu khandhesu vuttānaṃ
paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.
Kevalaṇhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ
katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ.
Sesāṃ tādisamevāti.

Khandhapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Evaṃ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesūti** cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhākāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammoti imesu chasu bāhiresu. **Cakkhuñca pajānātīti** cakkhupasādaṃ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātīti** bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojananti** yañca taṃ cakkhuñceva rūpe cāti ubhayaṃ paṭicca kāmarāgasamyojanaṃ paṭigha, māna, diṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāsa, bhavarāga, issā, macchariya, avijjāsamyojananti dasavidhaṃ saṃyojanaṃ uppajjati, tañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṃ panetaṃ uppajjātīti. Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ iṭṭhārammaṇaṃ kāmassādasena assādayato abhinandato kāmarāgasamyojanaṃ uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasamyojanaṃ uppajjati. “Ṭhapetvā maṃ ko añño etaṃ ārammaṇaṃ vibhāvetum samattho atthi”ti maññato mānasamyojanaṃ uppajjati. Etaṃ rūpārammaṇaṃ niccaṃ dhuvanti gaṇhato diṭṭhisamyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ satto nu kho, sattassa nu kho”ti vicikicchato vicikicchāsamyojanaṃ uppajjati. “Sampattibhave vata no idaṃ sulabhaṃ jātan”ti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasamyojanaṃ uppajjati. “Āyatimpi evarūpaṃ sīlabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhun”ti sīlabbataṃ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ uppajjati. “Aho vata taṃ rūpārammaṇaṃ aññe na labheyyun”ti usūyato issāsamyojanaṃ uppajjati. Attanā laddhaṃ rūpārammaṇaṃ aññassa maccharāyato macchariyasamyojanaṃ uppajjati. Sabbeheva sahaajāta-aññāṇavasena avijjāsamyojanaṃ uppajjati.

Yathā ca anuppannassāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca uppannassāti** appahīnatṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa yena kāraṇena pahānaṃ hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca pahīnassāti** tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa

saṃyojanassa yena kāraṇena āyatim anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatim anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-issāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṃyojanassa sotāpattimaggena āyatim anuppādo hoti. Kāmarāgaṭṭhasaṃyojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsaṃyojanattayassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti. **Sotañca pajānāti sadde cāti**-ādīsupi eseṇa nayo. Apicettha **āyatanakathā** vitthārato Visuddhimagge Āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ ajjhattikāyatanapariggaṇhanena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapariggaṇhanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā cakkhusamudayo”ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Āyatanapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Evaṃ cha-ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṃ vibhajtvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **bojjhaṅgesūti** bujjanakasattassa aṅgesu. **Santanti** paṭilābhavasena saṃvijjamānaṃ. **Satisambojjhaṅganti** satisaṅkhātāṃ sambojjhaṅgaṃ. Ettha hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti **sambodhi**. Yāya vā so sati-ādīkāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto utṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṃ**. Tena vuttaṃ “satisaṅkhātāṃ sambojjhaṅgaṃ”ti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanattho veditabbo.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipadanā duppaññaupuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatāti** khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyāti** ajjhattikabāhirānaṁ vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṁ vā ussannadosaṅceva sedamalamakkhitaṅca. Tadā ajjhattikaṁ vatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ. Yadā pana cīvaraṁ jinnaṁ

2. Abhayattherādīsādise (Syā)

kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsaṇaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādicchedāpanena uddhaṃvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ.

Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiṃhi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ aparisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ “vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātum na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātum, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha saddhindriyaṃ adhimokkha-kiccaṃ kātum na sakkoti, na itarāni itarakiccabhedāni. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi Soṇattherassa vatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kicesu asamattatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno¹ hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Citthuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhim̐ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhim̐ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhī pana vīriyena saṃyojito kosajje patitum na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce

1. Muddhappasanno (Syā, Ka)

patitum na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbāṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appannaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākamikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tanāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā, kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī”ti. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā Satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhānubhavanakālepi, tiracchānayoṇiyaṃ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānīpi vassasahassāni ekaṃ Buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañcika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetum, ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhum, āradhāvīriyeneva sakkā ayamāṇisaṃso vīriyassāti evaṃ āṇisaṃsadassāvinopi uppajjati. Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakehi te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantunti evaṃ gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ nissāya jīvissāmāti te paṇītāni cīvarādīni denti. Atha kho attano kārāṇaṃ mahapphalataṃ paccāsisaṃmānā denti. Satthārāpi “ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadalhībahulo sukhaṃ viharissatī”ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññatā, atha kho “ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī”ti te paccayā anuññatā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ apacāyissati. Āradhāvīriyasessa hi piṇḍapātāpacāyanam nāma hotīti piṇḍapātāpacāyanam paccavekkhantassāpi uppajjati Ayyamittattherassa viya.

Thero kira Kassakaleṇa nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā theram puttam katvā paṭijaggati. Sā ekadivasam araṇṇam gacchantī dhītaram āha “amma asukasmim ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim sappi, asukasmim khīram, asukasmim phāṇitam, tava bhātikassa Ayyamittassa āgatakāle bhattam pacitvā khīrasappipphāṇitehi saddhim dehi, tvañca bhuñjeyyāsi. Aham pana hiyyo pakkapārīvāsikabhattam kañjiyena bhuttāmhī”ti. Divā kim bhiñjissasi ammāti. Sākapaṇṇam pakkhipitvā kaṇṭaṇḍulehi ambilayāgum pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaram pārūpitvā pattam nīharantova taṃ saddam sutvā attānam ovadi “mahā-upāsikā kira kañjiyena pārīvāsikabhattam bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilaṃyāgum¹ bhuñjissati, tuyham atthāya pana purāṇataṇḍulādāni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khetam na vatthum na bhattam na vattham paccāsīsi, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātum sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayam kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitun”ti pattam thavikāya pakkhipitvā gaṇḍhikam muñcitvā nivattitvā Kassakaleṇameva gantvā pattam heṭṭhāmañce cīvaram cīvaravamse ṭhapetvā “arahattam apāpuṇitvā na nikkhamissāmī”ti vīriyam adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattam appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanam vadḍhetvā purebhattameva arahattam patvā vikkasamānamiva padumam mahākhīṇāsavo sitam karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā

Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisāti—

Udānam udānetvā “bhante piṇḍāya pavitṭhānam tumhādisānam arahantānam bhikkham datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha. Thero utṭhahitvā dvāram vivaritvā kālam olokento “pātoyevā”ti ñatvā pattacīvaramādāya gāmam pāvisi.

Dārikāpi bhattam sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissati”ti dvāram olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāram sampatte pattam gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapaṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukham hotū”ti anumodanam katvā pakkāmi. Sāpi tam olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vipasannāni indriyāni, mukham bandhanā pavuttatālapakkam viya ativiya virocittha.

Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā “kim amma, bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbam tam pavattim ārocesi. Upāsikā

1. Sākapaṇṇambilaṃyāgum (Syā)

“ajja mama puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattan”ti ñatvā “abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī”ti āha.

Manantaṃ kho panetaṃ Satthudāyajjaṃ yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitara “ayaṃ amhākaṃ aputto”ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṇṇiya labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamaneṃ abhisambhodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohana-āyusaṅkhāravossanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu akampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitunti evaṃ **Satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya Mahāsammatapaveṇiyā āgata-ukkākarājavamse jātosi, Suddhodanamahārājassa ca Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitunti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Sāriputtamahāmoggallānā ceva asīti ca mahāsāvaka vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasīti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe vissatṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi āradhaviṇṇiya pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānaniṣajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā samvattati”ti evaṃ uppādo

hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti Buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhanatā tadadhimuttatāti. Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṁ akhaṇḍaṁ katvā rakkhitaṁ catupārisuddhisīlaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi dasasīlaṁ pañcasīlaṁ pañcavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītabhojanaṁ sabrahmacārīnaṁ datvā “evaṁ nāma adamhā”ti cāgaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṁ dinnadānaṁ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṁ pattā, tathārūpānaṁ guṇānaṁ attani atthitaṁ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatipi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkkhabhāve Buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, Buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāraccitassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti evaṁ uppādo hoti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Paṇītañhi siniddhaṁ sappāyabhojanaṁ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu ca utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāya-utuñca iriyāpathañca

sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisaajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamo¹ hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ viheṭṭhayamāno vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyaṃ puggalaṃ parivajjantassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave samathanimittaṃ abyaggaṇimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro, anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittaṃ avikkhepaṭṭhena ca abyaggaṇimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggaṇhanatā samaye cittassa niggaṇhanatā samaye sampahaṃsanatā samaye ajjhupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye āraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena

1. Sukha-utu-iriyāpathakkhamo (Syā)

saṁvejeti. **Aṭṭha saṁvegavatthūni** nāma jāti jarā byādhi maraṇāni cattāri, apāyadukkhaṁ pañcamāraṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati “samaye sampahaṁsanatā”ti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṁ samaye sammāpaṭipattiṁ āgama alīnaṁ anuddhataṁ anirassādaṁ ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ cittaṁ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṁsanesu na byāpāraṁ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṁ vuccati “samaye ajjhupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṁ vā appanaṁ vā appattānaṁ vikkhattacittānaṁ puggalānaṁ ārakā parivajjanaṁ. **Samāhitapuggalasevanā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṁ sevanā bhajanā payirupāsana. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhi-uppādanatthaṁyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti evaṁ uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā sattaśaṅkhākelāyanapuggalaparivajjanatā sattaśaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatātī. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṁ** samuṭṭhāpeti “tvaṁ attano kammaṇa āgantvā attanova kammaṇa gamissasi, esopi attanova kammaṇa āgantvā attanova kammaṇa gamissati, tvaṁ kaṁ kelāyasi”ti evaṁ kammassakatāpaccavekkhaṇena, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṁ kaṁ kelāyasi”ti evaṁ nissattapaccavekkhaṇena cāti. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṁ** samuṭṭhāpeti “idaṁ cīvaraṁ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṁ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍaniyaṁ bhavissati, sace panassa

sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā”ti evaṃ
assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti
evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena cāti. Yathā ca cīvare, evaṃ
pattādisupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā
attano puttadhītādi ke, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādi ke
mamāyati, sahattheneva nesaṃ
kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti,
muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhiṃ”ti
bhantamigo viya ito cito ca oloketi, aññaena kesacchedanādīnaṃ atthāya
“muhuttaṃ asukaṃ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ
na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti, ayaṃ sattakelāyano
nāma.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayāṭṭhi-ādīni mamāyati, añña
hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācito “mayampi idaṃ
mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāma”ti vadati, ayaṃ
saṅkhārakelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino,
ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo
evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjantassapi,
sattasaṅkhāramajjhappuggalaṃ sevantassāpi, thānanisajjādīsu
taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa
panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā,
parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa sambojjhaṅge pariggaṇhitvā
dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha
sambojjhaṅgānaṃ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ
vuttanayameva. Kevalañhi idha bojjhaṅgapariggahikā sati dukkhasaccanti
evaṃ yojanaṃ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ
veditabbā, sesaṃ tādīsamevāti.

Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitam.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Evaṃ sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakadhamme “idaṃ dukkhan”ti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, ubhinnaṃ appavattinibbānaṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti, dukkhaparijānaṇaṃ samudayapajhanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā”ti yathāsabhāvato pajānātīti attho. Avasesā ariyasaccakathā ṭhapetvā jāti-ādīnaṃ padabhājanakathaṃ Visuddhimagge vitthāritāyeva.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. Padabhājane pana **katamā ca bhikkhave jātī**ti bhikkhave yā jātipi dukkhāti evaṃ vuttā jāti, sā katamāti evaṃ sabbapucchāsu attho vedītabbo. **Yā tesāṃ tesāṃ sattānanti** idam “imesāṃ nāmā”ti niyamābhāvato sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ. **Tamhi tamhi sattanikāyeti** idampi sabbasattanikāyapariyādānavacanaṃ. Jananaṃ **jāti**, savikārānaṃ paṭhamābhiniḃbattakkhandhānametaṃ adhvāvacanaṃ. **Sañjātī**ti idam tassā eva upasaggamaṇḍitavevacanaṃ. Sā eva anupaviṭṭhākārena okkamaṇaṭṭhena **okkanti**. Nibbattisaṅkhātena abhiniḃbattanattṭhena **abhiniḃbatti**. Iti ayaṃ catubbidhāpi sammutikathā nāma. **Khandhānaṃ pātubhāvoti** ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva pātubhāvo, na puggalassa, tasmīṃ pana satī puggalo pātubhūtoti vohāramattaṃ hoti. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** āyatanāni pātubhavantāneva paṭiladdhāni nāma honti, so tesāṃ pātubhāvasaṅkhāto paṭilābhoti attho.

389. **Jarāti** sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** ākārabhāvaniddeso. **Khaṇḍiccanti**-ādi vikāraniddeso. Daharakālasmiñhi dantā samasetā honti, teyeva paripaccante anukkamena vaṇṇavikāraṃ āpajjitvā tattha tattha patanti. Atha patitañca ṭhitañca upādāya khaṇḍitadantā

khaṇḍitā nāma. Khaṇḍitānaṃ bhāvo **khaṇḍiccanti** vuccati. Anukkamena paṇḍarabhūtāni¹ kesalomāni palitāni nāma. Palitāni sañjātāni assāti palito, palitassa bhāvo **pāliccam**. Jarāvātappahārena sositamaṃsalohitatāya valiyo tacasmim assāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā**. Ettāvata dantakesalomatacesu vikāradassanavasena pākaṭībhūtā pākaṭajarā dassitā.

Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggapalibhaggaṭṭhāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīnaṃ² khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummiletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti. Yasmā pana jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhānī”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva ca gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni ālulitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”tipi phalūpacāreneva vuttā.

390. Maraṇaniddese **yanti** maraṇaṃ sandhāya napuṃsakaniddeso, yaṃ maraṇaṃ cutīti vuccati, cavanatāti vuccatīti ayamettha yojanā. Tattha **cutīti** sabhāvaniddeso. **Cavanatāti** ākārabhāvaniddeso. Maraṇaṃ pattassa khandhā bhijjanti ceva antaradhāyanti ca adassanaṃ gacchanti, tasmā taṃ **bhedo antaradhānanti** vuccati. **Maccumaraṇanti** maccumaraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. **Kālakiriyāti** maraṇakālakiriyā. Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva. **Khandhānaṃ bhedoti** ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva bhedo, na puggalassa, tasmim pana sati puggalo matoti vohāramattaṃ hoti.

Kaḷavarassa nikkhepoti attabhāvassa nikkhepo. Maraṇaṃ pattassa hi niraṭṭhaṃva kaliṅgaraṃ attabhāvo patati, tasmā taṃ kaḷavarassa nikkhapoti vuttaṃ. Jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇaṃ.

1. Pajajjarībhūtāni (Syā)

2. Dantādīsu (Ka)

Etadeva sammutimaraṇantipi vuccati. Jīvitindriyupacchedameva hi gahetvā lokiyā “Tisso mato, Phusso mato”ti vadanti.

391. **Byasanenā**ti ñātibyaśanādīsu yena kenaci byasanena. **Dukkhadhammenā**ti vadhabandhādīnā dukkhakāraṇena. **Phuṭṭhassā**ti ajjhotthaṭassa abhibhūtassa. **Sokoti** yo ñātibyaśanādīsu vā vadhabandhanādīsu vā aññatarasmim sati tena abhibhūtassa uppajjati socanalakkhaṇo soko, **socitattanti** socitabhāvo. Yasmā panesa abbhantare sosento parisosento uppajjati, tasmā **antosoko antoparisokoti** vuccati.

392. “Mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto”ti evaṃ ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parā dve tasseva bhāniddeśā.

393. **Kāyikanti** kāyapasādavatthukaṃ. Dukkhamanaṭṭhena **dukkhaṃ**. **Asātanti** amadhuraṃ. **Kāyasamphassajaṃ dukkhanti** kāyasamphassato jātaṃ dukkhaṃ. **Asātaṃ vedayitanti** amadhuraṃ vedayitaṃ.

394. **Cetasikanti** cittasampayuttaṃ. Sesaṃ dukkhe vuttanayameva.

395. **Āyāsoti** saṃsīdanavisīdanākārappatto cittakilamatho. Balavataraṃ¹ āyāso **upāyāso**. Tato parā dve attattaniyābhāvadīpakā bhāniddeśā.

398. **Jātidhammānanti** jātisabhāvānaṃ. **Ichhā uppajjātī**ti taṇhā uppajjati. **Aho vatāti** pattanā. **Na kho panetaṃ icchāyāti** evaṃ jātiyā anāgamaṇaṃ vinā maggabhāvanaṃ na icchāya pattabbaṃ. **Idampī**ti etampi upari sesāni upādāya pikāro. **Yampicchanti** yenapi dhammena alabbhaneyyavutthum icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyyavatthumhi icchanaṃ dukkhaṃ. Esa nayo sabbattha.

1. Balavabhāvena (Syā)

399. Khandhaniddese rūpañca taṃ upādānakkhandho cāti rūpupādānakkhandho. Evaṃ sabbattha.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Yāyaṃ taṇhāti** yā yaṃ taṇhā. **Ponobbhavikāti** punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo, punobbhavo sīlaṃ assāti **ponobbhavikā**. Nandīrāgena saha gatāti **nandīrāgasahagatā**. Nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinīti** yatra yatra attabhāvo, tatra tatra abhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatra tatra abhinandinī, rūpābhinandinī sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammābhinandinīti attho. **Seyyathidanti** nipāto, tassa sā katamā ceti attho. Kāme taṇhā **kāmatanḥā**, pañcakāmaguṇikarāgassetam nāmaṃ. Bhave taṇhā **bhavatanḥā**, bhavapatthanāvasena uppannassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetam adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavatanḥā**, ucchedadiṭṭhisahagatarāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthum vitthārato dassetum **sā kho panesāti**-ādimāha. Tattha **uppajjatīti** jāyati. **Nivisatīti** punappunaṃ pavattivaseṇa patīṭṭhahati. **Yaṃ loke viyarūpaṃ satarūpanti** yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhu loketi**-ādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyam patīṭṭhitā attano cakkhum ādāsatalādīsu nimittaggahaṇānusāreṇa vipprasannaṃ pañcapasādaṃ suvaṇṇavimāṇe ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanālikam viya, pāmaṅgasuttaṃ viya ca maññanti, “tuṅganāsā”ti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭitvā ṭhapitaharitalavaṭṭam viya maññanti, jivham rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurasadam¹ maññanti, kāyam sālalaṭṭhiṃ viya, suvaṇṇatoranaṃ viya ca maññanti, manam aññesaṃ manena asadisam ulāraṃ maññanti. Rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇam viya, saddam mattakaravīkakokilamandadhamitamāṇivamaṇisānigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassaññassa evarūpāni atthī”ti maññanti. Tesam evam maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva satarūpāni ca honti. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā

1. Mudusiniddhamadhurasanti ca (Ka)

uppajjati, uppannā ca taṇhā punappunam pavattivāsena nivisati. Tasmā Bhagavā “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti-ādimāha. Tattha **uppajjamānāti** yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbattha.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. **Asesavirā ganirodhoti**-ādīni sabbāni nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyaṭi paṭinissajjiyaṭi vimuccati na allīyaṭi, tasmā nibbānaṃ “cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti. Seyyathidaṃ, asesavirāgo asesanirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhakkhayo anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādīmāha. Tattha yathā puriso khetto jātāṃ titta-alābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā apaññattim gaccheyya. Tato tasmim khetto titta-alābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto titta-alābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattim gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khetto titta-alābu viya na paññāyati.

Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyum tato aṭaviyaṃ corā matāti vā mārītāti vā vucceyyum, evaṃ aṭaviyaṃ corā viya cakkhādīsu taṇhā. Sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā panetesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati, tenassā tattheva nirodhaṃ

dassento “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti-ādimāha.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. **Ayamevā**ti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanam. **Ariyoti** taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ca ariyo. **Dukkhe** **ñānanti**-ādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni vivaṭṭam. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo”ti evaṃ saṅkhepena ca “katame pañcakkhandhā, rūpakkhando”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti evaṃ savanena kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena -pa-maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggaḥaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu pana savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti ayaṇca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā.

Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva -pa-maggo bhāvitova hoti. Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākataṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu “aho dukkhaṃ”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākataṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnam dassanatthāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ

hatthappasāraṇaṃ viya Avīcīphusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya satadhā¹ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇupattim sandhāya idaṃ **dukkhe ñāṇanti**-ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃsāviraṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādāveramaṇi-ādayopi musāvādādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** nāma.

Pāṇātipātāveramaṇi-ādayopi pāṇātipātādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchā-ājīvanti khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyāti** vajjetvā. **Sammā-ājīvenāti** Buddhapasatthena ājīvena. **Jīvitaṃ kappetīti** jīvitappavattim² pavatteti. Sammā-ājīvopi kuhanādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājīvadussīlyacetanāya padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ **sammā-ājīvo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ vā bhavē tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ. Parassa pana uppajjamāne disvā “aho vata me evarūpā pāpakā akusaladhammā na uppajjeyyun”ti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ

1. Sattadhā (Syā, Ka)

2. Jīvitavuttim (Syā)

akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya. **Chandaṃ janetīti** tesāṃ anuppādakapaṭipattisādhakaṃ vīriyachandaṃ janeti. **Vāyamaṭīti** vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karoti. **Padahatīti** kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatūti padahanaṃ pavatteti.

Uppannānanti samudācāra vasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesāṃ pahānāya chandaṃ janeti, **anuppannānaṃ kusalanānti** appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannānanti** tesāmyeva paṭiladdhānaṃ. **Ṭhitiyāti** punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyāti** avināsanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** uparibhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāya pāripūriyāti** bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi sammāvāyāmo anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccaśādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānaṃ ekameva kusala vīriyaṃ uppajjati. Ayaṃ **sammāvāyāmo** nāma.

Sammāsati pi kāyādi pariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana catūsu ṭhānesu kiccaśādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sati uppajjati. Ayaṃ **sammāsati** nāma.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivāsena nānā, maggakkhaṇe nānamaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyajjhānādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassapi paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti.

Pādakajjhānaniyamena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo paṭhamajjhāniko hoti. Maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti. Maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko. Maggaṅgāni panettha

satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato vuṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaraṃ, no lokiyaṃ vuttaṃ, ettha kathanti. Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhivā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃ jhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pāḍakajjhānameva niyameti.

Keci pana therā “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyameti”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminivipassanā niyameti”ti vadanti. Tesāṃ vādavinicchayo Visuddhimagge vuṭṭhānagāminivipassanādhikāre vuttanayeneva veditabbo.

Ayaṃ vuccati bhikkhave sammāsamādhīti ayaṃ pubbabhāge lokiyo aparabhāge lokuttaro sammāsamādhī vuccati.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsambhavato uppattinivattivasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṃhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādīsamevāti.

Catusaccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

404. Ettāvatā ānāpānapabbaṃ catu-iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dvattiṃsākāraṃ catudhātuvavatthānaṃ navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni. Tesu ānāpānaṃ dvattiṃsākāraṃ navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsīvattothero pana “navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā”ti āha. Tasmā tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni. Kiṃ panetesu sabbesu

abhiniveso jāyatīti. Na jāyati. Iriyāpathasampajaññanīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. **Mahāsīvatthero** panāha “etesupi abhiniveso jāyati. Ayañhi ‘atthi nu kho me cattāro iriyāpathā udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā udāhu natthi’¹ti evaṃ pariggaṇhāti. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī”ti.

Yo hi koci bhikkhaveti yo hi koci bhikkhave bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. **Evaṃ bhāveyyāti** ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. **Paṭikaṅkhaṇti** paṭikaṅkhitabbaṃ icchitabbaṃ avassaṃbhāvīti attho. **Aññāti** arahattaṃ. **Sati vā upādiseseti** upādānasese vā¹ sati aparikkhīṇe. **Anāgāmitāti** anāgāmiabhāvo.

Evaṃ sattannaṃ vassānaṃ vasena sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassetvā puna tato appatarepi kāle dassento **tiṭṭhantu bhikkhaveti**-ādimāha. Sabbampi cetāṃ majjhimassa veneyyapuggalassa vasena vuttaṃ, tikkhapaññaṃ pana sandhāya “pātova anusīṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissati, sāyaṃ anusīṭṭho pāto visesaṃ adhigamissati”ti vuttaṃ. Iti Bhagavā “evaṃniyyānikaṃ bhikkhave mama sāsanaṃ”ti dassetvā ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṃ desanaṃ niyyātento “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo -pa- iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”ti āha. Sesaṃ uttānatthamevāti. Desanāpariyosāne pana tiṃsa bhikkhusahassāni arahatte patiṭṭhahimsūti.

Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Upādisese vā (Syā)

10. Pāyāsirājaññasutta

406. **Evaṃ me sutanti** Pāyāsirājaññasuttaṃ.

Tatrāyamaṃpubbapadavaṇṇanā—**āyasmā**ti piyavacanametam.

Kumārakassapoti tassa nāmaṃ. Kumārakāle pabbajitattā pana Bhagavatā “Kassapaṃ pakkosatha, idaṃ phalaṃ vā khādanīyaṃ vā Kassapassa dethā”ti vutte “katarakassapassā”ti. “Kumārakassapassā”ti evaṃ gahitanāmattā tato paṭṭhāya vuḍḍhakālepi “Kumārakassapo”tveva vuccati. Apica rañño posāvanikaputtattāpi taṃ Kumārakassapoti sañjānimsu.

Ayaṃ panassa pubbayogato paṭṭhāya āvibhāvakathā—thero kira Padumuttarassa Bhagavato kāle seṭṭhiputto ahoṣi. Athekadivasaṃ Bhagavantam citrakathim ekaṃ attano sāvakaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā Bhagavato sattāhaṃ dānaṃ datvā “ahampi Bhagavā anāgate ekassa Buddhassa ayaṃ thero viya citrakathī sāvako bhavāmī”ti patthanaṃ katvā puññāni karonto Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Tadā kira parinibbutassa Bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇim bandhitvā pabbataṃ āruya samaṇadhammaṃ akaṃsu. Saṃghatthero tatiyadivase arahattaṃ patto, anuthero catutthadivase anāgāmī ahoṣi, itare tayo visesaṃ nibbattetuṃ asakkontā devaloke nibbattā.

Tesaṃ ekaṃ Buddhantaraṃ devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhavantānaṃ eko Takkasīlāyaṃ rājakule nibbattitvā Pakkusāti nāma rājā hutvā Bhagavantam uddissa pabbajitvā Rājagahaṃ uddissa āgacchanto kumbhakārasālāyaṃ Bhagavato dhammadesanaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ patto. Eko ekasmiṃ samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṃ āruya bhinnanāvo dārucīrāni nivāsetvā lābhasampattiṃ patto “ahaṃ arahā”ti cittaṃ uppādetvā “na tvaṃ arahā, gaccha Satthāraṃ upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchā”ti atthakāmāya devatāya codito tathā katvā arahattaphalaṃ patto.

Eko Rājagahe ekissā kiladārikāya kicchimihi uppanno. Sā ca paṭhamam māṭāpitaro yācitvā pabbajjaṃ alabhamānā kulagharaṃ gantvā gabbhaṃ

gaṇhi. Gabbhasaṇṭhitampi ajānantī sāmikaṃ ārādheta tena anuññātā bhikkhunīsu pabbajitā¹, tassā gabbhanimittaṃ disvā bhikkhuniyo Devadattaṃ pucchimsu. So “assamaṇī”ti āha. Dasabalaṃ pucchimsu. Satthā Upālittheraṃ sampaṭicchāpesi. Thero Sāvattihinagaravāsīni kulāni Visākhañca upāsikaṃ pakkosāpetvā sodhento “pure laddho gabbho, pabbajjā arogā”ti āha. Satthā “suvinicchitaṃ adhikaraṇaṃ”ti therassa sādhu-kāramadāsi. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasaḍḍisaṃ puttaṃ vijāyi. Taṃ gahetvā rājā Pasenadi Kosalo posāpesi. “Kassapo”ti cassa nāmaṃ katvā aparabhāge alaṅkaritvā Satthu santikaṃ netvā pabbājesi. Iti naṃ rañño posāvanikaputtattāpi “Kumārakassapo”ti sañjānimsūti. Taṃ ekadivasaṃ andhavana samaṇadhammaṃ karontaṃ atthakāma devatā pañhe uggahāpetvā “ime pañhe Bhagavantaṃ pucchā”ti āha. Thero pañhe pucchitvā pañhavissajjanāvasāne arahattaṃ pāpuṇi. Bhagavāpi taṃ citrakathikānaṃ bhikkhūnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi.

Setabyāti tassa nagarassa nāmaṃ. **Uttarena Setabyanti** Setabyato uttaradisāya. **Rājaññoti** Anabhisittakarājā. **Diṭṭhigatanti** diṭṭhiyeva. Yathā gūthagataṃ muttagatanti vutte na gūthādito aññaṃ atthi, evaṃ diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ. **Itipi natthīti** taṃ taṃ kāraṇaṃ apadisitvā evampi natthīti vadati. **Purā -pa- saññāpetīti** yāva na saññāpeti.

Candimasūriya-upamāvaṇṇanā

411. **Ime bho Kassapa candimasūriyāti** so kira therena pucchito cintesi “ayaṃ samaṇo paṭhamāṃ candimasūriye upamaṃ āhari, candimasūriyasadiso bhavissati paññāya, anabhibhavanīyo aññena, sace panāhaṃ ‘candimasūriyā imasmim loke’ti bhaṇissāmi², ‘kim nissitā ete, kittakapamāṇā, kittakaṃ uccā’ti-ādīhi paliveṭhessati. Ahaṃ kho panetaṃ nibbeṭhetuṃ na sakkhissāmi, ‘parasmim loke’ iccevassa kathessāmi”ti. Tasmā evamāha.

1. Pabbajitvā (Ka)

2. Bhaṇissam (Syā)

Bhagavā pana tato pubbe na cirasseva **Sudhābhojanīyajātakam** kathesi. Tattha “cande cando devaputto, sūriye sūriyo devaputto”ti āgataṃ. Bhagavatā ca kathitaṃ Jātakam vā suttantaṃ vā sakalajambudīpe patthaṃ¹ hoti, tena so “ettha nivāsino devaputtā natthi”ti na sakkā vattunti cintetvā **devā te na manussāti** āha.

412. **Atthi pana rājañña pariyāyoti** atthi pana kāraṇanti pucchati. **Ābādhikāti** visabhāgavedanāsaṅkhātēna ābādhena samannāgatā. **Dukkhitāti** dukkhappattā. **Bāḷhagilānāti** adhimattagilānā. **Saddhāyikāti** ahaṃ tumhe saddahāmi, tumhe mayhaṃ saddhāyikā saddhāyitabbavacanāti attho. **Paccayikāti** ahaṃ tumhe pattiyāmi, tumhe mayhaṃ paccayikā pattiyāyitabbāti attho.

Corādi-upamāvaṇṇanā

413. **Uddisitvāti** tesam attānaṅca paṭisāmitabhaṇḍakaṅca dassetvā, sampaṭicchāpetvāti attho. **Vippalapantassāti** “putto me, dhītā me, dhanam me”ti vividham palapantassa. **Nirayapālesūti** niraye kammakāraṇikasattesu. Ye pana “kammameva kammakāraṇam karoti, natthi nirayapālā”ti vadanti, te “tamenam bhikkhave nirayapālā”ti Devadūtasuttaṃ paṭibāhanti. Manussaloke rājakulesu kāraṇikamanussā viya hi niraye nirayapālā honti.

415. **Veḷupesikāhīti** veḷuvilīvehi². **Sunimmajjathāti** yathā suṭṭhu nimmajjitaṃ hoti, evaṃ nimmajjatha, apanethāti attho.

Asucīti amanāpo. **Asucisaṅkhātoti** asucikoṭṭhāsabhūto asucīti ñāto vā. **Duggandhoti** kuṇapagandho. **Jegucchoti** jigucchitabbayutto. **Paṭikūloti** dassaneneva paṭighāvaho. **Ubbādhātīti** divasassa dvikkhattum nhatvā tikkhattum vatthāni parivattetvā alaṅkatapaṭimaṇḍitānaṃ cakkavatti-ādīnampi manussānaṃ gandho yojanasate ṭhitānaṃ devatānaṃ kaṇṭhe āsattakuṇapaṃ viya bādhati.

1. Pākaṇam (Syā)

2. Veḷuvilippehi (Syā) Veḷuvilimpeti (Ka)

416. Puna pāṇātipātādipañcasīlāni samādāyavattentānaṃ vasena vadati. **Tāvatiṃsānanti** idaṃca dūre nibbattā tāva mā āgacchantu, ime kasmā na entīti vadati.

418. **Jaccandhūpamo maññe paṭibhāsīti** jaccandho viya upaṭṭhāsi. **Araññavanapatthānīti** araññakaṅgayuttatāya araññāni, mahāvanasaṇḍatāya vanapatthāni. **Pantānīti** dūrāni.

419. **Kalyāṇadhammeti** teneva sīlena sundaradhamme. **Dukkhapatīkūleti** dukkhaṃ apatthente. **Seyyo bhavissatīti** paraloke sugatisukhaṃ bhavissatīti adhippāyo.

420. **Upavijaññāti** upagatavijāyanakālā, paripakkagabbhā na cirasseva vijāyissatīti attho. **Opabhoggā bhavissatīti** pādapariṇāṇikā bhavissati. **Anayabyasananti** mahādukkhaṃ. Ayoti sukhaṃ, na ayo anayo, dukkhaṃ. Tadetaṃ sabbaso sukhaṃ byasati vikkhipatīti byasanaṃ. Iti anayova byasanaṃ **anayabyasanaṃ**, mahādukkhanti attho. **Ayonisoti** anupāyena. **Apakkaṃ na paripācentīti** aparīṇataṃ akhīṇaṃ āyuraṃ antarāva na upacchindanti. **Paripākaṃ āgamentīti** āyuparipākakālaṃ āgamenti. Dhammasenāpatināpetam vuttaṃ—

Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ.
Kālaṃca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathāti¹.

421. **Ubbhinditvāti** mattikālepaṃ bhinditvā.

422. **Rāmaṇeyyakanti** ramaṇīyabhāvaṃ. **Velāsikāti** khiḍḍāparādhikā². **Komārikāti** taruṇadārikā. **Tuyhaṃ jīvanti** supinadassanakāle nikkhamantaṃ vā pavisantaṃ vā jīvaṃ api nu passanti. Idha cittācāraṃ “jīvan”ti gahetvā āha. So hi tattha jīvasaṇṇīti.

423. **Jiyāyāti** dhanujijāya, gīvaṃ veṭhetvāti attho. **Patthinnataroti** thaddhataro. Iminā kiṃ dasseti? Tumhe jīvakāle sattassa

1. Khu 2. 345 piṭṭhe.

2. Keḷāyikāti bālavadārikā (Sī) celāyikāti vilātadārikā (Syā)

pañcakkhandhāti vadanti, cavanakāle pana rūpakkhandhamattameva avasissati, tayo khandhā appavattā honti, viññāṇakkhandho gacchati. Avasiṭṭhena rūpakkhandhena lahutarena bhavitabbaṃ, garukatara ca hoti. Tasmā natthi koci kuhiṃ gantāti imamatthaṃ dasseti.

424. **Nibbutanti** vūpasantatejaṃ.

425. **Anupahaccāti** avināsetvā. **Āmato hotīti** addhamato maritum āraddho hoti. **Odhunāthāti** orato karoṭha. **Sandhunāthāti** parato karoṭha. **Niddhunāthāti** aparāparaṃ karoṭha. **Tañcāyatanam na paṭisaṃvedetīti** tena cakkhunā taṃ rūpāyatanam na vibhāveti. Esa nayo sabbattha.

426. **Saṅkhadhamoti** saṅkhadhamako. **Upalāpetvāti** dhamitvā.

428. **Aggikoti** aggiparicārako. **Āpādeyyanti** nipphādeyyaṃ, āyuraṃ vā pāpuṇāpeyyaṃ. **Poseyyanti** bhojanādīhi bhareyyaṃ. **Vaḍḍheyyanti** vaḍḍhiṃ gameyyaṃ. **Araṇisahitanti** araṇīyugaḷaṃ.

429. **Tirorājānopīti** tiroraṭṭhe aññasmimpi janapade rājāno jānanti. **Abyattoti** avisado acheko. **Kopenapīti** ye maṃ evaṃ vakkhanti, tesu uppajjanakena kopenapi etaṃ diṭṭhigataṃ harissāmi parihaarissāmīti gahetvā vicarissāmi. **Makkhenāti** tayā vuttayuttakāraṇamakkhalakkhaṇena makkhenāpi. **Palāsenāti** tayā saddhiṃ yugaggāhalakkhaṇena palāsenāpi.

430. **Haritakapaṇṇanti** yaṃkiñci haritakaṃ, antamaso allatipapaṇṇampi na hotīti attho. **Sannaddhakalāpanti** sannaddhadhanukalāpaṃ. **Āsittodakāni vaḷumānīti** paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā ca. **Yoggānīti** balibadde.

Bahunikkhantaroti **bahunikkhanto**, ciranikkhantoti attho. **Yathābhatena bhaṇḍenāti** yaṃ vo tiṇakaṭṭhodakabhaṇḍakaṃ āropitaṃ, tena yathābhatena yathāropitena, yathāgahitenāti attho.

Appasārānīti appagghāni. **Paṇiyānīti** bhaṇḍāni.

Gūthabhārikādi-upamāvaṇṇanā

432. **Mama ca sūkarabhattanti** mama ca sūkarānaṃ idaṃ bhattam. **Uggharantanti** upari gharantam. **Paggarantanti** heṭṭhā parissavantam. **Tumhe khvettha bhaṇeti** tumhe kho ettha bhaṇe. Ayameva vā pāṭho. **Tathā hi pana me sūkarabhattanti** tathā hi pana me ayaṃ gūtho sūkarānaṃ bhattam.

434. **Āgatāgataṃ kalim gilatīti** āgatāgataṃ parājayaguḷaṃ gilati. **Pajjohissāmīti** pajjohanam karissāmi, balikammaṃ karissāmīti attho. **Akkhehi dibbissāmāti** guḷehi kīḷissāma. **Littaṃ paramena tejasāti** paramatejena visena littam.

436. **Gāmapaṭṭanti**¹ vuṭṭhitagāmapadeso vuccati. “Gāmapadan”tipi pāṭho, ayamevattho. **Sāṇabhāranti** sāṇavākabhāram. **Susannaddhoti** subaddho. **Tvaṃ pajānāhīti** tvaṃ jāna, sace gaṇhitukāmosi, gaṇhāhīti vuttaṃ hoti.

Khomanti khomavākaṃ. **Ayanti** kālaloḥam. **Lohanti** tambaloḥam. **Sajjhanti**² rajatam. **Suvaṇṇanti** suvaṇṇamāsakaṃ. **Abhinandimsūti** tussimsu.

437. **Attamanoti** sakamano tuṭṭhacitto. **Abhiraddhoti** abhippasanno. **Pañhāpaṭibhānānīti** pañhupaṭṭhānāni. **Paccanīkaṃ kattabbanti** paccanīkaṃ paṭiviruddham viya kattabbaṃ amaññissam, paṭilomagāham gahetvā aṭṭhāsinti attho.

438. **Samghātaṃ āpajjantīti** samghātaṃ vināsaṃ maraṇaṃ āpajjanti. **Na mahapphaloti** vipākaphalena na mahapphalo hoti. **Na mahānisaṃsoti** guṇānisaṃsena mahānisaṃso na hoti. **Na mahājutikoti** ānubhāvajutiya mahājutiko na hoti. **Na mahāvipphāroti** vipākavippphāratāya mahāvippphāro na hoti. **Bijanaṅgalanti** bijaṇa naṅgalaṇca. **Dukkheteti** duṭṭhukhette nissārakhette. **Dubbhūmeti** visamabhūmibhāge. **Patitṭhāpeyyāti** ṭhapeyya. **Khaṇḍānīti** chinnabhinnāni. **Pūtīnīti** nissārāni.

1. Gāmapajjanti (Syā)

2. Sajjhunti (Syā)

vātātapahatānīti vātena ca ātapena ca hatāni pariyādinnaṭṭejaṇi. **Asārādānī**ti taṇḍulasārādānarahitāni¹ palālāni². **Asukhasayitānī**ti yāni sukkhāpetvā koṭṭhe ākiritvā ṭhapitāni, tāni sukkhasayitāni nāma. Etāni pana na tādīsāni. **Anuppaveccheyyāti** anupaveseyya, na sammā vasseyya, anvaddhamāsāṃ anudasāhaṃ anupañcāhaṃ na vasseyyāti attho. **Api nu tānī**ti api nu evaṃ khettabījavuṭṭhidose sati tāni bījāni añkuramūlapattādīhi uddhaṃ vuddhiṃ heṭṭhā virūḷiṃ samantato ca vepullaṃ āpajjeyyunti. **Evarūpo kho rājañña yaññoti** evarūpaṃ rājañña dānaṃ parūpaghātena uppāditapaccayatopi dāyakatopi pariggāhakatopi avisuddhattā na mahapphalaṃ hoti.

Evarūpo kho rājañña yaññoti evarūpaṃ rājañña dānaṃ aparūpaghātena uppannapaccayatopi aparūpaghātītāya sīlavantadāyakatopi sammādiṭṭhi-ādiguṇasampannapaṭiggāhakatopi mahapphalaṃ hoti. Sace pana guṇātirekaṃ nirodhā vuṭṭhitaṃ paṭiggāhakaṃ labhati, cetanā ca vipulā hoti, diṭṭheva dhamme vipākaṃ detīti.

439. Imaṃ pana therassa dhammakathaṃ sutvā Pāyāsirājañño theram nimantetvā sattāhaṃ therassa mahādānaṃ datvā tato paṭṭhāya mahājanassa dānaṃ paṭṭhapesi. Taṃ sandhāya **atha kho Pāyāsi rājaññoti**-ādi vuttaṃ. Tattha **kaṇṇajakanti** sakunḍakaṃ uttaṇḍulabhataṃ. **Bilaṅgadutiyaṃ** kaṇṇikadutiyaṃ. **Dhorakāni**³ **ca vatthānī**ti thūlāni⁴ **ca vatthāni**. **Guḷavālakānī**ti guḷadasāni, puñjapuñjivasena ṭhitamahantadasānīti attho. **Evaṃ anuddisatī**ti evaṃ upadisati. **Pādāpī**ti pādenapi⁵.

440. **Asakkaccanti** saddhāviraṇṇitaṃ assaddhadānaṃ. **Asahatthā**ti na sahatthena. **Acittikanti**ti cittikāraviraṇṇitaṃ, na cittikāraṃpi paccupaṭṭhāpetvā na pañītacittaṃ katvā adāsi. **Apaviddhanti** chaḍḍitaṃ vippatitaṃ. **Suññaṃ Serīsakanti** Serīsakaṃ nāma ekaṃ tucchaṃ rajatavimānaṃ upagato. Tassa kira dvāre mahāsirīsaruḅkko, tena taṃ “Serīsakan”ti vuccati.

1. Asārādānīti taṇḍulasārādānarahitāni (Syā)

3. Therakāni (Sī), corakāni (Syā)

5. Pādāsīti pādesi (Ka)

2. Palāsāni (Syā, Ka)

4. Thūlasuttāni (Syā)

441. **Āyasmā Gavaṃpatī**ti thero kira pubbe manussakāle gopāladāraṇānaṃ jeṭṭhako hutvā mahato sirīsassa mūlaṃ sodhetvā vālikaṃ okiritvā ekaṃ piṇḍapātīkattheraṃ rukkhamaṇe nisīdāpetvā attanā laddhaṃ āhāraṃ datvā tato cuto tassānubhāvena tasmiṃ rajatavimāṇe nibbatti. Sirīsaruḅbho vimānadvāre aṭṭhāsi. So paññāsāya vassehi phalati, tato paññāsa vassāni gatānīti devaputto saṃvegaṃ āpajjati. So aparena samayena amhākaṃ Bhagavato kāle manussesu nibbattitvā Satthu dhammakathaṃ sutvā arahattaṃ patto. Pubbāciṇṇavasena pana divāvihāratthāya tadeva vimānaṃ abhiṇhaṃ gacchati, taṃ kirassa¹ utusukhaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tena kho pana samayena āyasmā Gavaṃpatī”ti-ādi vuttaṃ.

So **sakkaccaṃ dānaṃ datvā**ti so parassa santakampi dānaṃ sakkaccaṃ datvā. **Evamārocesīti** “sakkaccaṃ dānaṃ dethā”ti-ādinā nayena ārocesi. Taṃca pana therassa ārocaṇaṃ sutvā mahājano sakkaccaṃ dānaṃ datvā devaloke nibbatto. Pāyāsissa pana rājaññassa paricārakā sakkaccaṃ dānaṃ datvāpi nikantivasena gantvā tasseeva santike nibbattā. Taṃ kira disācārikavimānaṃ vaṭṭani-aṭṭaviyaṃ ahosi. Pāyāsīdevaputto ca ekadivasaṃ vāṇijakānaṃ dassetvā attano katakammaṃ kathesīti.

Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāyāsīrājaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvaggassatthavaṇṇanā.

Mahāvaggaṭṭhakathā niṭṭhitā.

1. Tattha kirassa (Tikā)

Mahāvaggatṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaniṭṭhā	70	Ajjhokiranti	166
Akāco	261	Ajjhosānaṃ	90
Akilantakāyā	28	Aññatra upalāpanāya	111
Akkhehi dibbissāma	401	Aññatramithubhedāya	111
Akhaṇḍāni	126	Aññā	395
Akhīlaṃ	285	Aññāpekkhova	180
Aggaṃ	10, 31	Atakkāvacaro	55
Aggiko	400	Atappā	70
Agghaṃ	258	Atimāno	259
Aghā	26	Atulaṃ	147
Aghāvino	179	Attadīpā	138
Aṅkuso	294	Attamaṇā	177, 401
Aṅkeneva aṅkaṃ	43	Attasaraṇā	138
Aṅgīrasī	294	Attasambhavaṃ	147
Aṅgulim phoṭesuṃ	135	Atthagambhīratā	83
Acittikataṃ	402	Atthasaṅhitam	310
Accantaniṭṭhā	330	Atthāyaṃ	239
Accanta brahmacārī	330	Atthe panāyati	45
Accādhāya	166	Atha ca pana	310
Acchādehi	160	Adaṇḍā	310
Acchodakā	159	Adaṇḍena	36
Ajjhagaṃsu te	302	Adassanaṃ Ānanda	174
Ajjhattarato	147	Addhaniyaṃ	154
Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ	251	Advayena	176
Ajjhiṭṭhapaṇhā	333	Adhikaraṇaṃ	90
Ajjhesanaṃ	58	Adhigato	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Adhiṭṭhāya	137	Anūpaghāto	70
Adhivacanapatho	94	Anūpavādo	70
Adhunābhisitto rajjena	233	Anekavihitam	236
Anacchariyam	56, 232	Anejo	187
Anaññā	34	Antarā	119
Anattasaññā	121	Antarena yamakasālānam	161
Anantaram abāhiram	138	Andhakārā	26
Ananubodhā	85, 132	Apaññattam	108
Ananussutesu	52	Apanujja	246
Anapaloketvā	137	Aparāmatṭhāni	126
Anabhisambhavanīyo	233	Aparitassam	98
Anayabyasanam	106	Apariyositasāṅkappo	332
Anāgāmitā	395	Aparihāniye	114
Anāmantetvā	137	Apaviddham	402
Anavattidhammā	133	Apasāresi	170
Anāsavam	285	Apāyo	86
Aniccasaññā	121	Apissu	56
Aniccā	96	Appaṭivibhattabhogī	122
Anissito	356	Appaṭivedhā	85, 132
Anukampā	48	Appamāṇābhā	101
Anuṭṭhitā	144	Appamattā	175
Anudhammacārī	146, 169	Appamādena	185
Anupabbajimsu	48	Apparajakkhajātikā	58
Anuppaveccheyya	402	Appasārāni	400
Anupādāvimutto	102	Appesakkhā	263
Anupubbaso	278	Appossukkatāya	57
Anupubbim katham	62	Appossukko	146
Anuyuñjatha	174	Apphuṭo	170
Anulomam	104	Abbhaññimsu	180
Anussarissati	19	Abbhantarāni	110

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abbhuggacchi	256	Araṇīsaḥitaṁ	400
Abyatto	400	Ariyakantehi	134
Abyāpajjā	310	Ariyadhammaṁ	236
Abyāvaṭā	174	Ariyasaccānaṁ	132
Abhikkantavaṇṇo	240	Ariyā	127
Abhikkantā	129, 240	Ariyo	391
Abhikkamatha	179	Alamattadasataro	253
Abhinṇhaṁ sannipātā	107	Alābhā	162
Abhinanditvā	112	Alaṁ	153
Abhinandiṁsu	401	Avaññjhā	264
Abhinipphanṇo	246	Avaloketha	135
Abhippakiranti	166	Avassajī	147
Abhibhāyatanāni	151	Avinipātadhammo	134
Abhiyātukāmo	106	Avipakkantā	232
Abhirūpā	218	Avisārī	234
Abhiraddho	401	Avihaññamāno	136
Abhivadanti	297	Avihā	70
Abhivadito	297	Avihiṁsā	48
Abhisamparāyaṁ	230	Avītarāgā	187
Abhisambuddho	9	Averā	310
Abhisambhosi	254	Aveccappasādena	134, 239
Amatassa	239	Asakkaccaṁ	402
Amatassa dvārā	62	Asatthena	36
Amoghā	264	Asnātha pivatha khādatha	179
Ambakāya	135	Asaniyā phalantiyā	160
Ambapālivanē	135	Asammosāya	393
Ambasaṇḍā	290	Asallīnena	187
Ayaṁ	401	Asahatthā	402
Araññagato	353	Asaṁvutā	26
Araññavanapatthāni	399	Asārādāni	402

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Asitātigaṃ	285	Ārakkho	90
Asuci	398	Āraddhavīriyā	120
Asuñño loko	181	Ārambhavho	262
Asesavirāgaṇirodho	390	Ārāḍhanā	332
Assavanatā	58	Ālapantena	174
Assādaṃ	102	Ālayarāmā	55
Ahatena vatthena	175	Āloko	52
Ahe	296	Āvaṭṭanti	172
		Āvasathāgāraṃ	128
[Ā]		Āsabhiṃ	31
Ākārehi	91	Āsītiko	138
Ākiṇṇo	49	Ālāro	160
Āgatamhase	302	Ālīmpessāma	194
Ācariyamuṭṭhi	138		
Ātāpī	349	[I]	
Ātumāyaṃ	160	Ingaha	159
Ādiccabandhunaṃ	332	Iccheyyātha no	3
Ādīnavaraṃ	64, 102	Itipi	3, 53
Ānando	12, 74	Iti rūpaṃ	53, 373
Ādhipateyyasaṃvattanikaṃ	163	Iti sīlaṃ	127
Āpādeyyaṃ	106, 400	Itthattaṃ	94
Āpāyikā	259	Itthittaṃ	298
Ābādhikaṃ	47, 398	Idappaccayatā	55
Ābādhō	136	Idameva saccaṃ	
Ābhassarā	101	moghamaññaṃ	329
Āmato	400	Iddhaṃ	146
Āyasmā	74	Iddhipādaṃ	234
Āyasāya	175	Iddhipahutāya	234
Āyāma	127	Iddhimanto	279
Āyāso	388	Iddhivikubbanatāya	234
		Iddhividhaṃ	236

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U]	
Iddhivisavitāya	234	Upavutthassa	261
Indriyasamvarāya	327	Upasantapadisso	231
Issāmacchariyasamyojanā	310	Upasampadā	69
[U]		Upasamharatha	135
Ukkaṇṭhanā paritassanā	257	Upādānakkhandhesu	52
Ugghaṭṭitaññū	60	Upāyāso	388
Ucchecchāmi	106	Uppalagandho	219
Uṇṇā	42	Uppaliniyaṃ	59
Uṇhīsasīso	43	Uppādavayadhammino	187
Uttarena setabyaṃ	397	Ubbādhati	398
Udakadhārā	196	Ubbhinditvā	399
Udakassa dhārā	30	Ubhatobhāgavimutto	104
Udakasālato	196	Ubhatomukhā	359
Udayabbayānupassī	52	Umāpupphaṃ	153
Udānaṃ udānesi	147	Umāpupphanibhāsino	283
Udena	30	Urundā samapādi	297
Uddesā	91	Usūyā	259
Uddhumātakaṃ	361	Ussukkaṃ	290
Upakappessāmi	95	Uḷāro	25, 232
Upaṭṭhānaṃ	299	Uḷumpaṃ	132
Upaṭṭhitassati	120	[Ū]	
Upanaccantiyā	297	Ūhacca maneja	274
Upanāmitaṃ	161	[E]	
Upapattīsu	230	Ekantachandā	329
Upapanno	286	Ekantanibbidāya	264, 331
Uparipāsādavaragatassa	209	Ekantavādā	329
Upalāpetvā	400	Ekantasīlā	329
Upavattanaṃ mallānaṃ		Ekamantaṃ	74
sālavanaṃ	163	Ekāyano	335
Upavijaññā	399		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Ekāhamataṃ	361
Ekodi	295
Ekodibhūto	258
Ejā	330
Enijaṅghā	38
Etaparamā	274
Etaṃ Buddhāna sāsanaṃ	70
Ettāvatā kāmavitakkā	225
Erāvaṇo	281
Evampi	356
Evarūpā upekkhā	323
Evarūpaṃ domanassaṃ	318
Evarūpaṃ somanassaṃ	317
Evaṃ addhuvā	228
Evaṃ aniccā	228
Evaṃdhammā	19
Evaṃ bhaddaṃ tavāti	222, 291
Evaṃ bhāveyya	395
Evaṃmahānubhāve	106
Evaṃmahiddhikā	26, 106
Evaṃvimuttā	19
Evaṃvihārī	19
Evaṃ santaṃ	95
Esanataṇhā	89
Esikā	208
Esitatanhā	89

[O]

Okāro	64
Okkanti	386

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[O]

Okkami	20
Okkamitvā vokkamissatha	92
Okkassa pasayha	110
Oghatiṇṇaṃ	285
Ottappaṃ	239
Ottappī	119
Odātā	42
Odhunātha	400
Opabhoggā	399
Orako	48
Oramattamena	119
Orambhāgiyānaṃ	133
Orasaṃ	132
Ovārento	170
Ossaṭṭho	153
Oḷārikā	237

[Ka]

Kaṅkhā	185
Kaṅkhādhammo	179
Kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ	237
Kathaṃ jānemu taṃ mayaṃ	257
Kadariyatā	259
Kadā saṃyūḷhā	296
Kapisīsaṃ	175
Kappaṃ	144
Kammavipākajaṃ	45
Kammārāmā	118
Kammāsadhammaṃ	73
Karavikabhāṇī	42
Karerikuṭṭikāyaṃ	1

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Karerimaṇḍalamāḷe	1
Karuṇedhimutto	258
Kalaho	90
Kalyāṇadhamme	399
Kallaṃ nu tena	102
Kaḷavarassa nikkhepo	387
Kāmacchandam virājetvā	70
Kāmataṇhā	90, 389
Kāmābhībhū	301
Kāmesu ādīnavam	301
Kālakañcā mahābhismā	282
Kālaṅkataṃ	47
Kālakiriyā	387
Kiccam	50, 56
Kimkārapaṭissāvinī	219
Kim kusalā nu esī	181
Kim saṃyojanā	310
Kim sunāma	293
Kutomukhā	299
Kurūsu	72
Kulakumāriyo	110
Kulaparivattaso	179
Kulāgaṇṭhikajātā	86
Kulitthiyo	110
Kullaṃ	132
Kusalassādhigamāya	238
Kevalakappaṃ	240
Kehici kiccakaraṇīyehi	297
Komārikā	399
Kosohitavatthaguyho	38

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Kha]

Khaṇḍāni	401
Khaṇḍiccam	387
Khattiyamahāsālā	178
Khattiyā	177
Khantī paramaṃ tapo	69
Khantībalasamāhitā	262
Kharo	136
Khiḍḍāpadosikā	284
Khīṇāpāyaduggativinipāto	134
Khuddakanagarake	178
Kheme migadāye	62
Khomaṃ	401

[Ga]

Gaṇḍo	330
Gatayobbanam	46
Gatāse	274
Gandhabbā	88, 281
Gamaṇīyo samparāyo	262
Gambhīrāvabhāso	76
Gambhīro	55
Garum karonti	109
Gahapatimahāsālā	178
Gahe	261
Gāmapaṭṭam	401
Gijjhakūṭe	106
Giṇṇakāvasathe	133
Gimhike	46
Gilānāvutṭhito	137
Guḷavālakāni	402
Gopānasivaṅkam	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cakkaratanam	35, 209	Jane sutā	287
Cakkāni	37	Jāti	386
Cakkhupathasmim	233	Jātidhammānam	388
Cakkhumatā	201, 274	Jātinirodhā	88
Cakkhumā	155	Jighacchato	294
Cakkhum udapādi	52	Jiyāya	399
Cattāro satipaṭṭhānā	154	Jīvitasāṅkhārām	137
Candanagandho	219	Jīvitam kappeti	392
Cāturanto	35	Jutimanto	279
Citakam	194	Jeguccho	398
Citantaramso	40	[Jha]	
Cirapaṭikāham	297	Jhānaratā	293
Cirapabbajitā	116	Jhāyī	293
Cuṇṇakajātāni	362	[Ña]	
Cetasikam	388	Ñānam	52
Cetiyaṇīkām	173	Ñāyassa adhigamāya	342
Cetodukkhasamappitā	179	Ñāyassa dhammassa	181
[Cha]		Ñāyena viharissāmi	331
Chandarāgo	90	[Ta]	
Chandam janehi	226	Taṇhāsāṅkhayavimuttā	330
Chando	90	Tatthabhāvim	95
Chinnapapañce	18	Tatratatrābhinandinī	389
Chinnapātam papatanti	172	Tathattāya	95
Chinnavaṭume	18	Tadakallam	98
Chetvā khilam	274	Tadagge aham bhante	231
[Ja]		Tadabhiññā	99
Jaccandhūpamo	399	Tantākulakajātā	85
Janapadatthāvariyaṭṭatto	35		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tamatagge	138	Dakkho	355
Tamokhandhena āvuṭṭā	57	Daṇḍaparāyanam	46
Tayidaṃ brahmacariyaṃ	239	Daṇḍādānaṃ	90
Taṃ kutettha labbhā	154	Damassa	223
Taṃ kimaññati bhavaṃ	239	Dvārā	239
Tāvatakaṃ āhariyataṃ	262	Dvīhamataṃ	361
Titikkhā	69	Dve gatiyo	34
Tiṇṇavicikiccho	250	Dassanīyā	173, 218
Tiṇṇā mettha kaṅkhā	311	Daharasseva sato	92
Tidivūpapanno	300	Dānakathaṃ	62
Tiporisaṅgā	208	Dānassa	223
Tirokucchigataṃ	28	Diṭṭhigataṃ	397
Tirorājānopi	400	Diṭṭhisāmaññagatā	127
Tīhamataṃ	361	Diṭṭheva dhamme	300
Tuṇhībhāvena	222	Dinnapubbaṃ	110
Tuttaṃ	294	Dibbāni	167
Tulaṃ	147	Diviyā kāyā	331
Tuvaṃ tuvaṃ	90	Dīgharattaṃ visuddho	302
Tūlasannibhā	42	Dukkhadomanassānaṃ	
Terovassikāni	362	atthaṅgamāya	339
Tesaṃ tesaṃ	88	Dukkhaṭṭikūle	399
Tomaraṃ	294	Dukkhasamudayasambhavo	93
[Tha]		Dukkhassantakaro	155
Thāmasā parāmāsā	329	Dukkhitam	47
Therā	116	Dukkhette	401
[Da]		Duggati	134
Dakkhiṇato nagarassa	188	Duggandho	398
Dakkhitāye aparājitasamghaṃ	273	Duddaso	55
		Duddikkho	223
		Duddiṭṭharūpaṃ	299

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dubbhūme	401	Dhiratthu	47
Dummanā	179	Dhuttā	209
Duraccayāni	401	Dhorakāni	402
Duranubodho	55	[Na]	
Durupasaṅkamā	293	Na dakkhanti	56
Dulladdham	162	Nandīrāgasahagatā	389
Dussīlo	128	Nappaṭikkositabham	155
Dūtaṁ pāhesi	199	Na pakkhāyanti	137
Devadundubhiyo ca phaliṁsu	147	Na matthi	261
Devasuto	281	Nava vā dasa vā	29
Devānubhāvaṁ	25, 232	Navam sandhāgāram	257
Devāsurasaṅgāmo	331	Na sampāyanti	332
Desanāgambhīratā	83	Nhāpesum	221
Desito paññatto	182	Nāgāpalokitaṁ	154
[Dha]		Nātikā	133
Dhanupākāram	197	Nānattakāyā	100
Dhammagambhīratā	83	Nānattavaṇṇino	279
Dhammatā	24	Nānattasaññino	100
Dhammadharā	146	Nānāvihitassa	359
Dhammarājā	34	Nāham porohiccerame	260
Dhammavinītā	239	Nikati	259
Dhammassa ca sudhammataṁ	244	Niccharantīsu	160
Dhammaṁ	177	Niddārāmā	118
Dhammādāsaṁ	134	Niddhunātha	400
Dhammānudhammapaṭipannā	169	Ninnādi	234
Dhammikā	34, 122	Nipako sato	295
Dhammikā rakkhāvaraṇagutti	110	Nipuṇo	55
Dhammo	55	Nimittāni	91
Dhāraṇīyaṁ	160	Nippurisehi	46

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nibbānassa sacchikiriya	342
Nibbānaṃ	56
Nibbāpesuṃ	196
Nibbutaṃ	400
Nimaṃsalohitamakkhitaṃ	362
Niyato	134
Niyāmo	24
Niyyānikā	127
Nirayapālesu	398
Nirāmagandho	258
Niruttipatho	94
Nivāsetvā	131
Nivutabrahmalokā	259
Nisīdanaṃ	144
Nissaraṇaṃ	102
Nīlavaṇṇāni	135, 152
Nīlāni	152
Nemisaddena	298
Neyyo	60
Neva abhinanditabbaṃ	155
No aticari	219

[Pa]

Pakatiyā sīlavatī	27
Pakkhino	88
Paggharaṇaṃ	401
Paccattaññeva	98, 117
Paccattaṃ	300
Paccanīkaṃ	401
Paccabyāhāsi	254
Paccayikā	398

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paccayo	88
Paccassosuṃ	291
Paccāvaṃsissati	154
Paccudāvattati	51
Pacchānipātini	219
Pacchābhattaṃ	1
Pajjohissāmi	401
Pañca pubbanimittāni	20
Pañcasikho	233
Paññattipatho	94
Paññavanto	120
Paññāpanāya	94
Paññāvacaraṃ	94
Paññāvimutto	102
Pañhāpaṭibhānāni	401
Paṭikūlo	398
Paṭighasamphasso	91
Paṭicodesi	299
Paṭiccasamuppannā	96
Paṭipaṇāmetvā	137
Paṭibhaṃsu	56
Paṭiyādentā	188
Paṭilomaṃ	104
Paṭivedho	119
Paṭisammodati	297
Paṭisallānā vuṭṭhito	19
Paṭisallīnassa	50
Paṭisotagāmiṃ	56
Paṭissutvā	222
Paṭhamābhiniḃbattā	100

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭhamābhisambuddho	153	Paridahāmi	227
Paṇḍitavedanīyo	55	Paridevo	388
Paṇḍito	177	Parinibbuto	155
Paṇiyāni	400	Paripākaṃ āgamenti	399
Paṇīto	55	Pariyatti	119
Pattacīvaramādāya	131	Pariyādinnavatṭe	18
Patthinnataro	399	Pariyāyena	87
Padaparamo	60	Pariyesanā	89
Padabyañjanāni	155	Pariyositasañkappo	251
Padesavatti	181	Parivatṭesi	135
Pantaṇca sayanāsaṇaṃ	70	Parihariyati	44
Papañcasaññāsaṅkhānidāno	313	Parosahassaṃ	36
Pamādādhikaraṇaṃ	128	Palighaṃ	274
Pamuñcantu saddhaṃ	62	Palipannaṃ	47
Pamudā	236	Pallaṅkena	233
Payirudāhāsi	244	Pavanaṃ	273
Parakāminī	296	Pavuṭṭhajātim	285
Paramāya pūjāya	170	Pasādasaddhā	119
Parāmasitvā	333	Pasādeyyāsi	293
Parikkhatā	238	Pahitattā	175
Pariggaho	90	Pāṭaliyāmūle	9
Paricārake	230	Pāṭikaṅkhaṃ	107, 395
Paricārikā	298	Pātimokkhe	70
Paricāresuṃ	209	Pāde pādaṃ	166
Paricitā	144	Pāpamittā	119
Parito gāmesu manussā	292	Pāpasampavaṅkā	119
Parito parito janapadesu	230	Pāpicchā	119
Parittattānudiṭṭhi	95	Pāpimayogāni	301
Parittaṃ lahukaṃ	6	Pāmojjaṃ	236
Parittā	148	Pāyenti	43

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pāricariyaṃ	299	Bahunikkhanto	400
Pāliccaṃ	387	Bahulikatā	144
Piṇḍapātapaṭikkantānaṃ	1	Bahussutā	119
Piyavādinī	219	Bārāṇaseyyakaṃ	153
Puññabhāgā	239	Bāhirāṇi	110
Putabhedanāṃ	131	Bāhirena bāhiraṃ	188
Puṇḍarīko	9	Bāhujaññaṃ	146
Puthukāyā	310	Bālḥagilānā	47, 398
Puthubhūtaṃ	146	Bālḥā	136
Puthū	277	Bindu	234
Puna paccāvamissati	154	Bilaṅgadutiyaṃ	402
Pubbabhāgaṭṭhapadā	169	Bījanaṅgalaṃ	401
Pabbuṭṭhāyini	219	Buddhūpasaṇhitā	293
Pubbenivāsaṭṭhisamyuttā	2	Beluvapaṇḍuraṃ	292
Purohito	253	Bojjhaṅgesu	375
Pūjenti	109	Bodhāya	52
Pūtini	362	Bodhirukkhamūle	62
Petaṃ	47	Bodhisatto	20
Pemaniyassaro	44	Bodhiṃ	153
Pesalā	117	Byagā	96
Ponobbhaviḥkā	116, 389	Byasanena	388
Porāṇaṃ vajjiddhammaṃ	109	Brahmakāyikā	100
Poseyyaṃ	400	Brahmacariyaṃ	146
[Pha]		Brahmaloke	257
Phītaṃ	149	Brahmassaro	42
Phuṭṭhassa	388	Brahmāva brahmānaṃ	263
[Ba]		Brāhmaṇamahāsālā	178
Balappatto	186	[Bha]	
Bahiddhā	355	Bhaginī	296
Bahujaṇahitāya	244	Bhaṇḍuraṃ	48

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhattābhīhāro	225	Macchariyam	90
Bhaddakappe	4	Maccumaraṇam	387
Bhaddayugam	10	Majjhena majjham	189
Bhamukantare	42	Mañjū	233
Bhayam	257	Mañjussaro	44
Bhavataṇhā	90	Maññe	138
Bhavatūpapatti	301	Maṇḍalamāle	188
Bhavanetti samūhatā	133	Maṇḍāravapuppham	190
Bhavamatthu bhavantam	254	Madanīyā kāmā	254
Bhavaśaṅkhāram	147	Madhurakajāto	137
Bhassārāmā	118	Madhurassaro	44
Bhātiriva	231	Manāpacārini	219
Bhāvitā	144	Manujesu	258
Bhāvessanti	121	Manobhāvanīye	173
Bhikkhu	353	Mantāyam boddhabbam	262
Bhikkhuparisā	177	Mandalocane	295
Bhiyyobhāvāya	393	Mamuddesiko	138
Bhismākāyo	286	Mahājutiko	401
Bhimsanako	147	Mahānisaṃso	401
Bhujatī	298	Mahānubhāvo	223
Bhujissāni	126	Mahāpadese	155
Bhusāgāre	160	Mahāpurisassa	34
Bhūtā	88	Mahābhūmicālo	147
Bhūmisenāpati	260	Mahāvippahāro	401
Bhoggam	46	Mahāsamayo	273
[Ma]		Mahiddhiko	148
Makuṭabandhanam	188	Mahesakkho	30
Makkhena	400	Māraṇantikā	136
Maggo	338	Mārisā	291
		Māro pāpimā	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mā hevaṁ	76	Yaṁ karomasi	332
Muñjapabbajabhūtā	86	Yaṁ kālamakari	187
Mudu	42	Yaṁ vipassī	4
Mudutalunahatthapādo	37	Yaṁ tena samayena	
Muni	147	ajjhāvasāmi	227
Musati	223	Yaṁ mahāvātā	148
Mettaṁ kāyakammaṁ	121	Yānīkatā	144
Mettena kāyakammena	176	Yāva kīvañca	107
Medhāvī	177	Yāva gambhīro	76
[Ya]		Yāvatakvassa	40
Yatthicchakaṁ	104	Yāvaticchakaṁ	104
Yatra hi nāma	18, 48, 58, 160	Yāvadeva	356
Yathariva bhagavā	251	Yāva devamanussehi	
Yathāparisaṁ	234	suppakāsitaṁ	146
Yathā pāvussako meggho	286	Yāva maññe khattiyā	249
Yathābhatena bhaṇḍena	400	Yāva sandhisamalasaṅkaṭṭhā	189
Yathābhirantaṁ	127	Yāva supaññattāpi	234
Yathābhucce	244	Yiṭṭhakāmassa me sato	261
Yathāmittaṁ	136	Yugamaṭṭhaṁ	160
Yathāvādī	250	Yuddhassa	111
Yathāsutaṁ yathāpariyattaṁ	330	Ye avitakke avicāre	317
Yadagge	231	Yenatthena	232
Yadicchakaṁ	104	Yesam	135
Yadidaṁ	55, 88	Yesāhaṁ bhante	330
Yampicchaṁ	388	Ye sitā girigabbharaṁ	277
Yasassino	279	Yoggāni	400
Yasassi so	286	Yoniso manasikārā	50
Yasasaṁvattanikaṁ	163	Yoniso manasikaroti	236
Yassu maññāmi samaṇe	332	Yo hi koci bhikkhave	395

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rajanīyo	208	Vaggū	208
Rajojallam	39	Vajjam	59
Ratanam	35	Vajjī	106
Rattaññū	116	Vajjīnam paṭibāhāya	130
Rattāvasesam	187	Vajjīnam vajjicetiyaṇi	110
Rasaggasaggī	41	Vañcanikā	280
Rahogatassa	50	Vaṭṭam	94
Rāgadosamohānam tanuttā	133	Vaṇṇapokkharatāya	218
Rāgarattā	56	Vaṇṇavanto	279
Rājakattāro	254	Vatthukatā	144
Rājagahe	202	Vatthūni	130
Rājañño	397	Valittacatā	387
Rāmaṇeyyakam	399	Vavatthitvāna cakkhumā	278
Rāhubhaddamupāgamum	282	Vassamvuṭṭhā	172
Rukkhamūle	189	Vassikam	45
Rūpim	94	Vasūnam vāsavo seṭṭho	283
Rūpī rūpāni	103	Vātātapahatāni	402
Rogo	330	Vātova sedatam kanto	294
[La]		Vāmūrū	295
Laddhasahāyo	246	Vāsūpagatassa	50
Lābhā	89, 122	Vikkhittam	366
Littam paramena tejasā		Vigatakathamkatho	250
lokantarikā	26	Vigatamado	249
Loke	349	Vigatā kathamkathā	311
Lomahamsābhisambhuno	277	Viggaho	90
Loham	401	Vicikicchachinnam	302
[Va]		Vijjā	52
Vaṅkaghastova	295	Vijitasāṅgāmo	62
Vaggussaro	44	Vijitāvī	35
		Viññāṇaṭṭhiti	99

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Viññāṇanirodho	52	Vivaṭacchado	36
Viññūpasatthāni	126	Vivaṭṭanti	172
Viññeyyo	233	Vissatṭho	233
Vitakkaniḍāno	312	Visadova	30
Vitthārikaṁ	146	Vihatena kappāsenā	275
Viddhe	223	Viharati	449
Vinaye sandassetabbāni	156	Viharemu averino	310
Vināsessāmi	106	Vihāsi	52
Vinicchayo	312	Viheṣā	134
Vinipātā	86, 134	Vītarāgaṁ	366
Vinipātikā	100	Vītarāgā	172
Vinīlakaṁ	362	Vīraṅgarūpā	36
Vineyya	349	Vīrā	61
Vipaṇcitaññū	60	Vīriyaṁ	393
Vipariṇatā	228	Vuddhiṁ viruḷhiṁ vepullaṁ	93
Vipassī	20	Vuddhiyeva	107
Vippalapantassa	398	Vusitavataṁ	246
Vippasannā manāvilā	277	Vedanaṁ ajjhavāsayaṁ	187
Vipubbakajātāṁ	362	Vedapaṭilābhaṁ	233
Vibhavataṇhā	90	Vellitakesiyā	295
Vimalā	274	Vehāyasā	282
Vimuttaṁ	367	Veḷupesikāhi	398
Vimokkho	103	Vocchijjissatha	92
Viyattā	146	Vosānaṁ	119
Virajaṁ	301	[Sa]	
Virādhana	332	Sa-indā devā sapajāpatikā	301
Viruḷhako	241	Sa-uttaraṁ	366
Viruḷho	279	Sa-udrayā	264
Virecamāno	159	Sa-upaniso	239
Vilātaṁ	47		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sakaṭamukhāni	347	Saddhāyikā	398
Sakiṃ	138	Sanaṅkumāro	285
Sakkaronti	109	Sanantanam	257, 261
Sakkesu	266	Sanemikaṃ sanābhikaṃ	209
Saggakatham	63	Santaṃ	367
Saṅkuddho asayaṃ vase	287	Santimārabbha	187
Saṅkhadhamo	400	Sandassesī	64
Saṅkhāya modāma	252	Sandiṭṭhā	136
Saṅkhārānaṃ ādīnavam	65	Sandhāvitam	132
Saṅgaṇikārāmā	118	Sannayhitvā balisenam	282
Sacittapariyodapanam	69	Sannipātabahulā	107
Saja	399	Sannipātetha	188
Sajjham	401	Sappāṭihāriyam	146
Saññate	131	Sabbakāmehi	223
Satipaṭṭhānā	343	Sabbañca tālāvacaram	188
Satimā	238	Sabbadukkhavītivatte	18
Sati vā upādisese	395	Sabbadukkhakkhayāya	127
Satisambojjhaṅgam	120, 375	Sabbapāpassa	69
Sato	20	Sabbaphāliphullā	166
Sattapurohitassa	263	Sabbaratanamayo	208
Sattaratanasamannāgato	35	Sabbasantharim	128
Sattānam visuddhiyā	338	Sabbasaṅkhārasamatho	56
Sattipaṇjaram	197	Sabbākāraparipūram	209
Sattussado	39	Sabbākāravarūpete	187
Satthavāho	62	Sabbeheva arahantehi	266
Satthādānam	90	Sabbotukam	221
Sadaṇḍāvacaro	331	Sabhāyupaviṭṭhā	301
Saddhassa	173	Samaggā	107
Saddhammo sabbhi rakkhito	262	Samaṇopi natthi	182
Saddhā	119	Samasamaphalā	162

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samam devehi	332	Sammodaniyam	254
Samaṁsalohitam	362	Sammodamānā	200
Samādapesi	64	Sarāgaṁ	366
Samādahaṁsu	273	Sarīrabhāge	200
Samādhiparikkhārā	238	Sarīraṁ	361
Samādhisaṁvattanikāni	126	Sarīsapā	88
Samāhitam	147, 277, 367	Salaḷāgārake	298
Samitim	279	Sallapitapubbaṁ	150
Samuccissatha	92	Sallam	330
Samuttejesi	64	Savanīyo	233
Samudayavayadhammānupassī	356	Svājja	301
Samudayo	88	Svāssudaṁ	43
Samudācaranti	184	Sahadhammike	299
Samupabyūḷho	331	Sahadhammena	146
Samūhanatu	184	Sahassāraṁ	209
Samecca	301	Sahasseva	130
Sampajāno	20	Saṅkampati	26
Sampatijāto	30	Saṁkilesa	64
Sampahaṁsesi	65	Saṁkhittam	366
Sambodhi	332	Saṁghapariṇāyakā	116
Sambodhipathānusārino	301	Saṁghapitaro	116
Sambodhiparāyaṇo	134	Saṁghātam	401
Sambhavam	147	Saṁvegajātassa	301
Sambhattā	136	Saṁsārāni catuddasa	231
Sammasaddo	178	Saṁsaritam	132
Sammā-ājivena	392	Saṁsāro	86
Sammādiṭṭhissa	239	Saṁsatṭho	236
Sammā vihareyyum	181	Sākacchā	150
Sammā samādhiyati	238	Sākhānagarake	178
Sammāsaṅkappo	239	Sātodakā	159

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sādisiyo	257	Sudhammatāya	300
Sāpekkhā	116	Sudhammāyaṃ sabhāyaṃ	240
Sāmisam vā	365	Sunimmajjatha	398
Sāratthe ghaṭatha	174	Suppaṭitālitassa	209
Sārandade	111	Suppatitthā	159
Sālarājamūle	70	Suppatiṭṭhitapādo	36
Sālo	9	Subhakiṇhā	101
Sāhāram	135	Subhantveva adhimutto	103
Singīvaṇṇam	160	Subhikkhā	178
Silokamanukassāmi	277	Suvaṇṇabhiṅkārām	212
Sivathikāya chaḍḍitam	361	Suvaṇṇavaṇṇo	38
Sītodakā	159	Suvinītassa	209
Sīlakatham	63	Susannaddho	401
Sīlaparibhāvito	127	Susamāradhā	144
Sīlavipanno	128	Susunāgā	274
Sīlasāmaññagatā	127	Sūkaramaddavaṃ	159
Sīlesu paripūrakārīnī	298	Sūrā	36
Sīsamnhātassa	188, 209	Setamhi chatte	
Sīhaseyyaṃ	165	anudhāriyamāne	30
Sukham vedanaṃ	363	Setakā	159
Sukhā bhiyyo somanassaṃ	236	Seyyathāpi	99
Suññaṃ serīsakaṃ	402	Seyyathidaṃ	88
Suññāgāraṃ	129	Seyyo	399
Suññā parappavādā samaṇebhi	181	Sokaparidevānaṃ	
Sutte osāretabbāni	156	samatikkamāya	338
Sudantā	274	Soṇḍā	209
Sudassā	70	Sotabbaṃ maññanti	109
Sudassī	70	So taṃ bhante	160
Suddhāvāsakāyikānaṃ	272	So vo mamaccayena	183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Hataccikaṃ	161	Hitena	176
Handa viyāyāma byāyāma	301	Hirimaṇā	119
Halaṃ	56		

Mahāvaggatṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakaṃ, Syā = Syāmapottthakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottthakaṃ, I = Iṅgalisapottthakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Mahāvaggatṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhankā

[A]

Aṅkeneva aṅkanti = Aṅgeneva aṅganti (Ka)	43
Agativisesehi = Sugativisesehi (Syā)	70
Aṅgīrasī = Aṅgīraṃsī (Syā) Aṅgarasmī (Ka)	294
Accantatthāya = Accantatāya (Syā) Accantaṃ (?)	330
Aññassa = Aññissā (?)	43
Attasaññaṃ = Sattasaññaṃ (Syā, Ka)	357
Antarantare = Antarantarena (Syā)	287
Atthe = Aṭṭaṃ (Syā)	45
Andubandhanādīni = Aṭṭabandhanādīni (Syā)	32
Andhakārena viya abhibhūtā = Andhakārā avibhūtā (Ka)	315
Adhimuttikālakiriyaṃ = Adhimuttakālakiriyaṃ (Syā)	20
Anvāsatto = Anvāyanto (Ka)	12
Aniccasukhadukkhavokiṇṇanti = Aniccaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vokiṇṇanti (Syā)	96
Anividdhā = Aniviṭṭhā (Sī, Syā)	110
Anusaṃyāyanasamatthaṃ = Anupariyāyanasamatthaṃ (Syā)	35
Apāraṅgāya = Aparagaṅgāya (Syā, Ka)	172
Ambasaṇḍā = Ambasaṇḍo (Syā)	290
Abbhaññīmsūti = Abhiññāmsūti (Ka)	180

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Abhikkantāti atikkantā khīṇā khayavayaṃ upetā =	
Abhikkantāti nikkhantā khīṇā (Syā) Abhikkantāti atikkantā	
parikkhīṇā (Am-Ṭṭha 3, Aṭṭhakanipāte Uposathasuttavaṇṇanāyaṃ)	129
Abhisekasiṅcako = Abhisekapiṭṭhako (Syā)	198
Alaṅkurumānaṃ = Alaṅkataṃ kurumānaṃ (Syā)	209
Avañjhaṃ = Avajjhaṃ (Ka)	80
Avinaṭṭhabrahmalokā = Akaniṭṭhabrahmalokā (Ka)	5
Avipakkantāti = Adhipakkantāti (Ka)	232
Asaṅkhyeyyaṃ = Asaṅkheyyaṃ (Sī, Syā)	23
Asitāti ganti = Asitāti tanti (Syā)	285

[Ā]

Ākāsapadumāni = Ullokapadumāni (Ṭṭikā)	166
Āṇāpesi = Māpesi (Ka)	222
Ātāpetīti = Ātappatīti (Syā)	349
Ābaddhaṃ = Ābandhaṃ (Ka)	19
Ābhato = Āgato (Syā, Ka)	235
Āvajjanakaraṇamattaṃ = Avaññākaraṇamattaṃ (Sī)	
Avamaññākaraṇamattaṃ (Syā)	28
Āsāḷhīpuṇṇamāya = Āsāḷhapuṇṇamāyaṃ (Syā)	232

[I]

Iddhivisavitāyāti iddhivipajjanabhāvāya = Iddhivisevitāyāti	
iddhivisesabhāvāya (Syā)	234

[U]

Ukkacelato = Ukkavelato (Syā)	139
Uṇhaviyāni = Uṇhabharitāni (Ka)	46
Uṇhīsamattāyeva = Uṇhīsapatāyeva (Syā)	31
Uttaramātā = Punabbasumātā (Saṃ 1. 212 piṭṭhe)	100

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Upasantapadissoti = Upasantapatissoti (Syā)	231
Upādānasese vā = Upādisese vā (Syā)	395
Umāpupphasadisena = Ummāpupphasadisena (Sī, Syā, Ka)	42
Ussādentopi = Ussārentopi (Ka)	76

[E]

Ekeko lokantariko = Ekekā lokantarikā (Syā, Ka)	26
Eko sakuṇo = Ekā sakuṇagghī (Syā)	335
Evam gate = Evam gato (?)	144

[O]

Ottappanti ottappamāno = Ottapanti ottapamāno (Sī)	239
Odhastapatodo = Osajjitapaṭodo (Syā)	274
Ovārentoti āvārento = Odhārentoti avadhārento (Syā)	170
Ossajīti = Ossajjīti (Syā, Ka)	146
Osārento = Ussādento (Syā) Otārento (Ka)	176

[Ka]

Kaṇṭakaṃ = Kaṇṭhakaṃ (Sī, Syā) Kaṇḍakaṃ (Khu 2. 110 piṭṭhe)	16
Kaṭasāṭakaṃ = Kaṭasāraṇakaṃ (Syā)	224
Kaṇapaṇṇambilaṃyāguṃ = Sākapaṇṇambilaṃyāguṃ (Syā)	380
Kamanīyo = Khamanīyo (Ka)	210
Karuṇedhimuttoti = Karuṇādhimuttoti (Syā)	258
Kālaṇkatanti = Kālakatanti (Sī, Syā)	47
Kicchesu = Kiccesu (Syā, Ka)	341
Kipillikāpi makkaṭakāpi = Kipīlikāpi makkaṭakāpi pāṇakāpi (Syā)	196
Kilaṇjakāpaṇasāladvārena = Kilaṇjakāsanadvārena (Syā)	340
Kīva = Kimva (Ka)	222

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kukkuṭa-ūkāmaṅgulādibhāvena = Kukkuṭasakuṇādibhāvena (Syā)	226
Kuṇṭhā = Sakuṇā (Syā) Kuṇḍā (Ka)	2
Kulāgaṇṭhikaṃ = Gulāgaṇṭhikaṃ (Sī), Guṇagaṇṭhikaṃ (Syā)	86
Kesantā = Kesaggā (Syā)	249
Korakajāto = Kokāsakajāto (Syā, Ka)	242

[Kha]

Khajjopana-ka-obhāsasadisam = Khajjopanakakimi-obhāsasadisam (Ka)	3
Khattavijjāya = Khetavijjāya (Syā, Ka)	236
Khalabhaṇḍaggaṃ = Maddaggaṃ (Syā)	180
Khāditvā vattanti = Rakkhitvā vaṭṭati (Syā)	309

[Ga]

Gabalavāliya-aṅgaṇaṃ = Gavaparapāliyaṃ aṅgaṇaṃ (Syā)	340
Gilānā vuṭṭhitoti = Gilānavuṭṭhitoti (Ka)	137
Gaṇṭhiyā = Gaṇḍhiyā (Sī, Syā) Ghaṇḍhiyā (Ka)	114
Gāmapaṭṭanti = Gāmapajjanti (Syā)	401

[Ca]

Cajitvāna = Catvā (Syā)	74
Cakkuhubhaṇḍā = Cakkuhugeṇḍā (Syā)	42
Caṅgavāre = Caṅkavāre (Ka) Paṅkavāre (Syā)	164
Citaṃ = Pītaṃ (Syā)	40
Citantaraṃsoti = Pītantaraṃsoti (Syā)	40
Cittā nandāti = Sucittā sunandāti (Syā, Ka)	305
Cullakaddhānaṃ = Cūlakaddhānaṃ (Ka)	188

[Cha]

Chamāyaṃ = Bhūmiyaṃ (Syā)	12
---------------------------	----

[Ja]

Jīvitappavattiṃ = Jīvitavuttiṃ (Syā)	392
--------------------------------------	-----

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tadantaraṃ = Tadanantaraṃ (Syā)	293
Tālavaṇṭehi = Tālapaṇṇehi (Syā)	194
Tālavaṇṭaṃ = Tālapaṇṇaṃ (Syā)	170
Tilakkhaṇamuttā = Tilakkhaṇavinimuttā (Syā)	22
Te = Se (Sī)	317
Taṃ kho panesa = Na kho panesa (?)	97

[Tha]

Thūpārahataṃ = Thūpakaraṇaṃ (Syā)	175
-----------------------------------	-----

[Da]

Dasikatantaṃ vā = Dussatantaṃ vā (Syā)	195
Dappito viya = Adussīlo viya (Syā) Dabbiko viya (Ka)	
Dabbito viya (Sāratthadīpanī)	129
Daddallamānā = Daddaḷhamānā (Ka)	280
Dasasahassilokadhātu = Dasasahassī lokadhātu (Syā)	23
Dāsigaṇaparivutā = Dhātigaṇaparivutā (Syā, Ka)	67
Dubbhissati = Dūbhissati (Sī)	253
Devacārikakolāhalaṃ = Devacārikāya kolāhalaṃ (Syā)	19
Dvaṅgulabahalāhi = Aṭṭhaṅgulabahalāhi (Syā)	171

[Dha]

Dhammiṃ kathaṃ = Dhammakathaṃ (Syā)	3
Dhātukopena = Dhātukkhobhena (Ka)	149
Dhātupāsanatthaṃ = Dhātupūjanatthaṃ (Syā, Ka)	
Dhātupālanatthaṃ (Ka)	200
Dhikkatā = Dhiratthu (Syā) Dhikkataṃ (Ka)	47
Dhuravāte = Purato vāte (Syā)	159
Dhorakāni = Therakāni (Sī) Corakāni (Syā)	402

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Naṭā nāma = Nāṭakā nāma (Syā)	297
Na bībhaccheti = Na nibbhaccheti (Syā, Ka)	208
Nānācittena puññacittena = Dānacittena puññacittena (Syā)	
Dānapuññacittena (Ka)	40
Nimīlajanitandhakāravirahena = Nimmisasañjanitandhakāra- virahena (Syā)	45
Niyyātitavacanāṃ = Niyyātavacanāṃ (Syā)	94
Nissasanti = Nissamanti (Ka)	21
Nelako = Eḷalo (Syā)	250

[Pa]

Pañcamahāvilokanāṃ = Pañcamahāvilokane (Ka)	23
Paṭikhādissatīti = Paṭisaṅkharissatīti (Ka) Paṭidissatīti (Syā)	154
Paṭipisantā = Paṭipimsayantā (Syā)	191
Paṭhamapadagaṇṭhikā = Paṭhamapādagaṇṭhikā (Syā)	17
Paṇḍarabhūtāni = Pajajjarībhūtāni (Syā)	387
Patthaṭaṃ = Pākaṭaṃ (Syā)	398
Patthitapañhā = Puṭṭhapañhā (Syā)	333
Pabbajitā = Pabbajitvā (Ka)	397
Pamukhe = Sammukhe (Ka)	162
Paracakkaṃ = Pana cakkaṃ (Syā)	213
Parato parato = Purato purato (Syā)	272
Paricattāhi = Paricchinnattā tehi (Syā, Ka)	19
Paricchinno = Pariccatto (Syā)	153
Parisadosena = Purisadosena (Syā, Ka)	37
Pavattisamakārameva = Pavattasamakārameva (Ka)	212
Pavattim = Pavuttim (Syā)	141
Pahari = Pahāresi (?)	135
Pādāpīti pādenapi = Pādāsīti pādesi (Ka)	402
Pāragaṅgāya = Paragaṅgāya (Syā, Ka)	172
Piṭṭhapiṇḍi viya = Piṭṭhapiṇḍaṃ viya (Syā)	26

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Piyadāso = Piyadassī (Asokalekhāyaṃ)	204
Pilavantam = Plavantam (Ka)	149
Pītamallathero = Pītimallatthero (Syā)	340
Puṭakam = Muddhikam (Syā)	285
Puṭavedikā = Muddhivedikā (Syā)	243
Puṭoli = Mūtoḷi (Majjhimanikāya Ṭikāyaṃ)	360
Purakkhatvā = Purikkhitvā (Syā, Ka)	72
Purisāsaṅkā = Parisaṅkā (?)	46
Ponobbhaviḱā = Ponobbhaviḱā (Sī) Ponabbhaviḱā (Syā, Ka)	116

[Ba]

Balavataram = Balavabhāvena (Syā)	388
Bahalattena = Bahalantena (Syā) Bahalatthena (Ka)	78
Bahu sutametesanti = Bahussutametesanti (Ka)	146
Bahu sutā = Bahussutā (Ka)	119
Bākulatthero = Bakkulatthero (Sī)	6
Bāhiravatthum nāma = Pāvāyavattham nāma (Syā)	249
Bilaso = Bīlaso (Syā, Ṭikāyaṃ ca)	360
Bījati = Vījati (Sī, Syā)	107
Bījanim = Vījanim (Sī, Syā)	11

[Bha]

Bhajāpetvā = Vibhajitvā (Syā)	238
Bhāvavisuddhiyāva = Tāva visuddhiyāva (Syā)	219
Bhinnamuggamattāti = Bhinnamuggadalamattāti (Ka)	196
Bhūmaṭṭhadevatā = Bhumā devatā (Syā)	7
Bhoggavaṅkam = Bhaggavaṅkam (Syā)	46

[Ma]

Madhuratā = Madhurasatā (Ka)	33
Madhusākaṅca = Madhupākaṅca (Syā)	257
Manam = Māno (Syā, Ka)	260

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mahāgatimbaya-abhayatthero = Mahāgatimpa-abhayatthero (Ka)	120
Māgadhihehi = Māgadhihehi (Ka)	286
Mātukucchiṃ = Mātukucchiyaṃ (Syā)	18
Mālāguḷaṃ = Mālāguṇaṃ (Sī, Syā)	67
Milakkhusadiyo = Milakkhasadiso (Syā)	150
Mudhappasanno = Muddhappasanno (Syā, Ka)	377
Murumurāpetvā = Paṭapaṭāpetvā (Sī)	174
Moggallāno = Moggalāno (Ka)	11

[Ya]

Yathāṭhāne ṭhitāneva = Yathāṭhitāneva (Syā)	195
Yogācariyena = Yogavīriyena (Syā)	274
Yaṃyaṃāyuparimāṇesu = Yaṃyaṃāyuvuddhippamāṇesu (Syā)	8

[Ra]

Rasādisampannāni = Rasādisampavattīni (Syā)	7
Rodukaṃ = Rorukaṃ (Syā)	255

[La]

Lohitaṅkakaraṇḍesu = Lohitaṅgakaṇḍesu (Syā, Ka)	204
---	-----

[Va]

Vajjisattakassa = Vajjisuttassa (Syā)	111
Vajjisattake = Vajjisannipāte (Syā) Vajjisuttake (Ka)	114
Vajjhaṃ = Vājaṃ (?) Vanacaraṇanti attho.	110
Vaṭṭaṃ = Vatthum (Syā) Vattaṃ (Ka)	108
Vayassa = Vayasa (Syā)	222
Vavatthānakathā = Vivaṭṭakathā (Syā)	264
Vājikā = Vāgurā (Syā)	110
Vāṭapaṭākā = Dhajapaṭākā (Syā) Ratanapaṭākā (Ka)	197
Vinicchināti = Vinicchindati (Syā, Ka)	90
Vinicchinitvā = Vicinitvā (Ka)	109

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vipatanti = Vivattanti (Syā)	31
Viravantassapi = Virujjhantassāpi (Syā)	157
Vivaṭakaṃ = Vivaṭikaṃ (Syā)	36
Visaññāva = Visaññīva (Syā)	145
Vissakammañca = Visukammañca (Ka)	130
Vissakammaṃ = Visukammaṃ (Ka)	205
Vīriyamayā = Vīriyamayā viya (?)	36
Veṭṭhakā = Vedhakā (Syā, Ka)	292
Veṭhamissakenāti = Vekhamissakenāti (Ka)	138
Veṇikaraṇe = Veṇikaraṇakāle (Syā) Veṇikāle (Ka)	180
Vepullapabbatato = Vipulapabbatato (Syā) Vidūrapabbatato (?)	218
Velāsikāti khiḍḍāparādhikā = Keḷāyikāti bālāvadhārikā (Sī)	
Celāvikāti vilātadārikā (Syā)	399
Veḷuvilīvehi = Veḷuvilippehi (Syā) Veḷuvilimpehi (Ka)	398

[Sa]

Sakalacakkhubhaṇḍaṃ = Sakalacakkhughaṇḍaṃ (Syā)	42
Saṅkhyāṃ = Saṅkhaṃ (Sī)	19
Saguṇehi = Guṇehi (Syā)	70
Sajjhanti = Sajjhanti (Syā)	401
Sañjhāsamaye = Sāyaṇhasamaye (Syā)	164
Satavāravihatassa = Sattadhā vihatassa (Syā)	219
Sattasatakamahāpadānaṃ = Sattasattakamahāpadānaṃ (Ka)	244
Saterasadisā = Saṅkārasadisā (Ka) Lakārasadisā (Syā)	160
Santhariṃ = Santharitaṃ (Syā)	128
Sandhāretuṃ = Saṇṭhāretuṃ (Syā)	191
Sannāni guṇānīti = Sandānaguṇānīti (Sī) Santāni guṇānīti (Syā)	301
Sabba-utu-iriyāpathakkhamo = Sukha-utu-iriyāpathakkhamo (Syā)	383
Sabbasaṅgāhakavasena = Sabbasaṅgāhikavasena (Syā, Ka)	152

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sampati = Sampattiyā (Syā)	233
Samavipācaniyā = Samavipākiniyā (Syā)	220
Samānaphalā = Samasamaphalā (Syā, Ka)	162
Sayaṃparisāya = Tassaṃ parisāyaṃ (Syā)	232
Saradasūriya = Sahassasūriya (Syā, Ka)	3
Sarabhamayapallaṅke = Sattaratanamayapallaṅke (Syā)	
Sāramayapallaṅke (Ka)	197
Sarīrapāti = Sirīmsapāti (Sī, Syā)	88
Salāḷāgāranti = Saḷalagharanti (Syā)	1
Sahassevāti = Sahassassevāti (Ka) Sahassasevāti	
(Ṭikāyaṃ pāṭhantaraṃ)	130
Saritā = Samosaritā (Ka)	84
Sāmantā = Samantā (Syā)	271
Sāmikaṃ vadehī”ti = Sāmikavaraṃ demīti (Syā)	310
Sāratthe = Sadatthe (Syā)	174
Sāhasaṃ = Sāhasikaṃ (Syā)	282
Sāhasikadhanavilopapīḷitā = Sāhasikajanavilopīḷitā (Syā)	35
Suttadharānaṃ = Anto kārikā nāma honti, tesaṃ (Syā, Ka)	109
Suparikkhataṃ = Suparikkhittaṃ (Syā, Ka)	238
Suvaṇṇakaṭṭhihiyeva = Suvaṇṇakaḷhihiyeva (Syā)	17
Setakāti = Setodakāti (Syā, Ka)	152
Seyyathidanti = Seyyathīdanti (Syā)	223
Samhataśarīro = Saṅghātaśarīro (Syā, Ka)	217

[Ha]

Hataccikaṃ viyāti = Vītaccikaṃ viyāti (Sī)	16
Hoti = Hontaṃ (?)	9